

พระพุทธศาสนา กับประชาธิปไตย

ท่านสหธรรมิกและท่านสาธุชนทั้งหลาย

การพูดเรื่องพุทธศาสนากับประชาธิปไตยในวันนี้ ท่านผู้
ดำเนินรายการ* ได้วางแผนการพูดไว้กว้าง ๆ ส่วนหนึ่งแล้ว สำหรับ
อาตมาพเห็นว่แนวของเรื่องกว้างขวางมาก จำเป็นจะต้องจำกัด
ให้อยู่ในขอบเขตที่สัมพันธ์กับเวลาที่จะเป็นโอกาสให้พูดได้ นอกจาก
แนวที่ท่านผู้ดำเนินรายการได้พูดไปแล้ว อาตมาพอยากจะจำกัด
แนวของตนเองให้ชัดเข้าไปอีก เพื่อจะให้เห็นว่าเราจะนำพุทธศาสนา
เข้ามาสัมพันธ์กับประชาธิปไตยได้อย่างไร

พระพุทธศาสนา ๒ แง่

ในเรื่องพุทธศาสนากับประชาธิปไตยนั้น เห็นว่าจะพูดได้
เป็น ๒ แนวทางด้วยกัน ในแง่หนึ่งคือพูดในด้านศาสนธรรมได้แก่
ตัวหลักศาสนาหรือคำสอน โดยพูดให้เห็นว่าหลักธรรมในพระ
พุทธศาสนามีส่วนที่สอดคล้องกับหลักประชาธิปไตยหรือขัดแย้ง
กัน จะสนับสนุนหรือจะทำลายล้างการปกครองแบบประชาธิปไตย

* คือ ดร.ทินพันธุ์ นาคตะ

อันนี้เป็นแนวหนึ่ง อีกแนวหนึ่งเป็นการพูดในแง่ของสถาบัน คือ พูดในแง่ที่ว่า การปกครองคณะสงฆ์เป็นต้น ที่วางไว้ตามแบบแผนของพระธรรมวินัยนั้น เป็นไปได้โดยสอดคล้องกลมกลืนกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างไร มีคติอะไรที่จะนำมาใช้ได้บ้าง สำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนกระทั่งว่า ระบบการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นของพระพุทธศาสนานั้น จะดำรงอยู่ได้ด้วยดีหรือไม่ ในท่ามกลางการปกครองระบอบประชาธิปไตยนี้ นี่เป็นแนวทางกว้าง ๆ ที่เราจะพูดได้ ๒ อย่าง สำหรับวันนี้เวลามีจำกัด เพราะฉะนั้นอาตมภาพก็คงจะพูดเฉพาะในด้านเดียวคือ ในแง่ที่หนึ่ง ได้แก่ศาสนธรรมกล่าวคือหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ว่าหลักพระพุทธศาสนานั้นมีส่วนเกื้อกูลหรือจะนำมาช่วยสร้างสรรค์ให้คนอยู่ในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยได้อย่างไร

ประชาธิปไตย ๒ แง่

ที่นี้ในแง่ของประชาธิปไตยบ้าง ประชาธิปไตยนั้นก็อาจพูดได้ ๒ แง่เช่นเดียวกัน แง่ที่ ๑ คือรูปแบบ ได้แก่รูปแบบการปกครองที่วางไว้ว่า ในการปกครองระบบประชาธิปไตยนั้น อาจจะมีการปกครองระบบประชาธิปไตยแบบโดยตรง ซึ่งคนทุกคนได้มาร่วมกันดำเนินการปกครองเอง มีการออกกฎหมายทำการลงมติในเรื่องอะไรต่ออะไรโดยออกเสียงเองทุก ๆ คน ซึ่งในสมัยนี้ทำได้ยากแล้ว หรืออาจจะเป็นประชาธิปไตยโดยผ่านตัวแทนอย่างที่ใช้กันส่วนมากในปัจจุบันนี้ ตลอดจนกระทั่งรูปแบบการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่แบ่งอำนาจต่าง ๆ เป็นอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ ตลอดจนองค์การส่วนย่อย ๆ ลงไปต่าง ๆ อันนี้ถือว่าเป็นรูปแบบ ที่นี้แง่ที่ ๒ ก็คือ ประชาธิปไตย

ในด้านเนื้อหาสาระ เนื้อหาสาระของประชาธิปไตยนั้นก็คือ พื้นฐานของจิตใจ แนวความคิดและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้คนเราสามารถสร้างระบบการปกครองประชาธิปไตยขึ้นมาได้ ตลอดจนรักษาระบบการปกครองแบบนี้ไว้ และทำให้ระบบการปกครองเกิดผลดีสมความมุ่งหมาย อาตมภาพจะพยายามจำกัดตนเองโดยพูดในแง่ที่ ๒ คือสาระของประชาธิปไตย ไม่พูดถึงรูปแบบ ที่ไม่พูดถึงนั้นก็เพราะมีเหตุผลว่า ประการที่หนึ่ง เรื่องรูปแบบหรือระบบประชาธิปไตยก็มีผู้ที่เชี่ยวชาญเฉพาะอยู่แล้ว ขอปล่อยให้เป็นเรื่องของผู้ชำนาญการนั้น อีกประการหนึ่ง ในแง่ของสาระก็เข้ากันได้ดีกับพระพุทธศาสนาที่จะพูดในแง่ศาสนธรรม ถ้าจะพูดถึงรูปแบบหรือระบบการปกครอง ก็น่าจะพูดในแง่สถาบันส่วนการพูดในแง่สาระของประชาธิปไตย ก็คือพูดในแง่ของหลักคำสอนได้แก่ ศาสนธรรม

ประชาธิปไตยในแง่เนื้อหาสาระ กล่าวคือเรื่องพื้นฐานทางด้านจิตใจ แนวความคิดนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะว่ารูปแบบของการปกครองประชาธิปไตยที่ได้วางกันไว้เป็นระบบการต่าง ๆ นั้น ความจริงมันเป็นเพียงวิธีการหรือเป็นโครงรูป ซึ่งได้พยายามคิดประดิษฐ์กันขึ้นมาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ว่า ทำอย่างไรจะให้ประชาธิปไตยเป็นไปได้เป็นอยู่ได้ ความจริงมันไม่ใช่ตัวประชาธิปไตยหรอก มันเป็นเพียงวิธีการที่จะให้ประชาธิปไตยแสดงตัวออกมา หรือจะให้ประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้เท่านั้นเอง มนุษย์เราเท่าที่คิดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ก็คิดรูปแบบประชาธิปไตยกันมาได้เพียงเท่านี้ คือคิดเท่าที่สมองจะคิดได้ จนกระทั่งมาแบ่งมีอำนาจ ๓ อย่างเป็น นิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ มีการเลือกตั้งอะไรต่าง ๆ ก็เป็นเพียงรูปแบบเท่าที่คิดกันขึ้นมาได้ รูปแบบเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ตามเหตุปัจจัยแวดล้อม คือ

เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น กาลสมัย และเหตุปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมาย ตลอดจนความคิดของมนุษย์เองด้วย ถ้าหากมนุษย์เข้าใจในเนื้อหาสาระของประชาธิปไตยดีแล้ว เขาก็อาจจะปรับปรุงแก้ไขระบบประชาธิปไตยที่วางเป็นรูปแบบการปกครอง นิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการอะไรนี้ ทำให้มันผิดแปลกไปจากนี้ก็ได้อีกต่อไปถ้าคนหัวดีเกิดขึ้นอาจแบ่งอำนาจ ๓ อย่างนี้ใหม่ไม่เป็น ๓ อย่างก็ได้ อาจจะลดลงเป็น ๒ หรือเพิ่มเป็น ๔ อะไรก็ได้ เป็นเรื่องของการที่จะรักษาสาระของประชาธิปไตยไว้ให้ได้เท่านั้น เพราะฉะนั้น เรื่องสำคัญที่สุดก็คือ เนื้อหาสาระของประชาธิปไตย หากว่าเราเข้าใจสาระของประชาธิปไตยแล้ว ถ้าเราต้องการจะมีประชาธิปไตย เราก็คงจะพยายามวางรูปแบบอะไรต่ออะไรได้และทำได้ดีที่สุดในที่สุด แต่ถ้าเราไม่เข้าใจสาระของประชาธิปไตย เราก็คงได้แค่ไปลอกแบบเขามา และเราอาจจะลอกแบบมาชนิดที่ไม่เหมาะสมกับตัวเราก็ได้ แต่ถ้าเราเข้าใจสาระของประชาธิปไตยดีแล้ว แม้เราจะไปลอกแบบเขา เราก็คงไม่ลอกแบบมาทั้งดุ้นคงเอามาคิดปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพของเราเอง ยิ่งกว่านั้นเราอาจจะแก้ไขปรับปรุงระบบประชาธิปไตยของเราให้ดีกว่าที่เขา มีก็ได้ คืออะไรที่เขาทำอยู่แล้วแต่ไม่ดี เราก็แก้ไขเสีย เราทำที่หลังน่าจะได้ระบบประชาธิปไตยที่ดีกว่าเขา เป็นอันว่าในที่นี้จะพูดถึงเรื่องประชาธิปไตยในแง่ของสาระหรือเนื้อหา ซึ่งสัมพันธ์กับพุทธศาสนาในแง่ของศาสนธรรมหรือหลักคำสอน

ที่นี้ก่อนจะพูดในเนื้อเรื่อง จะขอพูดถึงความหมายของประชาธิปไตยสักเล็กน้อย ความหมายที่พูดกันอยู่ทั่วไปมีอยู่ว่าประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน หรือจะเต็มให้ได้เนื้อความเต็มที่ในภาษาไทยให้ได้เนื้อหาและความหมายเต็มที่ตามหลักก็ว่า “การปกครองซึ่ง

ประชาชน ของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน” หรือจะเติมต่อไปอีกก็ได้ว่า “การปกครองแบบที่จะทำให้สาระแห่งชีวิตของคนทุกคนปรากฏลงออกมาเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม และให้ผลประโยชน์แก่ส่วนรวมทุกอย่างนั้นสะท้อนกลับไปเป็นประโยชน์แก่ชีวิตของทุก ๆ คน” อันนี้เป็นความหมายของประชาธิปไตยที่พอจะเข้าใจกันอยู่โดยย่อ เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว ก็มาพิจารณาต่อไปว่า ประชาธิปไตยดีหรือไม่ดีอย่างไร แต่การยกเอาขึ้นมาเป็นหัวข้อให้พูดนี้ก็เท่ากับเป็นการยอมรับกันอยู่แล้วว่าระบบประชาธิปไตยดี เพราะฉะนั้นในที่นี้จะไม่ต้องไปวิจารณ์เทียบกับระบบการปกครองอื่น ๆ ว่าดีหรือเลวกว่าอย่างไร ถือเป็นการยอมรับแล้วว่าเป็นระบบการปกครองที่ดี

คุณภาพของประชาธิปไตย

ที่นี้หันมาดูประชาธิปไตย อาตมภาพคิดว่า ตัวประชาธิปไตยเองก็น่าจะแบ่งออกไปได้อีก คือเป็นประชาธิปไตยที่ดี ประชาธิปไตยที่พอใช้ และประชาธิปไตยอย่างเลว หมายความว่าคุณภาพของประชาธิปไตยก็มีอยู่ด้วยเป็นชั้น ๆ ที่นี้คุณภาพของประชาธิปไตยจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับวิธีการ เช่นรูปแบบที่เราสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อควบคุมให้เนื้อหาสาระของประชาธิปไตยดำรงอยู่และเป็นไปได้หนึ่งอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็คือคุณภาพของผู้ปกครอง เรามองว่าประชาธิปไตยนี้เป็นการปกครองของประชาชน หมายความว่าประชาชนปกครองตนเองและปกครองกันเอง ในเมื่อประชาชนปกครองตนเองและปกครองกันเอง คุณภาพของประชาธิปไตยก็ย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชนนั่นเอง หมายความว่า ถ้าประชาชนมีคุณภาพดี เราก็จะได้ระบบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพดี ถ้าคุณภาพของประชาชนไม่ดี ก็จะได้ระบบประชาธิปไตยที่ไม่ดี

ด้วย อันนี้เป็นการแบ่งประชาธิปไตยในแง่คุณภาพได้เป็นชั้น ๆ ตามคุณภาพของรูปแบบและคุณภาพของประชาชน

ทีนี้ คุณภาพของประชาธิปไตยในแง่คุณภาพของประชาชน จะดูได้อย่างไร เราคงจะต้องดูว่าประชาชนปกครองตนเองได้ไหม พร้อมหรือไม่ที่จะปกครองตนเอง และจะปกครองตนเองได้ดีแค่ไหน เพียงไร เพราะถ้าต้องการได้การปกครองที่ดี ก็ต้องมีผู้ปกครองที่ดี ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน จะได้ประชาธิปไตยที่ดี ก็ต้องมีประชาชนชนิดคุณภาพดี ประชาชนก็คือบุคคลทุกคนแต่ละคน ๆ มาประกอบกันเข้า ถ้าจะได้ประชาชนที่มีคุณภาพดี ก็ต้องทำแต่ละบุคคลทุก ๆ คนให้มีคุณภาพดี เมื่อบุคคลทุกคนโดยเฉลี่ยมีคุณภาพดี ก็ได้ประชาชนที่มีคุณภาพดี แล้วก็ได้ประชาธิปไตยชนิดดี แต่ถ้าประชาชนไม่มีคุณภาพดี ผู้ปกครองคือประชาชนเป็นเสียเองแล้ว จะเป็นอย่างไร และจะโทษใคร หันมาดูในแง่นี้ เราจะต้องพิจารณาประชาชนโดยสัมพันธ์กับหลักการเนื้อหาของประชาธิปไตย ว่าประชาชนเข้าถึงเนื้อหาของประชาธิปไตยหรือไม่ เริ่มด้วยมาพิจารณากันถึงหลักการสำคัญของประชาธิปไตย หลักการที่สำคัญของประชาธิปไตยคงจะมีหลายอย่าง ขอยกเอาที่เด่น ๆ สักอย่างก็พอ หลักการข้อที่เด่นมาก เห็นจะได้แก่เสรีภาพ เพราะรู้สึกว่าจะเป็นเรื่องที่ขึ้นปากเหลือเกิน เป็นที่นิยมชมชื่นกันมาก

เสรีภาพกับการปกครองตนเอง

พูดกันแบบประชาชนแบบชาวบ้านธรรมดา เสรีภาพก็คือการทำอะไรได้ตามใจชอบ ตลอดถึงไม่อยากจะทำก็ไม่ต้องทำด้วย หมายความว่าอยากจะทำก็ทำ ไม่อยากทำก็ไม่ต้องทำ อะไรชอบใจก็ทำ อะไรไม่ชอบใจก็ไม่ต้องทำ ทีนี้เสรีภาพซึ่งเป็นหลักการสำคัญ

อย่างหนึ่งของประชาธิปไตย ก็มาสัมพันธ์กับหลักการสำคัญอีก
 อย่างหนึ่งของประชาธิปไตยด้วยกัน กล่าวคือการปกครองตนเอง
 และปกครองกันเอง การปกครองตนเองนี้เป็นสิ่งสำคัญเป็น
 ความหมายอีกด้านหนึ่งของประชาธิปไตย ในเมื่อเรามีเสรีภาพ
 แล้ว เราก็มีความรับผิดชอบอีกด้านหนึ่ง คือการปกครองตนเอง
 การปกครองตนเอง พุดง่าย ๆ ก็คือการรู้จักควบคุมตนเอง ให้
 ทำได้ในสิ่งที่ควรทำ และให้งดเว้นได้จากการกระทำที่ไม่ควรกระทำ
 หรือที่ควรจะงดเว้น นั่นคือมี ๒ อย่างเป็นของคู่กัน จะเอาอย่าง
 เดียวไม่ได้ เท่าที่เป็นมารู้สึกว่าจะหันไปมองหันไปนิยมชมชื่น
 ในด้านหนึ่งมาก คือในด้านเสรีภาพ ทีนี้ ถ้าหันไปมองและมัว
 หลงเพลินในด้านนั้นมากเกินไป ก็อาจจะทำให้เผลอลืมไปอีกด้าน
 หนึ่งว่า เราจะต้องมีการปกครองตนเองด้วย การปกครองตัวเอง
 นี้เป็นเรื่องสำคัญ อย่างที่บอกแล้วว่าเป็นคู่กันกับเสรีภาพ ความจริง
 การปกครองตนเองได้ก็คือ ความสามารถในการใช้เสรีภาพ เสรีภาพ
 นั้นเป็นอุปกรณ์ หรือเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย เสรีภาพไม่ใช่
 จุดหมายในตัวของมันเอง เสรีภาพในฐานะที่เป็นอุปกรณ์ของ
 ประชาธิปไตย ก็คือเสรีภาพที่จะอยู่ในสังคมในสิ่งแวดล้อมที่ดี
 ซึ่งตนมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ปรับปรุง มิใช่ร่วมทำลาย ลึกเข้าไป
 กว้านั้นก็คือ เสรีภาพในการแสวงหาและนำชีวิตให้เข้าถึงสิ่งดีงาม
 ที่ชีวิตควรจะได้ และที่ต้นที่สุดซึ่งควรเป็นความสำนึกแต่เบื้องต้น
 คือเสรีภาพในการแก้ไขปรับปรุงชีวิต หรือเสรีภาพในการแก้ไข
 ปรับปรุงตนให้มีคุณภาพดี เพื่อให้เป็นบุคคลชนิดที่จะมาเป็น
 องค์ประกอบหรือเป็นส่วนร่วมที่ดีของสังคมประชาธิปไตย ใน
 สังคมประชาธิปไตย คนต้องมีเสรีภาพ เสรีภาพที่ต้องการคือเสรีภาพ
 ในการใช้ชีวิตให้ดีและใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ ในการใช้ชีวิต
 ของตนให้เจริญงอกงาม และเกื้อกูลแก่สังคม ไม่ใช่เสรีภาพใน

การสร้างสิ่งที่เป็นพิษเป็นภัย หรือในการทำลายล้าง เมื่อมีเสรีภาพแล้วก็ต้องสามารถใช้เสรีภาพนั้นให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ด้วย หรือมีเสรีภาพแล้วก็ต้องใช้เสรีภาพเป็นด้วย เสรีภาพจึงเป็นคู่กับความสามารถหรือความรู้จักใช้เสรีภาพ เหมือนอุปกรณ์เป็นคู่กับการรู้จักใช้อุปกรณ์ ถ้ามีอุปกรณ์แล้วไม่รู้จักใช้ ก็ทำให้เกิดโทษได้ โดยใช้ผิด ไม่เกิดผลตามวัตถุประสงค์ เสรีภาพที่เป็นอุปกรณ์ของประชาธิปไตย เมื่อใช้ผิดก็กลายเป็นเครื่องมือสร้างอนาธิปไตย ประเทศที่สร้างประชาธิปไตยไม่สำเร็จ สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ก็เพราะประชาชนขาดความสามารถในการใช้เสรีภาพ ความสามารถหรือความรู้จักใช้เสรีภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญ ความสามารถในการใช้เสรีภาพให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์นี้แหละ คือการปกครองตนเองได้ เสรีภาพจึงเป็นคู่กับการปกครองตนเองได้ นอกจากนั้น อีกแง่หนึ่งเสรีภาพหมายถึงเสรีภาพในการที่จะปกครองตนเองด้วย เมื่อต้องการประชาธิปไตย ก็ต้องรู้จักปกครองตนเองและรู้จักใช้เสรีภาพเพื่อปกครองตนเองให้ถูกต้องตามแบบประชาธิปไตย

ในเมื่อการปกครองตนเองได้หมายถึงความสามารถในการใช้เสรีภาพแล้ว ย้อนกลับมามองดูความหมายของประชาธิปไตยอีกครั้งหนึ่ง ก็จะเห็นว่า ประชาธิปไตยในความหมายด้านหนึ่ง ก็คือการใช้เสรีภาพของคนที่สามารถปกครองตนเองได้ หมู่ชนใดไม่สามารถปกครองตนเองได้ แม้เพียงให้มีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิตร่วมกันด้านนอก คือชั้นศีล เช่นปลุกต้นไม้ไว้ในที่สาธารณะ ก็รักษาไว้เป็นของกลางไม่ได้ พวกกันเหี้ยมยำเด็ดตึงถอนทั้งเสียหมด เล่นกีฬาก็ไม่รู้แพ้รู้ชนะ ไม่รักษากติกาของส่วนรวม เอาแต่สนุกสนาน เห็นแก่ตัว มึนงานร่วมกันทำไม่ได้ ขึ้นรถเข้าโรงมหรสพจัดเรียงรอลำดับกันไม่ได้ หมู่ชนนั้นจะอ้าง

ตนว่ามีประชาธิปไตยได้อย่างไร ถึงจะร้องบอกว่าตนมีประชาธิปไตยก็จะเป็นได้เพียงประชาธิปไตยที่ไร้เดียงสา

มองไปอีกด้านหนึ่ง มีข้อที่น่าพิจารณาว่า เสรีภาพนี้ทำไมเราจึงนิยมชมชื่นกันมาก พุดและเอ่ยอ้างกันนัก จนกระทั่งลืมนึกถึงการปกครองตนเอง อาจจะเป็นเพราะว่าเราเคยถูกผู้อื่นปกครองหรือปล่อยให้ผู้อื่นปกครองมา เมื่อผู้อื่นเขาปกครอง เขาก็เอาเสรีภาพของเราไปจัดการ เขาให้เราได้ใช้เสรีภาพบ้าง ไม่ได้ใช้บ้าง จนกระทั่งเราเกิดความไม่พอใจขึ้น เราก็เรียกร้องเอาเสรีภาพกลับคืนมา เมื่อเสรีภาพกลับคืนมาแล้ว เราก็เพลิดเพลินกับการได้เสรีภาพนั้น แต่ลืมนึกไปอีกด้านหนึ่ง เมื่อเราเลิกให้เขาปกครองแล้ว เราจะต้องปกครองตนเองต่อไป ทำอย่างไรจึงจะปกครองตนเองได้ นี่เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะฉะนั้นในเรื่องเสรีภาพนี้เมื่อเราได้มาแล้ว ก็เป็นช่องทาง เท่ากับมีโอกาสดที่จะปกครองตนเองอยู่กับตัวแล้ว ไม่ต้องมานิยมชมชื่นอะไรกันนัก สิ่งที่ต้องถามตัวเองก็คือ เราจะทำตัวอย่างไรดี คือทำตัวอย่างไรจึงจะทำให้การปกครองตนเองและการปกครองกันเองได้ผลดี เราปกครองอย่างไร หรือทำตัวกันอย่างไร จึงจะสามารถใช้เสรีภาพให้เกิดดอกออกผลเป็นประโยชน์ เป็นช่องทางอำนวยประโยชน์แก่ส่วนรวม คือแก่ชีวิตทุก ๆ คนที่อยู่ร่วมกันต่อไป สิ่งที่จะต้องคิดจึงอยู่ที่ว่า เราจะต้องปกครองตนเองแล้วนะ และปัญหาที่อยู่ที่ว่าเราแต่ละคน ๆ จะต้องทำอะไรกันบ้าง ที่ว่าจะต้องทำอะไร ก็คือว่า เราจะต้องทำอย่างไร จึงจะปกครองตนเองได้ เริ่มตั้งแต่จะต้องทำตนให้พร้อมที่จะปกครองตนเองได้เป็นต้นไป เมื่อจะทำคนให้พร้อมที่จะปกครองตนเองได้ ก็ต้องสร้างคุณภาพของคนขึ้นมา เมื่อพูดมาถึงนี้ก็เหมือนว่าเป็นเรื่องของความรับผิดชอบ คือความรับผิดชอบของบุคคลในการกระทำ เมื่อพูดมาถึงตรงนี้

แล้วก็เป็นอันเข้ามาถึงหลักของพระพุทธศาสนา

หลักการปกครองตนเอง : พุทธศาสนากับประชาธิปไตย

ถ้าพูดถึงสาระของประชาธิปไตยที่จะทำให้คนมีคุณภาพพร้อมที่จะปกครองตนเองได้แล้ว เราก็พูดได้ว่าหลักธรรมทุกอย่างในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักประชาธิปไตย เพราะเป็นเรื่องของการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ และให้รู้จักปกครองตนเองได้ แต่จะต้องมองให้ถูกแง่และปฏิบัติให้ถูกตามหลักนั้น หลักธรรมนั้นมีไว้ให้ทุกคนปฏิบัติ คือต้องมองหลักธรรมจากความรับผิดชอบของตนเอง ไม่ใช่เรียกร้องจากผู้อื่น ถ้ามองในแง่นี้แล้ว หลักธรรมทุกอย่างเป็นเรื่องของการที่จะให้เกิดประชาธิปไตย เช่น การวาระแปลว่า ความเคารพ หมายถึงการมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ of ผู้อื่น ตลอดจนความคิดเห็นของเขา เป็นต้น มองจากแง่ความรับผิดชอบของเราทุกคน จะต้องปฏิบัติความเคารพในความคิดเห็นและคุณค่าของผู้อื่นนั้น นี่เป็นหลักการที่สนับสนุนประชาธิปไตย แต่ถ้าเรามองในแง่เรียกร้องจากผู้อื่นแล้ว ความเคารพก็กลายเป็นเครื่องส่งเสริมลัทธิการเมืองที่ตรงกันข้าม คือเป็นการเรียกร้องความเคารพจากผู้อื่น ซึ่งอันที่จริงก็คือการปฏิบัติผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น การที่จะนำหลักพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในประชาธิปไตย เบื้องต้นต้องมองจากแง่ให้ถูกเสียก่อน คือว่า จะต้องนำธรรมมาใช้ให้ถูกต้องตามหลัก ธรรมที่ใช้ถูกหลักก็คือ มองจากความรับผิดชอบของตน ว่าเป็นหลักที่ต้องปฏิบัติกันทุกคน ถึงแม้หลักธรรมอื่น ๆ ก็เหมือนกัน เช่น ชันติ ความ

อดทนที่จะรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น โสวจิตัสสา ความเป็นผู้ว่าง่าย พูดกันง่าย หมายความว่า ยอมรับฟังเหตุผลความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นต้น ถ้าเราทำได้แบบนี้ ก็คือแนวทางแห่งประชาธิปไตย แต่ถ้าไปเรียกร้องสิ่งเหล่านี้จากผู้อื่น ก็เป็นลัทธิการปกครองที่ตรงกันข้าม ตอนนี้อย่างมีหลักธรรมที่จะต้องพูดโดยตรงที่จะทำให้บุคคลปกครองตนเองได้ตามหลักของประชาธิปไตย แต่เวลาหมดแล้ว เพราะฉะนั้นจะเอาไปไว้พูดตอนต่อไป

ธรรมาธิปไตยกับประชาธิปไตย

บัดนี้ ถึงวาระที่ ๒ ในการพูด ความจริงเวลาพูดรู้สึกว่าจะจำกัดมากเหลือเกิน ในคราวที่แล้วนี้อาตมาภาพพูดไป เรียกว่าเพิ่งจะอาร์มภบทเริ่มเข้าหัวข้อธรรมเท่านั้นเองก็หมดเวลาเสียแล้ว ยังมีเรื่องจะพูดอีกมากในราวสักครึ่งหนึ่งได้ ก็ไม่อาจจะพูดให้จบ เพราะว่าเวลาเหลือน้อย และเผอิญได้ฟังท่านผู้ร่วมอภิปรายนี้ พูดถึงแง่ต่าง ๆ ก็เกิดมีข้อขัดแย้งระหว่างผู้อภิปรายด้วยกันขึ้น เพราะฉะนั้น แม้จะมีปัญหาจากที่ประชุมนี้มากมายหลายข้อ ก็จะขอโอกาสท่าน โดยเห็นว่าข้อขัดแย้งระหว่างผู้อภิปรายเอง อาจมีความสำคัญมากก็ได้ โดยจะขอตอบสั้น ๆ ในบางแง่

เมื่อก็นี้พูดถึงเรื่องประชาธิปไตยที่ดีก็คือ การใช้เสรีภาพของคนที่สามารถปกครองตนเองได้ ที่นี้คนอะไรจะปกครองตนเองได้ อันนี้เป็นปัญหาสำคัญในขั้นต่อไป คนที่จะปกครองตนเองได้ ก็คือคนที่รู้จักวินิจฉัย และกระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญา ด้วยเหตุผล เอาหลัก เอาธรรม เอาความจริงความถูกต้อง คือไม่ถือเอาตนเป็นประมาณ และอีกอย่างหนึ่งคือไม่ได้ถือเอาการล่อการชักจูงของผู้อื่นเป็นประมาณ อันนี้ก็เข้าหลักอภิปไตย ๓ นั่นเอง แต่เท่าที่พูด ๆ กันรู้สึกว่า ยังมีการสับสนอยู่บ้าง

ความจริงอธิปไตย ๓ ประการนี้ เป็นหลักสำหรับปรับปรุงคุณภาพของบุคคล เมื่อคนประกอบด้วยอธิปไตยที่ถูกต้องดีที่สุด ในหลักทั้งสามนี้ กล่าวคือมีธรรมาธิปไตยแล้ว เราจึงจะเอาคนที่ประกอบด้วยธรรมาธิปไตย แล้วนั้นไปดำเนินกิจการต่างๆ ของส่วนรวมต่อไป เช่นว่าต้องการประชาธิปไตยก็ต้องให้แต่ละคนมีธรรมาธิปไตย คือต้องให้แต่ละคนเป็นธรรมาธิปไตยแล้วไปปกครองกัน การปกครองจึงจะเป็นประชาธิปไตยที่ดี หรือประชาธิปไตยที่แท้จริง พูดอีกนัยหนึ่งว่า ในระบบประชาธิปไตย เรามีเสรีภาพที่จะปกครองตนเอง เมื่อต้องการประชาธิปไตยก็ต้องใช้เสรีภาพเพื่อปกครองตนเองให้ถูกต้องตามแบบประชาธิปไตย โดยทำตนให้เป็นธรรมาธิปไตย

อัตตาธิปไตยคืออะไร คือการที่วินิจฉัยและตัดสินกระทำการต่างๆ ด้วยคำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของตนบ้าง ฐานะของตนบ้าง หรืออะไรต่างๆ ที่สัมพันธ์กับตนเป็นประมาณ พวกที่ ๒ คือโลกาธิปไตย ถือเอาเสียงชักจูง หรือเสียงนิยมของข้างมากของชาวโลก ในขณะนั้นๆ เป็นประมาณ หมายความว่า คนที่ถืออัตตาธิปไตยนั้น จะถือเอาประโยชน์เอาเกียรติเอาฐานะของตนเป็นหลักแล้วก็ไปตัดสิน หรือกระทำการต่างๆ เช่นออกเสียงเป็นต้นไปตามนั้น ส่วนพวกโลกาธิปไตย คือพวกมากลากไป ซึ่งในขณะนี้เราจะเห็นได้มาก คนไม่เป็นตัวของตัวเอง คือไม่ได้พิจารณาใช้เหตุผลตัดสิน แต่เป็นไปตามที่คนข้างมากเขานิยม พวกมากในหมู่คณะของตนฮือฮากันไปอย่างไร กลัวเขาจะว่าตัวเองก็ว่าไปตามอย่างนั้น อันนี้ไม่ถูกต้อง ไม่ดีพอ

ธรรมาธิปไตยคืออะไร ธรรมาธิปไตยคือถือธรรม ถือหลักการ เอาการที่ถูกต้องเป็นประมาณ ถือตามความดีงาม นั่นคือการพิจารณาตัดสินด้วยสติปัญญา หมายความว่าให้แต่ละคนนี้

ถือหลักการพิจารณาตัดสิน และกระทำการต่าง ๆ ด้วยอาศัยสติ ปัญญาบริสุทธิ์ พิจารณาว่าอะไรเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด ดีที่สุดเท่าที่มองเห็นด้วยการค้นคว้ารับฟังแสวงหาความจริงอย่างถึงที่สุด ด้วยการคิดถึงที่สุด และอย่างจริงใจที่สุด เท่าไรก็เท่านั้น เช่น หลักกาลามสูตรก็อยู่ในข้อธรรมาธิปไตยนี้ ตามหลักนี้เมื่อเขาจะแสดงออก จะวินิจฉัยัยกระทำการอะไรต่าง ๆ ก็หมายความว่า สิ่งนั้นได้เกิดจากสุดยอดแห่งสติปัญญาของเขา สุดยอดแห่งคุณธรรมของเขาเท่าที่มี ในเมื่อแต่ละคนมีแนวในการวินิจฉัยตัดสินความ และกระทำการต่าง ๆ โดยยึดถือสติปัญญาที่วินิจฉัยโดยบริสุทธิ์ใจ มุ่งเอาความถูกต้องเป็นประมาณเช่นนี้แล้ว มาทำให้เกิดเสียงข้างมาก ก็จะมีทางเป็นไปได้มากที่สุดว่า จะได้เสียงข้างมากที่สุด เพราะฉะนั้นจะต้องแยกให้ถูกว่า อธิปไตย ๓ อย่างนี้ เป็นหลักกำกับความประพฤติและแนวความคิดจิตใจของบุคคลที่จะมาใช้ หรือมาอยู่ในระบบอีกทีหนึ่ง คือเมื่อพูดถึงธรรมาธิปไตยก็หมายความว่า ให้แต่ละคนพยายามทำตนให้เป็นธรรมาธิปไตย และคนที่ เป็นธรรมาธิปไตยนั้น จะมาดำเนินการปกครองระบบใดรูปใดก็ตาม ก็ได้การปกครองที่ดีที่สุดของระบบนั้นรูปนั้น ถ้าเป็นประชาธิปไตยเราก็จะได้เสียงข้างมากที่สุด ได้ประชาธิปไตยที่ดี ทุกคนจึงต้องเป็นธรรมาธิปไตย อันนี้ขอทำความเข้าใจเพียงเท่านี้ก่อน

ประชาธิปไตยกับพฤติกรรมของชาวพุทธ

ที่นี้ ที่บางท่านพูดเมื่อก็กันว่า ถ้าจะให้วินิจฉัยว่าพุทธศาสนาเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ ก็ให้วินิจฉัยโดยพฤติกรรมของผู้ที่เรียกตนว่าเป็นชาวพุทธ อันนี้จะขอแย้งเล็กน้อย การวินิจฉัยด้วยพฤติกรรมนั้น จริงอยู่ในส่วนหนึ่งอาจจะถูก แต่ไม่ถูกเสมอไป การวินิจฉัยผลุนผลัน อาจเป็นการตื่นเกินไป พฤติกรรมของ

หมู่ชนอาจมีความซับซ้อน เหมือนอย่างในประเทศไทยเรา呢 เราบอกว่า เรามีประชาธิปไตยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถ้าถามประชาชนเมื่อสักสิบปีมาแล้ว แก่ก็บอกว่าแกอยู่ในประเทศประชาธิปไตย แต่พฤติกรรมของแกเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ อันนี้ไม่แน่ เพราะว่ามันเป็นอุดมการณ์ที่เราพยายามจะเข้าถึง ไม่จำเป็นว่าเราับพุทธศาสนาแล้วทุกคนจะเข้าถึงพุทธศาสนาทั้งหมด เราอาจจะได้รับมาในรูปที่เราเห็นว่าดีกว่าสิ่งที่เรามีอยู่ หรือเราอาจจะชอบในบางแง่แล้วเราก็ประพฤติปฏิบัติตามในแง่ นั้น ๆ บ้าง ในด้านที่เราเห็นหรือเท่าที่เข้าใจบ้าง จุดหมายที่ต้งาม ถ้าไม่แคล้งเฉย เราก็พยายามดำเนินให้เข้าถึงต่อไป อันนี้ก็เป็นแง่ต่าง ๆ ซึ่งขอแย้งในข้อที่ว่า จะเอาพฤติกรรมของคนมาวินิจฉัยไม่ได้เสมอไป

และที่พูดว่า พุทธศาสนาจะเป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร หรือจะสอดคล้องสนับสนุนประชาธิปไตยได้อย่างไร ในเมื่อพุทธศาสนาสอนหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรมเป็นต้น ก็เพื่อใช้ในระบบการปกครองแบบราชาธิปไตยหรือเผด็จการ ก็ดี ว่าพุทธศาสนาอยู่ในเมืองไทยมาตลอด ๗๐๐ ปี เมืองไทยก็ปกครองด้วยระบบเผด็จการตลอดมา ก็ดี การพูดเช่นนี้เกิดจากความเข้าใจแคบและสับสน จะพูดชี้แจงสั้น ๆ เช่น

๑. ในสมัยพุทธกาล ชมพูทวีปก็คล้ายกับพวกกรีก ประเทศที่ปกครองแบบราชาธิปไตยก็มี ปกครองแบบประชาธิปไตยที่สมัยนั้นเรียกว่าแบบสามัคคีธรรมก็มี หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ ก็มีสำหรับทั้ง ๒ แบบ เช่น ทศพิธราชธรรมสำหรับผู้ปกครองในระบบราชาธิปไตย อปรีหานิยธรรมสำหรับพวกที่ใช้ระบบสามัคคีธรรม ในแง่ของการทำหน้าที่และรับผิดชอบฝ่ายศาสนา ก็ต้องสั่งสอนเพื่อผลในทางปฏิบัติ สำหรับสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ให้ดีที่สุด ในเมื่อราชาธิปไตยรุ่งเรืองอยู่ จะรอให้ราชาธิปไตย

หมดสิ้นไปก่อนแล้วจึงค่อยสั่งสอนได้หรือ ก็ต้องสอนผู้ปกครอง ในระบอบราชาธิปไตยให้ปกครองอย่างดีที่สุด เท่าที่ผู้ปกครองนั้น จะสามารถเบนวัตถุประสงค์ของการปกครองออกไป ในทางที่เป็น ไปเพื่อผลดีหรือประโยชน์สุขแก่ประชาชนให้มากที่สุด ในเวลา เดียวกัน สำหรับระบอบสามัคคีธรรมที่ยังมีรอดอยู่ ก็ต้องสอน ย้ำถึงวิธีการที่จะดำรงรักษาระบอบนั้นไว้ให้ยั่งยืน และให้บังเกิด ผลดีตามวัตถุประสงค์มากที่สุด นี่คือสิ่งที่ดีที่สุดที่พระพุทธเจ้า จะทำได้ในฐานะที่เป็นนักปฏิบัติ ส่วนว่าระบบที่พระองค์เอง ต้องการเป็นอย่างไรนั้น ก็ให้ดูระบบที่อยู่ในความรับผิดชอบ และอำนาจจัดดำเนินการของพระองค์เอง คือดูที่ระบบการปกครอง คณะสงฆ์ตามธรรมวินัย ต้องแยกพิจารณาให้ถูกอย่างนี้

๒. ที่ว่าพุทธศาสนาอยู่เมืองไทยมา ๗๐๐ ปี เมืองไทยก็ ปกครองด้วยระบบเผด็จการตลอดมา พุทธศาสนาจึงต้องมี หลักการเป็นแบบเผด็จการหรือไม่สนับสนุนประชาธิปไตย อะไร ทำนองนี้ นับว่าเป็นการพูดอย่างคลุมเครือและสับสน หรือพูด อย่างเหมา ข้ามชั้นตอนและขาดการวิเคราะห์เช่น

- สับสนในเรื่องขอบเขตอำนาจหน้าที่ และความรับผิดชอบ พุทธศาสนาไม่ใช่ผู้จัดการปกครองเอง และมีใช่สถาบันที่ จะต้องทำหน้าที่นั้นแก่รัฐ ยิ่งกว่านั้น พุทธศาสนาถูกรับเข้ามาใน รัฐที่เขามีระบบการปกครองของเขาเองอยู่แล้ว สิ่งที่พุทธศาสนา จะทำได้ในกรณีเช่นนี้ อาจจะเป็นการทำหน้าที่แบบนักปฏิบัติ คือ สอนให้ผู้ปกครองปกครองอย่างดีที่สุด ในแง่ที่เป็นผลดีออกมา ให้แก่ประชาชนให้มากที่สุด หรืออาจช่วยเป็นตัวผ่อนเบาถ่วงดุล ความแรงร้ายในระบบ หรือเสริมสร้างระบบข้อหรือระบบควบคุม ไว้เป็นทางเลือก หรือเป็นมุมแปรสำหรับให้พร้อมที่จะสนับสนุน การเปลี่ยนระบอบ หรืออย่างน้อยอาจเป็นที่เก็บเชื่อไว้ให้ประชา-

ธิปไตยมีโอกาสก่อตัวหรือองกมขึ้นได้ต่อไป อย่างในทางตะวันตก ทั้งที่ทัศนะเกี่ยวกับการปกครองของพลาโต อริสโตเติล และ โคลสธินีสนเป็นต้น ในเรื่องประชาธิปไตยก็มีอยู่ แต่ประเทศ ตะวันตกหลังยุคกรีกก็มีแต่การปกครองแบบราชาธิปไตยตลอด เวลายาวนาน นี่ย่อมไม่ได้เป็นการแสดงว่าคำสอนของปราชญ์ เหล่านั้นสนับสนุนราชาธิปไตยหรือขัดขวางประชาธิปไตยแต่ อย่างใด ถ้ามันได้มีอยู่และใช้พาดป็นขึ้นตึกได้ แต่เราไม่ได้ใช้ มันได้นั้นพาด หรือพาดแต่ไม่ป็นขึ้นมันได้นั้น ย่อมไม่หมายความว่า มันได้นั้นขัดขวางเราไม่ให้ขึ้นตึก หรือว่ามันสนับสนุนให้เรา อยู่บนพื้นล่าง

- อีกอย่างหนึ่ง ต้องมองให้ถูกว่า ไม่ใช่พุทธศาสนาเป็น ตัวทำเป็นตัวบันดาล หรือเป็นตัวก่ออิทธิพลต่อสิ่งอื่นฝ่ายเดียว ถึงสิ่งอื่นก็ก่ออิทธิพลต่อสิ่งอื่นได้ และต่อพุทธศาสนาได้เหมือนกัน คำสอนในพระพุทศาสนาจึงอาจถูกแบ่งส่วนเลือกเอามาบ้าง ถูก ตีความบ้าง ให้เป็นไปในทางใดทางหนึ่ง หรือแม้แต่ขาดการศึกษา ขาดการชี้แจงแนะนำสั่งสอนที่สม่าเสมอต่อเนื่องและทั่วถึง จึงมี ความเข้าใจคลาดเคลื่อนหรือไม่เพียงพอ ดังนี้เป็นต้น

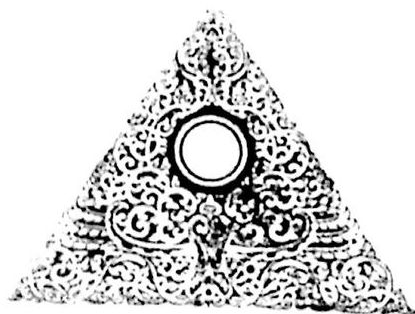
ข้อสำคัญ เมื่อเกิดความสำนึกแล้ว รู้ว่าต้องการอะไร และมีโอกาสดึกษาเสียให้รู้ชัดว่าหลักการที่แท้จริงเป็นอย่างไร มีอะไร ที่จะเอามาใช้แก้ปัญหาก็ประสบอยู่ และเพิ่มพูนปัญญาความสามารถ ในการสร้างสรรค์ผลสำเร็จที่ต้องการให้เกิดขึ้นได้ ก็ทำสิ่งนั้น ที่ มาพูดกันนี้ไม่ใช่เพียงเพื่อบอกว่า อ่อนี้เข้ากันได้นะ เท่านั้น แต่ เรามีปัญหาต้องการประชาธิปไตย แต่ก็ยังไม่เข้าถึงจริง จึงมาหา เครื่องช่วยแก้ปัญหาว่าอันนี้จะเอามาช่วยได้หรือไม่

ลัทธิผลของประชาธิปไตย

นอกจากอธิปไตยแล้ว จะขอฟุดสั้น ๆ เรื่องประชาธิปไตย อีกเล็กน้อย ประชาธิปไตยนี้ มันเป็นเรื่องการปกครองร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน เพราะฉะนั้นเราจะเอาแต่ใจตัวเองไม่ได้ เหมือนอย่างคนเดินทางไปร่วมกัน ถ้าเป็นแบบเผด็จการ เมื่อคนเดินทางด้วยกันมาก ๆ ผู้นำก็จะบังคับเอาว่าจะต้องเดินทางไปให้ได้อย่างนั้นอย่างนี้ โดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงผู้เดินทางว่าใครจะอ่อนแอ ใครจะเดินไหว เดินไม่ไหวก็อาจจะปล่อยให้ตายไป เราไปให้ถึงที่หมายให้เร็วที่สุด แต่ถ้าเป็นประชาธิปไตยก็หมายความว่าเราจะต้องคำนึงถึงทุกคน เราจะเดินทางไปได้ก็ต้องอาศัยความร่วมมือพร้อมเพรียงกัน หากว่าคนไหนอ่อนแอ เราก็อาจจะไปช่วยจูงช่วยอุ้ม ซึ่งแม้จะไปถึงที่หมายช้าหน่อย แต่ก็ทำให้ทุกคนเดินทางไปด้วยความสบายและถึงที่หมายโดยทั่วถึงกันทุกคน ประชาธิปไตยนั้น เป็นกึ่งกลางระหว่างเผด็จการหรือว่าการบีบบังคับ กับอนาธิปไตย คือไม่มีการปกครองเลย ถ้าหากว่าเราไม่มีความพร้อมเพรียง ไม่มีความประสานความร่วมมือกันแล้ว ประชาธิปไตยก็จะกลายเป็นภาวะที่ไม่มีการปกครองนั่นเอง อันนี้จะเทียบง่าย ๆ เหมือนอย่างนิทานเรื่อง “นกกระเจาบ” นั้นแหละ นกกระเจาบที่มันบินลงมากินข้าวในนาแล้ว นายพรานเอาตาข่ายไปดักคลุมมันไว้ทั้งหมด ถ้ามันเป็นประชาธิปไตย คือ พยายามที่จะร่วมมือกัน มันบินไปด้วยกัน พร้อมเพรียงกัน มันก็พาตัวรอดภัยไปได้ทั้งหมด แต่ถ้ามันถือประชาธิปไตยที่ว่าต่างตัวต่างคนพยายามจะแย่งผลประโยชน์กัน เกี่ยงกัน ที่จะเอาก็แย่งกัน ที่จะทำก็เกี่ยงกัน บอกว่าอยากมีเสรีภาพ แต่ใช้เสรีภาพเพื่อแย่งกัน ใช้เสรีภาพเพื่อเกี่ยงกัน ผลที่สุดมันก็ตายไปด้วยกันนั่นเอง

เสรีภาพเป็นองค์ประกอบและเป็นอุปกรณ์สำคัญของประชาธิปไตย เป็นช่องทางให้ส่วนที่ดีที่สุดแห่งภูมิปัญญาของทุกคนถูกนำออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ บุคคลจึงต้องใช้เสรีภาพอย่างมีเหตุผลเพื่อแสดงสิ่งที่เกิดจากภูมิปัญญา แต่ถ้าคนใช้เสรีภาพเพียงเพื่อเป็นทางระบายอารมณ์ เสรีภาพก็เป็นเพียงช่องทางสนองตัณหา และย่อมนำมาซึ่งความล้มเหลวของประชาธิปไตย

เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยจะดีหรือไม่ อยู่ที่ว่าจะทำสาระของประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นได้หรือไม่ มีความพร้อมเพรียงสามัคคีกัน รู้จักใช้เสรีภาพ รู้จักปกครองตนเอง เป็นต้น ถ้าทำไม่ได้ ประชาธิปไตยก็เป็นประชาธิปไตยชั้นเลว เป็นประชาธิปไตยแบบนกกระจาบ ซึ่งนำไปสู่หายนะได้เช่นเดียวกัน เรื่องสาระของประชาธิปไตยนั้นยังมีอยู่อีกมากมาย ไม่มีโอกาสที่จะพูดในที่นี้ เพราะว่าเวลาหมด เพราะฉะนั้น ขอยุติเพียงเท่านี้ ฯ

พระพุทธศาสนา กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

วันนี้ อาตมารู้สึกเป็นสิริมงคลที่ได้มีโอกาสมาแสดงธรรมกถา ในสถานที่นี้ ซึ่งมีผู้เฝ้าทางวิชาการและเฝ้าความรู้ทางธรรม เรื่องที่จะพูดในวันนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับหลักธรรม นับว่าเราได้มาพูดกันถึงเรื่องที่เป็นสิริมงคล และสังคมปัจจุบันก็เป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงมีสภาพน่าสนใจ จึงเป็นข้อน่ายินดีที่กำหนดให้พูดในเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ความหมายของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ความจริง สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นเรื่องธรรมดา คือสังคมนิยมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตลอดทุกเวลา เราเชื่อในหลักพระพุทธศาสนา คือหลักอนิจจัง ความไม่เที่ยง สิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขาร ก็ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ถึงจะไม่ตั้งหัวข้อว่า สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง สังคมนั้นก็ย่อมกำลังเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นธรรมดา แต่การที่มานั่งใส่คำว่า กำลังเปลี่ยนแปลง เข้าไปในที่นี้ ย่อมมีความหมายเพิ่มเติมเป็นพิเศษนอกเหนือจากปกติอีก คือตามปกติการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามกระแสของ

หลักอนิจจังนั้น อาจเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องกันไปตามปกติของสิ่งนั้นก็ได้ คือ สิ่งทั้งหลายดำเนินไปตามทิศทางของมันเอง แล้วก็เปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย ถ้าพูดอย่างภาษาชาวโลกกว้างๆ การเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ บางทีเราถือว่าเป็นการอยู่นิ่งได้เหมือนกัน เหมือนอย่างเรานั่งอยู่ในสถานที่นี้ ตลอดเวลา ก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย แต่ในภาษาพูดกว้างๆ เราถือว่าเป็นิ่งอยู่นิ่งๆ ซึ่งความจริงก็ไม่นิ่ง เพราะในร่างกายทุกส่วน ทั้งทางกายและทางจิตใจมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

คำว่า สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ในที่นี้ ย่อมมีความหมายเป็นพิเศษ ในแง่ที่ว่ามันไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงตามปกติ แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงในอัตราความเร็วที่สูงกว่าปกติ และมีเหตุปัจจัยพิเศษเข้ามาช่วยเร่งในการเปลี่ยนแปลงนั้น ตลอดจนกระทั่งว่ามันอาจจะเปลี่ยนแปลงทิศทางของการเปลี่ยนแปลงนั้นอีกก็ได้ เพราะฉะนั้น ที่พูดว่าสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในที่นี้ จึงหมายถึงสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงเป็นพิเศษ นอกเหนือไปจากการที่สิ่งทั้งหลายไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามปกติ มีการเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบในโครงสร้าง หรือมีเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้คุณสมบัติต่างไปจากเดิม ซึ่งในปัจจุบันนี้ เราถือว่าสังคมไทยเรากำลังอยู่ในยุคของความเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น คือไม่ใช่เปลี่ยนแปลงไปตามปกติ แต่มีความเปลี่ยนแปลงพิเศษ ถึงอาจจะเปลี่ยนแปลงทิศทางไปก็ได้

เมื่อพูดถึงพระพุทธศาสนากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงเราอาจจะพูดได้หลายแง่ จะพูดในแง่ที่ว่าพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้นอย่างไร คือช่วยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างไรหรือไม่ และช่วยในทางดีหรือทางเสีย หรืออาจจะพูดในแง่ที่ว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปนั้น

มันเกิดผลกระทบกระเทือนต่อพระพุทธศาสนาอย่างไร พระพุทธศาสนาจะเจริญขึ้นหรือเสื่อมลงไป เพราะความเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น อาจจะพูดในแง่นี้ก็ได้อาจจะพูดในแง่ที่ว่าในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปนั้น พระพุทธศาสนาควรมีบทบาทอย่างไร พระพุทธศาสนาควรช่วยสังคมอย่างไรบ้าง ในระยะที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ รวมความว่าอาจจะพูดได้หลายแง่ แต่จะพูดในแง่ไหนบ้างก็แล้วแต่เวลาและโอกาสจะมีให้ นอกจากนั้น ในการพูดทั้งหมดนี้ พูดได้ ๒ แง่ คือ พูดในแง่หลักธรรมของพุทธศาสนาก็ได้ คือ พูดว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีส่วนช่วยสังคมที่เปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างไร เราจะประยุกต์ใช้ได้อย่างไร อย่างนี้ก็ได้อาจจะพูดในแง่ว่าในสภาพที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง พระสงฆ์วัดวาอารามจะทำอะไรกัน得了บ้าง อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องพูดถึงทั้งสิ้น แต่เป็นเรื่องใหญ่ อาจจะพูดได้ไม่หมดในเวลาที่กำหนดให้เพียงเท่านี้

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

เมื่อพูดเรื่องพระพุทธศาสนา กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจะพูดในแง่ใดก็ตาม ก็มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนานั้น เหมาะที่จะเอามาพูดเอามาเกี่ยวข้องกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ เพราะมีลักษณะของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่เข้ากันได้กับเรื่องนี้ คือ พระพุทธศาสนานั้น เกิดขึ้นในระยะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง และการที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นก็เป็นความเพียรพยายามที่จะแก้ปัญหาของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ในระยะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างไร อันนี้เราควรที่จะย้อนกลับไปพิจารณาถึงประวัติศาสตร์

ความเป็นมาตั้งแต่พุทธกาล ในที่นี้เรามีเวลาพอสมควร จะลองหันกลับไปดูภาพในอดีตกันสักเล็กน้อยก็ได้ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นประมาณ ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว ปัจจุบันนี้ก็ พ.ศ. ๒๕๑๗ แล้ว บวกเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญศาสนกิจทั้งหมด ๔๕ พรรษาเข้าไปเป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ก็เป็นเวลาถึง ๒,๕๖๒ ปี แดนอุบัติแห่งพระพุทธศาสนาก็คือชมพูทวีป ชมพูทวีปยุคนั้นกำลังมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ซึ่งเราเรียกได้ว่าเป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ถ้าเราถือว่าประเทศไทยขณะนี้ เป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล ก็เป็นสมัยที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงเช่นกัน จึงพูดได้ว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในระบอบที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง ที่นี้ลองมาพิจารณาสภาพและวิธีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาต่อสังคมชมพูทวีปสมัยโบราณเมื่อ ๒ พันกว่าปีมาแล้ว ที่ว่ากำลังเปลี่ยนแปลงนั้น ว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร ลองสำรวจเป็นแง่ๆ

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

ด้านที่ ๑ มองในแง่ของการเมือง ในสมัยพุทธกาลนั้น ชมพูทวีปส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ก็คือชมพูทวีปภาคเหนือหรืออินเดียภาคเหนือในปัจจุบัน ในตอนนั้น อินเดียยังแบ่งแยกออกเป็นหลายแคว้นแคว้นเหลือนั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนามี ๑๖ แคว้นด้วยกัน^๑ เช่น แคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เป็นต้น แคว้นเหล่านี้ ได้มีการต่อสู้ แย่งชิงอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งถึงสมัยพุทธกาลจริง ๆ แล้ว มีแคว้นที่ยิ่งใหญ่เหลืออยู่ไม่กี่แคว้น ที่มีอำนาจมากจริง ๆ ก็คือ ๑. แคว้น

๑. แคว้น ๑๖ คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ

มคธ ๒. โกศล ๓. วัชชี ๔. วังสะ ๕. อวันตี

ในบรรดาแคว้นเหล่านี้ เมื่อว่าโดยระบบการปกครองจะแบ่งออกได้ ๒ ประเภท พวกหนึ่งปกครองด้วยระบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นำ และปกครองด้วยอำนาจที่สมบูรณ์เด็ดขาด ประเทศที่มีการปกครองแบบนี้ ได้แก่ รัฐมคธมีเมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวง มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครอง ต่อมาก็แคว้นโกศล มีเมืองสาวัตถีเป็นเมืองหลวง มีพระเจ้าแผ่นดินชื่อนโปเสนทิโกศล ต่อไปก็แคว้นวังสะ มีเมืองโกสัมพีเป็นเมืองหลวง พระเจ้าแผ่นดินชื่ออุเทน ต่อไปก็แคว้นอวันตี มีเมืองหลวงชื่ออุชเชนี มีพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าพระเจ้าจันทรปัชโชต บรรดาแคว้นทั้ง ๔ นั้น ที่ใหญ่จริงๆ ก็เพียงสองแคว้นคือแคว้นมคธ กับโกศล ซึ่งกำลังเรืองอำนาจมากขึ้น ส่วนระบบการปกครองอีกแบบหนึ่ง ก็คือระบบสามัคคีธรรม ซึ่งถ้าเทียบกับปัจจุบันก็เป็นประชาธิปไตยแบบหนึ่ง ประเทศที่ปกครองแบบนี้ที่ใหญ่จริงๆ ในขณะนั้นก็เหลือเพียงวัชชีแคว้นเดียว ซึ่งมีกรุงเวสาลีหรือไพศาลีเป็นเมืองหลวง แคว้นสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตยนอกจากนั้นกำลังสูญสิ้นอำนาจไป เช่นแคว้นศากยะตอนพุทธกาลก็ยอมรับอำนาจของแคว้นโกศลแล้ว และต่อมายังไม่ทันที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ก็ถูกแคว้นโกศลโดยพระเจ้าวิฑูทกะยกกองทัพไปปราบเสียหายหมด อีกแคว้นหนึ่งคือมัลละ ตอนนั้นก็มีอำนาจเหลือเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สภาพทางการเมืองในสมัยนั้นชี้ให้เห็นว่า ในครั้งพุทธกาลกำลังมีการขยายอำนาจ ประเทศต่าง ๆ กำลังขยายดินแดน สู้รบกันเพื่อจะทำให้ประเทศของตนเป็นประเทศที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลที่สุด ถ้าเป็นไปได้ก็รวบรวมประเทศอื่นเข้ามาอยู่ในอำนาจทั้งหมด รวมแล้วก็มีระบบการปกครองอยู่ ๒ ประเภท ดังที่กล่าว

มาแล้ว

ที่น่าสนใจก็คือ การปกครองแบบของวัชชี รวมถึงแคว้น ศากยะและพวกมัลละ ซึ่งมีการปกครองแบบสามัคคีธรรม หรือที่เทียบกับสมัยนี้ว่าเป็นประชาธิปไตยแบบหนึ่งหรือระดับหนึ่ง จะพูดให้เห็นลักษณะบางอย่างที่ว่า เป็นประชาธิปไตยอย่างไร คือประเทศเหล่านี้มีการปกครองโดยมีการประชุมพิจารณาตัดสินกรณียกิจของแคว้นแคว้น เขามีสภาหรือที่ประชุมเรียกว่า **สันฐาคาร** สันฐาคารเป็นที่ประชุมของรัฐ เวลาเมื่อเรื่องราวกิจการของรัฐเกิดขึ้น พวกชนผู้มืหน้าที่ปกครองจะต้องมาประชุมที่สถานที่นั้น มาพิจารณาร่วมกันลงมติตัดสินว่าจะทำอะไร ยกตัวอย่างเช่น เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขอพระราชธิดาของเจ้าศากยะมาเป็นพระมเหสี เพื่อจะได้เป็นญาติกับพระพุทธเจ้า พวกศากยะทั้งหลาย ก็ยกเรื่องนี้เข้าไปพิจารณาในสันฐาคาร มีการประชุมพิจารณาว่าจะทำอะไร และลงมติตัดสินถือเอาตามเสียงที่ประชุม หรืออย่างแคว้นมัลละตอนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกกษัตริย์มัลละก็จะพากันไปประชุมที่สันฐาคาร พิจารณากันว่า ในการปรินิพพานของพระพุทธเจ้านั้นจะจัดงานพระสรีรศพอย่างไรกัน เป็นการเตรียมการล่วงหน้า และตอนที่พระอานนท์ไปแจ้งข่าวการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ก็ได้ไปแจ้งที่สันฐาคาร ในขณะที่เจ้ามัลละกำลังประชุมกันอยู่ แม้แคว้นวัชชีก็มีผู้นำ หรือหัวหน้าหรือผู้ทำหน้าที่ปกครองในเวลาหนึ่ง ๆ บริหารร่วมกัน ถึง ๗,๗๐๗ องค์ ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประมุขตามวาระ เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น พวกนี้ก็ต้องมาประชุมพร้อมกันที่สันฐาคาร เพื่อจะได้พิจารณาดกกลงกันว่าปฏิบัติอย่างไร ในแต่ละกรณี

ในการแย่งชิงอำนาจขยายอาณาเขตนั่น ปรากฏรูปการณ์ว่า ฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความเข้มแข็งกว่า และกำลังจะปราบ

ปราชญ์รวมเอาพวกประชาธิปไตยเข้าไปในอำนาจได้มากยิ่งขึ้นโดยลำดับ คงเหลือวัชชีเป็นแคว้นสามัคคีธรรมเพียงแคว้นเดียวที่ยังมีอำนาจมากอยู่ นอกนั้นได้ไปตกอยู่ในอำนาจของฝ่ายสมบูรณาญาสิทธิราชย์เกือบหมดสิ้นแล้ว แคว้นวัชชีนี้ยังดำรงอยู่ได้เพราะเป็นแคว้นที่เข้มแข็งมาก มีสามัคคีธรรมอย่างสูง พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาท่ามกลางสภาพทางการเมืองอย่างนี้ ในฐานะที่ทรงเป็นนักปฏิบัติ เป็นนักศาสนา ไม่ใช่เป็นเพียงนักปรัชญา พระองค์ก็ต้องทรงเกี่ยวข้อง ในการที่จะให้ประชาชนตั้งแต่ชั้นต่ำสุดคือยากจนที่สุด จนกระทั่งพระราชามหากษัตริย์ มีความเป็นอยู่อย่างผาสุก มีความประพฤติดีงาม มีศีลธรรม ดำเนินกิจการให้บังเกิดผลดีงามทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาก็จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคนเหล่านั้น ให้มีการนำธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตและกิจการต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงการปกครองด้วย ที่นี้พระพุทธเจ้าจะทรงเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องลองพิจารณากันดู

สรุปว่าในด้านที่ ๑ เป็นการเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองแคว้นต่าง ๆ กำลังแย่งชิงอำนาจกันเหลือแคว้นน้อยลงไปตามลำดับ แคว้นไหนมีอำนาจมาก ก็จะรวมแคว้นอื่นเข้ามาอยู่ในอาณาเขตของตน และในสภาพการณ์เช่นนี้ การปกครองแบบประชาธิปไตยที่กำลังจะหมดไป

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การศึกษา และสังคม

ด้านที่ ๒ คือด้านเศรษฐกิจ ในสมัยพุทธกาลนั้น เมื่อมีการแผ่อำนาจโดยการแย่งชิงดินแดนกัน การค้าขายก็ปรากฏว่าได้เจริญ

เติบโตตามไปด้วย มีการค้าขายในระหว่างเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่ว่าการค้าขายเหล่านี้ที่เด่นชัดก็คือ เรื่องของสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น ผ้าผ่อนแพรพรรณอย่างดี เพชรนิลจินดา เป็นต้น จะเห็นได้จากหลักฐานสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระเยาว์ เป็นพระกุมาร ทรงเสวยความสุขสำราญโดยใช้ผ้าจากแคว้นกาสิ ซึ่งถือว่าเป็นผ้าที่ดีที่สุด หรืออย่างเรื่องกามนิต ชาวกรุงอุชเชนีในแคว้นอวันตีไปราชกิจกับราชทูต แล้วได้เดินทางเกี่ยวกับการค้าขายไปยังเมืองโกสัมพีในแคว้นวัชสะ ของพระเจ้าอุเทน อย่างนี้เป็นต้น เป็นตัวอย่างแห่งการค้าขายระหว่างแคว้นต่าง ๆ ในเมื่อการค้าขายเจริญเติบโตขึ้นอย่างนี้ การเงินก็มีอิทธิพลมากขึ้น คนอีกประเภทหนึ่งก็มีอิทธิพลมากขึ้นโดยลำดับคือ พวกเศรษฐี คหบดี ซึ่งมีอิทธิพลเข้าไปแม้แต่ในวงการของนักปกครอง คือมีอิทธิพลแพร่เข้าไปในราชสำนัก สามารถมีเสียงดังแก่นักปกครองได้ จะเห็นได้ว่า เศรษฐีมีความเป็นอยู่ดีเกือบจะกล่าวได้ว่า ไม่แพ้พระราชา และแคว้นไหนมีเศรษฐีมากก็มีชื่อเสียงมาก ถึงกับแคว้นที่มีเศรษฐีน้อยต้องขอเศรษฐีจากแคว้นอื่นไปอยู่ในแคว้นของตนก็มี ตัวอย่างเช่นคัมภีร์เล่าเรื่องแคว้นโกศลของพระเจ้าปเสนทิโกศล เห็นว่าแคว้นมคธมีเศรษฐีมากถึง ๕ คน ก็เลยขอเศรษฐีชื่อเมณฑกะให้ไปอยู่ในแคว้นของตนบ้าง จะได้ช่วยให้แคว้นของตัวรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ท่านเศรษฐีเมณฑกะก็คือปู่ของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ซึ่งมีชื่อเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่พุทธศาสนิกชน พวกเศรษฐีนอกจากมีอิทธิพลในทางการเมืองแล้ว ก็ยังมีสิทธิในการปกครองด้วย คือในวงการค้าขายมีกลุ่มชนต่าง ๆ คนมีอาชีพค้าขายเหล่านี้ ถ้ามีการฉกฉวยกันก็ให้เศรษฐีเป็นผู้ตัดสิน คล้าย ๆ ว่าเศรษฐีเป็นผู้ควบคุมดูแลตัดสินในสายกิจการการพาณิชย์ทั้งหมดทีเดียว เศรษฐีมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบในกิจการของรัฐ จึงต้องไปเฝ้าพระราชา

วันหนึ่ง ๕ ครั้ง อย่างนี้เป็นต้น แสดงถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์
ทางการเมือง การปกครองเป็นอย่างดี นี่เป็นสภาพทางเศรษฐกิจ

ด้านที่ ๓ ในทางสังคม สภาพทางสังคมนี้ก็เกี่ยวข้อง กับ
เศรษฐกิจด้วยคือ ความอยู่ดีกินดีของชนบางชั้นที่ร่ำรวยมั่งมีขึ้น
ได้แก่ เจ้านาย นักปกครอง เศรษฐีทั้งหลาย ท่านเหล่านี้ก็อยู่
กันอย่างสบาย มีปราสาทอยู่ อย่างพระพุทธเจ้าของเราสมัยเป็น
พระราชกุมาร ก็มีปราสาท ๓ ฤดู ถึงพวกเศรษฐีอื่นๆ ก็มีความ
เป็นอยู่อย่างสบาย พึ่งเพื่อ ได้รับความสำราญ ได้รับความปรนเปรอ
เป็นอย่างยิ่ง เพราะอาศัยการค้าขาย เศรษฐกิจที่รุ่งเรืองขึ้นมานั้น

จากสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีเรื่องอื่นที่ควร
พิจารณาพ่วงเข้ามาด้วย คือเรื่องของพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นปณฺฑิต
หรือนักวิชาการในสมัยนั้น พวกพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล ปรากฏ
ว่าไม่ทำหน้าที่ของปณฺฑิตหรือวิชาการเท่าไร กลับหันมาฉวย
พึ่งเพื่อในเรื่องลาภสักการะมาก เพลิดเพลินวุ่นวายอยู่กับพิธีการ
ต่าง ๆ ชอบความเป็นอยู่อย่างสบาย แสวงหาผลประโยชน์จาก
นักปกครอง โดยหันไปเอาใจนักปกครอง เพื่อแสวงหาผลประโยชน์
ให้กับตน แทนที่จะเอาใจใส่ในความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปของประชาชน
พวกพราหมณ์นั้นไปบอกกับนักปกครองคือ พระราชามหากษัตริย์
ว่าจะทำพิธีกรรมอย่างไรจึงจะได้ไปเกิดในสวรรค์ หรือบนชนะข้าศึก
ในสงคราม อะไรทำนองนี้เป็นต้น จึงเกิดปณฺฑิตพิธีกรรมขึ้น
มากมาย มีการบูชาัญ เช่นอัสวเมธ เป็นต้น อันนี้ก็มาจาก
เหตุที่ว่าพราหมณ์ไปเอาใจนักปกครองต่าง ๆ เพื่อผลตอบแทน
ของตนเอง เพราะว่าเมื่อพระราชามหากษัตริย์นักปกครองเชื่อถือ
ทำตามอย่างที่ท่านสอนให้แล้ว ก็จะต้องให้ผลตอบแทนแก่ตนอย่าง
มากมาย สภาพของพราหมณ์ซึ่งเป็นนักวิชาการ และเป็นนักบวช
ด้วย ในสมัยพุทธกาล จึงเป็นภาวะของการเพลิดเพลินอยู่กับ

พิธีกรรม และลุ่มหลงอยู่กับลาภสักการะ มีความเป็นอยู่ฟุ้งเฟ้อ แล้วนอกจากนี้ยังผูกขาดการศึกษาด้วย คือ พระราชมณเฑียรนาถ นักวิชาการ ได้ควบคุมการศึกษาไว้ในมือทั้งหมด มีการสร้างกฎเกณฑ์ ขึ้นมากำหนดว่า หนังสือตำรับตำราชั้นสูงสุดได้แก่ พระเวทนั้น คนอื่นจะเรียนไม่ได้ นอกจากคนในวาระพระราชมณเฑียร หรือรองลงไปอย่างพวกกษัตริย์เท่านั้น ถ้าเป็นคนชั้นต่ำอย่างพวกสุทร ไม่มีโอกาสจะเรียนได้เลย ต่อมาถึงกับวางหลักเกณฑ์อย่างเข้มงวด ที่สุด กำหนดว่าพวกสุทรนั้นเพียงแต่ได้ยินได้ฟังการสาธยาย พระเวทนี้ จะต้องเอาตะกั่วมาหลอมแล้วกรอกหู หรือถ้าเอาค้ำ ในพระเวทมาสาธยายก็จะต้องตัดลิ้นเสีย หรือถ้าเรียนพระเวท ท่านว่าให้ผ่าร่างกายเป็น ๒ ซีก นี่ถือได้ว่าเป็นการผูกขาดการศึกษา ไม่ให้ประชาชนทั่วไปมีโอกาสรู้เท่าเทียมกับพวกพระราชมณเฑียร

ส่วนสภาพทั่วไปในด้านประชาชนชาวชนบท ชาวไร่ชาวนา ในสมัยนั้น นับว่ามีความเป็นอยู่สุขสบายพอสมควร คือ อยู่กันด้วยความสุขความพอใจ เพราะไม่ถูกแทรกแซงจากภายนอก คือพวกในเมืองไม่เข้าไปยุ่งไปเกี่ยว พวกชาวนานี้ก็มีที่ดิน ที่ตัวเอง มีกรรมสิทธิ์ร่วมกันในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ ในเขตหนึ่ง ๆ โดยที่ดิน นั้นเป็นของหลวง ของพระเจ้าแผ่นดินแต่ผู้เดียว ไม่มีใครมาแทรกแซงเป็นเจ้าของขึ้นต่างหากออกไป และก็มีหัวหน้าที่ตนเอง เลือกขึ้นมา ใครจะมาติดต่อกับติดต่อกับหัวหน้าที่พวกตัวเองเลือกตั้ง ขึ้นมานั้น จึงอยู่ด้วยกันอย่างสุขสบาย มีความพอใจในความเป็นอยู่ของตัวเอง อย่างไรก็ตาม เจ้าของความเดือดร้อนก็ได้เริ่มมีขึ้น เพราะว่าเมื่อมีสงครามระหว่างแว่นต่าง ๆ การรบราฆ่าฟันกันย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนไปทุกหย่อมหญ้า เดือดร้อนไปถึงชาวไร่ชาวนาและชาวชนบทด้วย

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นนั้น จะเห็นว่าตามประวัติเล่าไว้

ว่า พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในท่ามกลางความสุขสำราญ ได้รับการบำรุง
 ปรนเปรอทุกอย่างทุกประการ จะต้องการอะไรก็ได้ตามปรารถนา
 แต่พระองค์กลับทรงเบื่อหน่าย ก็เพราะทรงเห็นความเป็นอยู่
 ของประชาชน ในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินออกไปสำรวจ ได้
 ทรงเห็นเหตุทุกสิ่ง ๔ หรือนิमित ๔ อย่าง ความจริง สิ่งทั้ง ๔ นี้คือ
 ภาพที่ท่านแสดงเป็นสัญลักษณ์ ให้เห็นถึงปัญหาชีวิตและความ
 ทุกข์ยากของมวลมนุษยชนนั้นเอง พระพุทธเจ้าทรงเห็นสภาพความ
 เดือดร้อนของคนทั่วไป โดยเฉพาะที่เป็นเฉพาะหน้าก็คือความ
 เป็นอยู่ของประชาชนชาวแคว้นแคว้นของพระองค์แล้ว พระองค์
 ก็ไม่อาจที่จะประมาทเพเลินเพลินมัวเมาในราชสมบัติได้ ทรง
 เห็นว่าความสุขที่พระองค์ได้รับอยู่ไม่มีความหมาย จึงได้ทรง
 เสียสละความสุขนั้นออกไปดำรงชีวิตอย่างที่เราเรียกว่า ขัดสนยาก
 แค้นที่สุด แสวงหาอาหารตามแต่จะได้ มุ่งแต่จะหาวิธีการมาช่วย
 มนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์เท่านั้น เมื่อพระพุทธเจ้า
 ตรัสรู้แล้วก็เสด็จกลับเข้ามาสั่งสอนประชาชนอีก ทรงเข้ามาใน
 ตำบลบ้านเมือง เกี่ยวข้องกับคนทุกชั้นตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์
 ลงไป ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในด้านนักปกครองนั้น พระองค์ทรงเกี่ยวข้อง
 ตั้งแต่ระยะเริ่มต้นทีเดียว คือ ระยะที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา
 ในแคว้นมคธ ตอนที่เข้าแคว้นมคธก็โปรดพระเจ้าพิมพิสารก่อน
 ในเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเข้ามาสั่งสอนเพื่อช่วยเหลือประชาชน
 ทั้งหมดทุกชั้นอย่างนี้ ถ้าต้องการทราบว่ พระพุทธศาสนาได้ช่วย
 และมีทศนะในการช่วยอย่างไร ก็ลองแยกออกพิจารณาตามที
 ได้พูดไปเมื่อกี้แล้วคือ แยกเป็นเรื่องๆ เริ่มตั้งแต่เรื่องการเมือง
 เป็นต้นไป

พระพุทธศาสนากับการเมือง

ในด้านการเมืองนั้น อย่างที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เขากำลังพยายามขยายอาณาเขตรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และมีระบบ ๒ ระบบเป็นคู่แข่งกัน คือ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือราชาธิปไตยฝ่ายหนึ่ง กับระบบสามัคคีธรรมหรือระบบประชาธิปไตยฝ่ายหนึ่ง ใน ๒ ระบบนี้มีเค้าให้เห็นแล้วว่า ระบบประชาธิปไตยจะไปไม่ไหวและก็เป็นอย่างนั้นจริง ๆ แคว้นวัชชีนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปได้ไม่นานเท่าไร ก็ถูกแคว้นมคธโดยพระเจ้าอชาตศัตรูส่งวัสสการพราหมณ์ เข้ามายุแหย่จนกระทั่งแตกความสามัคคี แล้วส่งกองทัพเข้ามารุกราน แคว้นวัชชีก็พินาศเรื่องนี้มีมาในวรรณคดีไทยด้วย คือสามัคคีเภทคำฉันท์ พวกวัชชีหมดก็หมายความว่าระบบประชาธิปไตยสูญสิ้น เหลือแต่ระบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเดียว พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจอยู่ในสังคมสมัยนั้น ทรงคาดการณ์เห็นอยู่แล้วว่า ถึงอย่างไรระบบประชาธิปไตยนั้น ก็จะไปไม่ถึงที่สุด จะต้องถูกล้มล้างโดยระบบราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์แน่นอน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

ประการที่ ๑ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบบของผู้ต้องการมีอำนาจอยู่แล้ว คือจุดมุ่งหมายอยู่ที่อำนาจและจะเผยแผ่อำนาจออกไป ส่วนระบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตยสมัยโบราณ มุ่งแต่ที่จะจัดการปกครองอย่างไรประชาชนถึงจะอยู่ดีกินดี มีความผาสุกในบ้านในเมืองก็มุ่งไปเท่านั้น

ประการที่ ๒ ระบบประชาธิปไตย หรือสามัคคีธรรม อยู่ได้ด้วยความสามัคคี คือต้องมีความพร้อมเพรียงกันร่วมแรงร่วมใจกัน แล้วก็มีปัจจัยที่จำเป็นอีกอย่างหนึ่งคือ ระเบียบวินัย เป็น

เครื่องดำรงรักษาความสามัคคี เมื่อใดไม่มีระเบียบวินัย เมื่อไร ความสามัคคีหมดไป ระบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตยแบบ สมัยโบราณนั้นก็ต้องพังพินาศ

ทีนี้เมื่อระบบ ๒ ระบบมาแข่งขัน ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กำลังขยายตัว เพราะต้องการอำนาจ กำลังใช้อำนาจนั้นมากที่สุด กำลังรุกรานเพื่อขยายดินแดนและก็ใช้วิธีการที่ทำให้อีกฝ่ายหนึ่ง เสียความสามัคคีอีกด้วย วิธีการที่ทำให้เสียสามัคคีก็คือการไป ยุแหย่ การยุแหย่นั้นทำได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งก็คือใช้คนใน ประเทศนั้นเองที่เห็นแก่ผลประโยชน์ โดยเอาลากลักการะเอา ผลประโยชน์ทางวัตถุไปให้ พอคนในแคว้นสามัคคีธรรมหรือ ประชาธิปไตยนั้นเห็นแก่ลาภเห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่ซ้าก็จะ แดกแยกเกียกกัน ไม่ซ้าก็จะแก่งแย่งกัน แล้วสภาพอย่างนี้ก็เกิด ขึ้นในแคว้นวัชชีจริง ๆ โดยที่ว่าพระเจ้าอชาตศัตรูส่งวัสสการพราหมณ์ เข้าไปยุแหย่ ในไม่ช้าพวกนักปกครองของวัชชีก็แตกแยกความ สามัคคีกันหมด พอแตกความสามัคคีไม่พร้อมเพรียงกันแล้ว ทุกอย่างก็รวนเร ปรวนแปร กำลังก็หมดไป แต่ตรงข้าม ถ้าหาก แคว้นวัชชีที่ปกครองด้วยสามัคคีธรรมนั้น ยังมีระเบียบวินัย มี ความพร้อมเพรียงกันเป็นอย่างดีแล้ว ถึงแคว้นสมบูรณาญา- สิทธิราชย์อย่างมคธจะยกกองทัพไปรุกราน ก็ไม่อาจเอาชนะได้

ในการเกี่ยวข้องกับระบบทั้งสองนั้น พระพุทธเจ้าทรงพยายาม ช่วยทุกฝ่าย เพื่อให้เขาดำรงรักษาความเรียบร้อยสงบสุข ของประเทศไว้ จึงเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนหลักธรรม เพื่อช่วยการปกครองทั้ง ๒ แบบ สำหรับระบอบราชาธิปไตย ทรงสั่งสอนเพื่อให้การครองราชสมบัติขยายความหมายออกไป กลายเป็นการปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน มากที่สุด ให้อำนาจกลายเป็นเครื่องมือสร้างประโยชน์สุขแก่ราษฎร

หรือผู้อยู่ในปกครองให้มากที่สุด สำหรับระบอบสามัคคีธรรม
ทรงสั่งสอนเพื่อให้การปกครองระบอบนั้นดำเนินไปอย่างได้ผล
ดีที่สุด และดำรงอยู่ได้ยืนนานที่สุด

สำหรับระบบสามัคคีธรรม จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้
ตรัสสอนหลักอปริหานิยธรรมไว้ ๗ ประการ เริ่มตั้งแต่ให้ประชุม
กันเนื่องนิത്യ คือประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ เมื่อประชุมก็พร้อม
เพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม
เมื่อมีกิจที่กระทำเป็นส่วนรวมก็พร้อมเพรียงกันทำ ให้ยึดมั่น
ในวัชชีธรรมไม่ล้มล้าง ถ้าเรียกอย่างในปัจจุบันก็คือให้ยึดมั่นใน
หลักรัฐธรรมนูญอะไรทำนองนี้ เทียบกันได้ ในสมัยนั้นเรียกว่า
หลักวัชชีธรรม จะอ่านทวนอปริหานิยธรรมให้ฟังก็ได้คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม
พร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรกระทำ
๓. ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรม ไม่ล้มล้างบัญญัติที่บัญญัติ
ไว้แล้ว ไม่บัญญัติใหม่ในหลักที่ยังไม่บัญญัติ
๔. เคารพ นับถือ รับฟังคำของผู้ใหญ่ที่ควรเคารพนับถือ
๕. ป้องกัน ให้ความอารักขาแก่สตรี กุลสตรีทั้งหลาย ให้
มีความเป็นอยู่ดี มีให้ถูกข่มเหงรังแก
๖. เคารพ บูชา ลักการะเจตียสถาน ปุชนียสถาน หรือ
อนุสาวรีย์
๗. ให้ความอารักขาแก่ผู้บริสุทธิ์ ผู้เป็นหลักความประพฤติ
และหลักใจของประชาชน ได้แก่นักบวชทั้งหลาย ซึ่ง
กล่าวในที่นั้นเรียกว่าพระอรหันต์

นี่เป็นหลักอปริหานิยธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสำหรับพวก
วัชชี ถ้าพวกวัชชียังยึดหลักเหล่านี้อยู่ ก็มีความสามัคคีพร้อมเพรียง

กัน เมื่อมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ก็ยังมีความมั่นคงเข้มแข็ง ไม่มีทางเสื่อม ใคร ๆ เอาชนะไม่ได้ ซึ่งก็ปรากฏว่าเป็นเช่นนั้นจริง ในระยะที่พวกวัชชีมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันอยู่อย่างนี้ พวก มคธก็ไม่กล้ายกทัพไปตี ทั้ง ๆ ที่มีกองทัพมากมายมหาศาล จน ต้องใช้วิธีให้เกิดความแตกแยกสามัคคีกันก่อน จึงยกทัพไป รุกราน จึงได้รับผลสำเร็จสมปรารถนา นี่เป็นแง่ของระบบประชาธิปไตย หรือแม้สามัคคีธรรมแบบสมัยโบราณ ซึ่งหลักสำคัญ ก็คือ อยู่ได้ด้วยความสามัคคี และความมีระเบียบวินัย ซึ่งจะ มั่นคงได้ก็เพราะอาศัยความไม่เห็นแก่่อามิส แต่เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ ความถูกต้องดีงามและประโยชน์สุขส่วนรวม เป็นฐานรองรับ อีกชั้นหนึ่ง

ที่นี้ อีกระบบหนึ่งคือ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระ พุทธเจ้าทรงมองเห็นแล้วว่า ระบบนี้จะต้องชนะในระยะยาว พระองค์จึงสอนหลักธรรมเป็นอุดมคติไว้สำหรับพระราชาหรือ ผู้ปกครองสูงสุด เป็นธรรมสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ เรียกว่า จักรวรรดิวัตร มี ๑๒ หัวข้อด้วยกัน จักรวรรดิวัตรเป็นหลักที่ บอกว่า นักปกครองในระบบราชาธิปไตย ผู้มีอำนาจที่สุด รุ่งเรือง ที่สุด ควรจะประพฤติปฏิบัติอย่างไร และควรจะทำอย่างไร ซึ่งในที่นี้จะสรุปมาให้ฟังรวมได้ ๕ ข้อคือ:-

๑. พระจักรพรรดินั้นเป็นธรรมาธิปไตย คือ ถือธรรม เป็นใหญ่ เคารพบูชาธรรม
๒. จัดการรักษา คุ่มครองป้องกัน และทะนุบำรุงแก่ชน ทุกหมู่เหล่าในแว่นแคว้น ซึ่งในที่นี้แบ่งไว้ ๗ ประเภทด้วยกัน ตลอดจนสัตว์ป่า อันควรสงวนพันธุ์
๓. ไม่ให้มีการกระทำที่ผิดธรรมขึ้นในแว่นแคว้นของตน คือ ป้องกันและกำจัดการกระทำที่ผิดธรรมในแว่นแคว้น

๔. แบ่งปันและเฉลี่ยทรัพย์สินให้แก่ผู้ไม่มีทรัพย์สิน หมายความว่า ไม่ให้มีผู้ยากจนในแว่นแคว้น
๕. ปรีชาใต๋ตามสมณพราหมณ์ หมายความว่า ต้องแสวงหาปัญญาอยู่เสมอ โดยหาที่ปรีชาที่ดี บริสุทธิ์ มีคุณธรรมนี้เป็นหลักสำคัญ สำหรับระบบราชาธิปไตย ชนิดที่เป็นอุดมคติ คือเป็นจักรพรรดิ มีข้อควรย้ำ ๓ ข้อด้วยกันคือ:-
 ๑. ตนเองต้องตั้งมั่นในธรรม และต้องสร้างเสริมความเป็นธรรมและความชอบธรรมให้มีขึ้นในแว่นแคว้น
 ๒. ต้องไม่ให้มีความยากจน ต้องคอยเอาใจใส่หาทางให้คนไม่มีทรัพย์สินได้รับการแบ่งปัน และเพิ่มพูนทรัพย์สินแก่ผู้ยากไร้ขัดสน
 ๓. ต้องแสวงปัญญา ไม่กระทำการโดยความเห็นเฉพาะผู้เดียว ถึงแม้จะเป็นจักรพรรดิสูงสุดก็ต้องหาที่ปรีชา และต้องคัดเลือกที่ปรีชานักวิชาการที่ดี มีปัญญา บริสุทธิ์ สุจริต มีคุณธรรมจริง ๆ ต้องหมั่นศึกษา ใต๋ตามหาหรือแสวงหาปัญญาให้มากขึ้น เพื่อวินิจฉัยว่าสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร

ข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักธรรมสำหรับการปกครองที่ดี

ในที่นี้ มีข้อสังเกตที่ขอตั้งไว้ให้พิจารณาสัก ๓ ข้อ เพื่อให้เข้าใจหลักการ และความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับคำสอนในด้านการปกครองชัดเจนยิ่งขึ้น คือ

๑. ในหลักธรรมสำหรับระบบราชาธิปไตยนั้น ถ้าพิจารณาจะสังเกตเห็นคติหรือแนวคิดของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการ

ปกครองระบบนี้ว่า มีเนื้อหาสาระที่เน้นในเรื่องใด และผิดแผกแตกต่างจากคติ หรือแนวความคิดเดิมในสมัยนั้นอย่างไร ตามคติเดิม โดยเฉพาะตามแนวคิดของพราหมณ์หรือฮินดูสมัยต่อมา สอนเรื่องการปกครอง โดยมุ่งไปแต่ในเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ พุดถึงแต่อำนาจ วิถีแสวงหาและรักษาอำนาจ ความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ อีสริยยศและบริวารยศ จนบางทีไม่คำนึงถึงจริยธรรมหรือคุณธรรม เอาความยิ่งใหญ่ของผู้ปกครองไปไว้ที่ความมีอำนาจ จนดูเหมือนจะถือว่า ความมีอำนาจเป็นจุดหมายในตัวของมันเอง หรืออำนาจเป็นจุดหมายของความเป็นกษัตริย์ แต่ตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เบนจุดสนใจของการปกครองออกจากความมีอำนาจ หรือความยิ่งใหญ่ด้วยอำนาจ มายังความสงบสุขของประเทศชาติ หรือความอยู่ดีของราษฎร สอนให้ใช้อำนาจหรือความยิ่งใหญ่นั้น เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน อำนาจหรือความยิ่งใหญ่มิใช่จุดหมาย แต่กลายเป็นอุปกรณ์ สำหรับใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข หรืออีกนัยหนึ่ง ความยิ่งใหญ่ของผู้ปกครองมิใช่อยู่อำนาจ แต่อยู่ที่การปฏิบัติหน้าที่บำเพ็ญกรณียกิจ เพื่อประเทศชาติและราษฎร คติเรื่องนี้ปรากฏผลในทางปฏิบัติให้เห็นสืบต่อมา จนทำให้บางที่รู้สึกกันว่า ในแง่ของการปกครอง พระพุทธศาสนาห่วงประโยชน์สุขของประชาราษฎร์มากกว่าความมั่นคงแห่งอำนาจของผู้ปกครอง ถึงกับมีผู้กล่าวหาพระพุทธศาสนาว่า เป็นต้นเหตุแห่งความอ่อนแอและความเสื่อมอำนาจของรัฐบางรัฐ เพราะพุทธธรรมได้ทำให้กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ กลายเป็นผู้มีทหทัยอ่อนโยน ด้วยเมตตากรุณา แทนที่จะแข็งกร้าวและทำการทุกอย่างเพื่อรักษาอำนาจไว้ อาจเป็นได้ว่า พระพุทธศาสนาคำนึงถึงสวัสดิภาพและความสงบสุขของประชาชนที่เป็นอยู่ในเวลานั้น ๆ ยิ่งกว่าจะ

ยอมสละสวัสดิภาพและสันติสุขนั้น เพื่อแลกกับความมั่นคงของการปกครองที่มีความหมายเพียงการครองอำนาจของบุคคล หรือการมีชื่อยิ่งใหญ่อยู่ในประวัติศาสตร์ และเห็นว่าการปกครองที่มั่นคงเข้มแข็งยั่งยืนนาน แต่ปราศจากความร่มเย็นเป็นสุขของพลเมือง ก็ไม่มีความหมายอะไร

๒. หลักธรรมอีกหมวดหนึ่ง สำหรับผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยซึ่งได้ยืนได้ฟังกันบ่อย ๆ และยกมาอ้างกันบ่อย ยิ่งกว่าจักรวรรดิวัตรเสียอีก หลักธรรมนั้นคือ *ทศพิธราชธรรม* ความจริงทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมสำคัญมากเหมือนกัน แต่ที่ไม่ยกมาอ้างในที่นี้ เพราะต้องการเน้นจักรวรรดิวัตรให้เด่นชัดขึ้นมา ทศพิธราชธรรมเป็นคุณสมบัติส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ที่ดี หรือคุณธรรมประจำตัวของนักปกครองที่ดี มากกว่าจะเป็นหลักการปฏิบัติหน้าที่ หรือการกำหนดพระราชกรณียกิจที่จะพึงบำเพ็ญ และความหมายของศัพท์เองก็บ่งไว้อย่างนั้น แหล่งที่มาสามัญของทศพิธราชธรรมก็คือคัมภีร์ชาดก การยกธรรมหมวดนี้มาอ้างในการสอน ก็เป็นไปในรูปของการเตือนในฐานะคุณธรรมที่พึงมีโดยถูกต้องตามประเพณี มากกว่าจะมีการย้ำเน้นและขยายความเป็นพิเศษ ส่วนจักรวรรดิวัตรนี้มาในพระสูตรที่ตรัสจำเพาะ และมีใช่เป็นเพียงคุณสมบัติส่วนพระองค์ แต่เป็นกำหนดพระราชกรณียกิจที่จะต้องทรงปฏิบัติในการทำหน้าที่ของการปกครองอย่างแท้จริง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับรัฐ หรือผู้ปกครองกับราษฎร แม้ประมุขของรัฐในระบอบราชาธิปไตย ก็ไม่พึงปฏิบัติผิดไปจากนี้

๓. ในหลักธรรมสำหรับระบบทั้งสอง คือทั้งระบบราชาธิปไตยและระบบสามัคคีธรรมนั้น มีข้อที่แสดงถึงสาระสำคัญที่เหมือนกัน ซึ่งควรสังเกตเป็นพิเศษอย่างหนึ่ง คือธรรมข้อแรกในอปรินิพพาน

นิยตรรมว่า หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ กับวัตรข้อสุดท้ายใน จักรวรรดิวัตรว่าปรีक्षाได้ถามสมณพราหมณ์ สารสำคัญที่ เหมือนกันก็คือ มุ่งให้มีการปรีक्षाหรือ การแสวงปัญญา สำหรับ ระบบสามัคคีธรรมนั้น เป็นธรรมด่าต้องใช้สติปัญญาช่วยกัน อยู่แล้ว จึงเน้นเพียงให้หมั่นประชุมกันสม่ำเสมอโดยพร้อมเพรียง กัน แต่ในระบบราชาธิปไตยที่บริหารวินิจัยสั่งการด้วยอำนาจ สิทธิขาดแต่ผู้เดียว โอกาสที่จะใช้สติปัญญาร่วมกันเช่นนั้นอาจ ถูกตัดออกไปโดยสิ้นเชิง พระพุทธเจ้าทรงถือเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญ จึงทรงกำหนดให้มีการชดเชยหรือเติมเต็มให้มีสาระสำคัญข้อนี้ เหมือนกันจนได้ในทั้งสองระบบ การกำหนดหลักปฏิบัติข้อนี้ ไว้ในระบบราชาธิปไตย นอกจากมีความมุ่งหมายในด้านสติปัญญา ให้มีโอกาสรับฟังความคิดเห็นเหตุผลต่าง ๆ แล้ว ยังมีความมุ่งหมาย ในด้านความประพฤติที่เป็นพื้นฐานของการใช้อำนาจอีกด้วย คือให้มีทางที่จะควบคุมเหนี่ยวรั้งผู้ปกครองด้วยคำเตือน คำแนะนำ คำเสนอแนะต่าง ๆ มิให้ลุ่มหลงเพลิดเพลिनจนใช้อำนาจผิด วัตถุประสงค์ นอกจากนั้น ข้อที่เน้นอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในระบบ ราชาธิปไตย แม้จะกำหนดให้มีที่ปรีक्षाอย่างนี้ แต่เพราะที่ปรีक्षा เหล่านั้นผู้ปกครองเลือกเองผู้เดียว และเลือกแล้วผู้ปกครองผู้เดียว รับฟังและตัดสินใจ อาจเป็นได้ว่าจะมีที่ปรีक्षाชนิดเห็นแก่ผลประโยชน์ ชักจูงให้ไขว้เขวผิดทาง หรือเป็นแต่คนประจบป้อยอมทำให้เสียการ พระพุทธเจ้าจึงทรงย้ำมากถึงคุณสมบัติของที่ปรีक्षाนั้นว่า จะต้องเป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือจริง ๆ เป็นสมณพราหมณ์ (สมัยนี้ ว่านักวิชาการ) ที่ไม่ประมาท ไม่มัวเมา ผิกอบรมตนอยู่เสมอ สงบระงับ ดับกิเลส ไม่ทะเยอทะยาน เป็นผู้บริสุทธิ์ ให้ความรู้ ความคิดเห็นที่เชื่อถือได้จริง ไม่มีสิ่งใดเคลือบแฝง

เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักธรรมไว้ทั้ง ๒ แบบ

หมายความว่า สำหรับระบบประชาธิปไตยก็วางไว้ สำหรับระบบราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็วางไว้ แล้วก็ได้ผล เพราะต่อมาระบบประชาธิปไตย หรือสามัคคีธรรมก็หมดไปจริง ๆ เพียงหลังพุทธกาลไม่นานแคว้นวัชชีก็พินาศ เพราะการรุกรานของแคว้นมคธ และต่อมาพวกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยกันก็รบพุ่งกัน จนกระทั่งเหลือแคว้นยิ่งใหญ่อยู่แคว้นเดียว แคว้นโกศลก็หายไป แคว้นวังสะที่มีเมืองโกสัมพีเป็นเมืองหลวงก็หายไป หายไปเมื่อไรไม่ทราบ แคว้นอวันตีที่มีเมืองอุชเชนีเป็นเมืองหลวงก็หายไป หายไปเมื่อไรก็ไม่ทราบเหมือนกัน เหลืออยู่แต่แคว้นมคธมาถึงสมัยพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกก็ขึ้นครองราชย์แห่งแคว้นมคธเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งชมพูทวีป ทรงดำเนินตามปฎิพาแห่งจักรวรรดิวัตร ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ ถ้าเราสำรวจก็จะเห็นว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงพยายามที่จะดำเนินตามอุดมคติแห่งจักรวรรดิวัตร พยายามทำพระองค์ให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่ดี และพระมหากษัตริย์รุ่นหลัง ก็พยายามดำเนินตามรอยหลายองค์ เช่น พระเจ้ากนิษกมหาราช พระเจ้าหรรษวัณน์ หรือนอกอินเดียออกไป ในญี่ปุ่น ก็เจ้าชายโซโตกุ ที่เขาเรียกว่า พระเจ้าอโศกแห่งแดนอาทิตย์อุทัย และในประเทศไทยที่ดำเนินตามรอยนี้ก็คือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อันนี้ก็เป็นการพยายามที่จะนำเอาอุดมคติในแบบกษัตริย์ที่ดีที่สุด หรือระบบการปกครองโดยบุคคลคนเดียวที่ดีที่สุดมาใช้นั่นเอง

รวมความว่า ในท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะในด้านการเมืองอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเตรียมคำสอนไว้ช่วยเหลือเกื้อกูล พยายามที่จะให้ประชาชนอยู่ดีมีความสุข ประชาชนจะอยู่ดีมีความสุขได้อย่างไร ตัวประกอบสำคัญอันหนึ่งคือการปกครอง ถ้าไม่สามารถให้นักปกครองปกครองได้ดีแล้ว ถึงอย่างไร

ประชาชนก็จะมีความสุขอย่างแท้จริงไม่ได้ ฉะนั้น ภารกิจสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็คือ จะต้องช่วยแนะนำในการปกครองด้วย แนะนำผู้นำในทางการปกครองให้ประพฤติชอบด้วย แต่พระพุทธศาสนาต้องการจะให้คำสอนใช้ได้ในทางปฏิบัติ จึงไม่จำกัดตัวอยู่ในรูปใดรูปหนึ่งแต่อย่างเดียวว่าจะสอนเฉพาะระบบราชาธิปไตย หรือเฉพาะระบบประชาธิปไตย เพราะระบบทั้งสองนี้ยังมีอยู่ เขายังปกครองกันอยู่ เขาจะปกครองแบบไหนก็ตาม ก็ต้องให้เขาประพฤติปฏิบัติได้ ให้เขาอยู่กันอย่างดีที่สุด

การปกครองคณะสงฆ์

เป็นอันว่าระบบสามัคคีธรรม หรือระบบประชาธิปไตยนั้น ในไม่ช้าก็ล้มไป เหลือแต่ระบบราชาธิปไตย ที่นี้ระบบราชาธิปไตย หรือสามัคคีธรรมนั้น จะเหลืออยู่ที่ไหนในสมัยโบราณก็มาเหลืออยู่ในคณะสงฆ์ เพราะระบบคณะสงฆ์นี้เป็นระบบที่เรียกได้ว่า เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง เป็นประชาธิปไตยอย่างไรขอให้สำรวจดูเพียงย่อ

ในตอนแรกนั้น พระพุทธเจ้าในฐานะทรงเป็นธรรมราชา คือ เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นพระราชาแห่งธรรม เป็นผู้ค้นพบและประดิษฐ์ฐานธรรม ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการวางระเบียบแบบแผนต่าง ๆ บัญญัติวินัย ประกาศหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ขึ้นไว้ให้ถือเป็นแบบ ต่อมาพระองค์ก็มอบอำนาจให้สงฆ์ปกครองกันเอง ในการที่สงฆ์ปกครองกันเองนั้น ก็ให้ถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดา ไม่ทรงตั้งแม้แต่พระภิกษุที่จะเป็นผู้นำ หรือหัวหน้าสงฆ์ เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในมหาปรินิพพานสูตร ตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระพุทธองค์ตรัสว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺพตฺโต, โส โว มมจฺเจยน สตถา” ความว่า “ดูกรอานนท์

ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงไว้ ได้บัญญัติไว้ แก่เธอทั้งหลาย ในเวลาที่เราล่วงลับไป ธรรมและวินัยนั้นแหละ จะเป็นศาสนา ของเธอทั้งหลาย” อันนี้ได้ใช้เป็นหลักมาจริง ๆ ในทางปกครอง เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน ก็มีเรื่องราวปรากฏเป็นเครื่อง ยืนยันถึงการปกครองระบบนี้ ตัวอย่างก็เรื่องวัสสการพราหมณ์ อีกนั่นแหละ วัสสการพราหมณ์คนสำคัญแห่งแคว้นมคธนี้ ในคราวหนึ่งหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้ไปพบกับพระ อานนท์เข้า วัสสการพราหมณ์ก็ซักถามว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ไปแล้ว มีภิกษุสักองค์ใหม่ที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งไว้ บอกว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้วให้พระภิกษุรูปนี้เป็นที่พึ่ง ที่อาศัยของเธอ ทั้งหลาย ให้ถือปฏิบัติตามองค์นี้ พระอานนท์ตอบว่า ไม่มี วัสสการ พราหมณ์ก็ถามต่อไปว่า แล้วก็มีพระสักรูปใหม่ที่พระเถระจำนวน มากด้วยกันร่วมใจกันตั้งไว้ให้เป็นหัวหน้าของพระภิกษุทั้งหลาย ท่านก็ตอบไปว่า ไม่มี วัสสการพราหมณ์ก็ถามว่า เมื่อไม่มีบุคคล ที่เป็นที่พึ่งอาศัยเป็นหลักอย่างนี้ จะได้อะไรเป็นเหตุแห่งการเป็นอยู่ โดยสามัคคีโดยธรรมกันเล่า พระอานนท์ตอบว่า มีธรรมเป็น ที่พึ่งที่อาศัย หมายความว่าหลักธรรมวินัยนั่นเองเป็นสรณะ เป็น ที่พึ่งที่อาศัยของพระภิกษุทั้งหลาย ในฝ่ายวินัยก็ได้แก่สิกขาบท หรือข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ในที่ประชุมสงฆ์ ถึงวันอุโบสถ พระสงฆ์ทุกรูปที่อยู่ในเขตหนึ่ง ๆ ก็ต้องไปประชุมกัน องค์หนึ่งก็ สวด เป็นการซักซ้อมสำรวจกัน ถ้าปรากฏว่าองค์ไหนล่วงละเมิด ผิดบัญญัติ พระภิกษุทั้งหลายก็จะสั่งให้พระภิกษุองค์ที่ละเมิดนั้น ปฏิบัติตามโทษที่บัญญัติไว้ ในการที่ให้ปฏิบัติอย่างนี้ ท่านบอกว่า พระภิกษุทั้งหลายไม่ได้เป็นผู้สั่งให้ทำ ธรรมวินัยเป็นผู้สั่ง ถึงที่ มีการลงโทษนั้น ก็มีใบบุคคลลงโทษ มิใช่ภิกษุทั้งหลายลงโทษ แต่ว่าธรรมวินัยหรือระเบียบแบบแผน หลักการนั้นลงโทษเขาเอง

อันนี้เป็นหลักการปกครอง แล้วก็ไม่ใช่จะไม่มีภิกษุเป็นหลัก พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักเอาไว้ว่า ถ้าภิกษุองค์ใดก็ตามมีคุณสมบัติ ๑๐ ประการ ก็ให้ภิกษุทั้งหลายยึดถือภิกษุองค์นั้นเป็นแนวประพฤติปฏิบัติได้ เชื่อฟังคำได้ ถือว่าภิกษุรูปใดก็ตามที่ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างนั้น เป็นผู้สมควรแก่การเคารพนับถือยึดเอาเป็นหลัก^๑ นี่คือการปกครองคณะสงฆ์ในแบบเดิม เพราะฉะนั้น ในคณะสงฆ์แบบเดิม จึงไม่มีเจ้าอาวาส เจ้าคณะอะไรต่อมิอะไร แต่มีอุปัชฌาย์ อาจารย์ และระบบการถือนิสัยที่ปฏิบัติกันอย่างจริงจัง

นี่เป็นเรื่องในสมัยพุทธกาลที่มีการปกครองแบบเดิมแท้ ๆ คือ แบบภิกษุทั้งหลายร่วมกันปกครอง แต่มาในสมัยหลังได้มีความเปลี่ยนแปลงภายในคณะสงฆ์บ้าง ความเปลี่ยนแปลงภายนอกบ้าง ทำให้รูปการปกครองเปลี่ยนไป เช่น ภิกษุทั้งหลายอยู่กันเหมือนอย่างไม่มีอุปัชฌาย์อาจารย์ ไม่มีการถือนิสัยอย่างจริงจัง เป็นต้น ขาดระเบียบวินัย จึงต้องมีแบบแผนการปกครองเพิ่มขึ้นใหม่ อย่างในประเทศไทยปัจจุบัน เป็นรูปแบบของตนโดยเฉพาะตามรูปแบบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

รวมความเท่าที่กล่าวมานี้ มีระบบการปกครองต่างๆ จะเป็นระบบประชาธิปไตย หรือระบบราชาธิปไตยก็ตาม ก็มีหลักสำคัญอยู่อย่างหนึ่งคือ ต้องการธรรมทั้งสิ้น หมายความว่า ต้องยึดเอาธรรมเป็นหลัก อย่างในหลักของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในหลักจักรวรรดิวัตร ข้อหนึ่งก็คือ ให้พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นธรรมาธิปไตย คือถือธรรมเป็นใหญ่ ที่นี้มาในหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย พวกวิชาชีพก็จะต้องยึดถือวิชาชีพธรรม วิชาชีพธรรมถ้าเทียบกับสมัยนี้ก็ ได้แก่ รัฐธรรมนูญ ถือว่าเป็นหลัก หรือในคณะสงฆ์ก็ต้องถือพระธรรมวินัยเป็นหลัก

เวลาเกิดมีการประพาศติดลงโทษ ที่ว่าช่วยกันลงโทษนั้น ท่านว่ามีใช้ภิกษุทั้งหลายลงโทษ แต่เป็นธรรมลงโทษ คือหลักการนั้นลงโทษผู้ทำผิดเอง ตกลงว่าในระบบประชาธิปไตยนี้ ก็ถือธรรมเป็นหลักเหมือนกันทั้ง ๒ ระบบ จึงต้องเป็นธรรมาธิปไตยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตยก็ตาม แต่ที่นี้มีปัญหาว่า ระบบไหนในบรรดาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับประชาธิปไตย อันไหนจะช่วยให้เข้าถึงธรรมหรือธรรมาธิปไตยได้ดีกว่ากัน

ธรรมาธิปไตยกับระบบการปกครอง

เมื่อพูดถึงธรรมาธิปไตย ก็มาถึงเรื่องอธิปไตย ๓ ในพระพุทธศาสนาที่ควรยกขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งคือ ในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงอธิปไตยไว้ ๓ อย่าง

๑. อัตตาธิปไตย ถือตน ถือฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ตลอดจนผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย ถือความนิยมของโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาสรรเสริญ
๓. ธรรมาธิปไตย ถือธรรม คือ ความจริง ความถูกต้อง ดิงามเป็นใหญ่

อธิปไตย ๓ เป็นคนละเรื่องกับระบบการปกครอง ระวางอย่าเอาไปสับสนกัน อธิปไตย ๓ เป็นหลักธรรม เป็นข้อปฏิบัติอยู่ที่ตัวของทุก ๆ คนแต่ละคนปฏิบัติ แต่ละคนเป็นอัตตาธิปไตยได้ เป็นโลกาธิปไตยได้ เป็นธรรมาธิปไตยได้ ไม่ว่าจะอยู่ในระบบการปกครองไหนก็ตาม

อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ ใช้ในทางดีก็ได้ ในทางเสียก็ได้ เพราะคิดถึงฐานะ จะรักษาศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตน อาจ

ทำให้เกิดหิริละอายใจ ไม่กล้าทำความชั่วบางอย่าง หรืออาจทำให้เกิดความเพียรพยายามทำการต่าง ๆ อย่างที่ว่า เขาแค่นั้นยังทำได้ เราแค่นี้เหตุใดจะทำได้ แต่ในทางเสียก็มีโทษมาก เพราะจะรักษาศักดิ์ศรี รักษาฐานะของตนไว้เลยทำอะไรได้ทุกอย่าง ใคร ๆ จะเดือดร้อนมากมายเท่าไร อะไร ๆ จะพินาศย่อยยับบ้างไม่คำนึง หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ที่ตนจะได้อย่างเดียวละทิ้งธรรม ไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ความดีงาม ความสมควร จะเอาให้ตัวได้อย่างเดียว อุตตาธิปไตยจึงไม่ปลอดภัย

โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ ให้ผลดีก็ได้ ให้ผลเสียก็ได้ ในทางดีกลัวจะถูกติฉินนินทา หรือเสียความเคารพนับถือของหมู่ชน อาจทำให้เกิดโอตตปัปะ เกรงกลัวไม่กล้าทำความชั่วบางอย่าง หรืออาจทำให้กระตือรือร้นกุศลกุศลจรรยาธรรมดีบางอย่าง แต่ในทางเสีย อาจทำให้ไม่เป็นตัวของตัวเอง ไม่มีหลักการที่แน่นอน อาจทำการเพียงเพื่อเอาใจหมู่ชนบ้าง หาคความนิยมบ้าง ไม่กล้าทำการอย่างที่แน่ใจว่าดีงาม เพราะกลัวเสียความนิยม หรือกลัวการกล่าวต่าง ๆ บ้าง เมื่อใดห่างจากเสียงหมู่ชนที่จะควบคุมก็ทำความชั่วร้ายได้ โลกาธิปไตยจึงไม่ปลอดภัย

ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ ถือเอาตามที่ได้ศึกษาและพิจารณาอย่างดีที่สุด จนเต็มขีดแห่งสติปัญญาของตนจะมองเห็นได้ โดยบริสุทธิ์ใจที่สุด และอย่างใจกว้างที่สุด รับฟังข้อเท็จจริง ความคิดเห็นและเหตุผลต่าง ๆ อย่างเที่ยงธรรมที่สุดแล้ว เห็นว่าอะไรจริงถูกต้องดีงาม ตัดสินไปตามนั้น ผลดีจะได้แก่ไหนยอมแล้วแต่ว่าจะมีสติปัญญาเท่าใด ได้รับข้อเท็จจริงมาเพียงใด มีอูบายวิธีแสวงหาความจริงแน่นอนเท่าใด ข้อสำคัญต้องศึกษาเรื่อยไป ใช้ปัญญาเต็มที่ และมีความบริสุทธิ์ใจ อย่างน้อยก็ต้องถือตามหลักการ ตามกติกา เคารพกฎ ระเบียบเป็นต้น ที่วางเป็นหลักไว้

ปัญหามีอยู่ว่า ทำอย่างไรเราถึงจะรู้ว่า อะไรเป็นธรรม เป็นความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม จะได้พูดกันต่อไป แต่หลักสำคัญก็คือว่า จะต้องพยายามให้เป็นธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยนั้นเป็นเรื่องของคน หมายความว่า แต่ละคนจะเป็นอัตตาธิปไตยก็ได้ เป็นโลกาธิปไตยก็ได้ เป็นธรรมาธิปไตยก็ได้ ในระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดถึงระดับพระเจ้าจักรพรรดิ ท่านก็มุ่งให้เป็นธรรมาธิปไตยคือ มุ่งให้พระเจ้าแผ่นดินหรือพระเจ้าจักรพรรดินั้น เป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ หนี้ธรรมาธิปไตย ก็ต้องเป็นหลักของประชาธิปไตยเหมือนกัน ในการปกครองระบบประชาธิปไตยนั้น เราก็มุ่งให้ประชาชนทุก ๆ คน ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ทุก ๆ คนถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงามเป็นหลัก แล้วพิจารณาวินิจฉัยกระทำการไปตามนั้น

ในระบบการปกครอง ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะดีกว่ากัน ถ้าเป็นระบบราชาธิปไตย ราชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยก็ไม่ดี ประชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยก็คงไม่ดีเหมือนกัน ประชาธิปไตยที่ทุกคนเป็นอัตตาธิปไตยกันหมด คือ แต่ละคนต่างก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ทั้งสิ้น ผลที่สุดประชาธิปไตยก็อยู่ไม่ได้ ก็จะเป็นไปในรูปที่เขาเรียกว่าอนาธิปไตย เพราะฉะนั้น ประชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยก็คงไม่ดีไปกว่าราชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยเหมือนกัน

บางคนเข้าใจสับสน ระหว่างหลักธรรมกับระบบ หรือระหว่างเนื้อหาสาระกับรูปแบบ จึงแย้งว่า ประชาธิปไตย ถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ ก็ต้องตรงกับโลกาธิปไตยสิ เพราะโลกาธิปไตยก็ถือเสียงนิยมของโลกคือคนทั่วไปเป็นใหญ่เหมือนกัน เพราะเข้าใจผิดอย่างนี้ จึงต้องย้ำว่า ธิปไตย ๓ จะเป็นอัตตาธิปไตยก็ตาม โลกา-

ธิปไตยก็ตาม ธรรมาธิปไตยก็ตาม เป็นข้อปฏิบัติของบุคคล เป็นพื้นฐานของคนที่จะไปออกเสียง ส่วนประชาธิปไตยเป็นระบบเป็นช่องทางที่จะมาเก็บเอาเสียง (ความคิดเห็น ความต้องการ) ของคนไปใช้ทำการ ประชาธิปไตยถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ เพราะต้องการจะทำอะไร ๆ ให้ถูกต้องดีที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุด โดยสอดคล้องกับความเป็นจริง และเชื่อใจว่าคนที่มาออกเสียงนั้น ให้เสียงที่เป็นจริงจากใจของตน ๆ เมื่อคนส่วนมากยืนยันอย่างไรร่วมกันเชื่อถืออย่างนั้นมากที่สุด ส่วนโลกาธิปไตย เป็นเรื่องของคนที่ออกเสียง เวลาจะให้เสียงไม่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาให้ชัดเจนถ่วงแท้ว่าอะไรจริง อะไรถูกต้องดีงาม หรือรู้ว่าอะไรจริงถูกต้องดีงามแล้ว ไม่ว่าไปตามนั้น กลับมานึกว่าคนเขากันอย่างไร พรรคพวกเขาจะเอาอย่างไร ส่วนมากเขาเลือกอันไหน แล้วไม่ว่าไปตามความจริงใจของตนนั้น กลับว่าไปตามที่เขาว่ากันนิยมกัน ไม่มีหลักของตัว ประชาธิปไตยที่ดีย่อมไม่ต้องการโลกาธิปไตยแน่ แต่ต้องการธรรมาธิปไตย คือ ต้องการให้คนที่ออกเสียงทุกคน ยึดถือธรรม ใช้ปัญญาและพูด (ให้เสียง) ออกมาจากใจจริง พูดสั้น ๆ ว่า ประชาธิปไตยที่ดีเกิดจากธรรมาธิปไตย และประชาธิปไตยที่ดีช่วยให้ได้ธรรมาธิปไตยหรือ ประชาธิปไตยที่ดีเป็นของคนมีธรรมาธิปไตย จะได้ประชาธิปไตยที่ดี คนต้องมีธรรมาธิปไตย

จะพิสูจน์ดูก็ได้

- ก. เสียงข้างมากเป็นอย่างนี้ เพราะถูกใจเขา สะดวกเขา เขาจะได้ พอดีมาตรงที่เขาชอบใจกันอย่างนี้
- ข. เสียงข้างมากเป็นอย่างนี้ เพราะที่นี้เขากันอย่างนี้ เขานิยมกันอย่างนี้ กำลังตื่นอันนี้กันอยู่
- ค. เสียงข้างมากเป็นอย่างนี้ เพราะแต่ละคน ๆ เขาพิจารณา

กันแล้วเห็นว่อย่างนี้ถูกต้องเป็นประโยชน์จริง เสีย
มาลงกันอย่างนี้

ทั้ง ๓ ข้อนี้ ประโยคก่อนแรกเป็นเรื่องของประชาธิปไตย
ก่อนหลังเป็นอธิปไตย ๓ ข้อละอย่างๆ ถ้าได้อย่างข้อแรก ก็เป็น
ประชาธิปไตยแบบอิตาลีโดย ได้อย่างข้อสอง ก็เป็นประชาธิปไตย
แบบโลกาธิปไตย ได้อย่างข้อท้าย เป็นประชาธิปไตย
แบบธรรมาธิปไตย แล้วประชาธิปไตยที่ถูกต้องตามหลักการ
จะคือข้อไหน ก็ต้องถือเอาข้อสุดท้าย คือประชาธิปไตยที่เป็น
ธรรมาธิปไตยนั่นเอง

คนที่เ็นโลกาธิปไตย ถ้าไปทำหน้าที่ปกครอง บริหาร หรือ
รับผิดชอบงานสาธารณะ ก็จะมีมุ่งหน้าเอาอกเอาใจประชาชน
ด้วยการกระทำอย่างที่เราว่า หาเสียงหรือหาคะแนนนิยม อะไรๆ
ก็อ้างประชาชนจนพร่ำเพรื่อ ถ้าจะใช้คำแรงก็ว่าประจบประชาชน
บ้าง เอาประชาชนบังหน้าบ้าง จะทำก็นึกถึงแต่ความนิยมที่จะได้
ถ้าเห็นว่าจะได้คะแนนนิยมก็ทำ ถ้าเห็นว่าจะไม่ได้ความนิยม
หรือกระทบกระเทือนความนิยม แม้สิ่งนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข
ที่แท้จริงของประชาชน ก็ไม่กล้าหรือไม่ยอมทำ ส่วนคนที่เ็น
ธรรมาธิปไตย แม้จะมีมุ่งหน้าทำการเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน
อย่างแท้จริง และยอมตามเสียงส่วนใหญ่ หรือยอมตามเสียง
ของประชาชน แต่ก็ไม่ได้ทำการแบบประจบเอาใจหาคะแนนนิยม
หรือแม้แต่จ้อประชาชน ปฏิบัติไปตามเหตุผลและความสุจริตใจ
ในเมื่อพิจารณาเห็นชัดด้วยสติปัญญาแล้วว่า การใดเป็นไปเพื่อ
ผลดีแก่ประชาชนอย่างแน่นอน ก็พยายามทำการนั้น การใดอาจ
ให้ได้รับความนิยม แต่เห็นชัดด้วยปัญญาว่าจะไม่เป็นไปเพื่อผลดี
แก่ประชาชนอย่างแท้จริง ก็จะไม่ทำการนั้น หากประชาชนไม่เห็น
ด้วย ก็จะต้องชี้แจงเหตุผลกันก่อน หากประชาชนยังยืนยันไม่

เห็นชอบ ก็ยอมตามประชาชนได้ แต่ก็ต้องประกาศความเห็น โดยสุจริตใจของตนไว้ว่า เป็นอย่างไร หากขัดฝืนต่อสำนักแห่งธรรมจนเกินไป ก็อาจยอมสละฐานะนั้นจากตน โดยไม่ท้วงในผลประโยชน์ส่วนตัวที่เกี่ยวข้องอยู่ แบบอย่างนี้จะเห็นได้จาก จริยวัตรของพระอานนท์ ในคราวประชุมสังคายนา เมื่อถูกที่ประชุมคือสงฆ์ลงมติปรับความผิดแก่การกระทำของท่าน ท่านเห็นอยู่ว่าการกระทำของท่านเป็นไปโดยชอบด้วยเจตนามุ่งความดีงามแท้จริง ท่านจึงชี้แจงเหตุผลและความมุ่งหมายแห่งการกระทำทั้งหมดของท่านแก่ที่ประชุม พร้อมทั้งยอมปฏิบัติตามมติของที่ประชุมด้วย โดยประกาศให้ชัดแจ้งทั้งในส่วนความเห็นของตนว่า มองเห็นความบริสุทธิ์แห่งการกระทำอย่างไร และการยอมปฏิบัติตามมติที่ประชุมเพราะเป็นสังฆมติอย่างไร การแสดงเหตุผลแห่งการกระทำที่บริสุทธิ์ของตน ก็เป็นการปฏิบัติตามธรรม การยอมปฏิบัติตามสังฆมติ ก็เป็นการปฏิบัติตามธรรม นี่เป็นคติแห่งประชาธิปไตยที่มีธรรมาธิปไตยเป็นรากฐาน ในสังคมใด หากนักปกครอง นักบริหาร นักการเมืองเป็นต้น ยังยึดถือโลกาธิปไตย เป็นแต่เพียงผู้แสวงหาความนิยมจากเสียงของประชาชน และประชาชนยังเพเลิดเพลินชื่นชมอยู่กับนักปกครอง นักบริหาร นักการเมือง เป็นต้น แบบโลกาธิปไตย ที่คอยเฝ้าตามประจบตน ดังเด็กที่ชอบพะเน้าพะนอ ไม่รู้จักคิดวินิจฉัยแยกเอาบุคคลประเภท ธรรมาธิปไตยขึ้นมาเป็นตัวชูในกิจการ เหมือนกับว่าจะไม่ยอมเป็นผู้ใหญ่ที่คิดการเองได้ ถ้าการณ์เป็นไปเช่นนี้ ประชาธิปไตย จะยังไม่พัฒนาสมบูรณ์ขึ้นได้ในสังคมนั้น

ที่นี้ ปัญหาที่มีอย่างเดียวกันว่า ประชาธิปไตยอย่างดีที่สุด คือ ประชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตย กับราชาธิปไตยที่ดีที่สุด คือ ราชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตย อันไหนจะดีกว่ากัน ตามความ

เชื่อในปัจจุบันก็ว่า ประชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตยดีกว่า ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น ก็บอกว่าคน ๆ เดียวถึงแม้จะมีความรู้ดีขนาดไหน มีสติปัญญาดีขนาดไหน มีคุณธรรมขนาดไหน ก็อาจจะมีข้อบกพร่องได้ ในด้านความรู้ก็อาจจะรู้ไม่ถ้วนถี่ ไม่สามารถที่จะรู้ไปทุกซอกทุกมุม ไม่รู้ปัญหาของประชาชนทุกหย่อมหญ้า หรือในด้านคุณธรรมก็อาจจะมี ความบกพร่องบ้างนิด ๆ หน่อย ๆ หรืออาจไม่มั่นคงสม่ำเสมอตลอดไปทุกเวลา เพราะฉะนั้น ราชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตยก็ดีหรอก แต่ก็ไม่ดีพอ ประชาธิปไตยที่เป็นธรรมาธิปไตยดีกว่า คือ หลายหัวดีกว่าหัวเดียว หลายหัวในที่นี้หมายถึงหลายหัวของคนดี คนดีหลายหัวมาร่วมกันปกครองดีกว่า คือเอาสติปัญญาของคนหลายคนมาร่วมกันปกครอง แต่ในที่นี้ หมายความว่าทุก ๆ คนดีขนาดคนเดียวอย่างดีที่สุดก็ หรือว่าดีกว่า เมื่อหลาย ๆ คนดีรวมกันแล้ว จึงต้องดีกว่าคนเดียว ที่ว่าเก่งในราชาธิปไตยนั้น ก็หวังกันว่าอย่างนี้ ถือว่าถ้าระบบประชาธิปไตยจะดีกว่าระบบอื่น ก็ดีเพราะอย่างนี้ คือเพราะเหตุที่ว่า จะเป็นระบบที่ช่วยให้คนเราเข้าถึงธรรมาธิปไตยที่ดีที่สุดนั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามเป็นอันว่า ระบบการปกครองอันใดก็ตามที่ว่าดีที่สุดนั้นจะต้องเป็นธรรมาธิปไตยทั้งสิ้น ถ้าหากว่าเป็นอัตตาธิปไตยในประชาธิปไตยคือ ทุกคนเห็นแก่ตน ไม่มองเห็นประโยชน์สุขของส่วนรวม ไม่คำนึงถึงความถูกต้องดีงามหรือหลักการ แต่ละคนเอาผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้งอย่างนี้ ผลที่สุดก็เข้าลักษณะพวกวชิรที่แตกไปแล้ว คือ ต้องแก่งแย่งกันแล้วประชาธิปไตยก็เป็นประชาธิปไตยอยู่ไม่ได้ ประชาธิปไตยจะเป็นประชาธิปไตยที่ดี ก็ต้องให้ทุกคนเป็นธรรมาธิปไตย คือได้แต่ละคน ๆ ที่เป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมาจริย ความถูกต้องดีงามเป็นหลักนี้แหละไปช่วยกันปกครอง ก็จะได้หลายหัว

ดีกว่าหัวเดียว คือ หลายคนมาเสริมกันแก้ข้อบกพร่องของผู้ปกครองคนเดียวได้ ไม่ใช่หลาย ๆ คนชั่วร้ายมารวมกันช่วยกันเสริมความชั่วร้าย แต่หลาย ๆ คนนั้นมีสติปัญญา มีคุณธรรมด้วยกันทั้งนั้น ก็จะช่วยกันทำให้ได้ความถูกต้องดังามที่แท้จริง แต่มันมีปัญหายอยู่ว่า ทำอย่างไรจะให้คนทุกคนเข้าถึงธรรมาธิปไตยได้ คือทำอย่างไรจึงจะให้คนที่จะไปร่วมกันปกครองนี้เป็นธรรมาธิปไตย ปัญหาก็มีอยู่แค่นี้

การสร้างธรรมาธิปไตยให้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย

ธรรมาธิปไตยนั้น เป็นทางสายกลางระหว่างอัตตาธิปไตย กับโลกาธิปไตย อัตตาธิปไตยนั้นถือตนเองเป็นหลัก ยึดตนเองเป็นใหญ่ เอาฐานะของตน เอาผลประโยชน์ของตนเป็นเครื่องวัด โลกาธิปไตยก็ถือเอาค่านิยมของโลก คำติเตียน สรรเสริญเป็นหลัก ธรรมาธิปไตยเป็นทางสายกลาง คือเอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เป็นหลักเกณฑ์ แน่แน่นอนว่าเราต้องการให้ได้ธรรมาธิปไตย และประชาธิปไตยจะไม่มีทางเป็นประชาธิปไตยที่ดี ถ้าหากไม่ถึงธรรมาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยนั้นไม่ดีไปกว่าราชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตย คือนำไปสู่ความพินาศเช่นเดียวกัน ที่นี้ เมื่อต้องการธรรมาธิปไตย ก็มีปัญหาว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้คนเข้าถึงธรรมาธิปไตย เมื่อก็นี้ ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เราบอกให้คนที่เป็นผู้ปกครองคนเดียวนั้นเป็นธรรมาธิปไตย แต่มาในระบบประชาธิปไตยนี้ เราจะต้องให้ทุก ๆ คน ประชาชนทุกคน หรือถ้าไม่ได้ทุกคน ก็ให้ประชาชนส่วนใหญ่เป็นธรรมาธิปไตย เพราะประชาชนทุกคนจะไปช่วยกัน

ปกครอง แล้วก็ต้องเป็นคนดีทั้งนั้นจึงจะช่วยกันปกครองได้ ที่นี้
 ปัญหาก็มีอยู่ว่า ทำอย่างไรจึงจะทำให้คนส่วนใหญ่หรือทุกคนถ้า
 เป็นไปได้ เป็นคนดี เป็นคนถือธรรมาธิปไตย เป็นปัญหาที่ยาก
 แม้แต่จะรู้ว่า อะไรคือธรรม อะไรคือความจริง อะไรคือความ
 ถูกต้อง อะไรคือความดีงาม ก็ยาก ทุกคนจะช่วยกันปกครองแล้ว
 แต่ไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นธรรม เป็นความถูกต้อง เป็นความดีงาม
 แล้วจะไปร่วมกันปกครองได้อย่างไร จึงจะต้องมีวิธีการที่จะให้
 คนซึ่งมาร่วมกันปกครอง คือประชาชนทั้งหลาย เป็นผู้รู้จักธรรม
 เป็นธรรมาธิปไตย

จะเป็นธรรมาธิปไตย ก็ต้องเริ่มตั้งแต่รู้ว่าอะไรเป็นธรรม
 ความรู้เกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัญญา จะให้มีปัญญาก็ต้องให้มีการ
 ศึกษา ฉะนั้นจะต้องเริ่มตั้งแต่ให้การศึกษา เพื่อจะให้คนมีปัญญา
 เกิดขึ้น จะได้รู้จักเลือก รู้จักวินิจฉัยว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็น
 ประโยชน์สุขต่อส่วนรวม มีปัญญามากขึ้นเขาก็รู้จักแยกมากขึ้น
 เรียกว่ารู้ทางเลือกมากขึ้น เมื่อรู้ทางเลือกมากขึ้น เขาก็หวังว่าเขา
 จะเลือกเอาทางที่ดี แต่ก็มีปัญหาอีกเหมือนกัน เมื่อให้การศึกษา
 ไปแล้วก็เกิดปัญญา ปัญญาทำให้รู้ ให้รู้จักแยก รู้จักทางเลือกมากขึ้น
 แต่คนที่รู้แล้ว รู้ว่าทางไหนดีทางไหนชั่ว อาจจะไปเลือกทางชั่วก็ได้
 จะไปเลือกทางชั่วเพราะอะไร เพราะทางชื่อนั้นมันมาเสริมประโยชน์
 ส่วนตน มันมาเสริมฐานะของตนเอง เราอาจจะเห็นไม่เอาทางดี
 มาเอาทางเสีย เพราะทางเสียนั้นมันทำให้เราได้รับผลประโยชน์
 ส่วนทางดีนั้นเป็นประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมก็จริง แต่มันเสียผล
 ประโยชน์ของเรา เราก็อาจจะไม่เอา กลายเป็นว่าการศึกษาสร้าง
 แต่ปัญญาก็ไม่พอ นี่ก็เป็นปัญหาขึ้นมาอีก จะต้องทำอย่างไร
 ต่อไป การศึกษาทำให้เกิดปัญญา ทำให้รู้มากเข้า รู้ทางเลือกมากขึ้น
 รู้จักแยกแยะมากขึ้น รู้จักวินิจฉัยได้ดีขึ้น แต่ทำอย่างไรจะทำให้

เขาวินิจฉัยเลือกเอาทางที่ดีอย่างเดียว คือยึดในธรรมาธิปไตย เพราะว่าเมื่อเขารู้แล้วว่าอะไรเป็นธรรม แต่เขาไม่เป็นธรรมาธิปไตย เขาไม่ยึดฝ่ายธรรม เขายึดเอาฝ่ายสนองประโยชน์ตน เขาก็เป็นอัตตาธิปไตยตามเดิม อันนี้จะทำอย่างไร

ตามหลักพระพุทธศาสนาบอกว่า การศึกษาจะให้ครบ ได้ผลสมบูรณ์ต้องมียอดประกอบของการศึกษา ถึง ๓ อย่าง คือ

๑. ต้องมีระเบียบวินัย ระเบียบวินัยเป็นเครื่องฝึกคนให้อยู่ในแนวทางที่ดี ควบคุมและคอยเตือนบุคคลให้พยายามเลือกแต่แนวทางที่ดี โดยประการแรกก็ไปปิดกั้นโอกาสที่เขาจะเลือกทางชั่ว คนเราถ้ามีโอกาสก็อาจจะหันไปเลือกทางชั่วได้ง่าย เพราะมันสนองผลประโยชน์ส่วนตัว จึงต้องเอาระเบียบวินัยเป็นเครื่องปิดกั้นไม่ให้คนหันไปเลือกทางชั่ว พร้อมกันนั้นก็สร้างสภาพแวดล้อมและระบบต่าง ๆ ให้เกื้อกูลแก่การที่เขาจะทำในทางที่ดี หรือที่จะควบคุมความประพฤติของเขา ให้ดำเนินไปในทางที่ดี ระเบียบวินัย หรือระบบการดำเนินชีวิตการทำงานเป็นความสำคัญเบื้องต้น ได้แก่สิ่งที่เราเรียกว่า ศีล เพราะฉะนั้น องค์ประกอบของการศึกษาชั้นหนึ่งก็คือศีล ซึ่งจำเป็นต้องมีมาช่วยในการที่จะสร้างปัญญา

๒. นอกจากศีลแล้ว จะต้องพยายามสร้างสติ ความรู้จักยั้งคิด และการรู้จักกระตุ้นเตือนตนเองให้สำนึกถึงความรับผิดชอบหน้าที่ และความดีต่างๆ ที่จะต้องทำต่อไป พยายามสร้างความพากเพียรที่จะให้ดำเนินรุดหน้าไปในความดี ส่งเสริมกำลังใจในการที่จะทำสิ่งที่ดีงาม เราให้มีจิตฝึกฝนชวนชวายเป็นสิ่งที่เบญจกฤต ให้เขายึดมั่นทำอยู่ในสิ่งนั้นเสมอ ๆ จนเกิดความคุ้นเคยกับการเลือกในทางที่ดี มันคง เข้มแข็ง แน่วแน่ในทางที่ดี เป็นทางอีกด้านหนึ่ง เรียกว่า เป็นทางของกำลังจิตใจ ทำให้เข้มแข็ง

มั่นคง แน่วแน่ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สมาธิ

๓. ปัญญา ข้อนี้เป็นตัวสำคัญแน่นอน เพราะตอนแรกบอกแล้วว่า จะรู้ว่าอะไรเป็นธรรมก็จะต้องมีปัญญา

จะมีปัญญาก็ต้องศึกษา แต่ศึกษารู้มีปัญญาแล้วมีทางเลือก อาจจะเลือกทางไม่ดีเพราะเห็นแก่ตนก็ได้ จึงต้องมีระเบียบวินัย มีศีล แล้วมีการสร้างกำลังใจจิตกำลังใจ ความเข้มแข็งแน่วแน่นั่นคง เช่น ความมื่อตมคติ ความมีน้ำใจนักกีฬา มีฉันทะ มีความเพียรพยายามรับผิดชอบ รอบคอบ มีสติ เป็นต้น ที่เรียกว่า สมาธิ

เพราะฉะนั้น การศึกษาที่พร้งพร้อมที่จะให้เกิดประชาธิปไตย ก็ต้องมี ๓ องค์ ดังที่กล่าวแล้วคือ มีทั้งศีล มีทั้งสมาธิ มีทั้งปัญญา ครบทั้ง ไตรสิกขา ถ้าหากว่าการศึกษา ไม่มีระเบียบวินัย ไม่มีศีลในเบื้องต้น ไม่มีสมาธิดำประกัน ถึงจะให้ปัญญา ก็ไม่แน่นอน เพราะคนรู้ทางเลือกมากขึ้น เขาเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็น อัตตาธิปไตย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าอันนี้เป็นธรรม ก็ไม่เอา เพราะเสียประโยชน์ส่วนตัว จึงไปเลือกเอาทางที่ไม่ดี ไม่ชอบ แต่มันให้ประโยชน์แก่ตน เพราะฉะนั้น การศึกษาที่ขาดศีล ขาดระเบียบวินัย ขาดสมาธิ ขาดการสร้างจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคง จึงไม่อาจจะ เป็นพื้นฐานที่ดีของการสร้างประชาธิปไตยได้

นี้เป็นแง่ของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย ซึ่งโดยเนื้อแท้ก็คือหลักการที่นำมาใช้ในคณะสงฆ์นั่นเอง ระบบความเป็นอยู่ในสงฆ์นั้น ถ้าเราวิเคราะห์ออกไปก็คือหลักประชาธิปไตย ที่ยึดถือธรรมาธิปไตยอย่างเคร่งครัด เบื้องต้นพระสงฆ์จะต้องมีระเบียบวินัย หรือศีล เป็นเครื่องปิดกั้นโอกาสที่จะทำความชั่วและเปิดโอกาสในการที่จะทำความดีอยู่เสมอ แล้วให้มีสมาธิ คือฝึกจิตให้มีสติ มีวิริยะ เข้มแข็งมั่นคงในการที่จะกระทำ

ความดี และสร้างปัญญาในขั้นสูงสุดที่จะทำให้ผู้คนรู้ในวัตรธรรม คือตัวความจริง ตัวสิ่งที่ดีงาม เพื่อจะทำให้ถูกต้องได้อย่างสมบูรณ์ต่อไป เมื่อใดองค์ประกอบของการศึกษาแบบนี้บกพร่องไป ประชาธิปไตยก็อยู่ไม่ได้ จะเห็นว่าในระบบของคณะสงฆ์เองในสมัยต่อ ๆ มา เมื่อการศึกษาย่อยหย่อนลงไป เมื่อระเบียบวินัยย่อยหย่อนลงไป ก็ต้องมีการปกครองแบบอื่นเข้ามาแทน หรือมาเสริมการปกครองตามธรรมวินัย ต้องมีการตั้งหัวหน้าอะไรต่อมิอะไรแบบข้างนอก ซึ่งวิวัฒนาการมาจนกระทั่งทุกวันนี้

นี่เป็นการพูดเรื่องธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านเอามาแก้ปัญหาในระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมในชมพูทวีป แล้วมันก็มาใช้ได้ในสังคมปัจจุบัน ไม่ล้าสมัย หากเรามองดูคติในพุทธกาลให้ถี่ถ้วน จะสามารถนำเอาแง่คิดต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ได้ไม่น้อยทีเดียว แม้ในด้านอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน อย่างเช่นหลักของประชาธิปไตย ในเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ ภราดรภาพ เป็นต้น ยกตัวอย่าง เรื่องของความเสมอภาค พระพุทธศาสนาบอกว่า คนเราเกิดมาไม่เท่ากัน ไม่เท่ากันอย่างไร ร่างกายไม่แข็งแรงบ้าง แข็งแรงบ้าง มีสติปัญญาที่เป็นพื้นมาน้อยบ้าง มากบ้าง สวยงามบ้าง ชีวีบ้าง ผิวดำบ้าง ผิวขาวบ้าง ผิวเหลืองบ้าง อะไรทำนองนี้ เรียกว่าไม่เท่ากัน แต่มันเท่ากันโดยความเป็นมนุษย์ อันนี้เป็นความเท่ากัน นอกจากเท่ากันในความเป็นมนุษย์ ก็ยังมีความเท่ากันต่อกฎธรรมชาติอีก คือ มนุษย์ทุกคนอยู่ในกฎธรรมชาติอย่างเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นคนชั้นไหน จะเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ ชูทร ชนมั่งมีร่ำรวย ยากจน ก็ตกอยู่ในกฎธรรมชาติอย่างเดียวกัน กฎธรรมชาตินี้ไม่เลือกหน้าใคร เสมอกันหมด เช่น กฎแห่งกรรมก็เสมอกันทุกคน กฎธรรมชาติในแง่อื่น ๆ ทั้งหลาย เช่น ความเกิดแก่เจ็บตายอะไรนั้นก็เหมือนกัน ทุกคน

มีฐานะเท่ากันสำหรับกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนา จึงประกาศความเสมอภาคของมนุษย์ในแง่นี้ และเสมอภาคไม่ใช่ เฉพาะมนุษย์เท่านั้น เทวดาก็เสมอภาคกับมนุษย์ด้วย พระพรหม ก็เสมอภาคกับมนุษย์ เทวดาก็ชั้น ๆ ก็เสมอภาคกับมนุษย์ในแง่นี้ คือ ต้องตกอยู่ในกฎธรรมชาติเหมือนกัน เทวดามีความไม่ต้อยก็ กลับไปตกนรกเหมือนกัน เราทำดีเราก็ไปเกิดเป็นเทวดาได้ อย่างนี้ เป็นต้น นี่เป็นความเสมอภาค ที่นี้ ในแง่เสรีภาพ มนุษย์ทุกคน ก็มีเสรีภาพที่จะแก้ไขปรับปรุงชีวิตของตนเอง ปรับแต่งชะตากรรม ของตนเองได้ โดยพื้นฐานของธรรมชาติ หมายความว่า ตัวคน แต่ละคนนี้ จะปรุงแต่งชีวิตของตนให้มันประเสริฐก็ได้ ให้มันเลว ก็ได้ ในทางเลวทรามจะให้เลวทรามเทียบเสมอสัตว์นรกก็ได้ หรือในทางที่ดีจะให้ประเสริฐจนกระทั่งเทวดาหรือพระพรหมจะ ต้องบูชาก็ได้ พระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึกพระองค์เองจนกระทั่งถือว่า เป็นศาสดาของเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย แม้แต่คำสอนในทางพระพุทธศาสนา เราทุกคน ก็มีสิทธิ์ที่จะพิสูจน์ ที่จะทดลอง หรือจะดูว่ามีความถูกต้องแค่ไหน เพียงไร พิจารณาได้ด้วยเหตุผล อย่างนี้ก็เป็นพื้นฐานของพระ- พุทธศาสนา ในเรื่องเกี่ยวกับประชาธิปไตย แต่โดยแก่นแท้แล้ว ก็ต้องมาอยู่ที่ตัวของการปกครองเองคือ การปกครองซึ่งเราจะ ต้องเป็นธรรมาธิปไตย แม้จะเป็นประชาธิปไตย ก็ต้องเป็นประชาธิปไตยที่ทุกคนเป็นธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้ ก็ด้วยการศึกษาที่มีองค์ประกอบพร้อม คือ มีองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ หรือไตรสิกขาครบถ้วน มีทั้งศีล ทั้งสมาธิ และปัญญา อันนี้เป็นการพูดในแง่การเมือง

ปัญญาชนกับการแก้ปัญหาลังคม

ที่นี่ จะพูดต่อไปในแง่ของสังคมบ้าง ทวนกลับไปทีพูดถึงเมื่อกัน บอกว่าสมณพราหมณ์ หรือปัญญาชนในสมัยพุทธกาลเริ่มมีชีวิตที่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ทำหน้าที่ของตนเอง คือ ไม่ช่วยแนะนำนักปกครอง ในแง่ที่จะทำอะไรจึงจะปกครองได้ดี อย่างไรก็ตามจะให้ประชาชนผาสุก อะไอย่างนี้ กลับมาเมาเมาในลาภสักการะเพลิดเพลินในพิธีกรรม ตลอดจนเอาใจนักปกครอง เพื่อสนองประโยชน์ส่วนตน เรื่องนี้มีเล่าในพระไตรปิฎก ทาอ่านได้ในพราหมณธรรมมิกสูตร^๑ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเล่าความเป็นมาของพราหมณ์ว่า พวกพราหมณ์นี้เดิมก็เป็นคนดี ตั้งใจประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขทั้งในชีวิตของตนเองและทั้งในชีวิตของผู้อื่น มีความเป็นอยู่อย่างสันโดษ ต่อมาภายหลังจึงเกิดความฟุ้งเฟ้อมัวเมาเพลิดเพลินในลาภสักการะขึ้น ทำให้คลาดเคลื่อนจากแนวทางการประพฤติการปฏิบัติเดิม แ่งคิดสำคัญในเรื่องของสมณพราหมณ์หรือปัญญาชนก็คือ หน้าที่ของพราหมณ์หรือปัญญาชนนั้น ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นผู้แนะนำชี้ทางแก่นักปกครองในเรื่องการปกครองที่ดี วิธีที่จะสงเคราะห์ประชาชนให้อยู่ดีมีความสุข ตัวอย่างนี้มีในพระสูตร เช่น ภูฏทันตสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนว่านักปกครองจะปกครองอย่างไรจึงจะให้ประชาชนมีความสุข

๒. ปัญญาชนหรือสมณพราหมณ์ ควรประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะคนประเภทนี้ควรมีความสันโดษ มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่มัวเมาในความสุข ความสำราญ ไม่แสวงหาความปรนเปรอทางวัตถุ เหตุผลก็คือ

๑) เมื่อมีความเป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่ฟุ้งเฟ้อ มีความสันโดษแล้ว

๑. ขุ.สุ. ๒๕/๓๒๒/๓๘๑

พวกปัญญาชนจะได้ใช้เวลาในการค้นคว้าแสวงหาปัญญา
ได้เต็มที่ ถ้าหากว่าปัญญาชนไม่สันโดษ มัวแต่แสวงหา
ความสุขสำราญแล้ว ก็จะใช้เวลาไปในด้านที่ไม่ทำให้มี
ความเจริญก้าวหน้าทางสติปัญญาเท่าที่ควร และความ
ประพัตติเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ไม่สุจริตก็จะเกิดตามมา
๒) เพื่อเป็นตัวอย่าง พวกปัญญาชนหรือสมณพราหมณ์นี้
เป็นแบบอย่างแห่งความประพัตติ เพราะเป็นผู้แนะนำ
ผู้อื่นในสิ่งที่ดีงาม ก็ต้องทำในสิ่งที่ดีงามให้เป็นแบบอย่างไว้
เพราะฉะนั้นความประพัตติในทางไม่พึงเพื่อ ไม่เพลิดเพลिन
ไม่มัวเมา จึงเป็นหลักปฏิบัติสำคัญของปัญญาชนทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพวกปัญญาชน ซึ่งเป็นพราหมณ์
ในสมัยนั้นในแบบนี้ ส่วนทางด้านพระองค์เอง เพื่อจะได้ผล
ในทางปฏิบัติ ก็ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้น คณะสงฆ์นั้น นอกจาก
มองในแง่จิตใจที่จะทำให้บรรลुकุณธรรมสูงขึ้นไปในขั้นอริยบุคคล
จนกระทั่งถึงพระอรหันต์แล้ว ถ้าเรามองในแง่สังคมก็จะเห็นวัตถุ
ประสงคืได้ดังนี้

๑. พระพุทธเจ้าทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาเพื่อเปิดโอกาสทางการ
ศึกษาอย่างเต็มที่ ดังได้กล่าวแล้วว่า พราหมณ์ในสมัยนั้นผูกขาด
การศึกษาหมดแล้ว ถ้าจะเรียนชั้นสูงอย่างเรียนพระเวท คนวรรณะต่ำ
อย่างพวกศูทรเรียนไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา
ประกาศว่าใคร ๆ บวชได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะไหน กษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร บวชมาแล้วเท่ากัน แล้วก็มีโอกาสเล่าเรียน
ศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยได้สูงสุดเท่ากัน เป็นการเปิดโอกาสใน
ทางการศึกษาให้กว้างขวางทั่วถึง

๒. เป็นการสร้างกลุ่มอิสระขึ้น ถ้ามองในแง่สังคม ขอให้
ลองช่วยกันพิจารณาว่าจะเป็นอย่างไรหรือไม่ คือ พระพุทธเจ้า

ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาเป็นกลุ่มอิสระ มีความเป็นอยู่และมีโอกาสปฏิบัติตามอุดมคติได้เต็มที่ พระพุทธเจ้าตรัสอุดมคติไว้แก่พระสงฆ์ เช่น ในการส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนา ก็ตรัสว่า พวกเธอทั้งหลายจงจาริกไปสู่สถานจาริกต่าง ๆ เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล และเพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เมื่อตรัสอุดมคติไว้ให้อย่างนี้ การที่จะให้บุคคลผู้ดำเนินตามพระองค์ปฏิบัติได้ตามอุดมคตินั้น ก็จะต้องสร้างสภาพชีวิตขึ้นมาแบบหนึ่ง ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงกระทำโดยตั้งเป็นคณะสงฆ์ คณะสงฆ์นี้เป็นกลุ่มอิสระ มีสภาพชีวิตอะไร ๆ เป็นของตนเองต่างหากจากชุมชน ต่างหากจากสังคมโดยทั่วไป ซึ่งจะเป็นเครื่องรักษาตนเอง ไม่ให้ถูกบีบคั้นจากสังคมที่เป็นอยู่ จนกระทั่งถูกสังคมนั้นกลืนกลับเข้าไปสู่สภาพเดิม อันนี้เป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา พระองค์จะสอนอย่างไรก็ตาม ผลที่สุดผู้ที่ต้องการทำอย่างนั้น แต่อยู่ในสภาพสังคมอย่างนั้น ถูกสภาพสังคมอย่างนั้นบีบคั้นในสภาพความเป็นอยู่ต่าง ๆ ผลที่สุดก็ถูกกลืนกลับเข้าไป นี่เป็นเรื่องธรรมดา

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาแล้ว ก็ทรงประกาศธรรมเปิดรับชนทุกชั้น โดยเฉพาะจะเห็นว่า มีพวกชนชั้นสูงจำนวนมากมาย ทั้งพวกพราหมณ์ พวกเศรษฐี พวกคหบดี เจ้านาย กษัตริย์ จำนวนมากออกบวชตามพระองค์ คนเหล่านี้ยอมเสียสละความสุขความสำราญออกมาปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุคุณพิเศษต่าง ๆ แล้วจาริกไปสั่งสอนประชาชน ไปอยู่ตามชนบท ไปอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า ในสมัยโบราณบางที่หมู่บ้านหนึ่งอาจจะมียอดหนึ่ง และพระท่านไม่อยู่ประจำที่ ปีนี้องค์นี้มาอยู่ ปีหน้าท่านก็จาริกจากไป องค์อื่นก็มาอยู่แทน อะไรทำนองนี้ ที่นี้คติดีที่ได้จากลักษณะการปฏิบัติงานของพระสงฆ์ ผู้ไปปฏิบัติ

ศาสนกิจในแง่ที่จาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนนี้ ควรตั้งเป็นข้อสังเกตดังนี้

ประการที่ ๑ พระสงฆ์ตามอุดมคติที่พระพุทธเจ้าสอนไว้นี้ ท่านเสียสละจริง ๆ หมายความว่า ท่านเคยเป็นเศรษฐี เคยเป็นเจ้านาย ก็เลิกเป็น เสียสละกันจริง ๆ ไม่ต้องการความสุขความสำราญกันอีกเลย ออกจาริกไปอยู่กับประชาชนตามบ้านนอก ตามชนบท ไม่เห็นกับความสุข เสียสละแล้วไม่คิดกลับมาหาความสุขอีก

ประการที่ ๒ ในการที่ท่านทำอย่างนั้น ท่านมีความสุขความพอใจด้วย ความสุข ความพอใจ ในการกระทำอย่างนั้น ก็สำคัญเหมือนกัน คือเป็นสภาพจิตใจที่พร้อมที่จะให้อยู่ในความประพฤติกปฏิบัตินั้นได้ตลอดไป คือไม่ได้ทำด้วยอุดมการณ์ที่ร้อนแรงชั่วคราว ชั่วยาม ถ้ากระทำด้วยอุดมการณ์ ด้วยแรงปลุกที่ร้อนแรงชั่วคราว ชั่วยาม อาจจะใช้กำลังออกไปทำอะไรก็ได้ แต่มันได้ชั่วระยะหนึ่ง ถ้ามีสภาพจิตใจไม่พร้อม ไม่มีมีความสุขความพอใจในการทำอย่างนั้นจริง แล้วก็คิดว่าตัวเองจะมีความสุขในการที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างนั้นต่อไปในกาลภายหน้า ผลที่สุดก็จะทวนกลับเข้ามาสู่ชีวิตอย่างเดิม แล้วก็จะถูกกลืนเข้าไปในสังคมเดิมตามเดิม ข้อสำคัญถ้าหากว่าจะกระทำงาน เพื่อประโยชน์แก่ประชาชน ก็จะต้องสร้างสภาพจิตใจที่พร้อมเสียก่อน คือ ถ้าจะเสียสละ ก็ต้องอยู่อย่างมีความสุขในการเสียสละนั้นด้วย

ประการที่ ๓ เป็นการไปอย่างมีระเบียบวินัยและเป็นอยู่อย่างมีระเบียบวินัย คือพระภิกษุทั้งหมดนั้นมาอยู่ในคณะสงฆ์ที่มีศีล มีระเบียบวินัยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว มีความประพฤติดีงามเหมาะสมสอดคล้องกับอุดมคติและหลักธรรมที่ตนนำไปประกาศ แม้จะอยู่ในพื้นที่ถิ่นฐานต่าง ๆ กัน ก็มีหลักการ มีความประพฤติ

เข้าแนวเดียวกัน ซึ่งอันนี้ทำให้มีหลักการ สร้างความเชื่อถือและความเคารพนับถือได้อย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นชีวิตที่ได้ด้านหนึ่งขาดด้านหนึ่ง อาจจะเสียสละไป แต่อาจปฏิบัติตนไม่น่าเลื่อมใส ไม่น่าเชื่อถือ หรืออาจจะขัดต่อวัฒนธรรมของประชาชน ทำให้ไม่เป็นที่นับถือ อย่างนี้เป็นต้น

พระพุทธศาสนาจะเป็นผู้นำทางหรือเป็นผู้ปะทะหน้ากับความเปลี่ยนแปลง

นี่เป็นแง่คิดต่าง ๆ เกี่ยวกับสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำขึ้นแล้ว ซึ่งจะเห็นได้ว่า การตั้งคณะสงฆ์ก็คือการแก้ปัญหาสังคมอย่างหนึ่งในสมัยนั้น เป็นเรื่องของสังคมในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง พระพุทธเจ้าทรงตั้งคณะสงฆ์ ประกาศหลักธรรมในท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ก็เพื่อแก้ปัญหาของสังคมในสมัยนั้น แต่สังคมมีลักษณะธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่ง คือ เมื่อมันเปลี่ยนแปลงไประยะหนึ่งแล้วมันจะปรับตัวเข้ารูปเป็นอย่างหนึ่ง เมื่อปรับตัวเข้ารูปเป็นอย่างหนึ่งแล้ว สถาบันต่าง ๆ ที่อยู่ในสังคมนั้น ก็มักจะดำรงอยู่ในรูปที่เกาะกุมตัว เพื่อที่จะรักษารูปแบบเดิมไว้ เป็นแบบรักษาของเก่า ซึ่งสถาบันคณะสงฆ์ก็ไม่แตกต่างไปจากสภาพเช่นนั้น คือเมื่อสังคมปรับตัวเข้ารูปอย่างหนึ่งแล้ว สถาบันคณะสงฆ์ก็เปลี่ยนหน้าที่จากผู้ช่วยสังคมในระยะเปลี่ยนแปลง กลับมาเป็นสถาบันที่จะช่วยรักษาสภาพสังคมที่เป็นอยู่ให้คงที่ คือ กลายเป็นตัวรักษารูปแบบไป ในเมื่อสถาบันมีลักษณะในการที่จะพยายามรักษารูปแบบเดิมไว้แล้ว ต่อมาสังคมเปลี่ยนแปลงอีก ก็เกิดสภาพขัดขึ้นขึ้น สถาบันต่าง ๆ ที่อยู่ในสภาพสังคมที่ปรับตัวเข้ารูปแบบแล้ว จะพยายามขัดขวางความ

เปลี่ยนแปลง หรือไม่พยายามปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง หรือพยายามรักษาสິงต่าง ๆ ที่เป็นของเดิมเอาไว้ ในสภาพเช่นนี้ ก็จะทำให้เกิดการขัดกัน คือ สถาบันนั้นแทนที่จะมาคิดช่วยว่า เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป เราจะช่วยเขาอย่างไรให้เขาเปลี่ยนแปลง ไปดี ก็กลับไปเป็นห่วงตัวเอง เป็นห่วงสถาบันของตัวเองว่า ทำอย่างไรจึงจะรักษารูปแบบคงสภาพเดิมไว้ได้ นี่เป็นประการที่หนึ่ง ประการที่ ๒ ก็คือ เกิดการสับสนเพราะตัวเองไม่รู้ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง และพะวงในการรักษารูปแบบอยู่ สังคมเปลี่ยนไปก็ กำหนดไม่ถูก ผลที่สุด ก็เกิดความสับสน ปรับตัวเองไม่ถูก กำหนดบทบาทของตัวเองไม่ถูกว่า ในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น ตนควรทำอย่างไร อันนี้จะว่าเป็นสภาพที่เกิดขึ้นแก่สถาบันพระพุทธศาสนาในปัจจุบันก็ว่าได้ เพราะฉะนั้น สภาพของพระพุทธศาสนา ถ้าจะพูดไปแล้ว ปัจจุบันกับสมัยพุทธกาลย่อมผิดกัน เพราะในสมัยพุทธกาลนั้น ท่านสร้างพระพุทธศาสนาขึ้นมาในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง เพื่อช่วยสังคมที่เปลี่ยนแปลงนั้นให้ เป็นไปในทางที่ดีที่สุด แต่สภาพสถาบันพุทธศาสนาปัจจุบัน คือ สภาพของการรักษาสถานะเดิมหรือรูปแบบเดิม แล้วมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในภายนอกซึ่งเข้ามาขัดแย้ง ในสภาพเช่นนี้ จึงเกิดปัญหาสำคัญที่ว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงตัว หรือปรับปรุงตัว มีบทบาทอย่างไรต่อไป กลับกลายเป็นปัญหาหนัก เดิมนั้น พระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายที่จะช่วย หรือจะควบคุมการเปลี่ยนแปลง แต่ในปัจจุบันนี้ ถ้าหากว่าไม่รีบกำหนดให้ทัน พระพุทธศาสนา จะกลับเป็นตัวสภาพที่ขัดแย้งกับความเปลี่ยนแปลงเสียเอง ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับว่า สมัยก่อนหรือครั้งพุทธกาลนั้น สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เป็นเสมือนกลุ่มชนเจ้าทุกข์กำลังเกิดเหตุการณ์อลเวงสับสนอยู่ พระพุทธศาสนาก็เข้ามาจากภายนอกมาช่วยแก้ไข

เหตุการณ์ ซึ่งช่องทางแก้ไขปลดปล่อยตัว หรือเป็นผู้นำทางแก่กลุ่มชนนั้น แต่ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้เข้ามาอยู่ภายใน กลายเป็นคนในไปแล้ว เมื่อเกิดเหตุการณ์สับสนอลวงขึ้นอีก ถ้าไม่รู้เท่าทัน ไม่กำหนดท่าทีหรือวางตัวให้ดี พระพุทธศาสนาอาจจะกลับกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ เป็นคู่ต่อสู้ของความเปลี่ยนแปลง หรือเป็นเครื่องกีดขวางความเปลี่ยนแปลง เป็นเป้าที่จะสร้างปฏิกิริยขึ้นในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนั้น แทนที่จะเป็นผู้ช่วยนำทางสังคมให้ดำเนินไปด้วยดี ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง หรือช่วยแก้ไขให้ความเปลี่ยนแปลงนั้นกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีอีกครั้งหนึ่ง ในสภาพเช่นนี้เราจะทำอย่างไร ก็เป็นปัญหาปัจจุบัน ถ้าเราจะกำหนดให้ดีรับปรับตัว ก็ต้องรับกำหนดบทบาทหน้าที่ของตนเองให้ถูกต้อง ในสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปนี้

เก่า-ใหม่ ความมั่งงาย และความสับสน ระส่ำระสาย ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ในสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างนี้ มักจะมีการแบ่งเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเขาเรียกว่าพวกเก่า พวกหนึ่งที่นิยมการเปลี่ยนแปลงเขาเรียกว่าพวกใหม่ สถาบันพระศาสนาในสังคมที่เข้ารูปแบบนี้ก็มักถูกจัดเข้าในพวกเก่า ซึ่งอันนี้เป็นภาพที่มองเห็นโดยทั่วไป พวกที่ชอบการเปลี่ยนแปลงเรียกตัวเองว่าพวกใหม่ และเรียกพวกมากับสภาพเดิมว่าพวกเก่า ก็มีพวกใหม่กับพวกเก่าเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ภาพที่เด่นชัดในสมัยสังคมปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลง ก็คือสภาพของเก่ากับของใหม่ ความจริงจะคนเก่าคนใหม่ก็ตาม มันก็เป็นความพยายามที่จะรักษาสภาพที่ดีหรือปรับตัวไปหาสภาพที่ดีให้ได้ แต่มีข้อควรสังเกตอย่างหนึ่งว่า

คนเรามักจะทำอะไรให้พอดีได้ยาก คือ มักจะตกเข้าไปในสภาพ
 เียงสุดด้านใดด้านหนึ่ง ไปเป็นเกาก็เียงสุดไปข้างหนึ่ง เป็นใหม่
 ก็เียงสุดไปข้างหนึ่ง และความเียงสุดก็ออกมาในรูปของความคิด
 ด้วย เป็นสิ่งที่เรียกว่าความมกมาย เช่นพวกใหม่ก็จะดูถูกตดิณิน
 นิทาพวกเก่าว่าเป็นพวกมกมาย มกมายกับของเก่า รักษาแต่ของเก่า
 ไว้ไม่เข้าเรื่อง

ความจริงความมกมายมีอยู่ ๒ อย่าง คือมกมายในของเก่า
 กับมกมายในของใหม่ ทำไม่ถึงว่ามี ๒ อย่าง ใหม่หรือเก่าถึงมกมาย
 ได้ทั้งนั้น คือ ความคิดที่ไม่ประกอบด้วยเหตุผล ลึกแต่ว่ายึดไว้
 หรือเล่นไปตามที่พูดขึ้นมานิยมขึ้นมา อันใดว่าดีก็ว่าไปตามนั้น
 อะไรก็ตามที่ลึกแต่ว่าดีแล้วก็ถือกันไปแล้วคิดทำไปตามนั้น เรียกว่า
 ความมกมายทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ทุกวันนี้ถ้าไม่ระวังให้ดี มนุษย์
 ทั้งหลายซึ่งแบ่งกันเป็น ๒ พวก ก็จะต้องตกไปในความมกมายทั้งหมด
 คือ มกมายในของเก่าอย่างหนึ่ง มกมายในของใหม่อย่างหนึ่ง ที่
 จะไม่ให้มกมายก็คือ อะไรไม่ว่าเก่าว่าใหม่ ชอบด้วยเหตุผล เป็น
 ความดีงาม ต้องศึกษาให้ถ่องแท้ มันก็ย่อมมีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย
 อยู่ด้วยกัน ก็เลือกเอาส่วนที่ถูกต้อง นั่นก็คือเข้าสู่หลักธรรมเป็น
 ธรรมชาติไปโดย อันนี้คือข้อควรระวังในสังคมปัจจุบันที่กำลังมี
 ความเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะมีความแบ่งแยกเป็นเก่ากับใหม่ มีความ
 มกมายเกิดขึ้น เป็นความมกมายของคนเก่า กับความมกมายของ
 คนใหม่ มกมายทั้ง ๒ อย่าง

ในสภาพสังคมปัจจุบันนี้ ในสภาพที่เปลี่ยนแปลงอย่างนี้
 ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งก็คือ การพูดถึงเสรีภาพและความเสมอภาค
 ในเมื่อปัจจุบันบอกว่าจะเปลี่ยนไปสู่ความเสรี ก็ต้องดูถูกและ
 ตดิณินนิทาของเก่าว่าไม่มีเสรีภาพ เมื่อไม่เสรีก็อยู่ในอำนาจถูก
 กดขี่บีบคั้น เพราะฉะนั้นก็จะตดิณินนิทาสภาพเก่าว่าถูกกดขี่

แล้วก็ว่าใหม่นี้จะทำให้พ้นจากสภาพถูกกดขี่ มนุษย์ก็จะอยู่ใน
 คติที่ว่าเมื่อกันนี้ คือ มักจะไปทางเอียงสุดข้างใดข้างหนึ่ง หากความ
 พอดีได้ยาก เมื่อเก่าเอียงสุดข้างหนึ่ง พวกใหม่ถือว่าของเก่าถูก
 กดขี่ ก็จะช่วยให้พ้นจากการกดขี่ แต่การช่วยนั้นมีข้อควรระวัง
 คือ มันจะเพียงเพื่อผลักดันกดขี่หรือไม่ ขอภัยถ้าจะใช้ศัพท์
 หยาบก็หมายความว่า เดิมท่านเคยเหยียบฉัน ต่อไปนี้ฉันขอ
 เหยียบท่านบ้าง หมายความว่าผลักดันเหยียบ ถ้าได้แค่นี้ มอง
 ในส่วนรวมกว้าง ๆ ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น ทางสายกลางหรือทางที่เป็น
 กลาง ๆ ไม่เข้าใคร คือ ธรรมชาติปโตย พิจารณาว่าอะไรดี อะไร
 ไม่ดี อะไรเป็นความบกพร่องที่ควรแก้ไข แล้วจัดเสียให้มันถูกต้อง
 นั้นเป็นสิ่งที่ดี

ที่พูดกันมาก ย้ำกันนักในเรื่องเสรีภาพนั้น ก็เพราะความ
 เปลี่ยนแปลงของสังคมครั้งนี้ มีจุดสำคัญอยู่ที่การได้พ้นจากสภาพ
 ที่เรียกว่า การกดขี่บีบคั้นหรือกักกันครอบงำที่กล่าวแล้ว คือ เป็น
 การเปลี่ยนแปลงจากความถูกกดขี่บีบคั้นไปสู่ความมีเสรีภาพ เมื่อ
 สังคมมีเสรีภาพแล้ว ก็จะสามารถเดินมุ่งหน้าไปในทิศทางที่ตน
 ประารถนาได้ โดยไม่มีใครมาปิดกั้นไว้ หรือบังคับให้ฝืนใจเดินไป
 ในทิศทางที่ตนไม่ปรารถนา เรียกว่าจะได้ปฏิบัติตามอุดมการณ์
 เดินไปให้บรรลุอุดมคติของตน พูดอย่างนี้ก็เหมือนกับยอมรับ
 หรือทักท้วงเอาว่า สังคมนี้อุดมการณ์ หรืออุดมคติของตนเอง
 ที่ชัดเจนอยู่ก่อนแล้ว แต่ถูกกักไว้ พอเปิดหรือหลุดออกได้ มี
 จุดมุ่งของตนเองอยู่แล้ว ก็แล่นรุดตรงไปหาในทันที แต่เป็นที่น่า
 สังเกตว่า ดูเหมือนการหาเป็นเช่นนั้นไม่ สังคมนี้นี้ได้มีอุดมการณ์
 หรืออุดมคติของตนมาก่อน บางคนหรือบางกลุ่มอาจมี แต่ก็ยังเป็น
 ของเฉพาะบุคคล หรือของกลุ่มชนนั้นเท่านั้น หาใช่จุดมุ่งที่เห็น
 ร่วมกันไม่ หน้าที่หลายคนหลายกลุ่มยังมีจุดมุ่งต่างกัน พร้อมทั้ง

จะทะเลาะวิวาทกันต่อไป ยิ่งกว่านั้นจุดมุ่งที่มีบางทีก็เป็นของไป
 เทียวเก็บเอามา ตนเองก็ยังพรมัวอยู่ การที่ไม่มีจุดมุ่งชัดเจน
 ร่วมกันเช่นนี้ จะเป็นเพราะถูกกักไว้หรืออยู่ในที่ครอบเสียนาน
 จนลึมนึก หรือเพราะอะไรก็ตามที่ ครั้นอยากจะทำออกก็นึกแต่
 จะให้พ้นจากที่กัก หรือที่ครอบอย่างเดียว พอเปิดโล่งหลุดออกได้
 ก็ระส่ำระสายอลเวง บางคนไม่รู้ตัวด้วยซ้ำว่าที่อยู่มานั้น ถูกขัง
 หรือครอบอยู่ ในภาวะเช่นนี้ ก็จะมีสภาพสับสนเกิดขึ้นได้
 หลายอย่าง เช่น อาการเก้ ๆ กัง ๆ ไม่รู้จะไปทางไหนดี หันรี
 หันขวาง บางทีบางพวกถึงกับไม่แน่ใจว่าจะออกหรือเดินต่อไป
 ดีหรือไม่ พุ่งหน้าพะวงหลัง หรือตัวกำลังเพลิดเพลีนสนุกสนาน
 อยู่ก็ขอเพลิดเพลีนต่อไปก่อน บางทีจะไปเหมือนกัน แต่เห็น
 ที่ไปไม่เหมือนกัน เลยหันมาพุ่มเถียงทะเลาะกัน บางพวกทั้งที่
 ยังเห็นทางไปไม่ชัด ก็แล่นเตลิดไป ไม่มีจุดแน่นอน และในภาวะ
 ที่สับสนอลเวงระส่ำระสายเช่นนี้ คนจำนวนมากโดยเฉพาะที่ใจร้อน
 ก็จะอยู่ในภาวะง่ายที่จะรับ หรือจับฉวยเอาความคิด จุดหมาย
 หรืออุดมการณ์อะไรที่ใคร ๆ เอามายื่นเสนอให้ เพียงแต่ให้ความคิด
 หรืออุดมการณ์นั้นมีเค้ามีเงาบางอย่างให้เห็นว่าดี หรือจะแก้ปัญหา
 เฉพาะหน้าได้ โดยไม่ต้องพิจารณารายละเอียดกันให้รอบคอบ
 ในภาวะเช่นนี้ งานสำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องทำเพื่อสังคมก็คือ
 การช่วยกันกำหนดจุดมุ่ง แนวทาง หรืออุดมการณ์ที่สังคมจะ
 พึงเห็นชอบร่วมกันให้แน่นอนชัดเจน บุคคลและสถาบันทั้งหลาย
 ที่รับผิดชอบต่อประโยชน์สุขและความเรียบร้อยมั่นคงของสังคม
 จะต้องใส่ใจจริงจังในเรื่องนี้ มิฉะนั้นความแตกแยก ความวุ่นวาย
 ความหกละหลวมคลอนแคลนจะดำเนินต่อไปในสังคม แทนการ
 ที่สังคมจะเดินหน้าไปด้วยความมั่นใจ

ทางสายกลางอยู่ที่ไหน

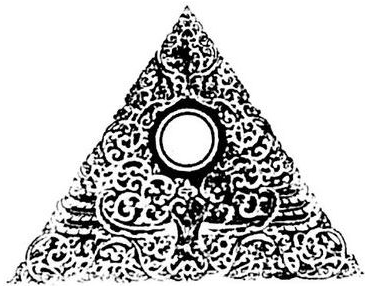
ตอนนี้ มีเรื่องควรทำความเข้าใจกันสักเล็กน้อย เป็นเรื่องแทรกเข้ามา คือ เรื่องของทางสายกลาง ซึ่งมีการเข้าใจผิดอยู่บ้างที่เข้าใจผิดก็คือ บางคนคิดว่าทางสายกลางนั้นคือทางที่อยู่กึ่งกลางระหว่าง ๒ ข้าง ถ้าเขามีกันอยู่ ๒ ฝ่าย ก็วางตัวเป็นกลาง ไม่เข้าข้างไหน ไม่เข้าพวกเข้าฝ่ายใด ความเป็นกลางอย่างนี้เป็นคนละเรื่องกับทางสายกลาง ใช้ในคนละกรณี บางครั้งทางสายกลางก็มีลักษณะปรากฏดูเหมือนกับความเป็นกลางแบบนี้เหมือนกัน แต่ความจริงไม่ใช่อย่างเดียวกัน จะเป็นกลางแบบนี้ต้องรอให้มีพวกมีฝ่ายเกิดขึ้น เป็น ๒ พวก ๒ ฝ่ายจึงจะเป็นกลางได้ เมื่อไม่มีพวกมีฝ่าย ก็เลยไม่รู้จะไปเป็นกลางที่ไหน และในทางหลักการหรือในทางความคิด ถ้าเป็นกลางแบบนี้ก็กลายเป็นไม่มีหลักของตัวเอง ต้องรอให้มี ๒ ฝ่ายก่อน เมื่อมี ๒ ฝ่ายแล้ว จึงจะเป็นกลางได้ และเป็นกลางคือแค่ไหนก็ต้องรอว่า ๒ ฝ่ายนั้นเขายึดถือปฏิบัติกันแค่ไหน แล้วความเป็นกลางก็ขยับไปตามให้อยู่กึ่งกลางเรื่อย ๆ ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ใช่ทางสายกลางและไม่ใช่สิ่งที่ดี แต่กลายเป็นอาการหลักลอยไป ทางสายกลางที่พูดถึงนั้นไม่ใช่อย่างนี้ ทางสายกลางนั้นเป็นกลางเหมือนกัน ไม่เข้าใครออกใครเหมือนกัน แต่มีหลักแน่นอน คือเป็นกลางยืนตัวตามความเป็นจริง เป็นทางแห่งการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นชัดว่า อะไรจริง อะไรถูกต้อง อะไรดีตามอะไรสมควร จึงเรียกว่าเป็นทางแห่งปัญญา หรือถือปฏิบัติตามที่ เป็นธรรมชาติที่จริง ถูกต้องดังามนั้น จึงเรียกว่าเป็นธรรมาธิปไตย

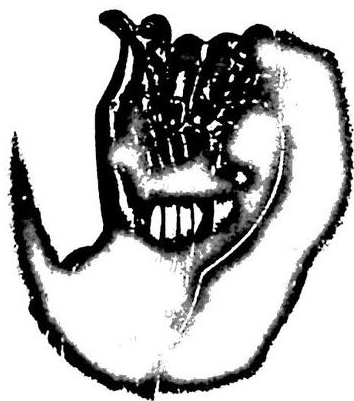
เพราะฉะนั้น ในสภาพของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ มันก็มีการที่เขาพยายามหักกันให้เป็นตรงข้าม ดังที่กล่าวมานี้ เช่น มีเก่ามีใหม่ มีขามมีซ้าย มีผู้ถูกกดขี่อะไรทำนองนี้ ชนิดที่เป็น

ปฏิบัติจริงเข้ามาหากันไม่ได้ ต้องหักล้างทำลายกันลงไปให้หมด และมนุษย์มักจะเล่นไปในการกระทำที่เอียงสุดเสมอ เมื่อกระทำไปในสภาพที่เอียงสุด ก็ตกอยู่ในวัฏจักร หรือสังสารวัฏฏ์ คือ หมุนเวียนเข้าสู่สภาพเดิมเรื่อยไป ผู้หนึ่งเคยถูกกดขี่ก็ผลิตออกกดขี่บ้าง หรือว่าเธอเคยเหยียบฉันทัน ฉันก็ขอเหยียบเธอบ้าง ก็กลับกัน หรือว่าฝ่ายนี้เหยียบมานานแล้ว ทางฝ่ายโน้นก็ขอขึ้นเหยียบแทนบ้าง ต่อไปอย่างนั้น หรือระหว่างใหม่กับเก่าก็มีแต่ความมกมาย พวกหนึ่งว่าเก่าต้องดี หรือพวกใหม่ก็ว่าอะไรเก่าไม่ดี ทั้งนั้น ต้องใหม่จึงดีทั้งนี้ ก็พวกมกมายทั้งสิ้น ไม่ว่าพวกเก่าหรือพวกใหม่ เป็นพวกมกมายคือเป็นพวกเอียงสุดทั้งสิ้น ที่นี้ในระยะที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นระยะที่เราจะต้องพยายามทำอะไรให้ดีที่สุด คือจะต้องคำนึงถึงความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ความเหมาะสมอยู่เสมอ เรียกว่าเป็นทางสายกลาง ทางสายกลางอยู่ที่ไหน ทางสายกลางก็คือ ทางที่เป็นกลางไม่เข้าใครออกใคร ได้แก่ทางแห่งปัญญา ทางปัญญาก็คือ การพิจารณา การศึกษา วิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ให้เห็นถ่องแท้ลงไปว่า อะไรดีอะไรไม่ดี เพื่อจะแก้ไขให้ถูกต้อง มิใช่เป็นเพียงการถือความประเพณีที่หักล้างตรงข้ามจากเดิม โดยแบ่งแยกว่าสภาพเดิมอย่างนั้น ต้องเปลี่ยนไปตรงข้ามอย่างนั้น สภาพเดิมอย่างไร ก็ให้ตรงกันข้ามกับสภาพที่เป็นมา เพียงเท่านั้นมนุษย์ก็กลับเข้าไปสู่สภาพวงจรเดิมที่กล่าวมาแล้ว คือ เป็นพวกปฏิบัติการณ์เอียงสุด ทำให้ดำเนินไปไม่ตลอด และเราก็แก้ปัญหาไม่ถูกต้อง

อาตมภาพได้พูดมาในเรื่องพระพุทธศาสนา กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นเวลาพอสมควรแล้ว ซึ่งพูดไปมากก็ยากที่จะสรุป แต่โดยใจความแล้วก็มุ่งให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นในสมัยที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง และพระพุทธเจ้าก็ทรงประกาศ

พระศาสนา เพื่อช่วยแก้ปัญหาของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทางที่ดี ปัจจุบันนี้เรามาตกอยู่ในสภาพของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง แต่สถาบันพระพุทธศาสนาของเราในปัจจุบันนี้ มันมีสภาพไม่เหมือนในสมัยพุทธกาล เพราะมันอยู่ในสภาพของสังคมที่มีมาแต่เดิม ไม่ใช่ของประกาศขึ้นใหม่อย่างสมัยพุทธกาล เพราะฉะนั้น ก็เป็นเรื่องที่เราจะต้องมาช่วยกันคิดพิจารณาว่า ทำอย่างไรจึงจะดำรงพระพุทธศาสนาไว้ได้ในท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่ง และทำอย่างไร จะเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มาใช้ประโยชน์ช่วยเหลือทางให้สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างหนึ่ง อย่างน้อย จากคติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำไว้ในชมพูทวีปยุคที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง เราก็น่าจะได้อะไรมาช่วยประโยชน์ในปัจจุบันได้พอสมควร อาตมภาพก็พูดไปแต่เพียงเท่านี้ เห็นว่าเป็นการสมควรแก่เวลา ขอยุติเพียงเท่านี้ ขออนุโมทนาต่อทุก ๆ ท่านที่มานั่งฟังอยู่ในที่ประชุมนี้ ตลอดถึงสาธุชนทั้งหลายที่ฟังอยู่ในสถานที่ต่าง ๆ โดยทั่วกัน

เอกลักษณ์กับไตรลักษณ์

ขอเจริญพรท่านสาธุชนทั้งหลาย ทั้งท่านผู้จัดสัมมนาและท่านผู้ร่วมสัมมนาทุกท่าน

อาตมภาพมีความยินดีที่ได้มีโอกาสมาร่วมแสดงความคิดเห็นในที่นี้ ในตอนแรกทีอาจารย์สุลักษณ์นิมนต์ไปนั้น อาตมภาพรู้สึกว่หัวข้อที่สัมมนากันเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิชาการสมัยใหม่ เช่น สังคมวิทยาเป็นต้น ซึ่งอาตมภาพไม่สู้มีความรู้ จึงแจ้งมาขอให้ท่านพิจารณาใหม่ว่ อาตมภาพไม่ค่อยถนัด ท่านก็บอกว่าขอให้ลองพูดหน่อย เพราะเป็นการพูดแบบที่เรียกว่ากันเอง ที่ท่านนิมนต์มาในวันนั้นนั้น ต้องการให้พูดแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการสัมมนาครั้งนี้ แต่ในการสัมมนานั้น อาตมภาพไม่ได้ฟังมาตลอด ถ้ามุ่งไปในแง่เกี่ยวกับเรื่องที่ท่านผู้ร่วมสัมมนาได้พูดกันไปแล้ว ว่อาตมภาพมีความคิดเห็นอย่างไร ในเมื่อไม่ได้ร่วมฟังมาตั้งแต่ต้น ก็คงแสดงความคิดเห็นอะไรได้ไม่มากนัก เพราะมาได้ฟังก็ตอนท้ายๆ เมื่อก็นิดหน่อยเท่านั้น นอกจากนั้นก็ได้ยินได้ฟังต่อจากท่านผู้อื่น เป็นการฟังต่ออีกทอดหนึ่งในบางส่วน เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความที่สัมมนา

กันมาแล้ว อาตมภาพก็รู้สึกว่าจะแสดงความคิดเห็นไม่สู้สะดวก เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงคิดว่าให้เป็นการแสดงความคิดเห็นในเรื่องที่สัมพันธ์กันแล้วกัน คือการสัมมนานั้นแจ้งชื่อเรื่องไว้แน่นอนว่า “เอกลักษณ์ของสังคมไทยในอนาคต”

เรื่องเอกลักษณ์ในแง่อนาคตนี้ รู้สึกว่าเรามีข้อที่จะต้องพิจารณากันหลายอย่าง ตั้งต้นแต่ว่า เราจะต้องกำหนดกันให้ถูกต้องว่า เอกลักษณ์ของสังคมไทยเราที่เป็นอยู่นี้คืออะไรกันแน่ ในอดีตเป็นมาอย่างไร สืบต่อมาถึงปัจจุบันอย่างไร และในอนาคต เอกลักษณ์ของเราจะอยู่ในฐานะอย่างไร จะอยู่ได้หรือไม่ นอกจากนั้น ถ้าอยู่ ควรจะอยู่ในสภาพเช่นไร เมื่อเรากำหนดสภาพที่ว่าจะควรจะเป็นอย่างนั้นได้แล้ว เรายังต้องคิดอีกว่า เมื่อเราต้องการสภาพเอกลักษณ์ของเราให้เป็นอย่างนั้น เราจะต้องทำอะไรบ้าง คือจะรักษาไว้ได้อย่างไร หรือส่งเสริมให้เป็นไปอย่างที่เราต้องการได้อย่างไร ซึ่งแต่ละข้อ แต่ละจุดเหล่านี้ เป็นเรื่องที่ยากทั้งนั้น แม้แต่หัวข้อแรกว่าเอกลักษณ์ของสังคมไทยเราเอง ที่เป็นอยู่และเป็นมาคืออะไร อาตมภาพว่าเพียงหัวข้อนี้ก็กำหนดกันยากอยู่แล้ว เท่าที่อาตมภาพมาได้ฟังเฉพาะตอนท้ายนี้ ก็พอจะจับความได้ว่า ท่านที่มาพร้อมสัมมนา ก็ยอมรับว่า ยากที่จะกำหนดเหมือนกัน แต่ละท่านมีทัศนะไปแต่ละแง่ ๆ เท่าที่ท่านนั้น ๆ คิดพิจารณา เห็นมา เห็นด้านสังคมบ้าง ด้านการปกครองบ้าง ด้านเกี่ยวกับศาสนาบ้าง เป็นเรื่องแต่ละด้าน ๆ ไป บางทีแม้แต่ด้านเดียวกันก็ไม่แน่ว่าใจนึกว่าจะลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เพราะฉะนั้น เริ่มแต่จุดแรกที่เราจะกำหนดว่าเอกลักษณ์ของเราคืออะไร ก็ไม่ 쉬ง่ายนัก

อาตมภาพเคยอ่านหนังสือของสมเด็จพระยาตำรา
ราชานุภาพ ที่เขียนเกี่ยวกับเรื่อง “ลักษณะการปกครองประเทศ

สยามแต่สมัยโบราณ” เคยเห็นพระองค์สรุปไว้ว่า ลักษณะของ
คนไทยมีอยู่ ๓ อย่าง คือความรักอิสรภาพอย่างหนึ่ง ความ
ปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่ง และความฉลาดในการประสานประโยชน์
อย่างหนึ่ง ในฐานะที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรง
เชี่ยวชาญในทางประวัติศาสตร์ พระองค์ก็ทรงพิจารณาจากพงศาวดาร
ไทย ทรงพบว่ามีลักษณะ ๓ ประการอย่างนี้ แต่สำหรับท่านที่มา
พิจารณาภายหลังจะเห็นด้วยหรือไม่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง บางท่าน
อาจมองเห็นแง่อื่นอีก เช่น ความรักสนุกสนานเป็นต้น ซึ่งบางอย่าง
ก็อาจจะเข้ากันได้ หรือเป็นเพียงแง่หนึ่งของลักษณะที่พระองค์
ท่านสรุปมาแล้วก็ได้

อย่างไรก็ตาม รู้สึกว่าอันนี้เป็นเอกลักษณ์ที่เป็นมาในอดีต
ที่นี่เราก็คงกำหนดว่า เอกลักษณ์เหล่านั้น ถ้าหากว่าเป็นเอกลักษณ์
ในอดีต ปัจจุบันนี้เอกลักษณ์เหล่านั้นยังดำรงอยู่หรือไม่ และยัง
คงสภาพดีอยู่หรือไม่ นอกจากนี้เอกลักษณ์เหล่านั้นจะคงสภาพดี
อยู่หรือไม่ก็ตาม เรายังต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า ควรจะให้คงสภาพ
อยู่หรือไม่ และถ้าหากเราต้องการให้มันคงอยู่ต่อไปในอนาคต
เราจะมีวิธีการดำรงรักษาไว้อย่างไร และถ้าหากว่ามันได้เสื่อมหรือ
คลอนแคลนไปแล้ว เราจะมีวิธีการอย่างไร ที่จะทำให้มันกลับ
เข้มแข็งขึ้นมาใหม่ หรือถ้าหากเราต้องการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น
เรามีวิธีการเปลี่ยนอย่างไร อันนี้รู้สึกว่าเป็นเรื่องยากทั้งนั้น อาตม-
ภาพเห็นจะไม่ขอมาพิจารณาร่วมด้วยในส่วนรายละเอียด แม้แต่
ข้อที่ว่าเอกลักษณ์ของสังคมไทยคืออะไร เป็นอย่างไร อยากจะ
พูดแต่เพียงในแง่ของพระพุทธศาสนาในวงกว้างๆ เรื่องเอกลักษณ์
ของเรานี้จะเป็นอย่างไรก็ตามไม่พูดถึง พิจารณาแต่เพียงว่าทำ
อย่างไรจึงจะมีเอกลักษณ์ที่พึงปรารถนาในอนาคต

พิจารณาในแง่พุทธศาสนา อาตมภาพเห็นว่ามันต้องเป็นเรื่อง

ของการใช้ปัญญา คือต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา เริ่มต้นตั้งแต่เราต้องเข้าใจตัวเราเอง ที่ต่อเนื่องมาจากอดีต ว่าลักษณะของชาติเราที่สืบมาจากอดีตนั้นเป็นอย่างไร แล้วก็พิจารณาโดยไม่ต้องเข้าข้างใครทั้งนั้น คือไม่พกเอาความคิดเห็น ความยึดมั่นของตนเป็นหลัก คิดแต่ในแง่ว่าอันใดควรอันใดเป็นประโยชน์ จะควรรักษาไว้ หรือควรส่งเสริมให้มีให้เป็นอย่างไร เป็นเรื่องของการที่เราจะต้องพิจารณาโดยใช้ปัญญาทั้งสิ้น อันนี้ว่าตามหลักพุทธศาสนาก็คือเราจะต้องเข้าใจหลักอนัตตา

เรื่องหลักอนัตตานี้ อาตมภาพว่าปัจจุบันเราอาจจะมีความเข้าใจกันไม่ค่อยถูกต้อง ที่จริงหลักอนัตตาเป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนาทีเดียว ถ้าหากเราเข้าใจหลักนี้ให้ถูกต้องแล้ว เราก็ได้ชื่อว่าเข้าใจพุทธศาสนาด้วย ถ้าเรายังไม่เข้าใจหรือใช้ไม่ถูก ก็ยังชื่อว่าไม่เข้าใจหลักพระพุทธศาสนา บางท่านมีความคิดเห็นว่าการสอนว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตาไม่ใช่ของตัวของเราอะไรอย่างนี้แล้ว เวลาเราจะใช้ของเช่นสิ่งสาธารณูปโภคหรือของที่เป็นประโยชน์ส่วนรวม เราก็ถือเป็นอนัตตาเสียหมด คิดว่าอันนี้ไม่ใช่ของเรา เพราะฉะนั้น ไม่ต้องเอาใจใส่มัน เสร็จแล้วสิ่งของเหล่านั้นก็เสียหายไป ถ้าคิดว่าอนัตตาเป็นไปในแง่อย่างนั้น อันนี้ถือว่าเป็นความเข้าใจผิดอย่างร้ายแรงมาก ความจริงว่าตามหลักพุทธศาสนาแล้ว การที่รู้สึกลักษณะนั้น ก็คือการยึดถือในอัตตาที่ร้ายแรงที่สุด หรือที่เสียหายที่สุด เพื่อความกระจำ เราอาจจะแบ่งการกระทำเกี่ยวกับเรื่องที่ยกตัวอย่างเมื่อกี้เป็น ๓ แบบ คือแบบที่ ๑ การใช้โดยถือว่าไม่ใช่ของเรา เป็นของหลวง ใช้โดยไม่ต้องเอาใจใส่นี้แบบหนึ่ง แบบที่ ๒ ได้แก่ที่เรามักจะอบรมสั่งสอนกันบ่อยๆ ว่าให้ถือว่ามันเป็นของเรา ช่วยกันรักษาไว้ ส่วนแบบที่ ๓ เดี่ยวค่อยกล่าวต่อไป

ที่นี้แบบที่ ๑ ที่บางท่านว่าเป็นแบบอนัตตานั้น ที่จริงเป็นแบบที่ยึดมั่นถือมั่นอัตตาทายอย่างร้ายแรงที่สุด การที่เราบอกว่าไม่ใช่ของเรานั้น ก็คือการที่เรายึดมั่นในตัวเราอย่างเต็มที่ เพราะมีการยึดมั่นในเราจึงมีผู้อื่น เมื่อมีตัวตนของเราก็มีตัวตนของผู้อื่นขึ้น มีการแบ่งแยก เราปฏิเสธตัวตนของผู้อื่นเสีย แล้วยึดมั่นสิ่งที่เป็นตัวตนของเราไว้อย่างเต็มที่ จึงเห็นไปว่าสิ่งใดที่ไม่สนองความต้องการ ไม่เป็นประโยชน์ที่เราจะได้ เราก็ไม่เอาด้วย เราก็ปิดไปเสียทั้งหมด เท่ากับบอกว่า อันไหนเป็นของตัวเรา ไม่ใช่ของหลวง เราจึงจะเอาใจใส่ อันนี้ถือว่าการยึดมั่นที่ร้ายแรงที่สุด เป็นความเห็นแก่ตัวที่จะต้องกำจัดในทางพุทธศาสนา

ขั้นที่ ๒ ที่ยึดถือว่าเป็นของเราร่วมกัน อันนี้นับว่าเป็นการลดความเห็นแก่ตัว ลดการยึดมั่นในอัตตาลงไป คือทำให้ความรู้สึกในอัตตาหรือตัวตนนั้นมันน้อยลงไป โดยขยายขอบเขตกว้างขวางเป็นการรู้สึกร่วมกันกับผู้อื่น อัตตาของตัวเองนั้นเกือบจะไม่มีแล้ว เป็นอันร่วมกันทั้งหมด เป็นการแผ่ไปในวงกว้าง แต่อันนี้ในทางพุทธศาสนายังไม่ถือว่าเป็นวิธีแห่งปัญญา ไม่ใช่ถึงขั้นรู้หลักอนัตตาที่ถูกต้อง

ถ้าเราจะใช้ปัญญากันให้เต็มที่ ยกตัวอย่างที่เข้ามาแล้วในกรณีจะใช้สิ่งของสาธารณะเหล่านั้น เราจะพิจารณาโดยเป็นกลางได้หรือไม่ ว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร ทำขึ้นเพื่อประโยชน์อะไร ควรจะใช้อย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์แพร่หลายกว้างขวางอยู่ได้นาน จะได้ใช้กันต่อ ๆ ไป ถ้าหากเราพิจารณาเป็นกลาง ๆ อย่างนี้โดยไม่ต้องยึดถือตัวตน อันนี้จะเข้าหลักทางพุทธศาสนา แต่หมายถึงว่าเราจะต้องใช้ปัญญาอย่างมาก คนจะต้องดำรงชีวิตด้วยปัญญาจึงจะอยู่ได้ ข้อที่จะต้องพิจารณาก็คือ ถ้าหากว่าเราต้องการสังคมที่มีการใช้ปัญญาอย่างสูงสุดแล้ว เราควรจะไปกันให้ถึงขั้นนี้หรือไม่

ขั้นแรกเราอาจจะยังต้องสอนในแบบที่ว่าเป็นสิ่งของร่วมกัน เป็นของเราด้วย อันนี้ก็ถือว่าเป็นการใจกว้างอยู่ แต่ก็ยังไม่พ้นจาก อัตตา ต่อเมื่อใดได้ใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ เห็นเหตุเหตุผลแท้ๆ เมื่อนั้นจึงจะเป็นไปตามหลักอนัตตาแท้ๆ และทางพุทธศาสนา ถือว่าแบบนี้เป็นที่ไว้วางใจได้ เชื่อถือได้ เพราะว่าเป็นอิสระ เกิดจากความเข้าใจถูกต้อง ไม่ต้องขึ้นต่อการชักจูงภายนอก ถ้ายังต้องมีการอาศัยเครื่องชักจูงภายนอก จะให้ยึดว่าเป็นเราหรือเป็นอะไร ก็ตาม การยึดถืออย่างนั้น ยังถือว่าเป็นไปโดยต้องอาศัยปัจจัยภายนอก ยังไม่ปลอดภัยแท้จริง ถ้าหากว่าเครื่องชักจูงหรือปัจจัย อันนั้นมันขาดหายไป หรือไม่เป็นที่ต้องการขึ้นมาเมื่อไร ก็เลิกล้มเป็นอันพลาดสูญเสียประโยชน์ไป เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนา จึงถือว่าอันนี้เป็นสิ่งสำคัญ แล้วอันนี้แหละเข้าในแนวแห่งโลกุตระ

ในการปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ หากเราเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง พิจารณาโดยไม่เอาตัวตนเข้าจับ ทำโดยประการนี้ก็เข้าแนวแห่งโลกุตระ บางท่านอาจคิดว่าเป็นการดึงเอาโลกุตระลงมาให้ต่ำ ที่จริงโลกุตระก็เป็นเรื่องของคนที่ยังอยู่ในโลก แต่มีความหมายในแง่ที่ว่าเป็นอิสระจากโลก ไม่ติดโลก คำว่าโลกุตระ นั้นแสดงลักษณะเด่น ๒ ประการคือ (๑) แสดงลักษณะของปัญญา ความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ประการที่ (๒) เป็นลักษณะของความเป็นอิสระ ความที่ไม่ผูกพันไม่ยึดติด เช่นอย่างประยุกต์ในกรณีเมื่อกล่าวจะใช้สิ่งของ ถ้าเราเข้าใจตามความเป็นจริง รู้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์แล้ว อันนั้นเป็นเรื่องของปัญญา เมื่อเกิดจากปัญญาแล้วก็เป็นเรื่องของความเป็นอิสระ เพราะว่าไม่ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก อันนี้เป็นแนวทางแห่งโลกุตระ ที่จริงนั้นในทางพุทธศาสนาต้องการให้คนที่อยู่ในโลกนี้อยู่ได้อย่างไม่ติดโลก

แม้ในคณะสงฆ์เอง พระพุทธเจ้าทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้น เมื่อพระสงฆ์ได้รับการฝึกอบรมเป็นอย่างดีแล้ว ได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว ท่านกลับมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากขึ้น โดยที่ความเห็นแก่ตัวจะหมดไป เราจะเห็นว่า คณะสงฆ์ในความหมายของพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่ได้ ก็เพราะว่าพระสงฆ์มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม บทบัญญัติในทางพระวินัยของคณะสงฆ์นั้น ถ้าเราศึกษา ก็จะเห็นว่า เป็นเรื่องของคนที่จะต้องอยู่ด้วยความเข้าใจ อยู่ด้วยปัญญา อยู่ด้วยความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ทั้งนี้ ถ้าเมื่อใดสมาชิกในคณะสงฆ์ไม่มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม คณะสงฆ์ก็เสื่อม อันนี้พระพุทธเจ้าทรงมุ่งอย่างนี้ โลกุตตรธรรมนั้นทำให้คนตัดความผูกพันยึดติดในเรื่องตัวตนให้น้อยลงให้หมดไป แต่จะกระจายความรู้สึกนั้นไป ในแง่ของการเข้าใจว่าอะไรเป็นประโยชน์มิใช่ประโยชน์ที่แผ่กว้าง ที่จะช่วยมีส่วนรับผิดชอบต่อส่วนรวมให้มากขึ้น อันนี้ต้องถือว่า พระพุทธเจ้าทรงมุ่งจะให้ใช้โลกุตตรธรรมเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิตได้ทั่วไป มิใช่ต้องการให้ไปยึดว่า เมื่อเราจะไปโลกุตรแล้วจะต้องไม่เกี่ยวข้องกับอะไรในโลกนี้ ที่จริงพระอรหันต์ตั้งแต่ชั้นโสดาบันไปจนถึงชั้นอนาคามี มีมากมายเหลือเกินที่เป็นคุณุหัสดี ท่านเหล่านี้ก็ล้วนแต่บรรลุโลกุตตรธรรมแล้วทั้งนั้น เมื่อบรรลุแล้วก็สามารถบำเพ็ญประโยชน์ได้มากขึ้น เพราะว่าหมดความเห็นแก่ตัวไป อันนี้เป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจ

เรื่องของเอกลักษณ์นี้ก็เหมือนกัน อาตมภาพเห็นว่าเราจะต้องเข้าใจตามหลักอนัตตา คือ พิจารณาตามแง่ของมัน ที่มันเป็นโดยสภาพของมันเอง ไม่ใช่เอาตัวเราเข้าจับ การที่เอาตัวเราเข้าจับก็คือการที่เรายึดมันอะไรสักอย่างหนึ่งว่าเป็นของเรา โดยผูกมัดขึ้นมาด้วยวิธีการแบบใดแบบหนึ่ง ชอบใจถูกใจสนองความต้องการ

ส่วนตัวอะไรอย่างหนึ่ง ที่นี้ความยึดมั่นเหล่านั้น ย่อมแตกต่างกันไป และขัดแย้งซึ่งกันและกัน เมื่อว่าตามหลักอนัตตา ตัวของเอกลักษณ์เอง เราก็เห็นได้ว่า มันไม่มีตัวตนของมันเอง ที่ว่าไม่มีตัวตนของมันเอง ก็เพราะมันประกอบขึ้นจากเหตุปัจจัยมาปรุงแต่งให้มันมีรูปร่างลักษณะอย่างนั้น การที่ว่ามันไม่มีตัวตนนั้นแหละมันจึงเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าหากว่าสิ่งทั้งหลายมันมีตัวตนของมันเองแล้ว มันแน่นอนแล้วจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้อย่างไร สิ่งทั้งหลายมันไม่มีตัวไม่มีตนของมันเอง มันเป็นของปรุงแต่งขึ้นต่อเหตุปัจจัยที่จะให้เป็น เพราะฉะนั้นมันจึงแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ มันจึงปรุงแต่งได้ เจริญได้ เสื่อมได้ แล้วแต่เราจะสร้างเหตุปัจจัยให้มันหรือปล่อยให้เหตุปัจจัยอะไรเกิดขึ้นแก่มัน มันไม่มีตัวตนของมันแท้ ๆ ถ้าเราต้องการให้มันปรากฏรูปลักษณะในทางที่เราปรารถนาอย่างไร เราก็สร้างเหตุปัจจัยขึ้นมาให้มันเป็นอย่างนั้น อันนี้ถือว่าเป็นไปตามหลักอนัตตา หรือการนำความรู้ในหลักอนัตตามาใช้ประโยชน์

ที่นี้ที่ต้องระลึกรว้อย่างสำคัญก็คือ ความเป็นอนัตตาในทางพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่สำหรับมายึดมั่น คือไม่ใช่มายึดมั่นว่าอันนี้ไม่ใช่ตัวตนของเราอะไรอย่างนั้น อนัตตาเป็นเรื่องสำหรับรู้ คือรู้ว่าเรื่องของมันเป็นอย่างไร เมื่อรู้แล้วก็นำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ คือจะปฏิบัติกับมันอย่างไร หรือจะใช้ประโยชน์กับมันอย่างไรต่อไป เช่นเมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายนี้มันไม่มีตัวตนของมันเอง มันประกอบขึ้นจากเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เป็นอย่างนั้น มันปรากฏรูปขึ้นมาอย่างนั้น เพราะอาศัยเหตุปัจจัย มันจึงเปลี่ยนแปลงได้แก้ไขได้ให้มันเป็นไปต่าง ๆ ได้ เมื่อรู้ว่ามันจะเป็นไปได้ก็เพราะจะต้องทำเหตุปัจจัยให้มันเป็นอย่างนั้นแล้ว เราก็หาเหตุปัจจัยของมันว่าจะต้องทำเหตุปัจจัยอะไร มันจึงจะเป็นอย่างนั้นขึ้นมา

อย่างนี้จึงจะเรียกว่าเข้าใจหลักอนัตตา และรู้จักถือเอาประโยชน์จากหลักอนัตตา

อีกประการหนึ่ง อนัตตาสอนให้เราเตือนใจตัวไว้ว่า อันสิ่งทั้งหลายมันไม่มีตัวตนของมันเอง ฉะนั้นมันอาจจะสูญสลายตัวที่เป็นอยู่อย่างนั้นไปเมื่อไรก็ได้ หากว่าเราต้องการให้รูปลักษณะนั้นปรากฏอยู่ เราก็ต้องหาทางสร้างเหตุปัจจัยอุดหนุนให้มันคงรูปอย่างนั้นอยู่ เราจะสามารถทำได้ มันเป็นเรื่องของหลักอนัตตาทั้งนั้น เป็นเรื่องของการรู้สภาวะของสิ่งทั้งหลายแล้วนำมาใช้ปฏิบัติให้ถูกต้อง อาตมภาพคิดว่า การที่เราจะรักษาเอกลักษณ์ของเราไว้ได้ หรือจะดำรงส่งเสริมให้มีขึ้นอย่างไรรั้น เรื่องแรกเราจะต้องเข้าใจไตรลักษณ์ก่อน คือเอกลักษณ์จะอยู่ได้ด้วยเข้าใจไตรลักษณ์ แล้วก็นำความรู้ในหลักไตรลักษณ์นั้นมาใช้ด้วยปัญญาของเรา เราต้องรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง คือมันไม่คงที่ เมื่อมันไม่คงที่ มันก็แปรปรวนสภาพออกมาในรูปของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะเจริญก็ได้ อาจจะเสื่อมก็ได้ ที่นี้ถ้าเราต้องการให้มันเจริญ มันจะเป็นไปได้อย่างไร ความเจริญหรือเสื่อมนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ใช่เกิดขึ้นลอยๆ แต่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัย ถ้าเราต้องการให้มันเป็นไปในทางที่เราต้องการ เราก็ต้องสร้างเหตุปัจจัยให้เป็นไปในทางที่เราต้องการนั้น สิ่งทั้งหลายเป็นทุกขัง เพราะมีสภาพที่ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดและความสลายตัว เรารู้อยู่แล้วว่าสิ่งทั้งหลายนี้มันดำรงอยู่ ดำเนินไปพร้อมกับที่ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดสลายอย่างนี้ มีปัจจัยต่าง ๆ คอยขัดแย้งอยู่ เราก็ต้องพยายามระมัดระวังไม่ประมาทอยู่เสมอ และในขั้นสุดท้าย เพราะสิ่งทั้งหลายมันไม่มีตัวตนของมันเองที่ต่างหากจากส่วนประกอบ ฉะนั้นเราจะต้องการอย่างไร ให้มันปรากฏ

ลักษณะรูปร่างอย่างไร เราก็ต้องพยายามทำปัจจัยปรุงแต่งมันให้เป็นอย่างนั้น

ในเรื่องเอกลักษณ์นี้ก็เหมือนกัน เราก็ดูสภาวะของมันว่าเราต้องการให้มันอยู่ในสภาพอย่างไร ในกรณีนี้เราคิดในแง่ที่เกี่ยวข้องกับคนไทยว่า เอกลักษณ์ของชาติไทยเป็นอย่างไร และเอกลักษณ์นั้นต่อไปถ้าจะให้มันเป็นประโยชน์ต่อคนไทยดีที่สุด จะต้องมีการรูปร่างลักษณะเป็นอย่างไร เราก็พิจารณาโดยไม่ต้องเอาตัวตนเข้าไปจับ เอาความถูกผิดประโยชน์มิใช่ประโยชน์ขึ้นมาจับเป็นส่วนรวม เมื่อเห็นว่ามันควรจะเป็นอย่างไรแล้ว เราก็สร้างเหตุปัจจัยให้มันเป็นอย่างนั้นขึ้นมา อันนี้ก็ถือว่าเป็นเรื่องของการใช้วิธีการแห่งปัญญา คือเราจะต้องไม่เอาตัวตนที่เรายึดมั่นถือมั่นขึ้นไปจับ คือไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยโมหะ ที่ว่ายึดมั่นถือมั่นด้วยโมหะนั้นก็คือ การที่ที่เราเอาความยึดมั่นของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งบ้าง หรือว่ากลุ่มใดกลุ่มหนึ่งบ้าง หรือจะโดยเหตุแห่งช่อนอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง มาจับมันมาเคลือบมัน แล้วมันก็จะปรากฏขึ้นในรูปที่เรามองอย่างนั้น ฉะนั้นเรื่องของเอกลักษณ์อาตมภาพว่า ถ้าเราพิจารณาตามสภาพที่มันเป็นจริง แล้วจัดการปรุงแต่งแก้ไขมันโดยวิถีทางแห่งปัญญา แล้วมันก็จะเข้าไปในแนวที่เราต้องการ เสร็จแล้วจึงจะเกิดประโยชน์ขึ้นได้ ส่วนที่ว่าเอกลักษณ์คืออะไร เป็นอย่างไรนั้น อาตมภาพไม่ขอร่วมพิจารณาในโอกาสนี้ เพียงแต่กล่าวว่า ถ้าหากเราเข้าใจวิธีการอย่างนี้แล้ว เอกลักษณ์อันใดก็ตามอยู่ได้ทั้งนั้น เราสามารถดำรงรักษาปรับปรุงส่งเสริมให้มันมีขึ้นได้อย่างนั้น

เป็นอันว่าอาตมภาพขอย้ำในเรื่องที่ว่า เราจะต้องเข้าใจหลักความจริงในสภาวะของสิ่งทั้งหลาย แม้แต่เอกลักษณ์ของชาติเราเอง เราก็ต้องไม่คิดในแง่ที่จับความยึดมั่นเอาความต้องการของเราเป็นเกณฑ์ เราต้องคิดว่ามันจะอยู่ดีต่อไปเป็นประโยชน์ที่สุดได้อย่างไร

แล้วก็จับอยู่ที่แน่นั้น พยายามมองตามสภาวะของมันจริง ๆ พยายามคิดหาเหตุปัจจัยที่จะสร้างให้มันเป็นอย่างนั้น มันจึงจะเป็นไปได้ตามที่เรต้องการ แต่ถ้าเราจะเอาความยึดมั่นของตัวเราของฝ่ายหนึ่งเข้าจับแล้วก็เกิดความไม่มั่นคงขึ้น อย่างไรก็ตามดี ถ้าไปถึงปุณฺณแล้วความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับตัวเองหรือความคิดเห็นของตัวเองนั้นตัดได้ยาก ความยึดติดมันก็จะต้องมีเข้าไป ถึงอย่างไรก็ตามในเมื่อเรายึดหลักกลางที่ว่า ถือเอาตามสภาพที่เป็นจริงของมันแล้วความรู้สึกยึดมั่นของเรามันก็คลายลง อย่างน้อยมันก็จะแสดงผลออกมาไม่ได้เต็มที่ อันนี้เป็นทัศนะของอาत्मภาพซึ่งเห็นว่า สิ่งทั้งหลายตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ทั้งนั้น แม้แต่เอกลักษณ์ของเราเองก็เปลี่ยนแปลงไปได้ แล้วมันก็นอนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และก็เป็นอย่างอนัตตาด้วย ดังนั้นเมื่อเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของมันเองแล้ว ถ้าเราไม่ระวัง ประมาท มันก็สูญสลายตัวไปได้ ถ้าเราต้องการให้มันคงอยู่ในสภาพอย่างไร เราก็ต้องพยายามสร้างเหตุปัจจัยให้มันปรากฏตัวออกมาในรูปลักษณะอย่างนั้น

อีกอย่างหนึ่งที่อาत्मภาพเห็นว่าสำคัญ คือนอกจากเราจะพิจารณาในแง่ของเอกลักษณ์ที่เป็นส่วนรวมของชาติไทยแล้ว เราจะต้องพิจารณาเอกลักษณ์ของเราแต่ละคนด้วย ไม่ใช่ว่าพัฒนาแต่เอกลักษณ์ส่วนรวมไป ผลที่สุดตัวคนแต่ละคนเองชีวิตหมดความหมาย อันนั้นจะกลายเป็นผลเสียขึ้นก็ได้ ทางพระพุทธศาสนา นั้นย้ำความสำคัญให้พระสงฆ์มีการฝึกอบรมตนเอง อบรมชีวิตในทางจิตใจเตรียมไว้ให้พร้อม ที่จะมีปัญญาอยู่ได้ในสภาพสังคมอย่างใด ๆ ก็ตามที่จะปรุงแต่งสร้างสรรค์ขึ้น เพราะฉะนั้นนอกจากเราจะคำนึงถึงเอกลักษณ์ส่วนรวมของชาติไทยในอนาคตแล้ว เราจะต้องให้เกิดความกลมกลืนภายในขึ้นด้วย คือเอกลักษณ์ที่ดีที่แท้จริงของชาติ จะต้องเป็นผลรวมของเอกลักษณ์ของแต่ละ

บุคคล ที่เขาทำให้มันมีขึ้นเกิดจากความพร้อมของเขเอง เอกลักษณะ
 ของส่วนรวม ที่แต่ละคนมีชีวิตที่มีความหมาย ด้วยความพร้อม
 ของเขาเอง จึงจะเป็นเอกลักษณะที่มีคุณค่า ควรสร้างขึ้น ปัจจุบันนี้
 เราจะเห็นว่าสังคมก้าวหน้าไปทุกที ๆ โลกนั้นกว้างขวางยิ่งขึ้น
 คนไปไหนมาไหนได้มากมายกว้างขวาง ได้มีความสัมพันธ์กับ
 คนอื่น ๆ มากขึ้น แต่ในเวลาเดียวกันเรารู้สึกว่าโลกสำหรับบุคคล
 แต่ละคนนั้นมันแคบลง ตัวคนแต่ละคนนั้นถูกจำกัดให้มีความ
 รู้สึกคับแคบลงไปทุกที แทนที่ว่าสังคมกว้างขวางขึ้น ไปไหนได้
 ไกลขึ้น ได้สัมพันธ์กับคนมากขึ้น จะได้เกิดความรู้สึกกว้างขวางขึ้น
 กลับตรงข้าม คือ ในบุคคลแต่ละคนนั้น เรากลับแคบลงไปทุกที ๆ
 แล้วก็ทำให้เกิดความว้าวุ่นขึ้นมาทุกอย่าง เพราะฉะนั้น ในแง่
 ทางพระพุทธศาสนาจึงว่า เราจะละทิ้งชีวิตภายในของบุคคล
 แต่ละคนเสียมิได้ ในขณะที่เราพยายามเสริมสร้างหรือรักษา
 เอกลักษณะที่เป็นส่วนรวมของชาตินั้น ชีวิตภายในของบุคคล
 แต่ละคนซึ่งพร้อมที่จะดำรงชีวิตอยู่ในเอกลักษณะเช่นนั้น เรา
 ก็ต้องพยายามสร้างให้เกิดมีขึ้นด้วย อาตมภาพเห็นว่าการฝึกฝน
 อบรมในทางจิตใจนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก พระพุทธศาสนาจึงให้
 วิถีแห่งปัญญาไว้ คือการที่บุคคลแต่ละคนรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตาม
 ความเป็นจริง มีจิตใจที่เป็นอิสระ ถอนความยึดมั่นในเรื่องตัวตน
 ได้ นี่จะเป็นจุดเริ่มแรกที่ทำลายความเห็นแก่ตัว ทำลายความ
 ยึดมั่นในทิฐิอันจะเป็นเหตุให้เกิดความวิวาทะไรต่าง ๆ ขึ้น เมื่อ
 รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีชีวิตภายในที่อยู่ด้วย
 ปัญญาแล้ว ก็จะสามารถเข้าอยู่ในสภาพสังคมชนิดใดก็ตามที่เรา
 ตกลงจะสร้างขึ้นได้ คือจะต้องให้การศึกษาที่ถูกต้องแท้จริงแก่
 บุคคลแต่ละคน ให้พร้อมที่จะอยู่ในสภาพสังคมที่เราจะสร้าง
 ขึ้นต่อไป เพราะฉะนั้น เราจะต้องทำไปพร้อมกันทั้งสองอย่าง

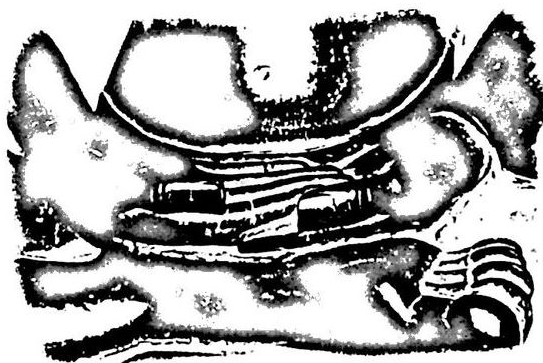
คือทั้งในแง่ของส่วนรวม และในแง่ของบุคคลแต่ละคน

ถ้าพูดถึงเกี่ยวกับการสัมมนานี้เอง แม้ว่าอาตมภาพจะไม่ได้มาร่วมฟังการสัมมนาแต่ต้น แต่ก็ได้รับทราบต่อจากท่านผู้อื่นบ้าง จึงพอจะแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการสัมมนานี้ไว้บ้าง เมื่อว่าในแง่ของการริเริ่มแล้ว ก็ต้องถือว่าเป็นการทำด้วยกุศลเจตนามุ่งประโยชน์เพื่อส่วนรวม กิจกรรมที่มุ่งประโยชน์เพื่อส่วนรวมเช่นนี้ ย่อมเป็นการกระทำที่ปลูกหรือว่าก่อให้เกิดความชวนชววยในทางที่ดีงามขึ้น อันนี้เป็นข้อที่ควรอนุโมทนา สำหรับเรื่องของท่านที่บรรยายมาแล้ว เช่นอาตมภาพได้อ่านจากเอกสารของท่านอาจารย์ ม.ล.บุญเหลือในวันแรก ก็เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ อาตมภาพคิดว่า ถ้าหากคนรุ่นเก่าจะเขียนเรื่องที่ท่านได้ทราบในกาลก่อน ๆ ไว้บ้าง ก็จะเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง คนรุ่นหลังอย่างอาตมภาพนี้ก็สนใจอยากจะรู้เรื่องเก่า ๆ อย่างนั้นไว้ เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นต่อไปเราจะหาไม่ได้ คนที่เกิดก่อนเล่าเรื่องที่ตนพบมาเอาไว้ คนรุ่นหลังก็จะได้ใช้ประโยชน์ต่อไป แม้แต่การที่เราจะกำหนดว่าเอกลักษณ์ของเราคืออะไร เราก็ต้องพิจารณาส่วนอดีตด้วย แต่บางทีเราก็ค้นหากันไม่ค่อยได้ ว่าอดีตของเราเป็นมาอย่างไร ที่นี้ถ้าท่านที่อยู่ในรุ่นเก่ากว่า จะเขียนเล่าเรื่องที่ท่านได้เคยเห็นเคยพบเท่าที่ผ่านมา ก็จะเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง ๆ ต่อไป

การสัมมนาเรื่องเอกลักษณ์ของชาติในอนาคต เป็นเรื่องเกี่ยวพันกับกาลทั้งสาม เพราะการเสริมสร้างรักษาเอกลักษณ์ของชาติ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีมาในอดีต ซึ่งเป็นมาถึงปัจจุบัน และจะดำเนินต่อไปในอนาคต การพูดถึงเรื่องนี้ น่าจะเป็นการแสดงว่าท่านทั้งหลายที่มาร่วมสัมมนาได้มีความเห็นชอบร่วมกันว่า เราจะดำเนินไปสู่อนาคตโดยก้าวไปจากฐานที่เรายืนอยู่ในปัจจุบัน คือจากฐานของเราเอง ด้วยกำลังและอย่างเท่าของตน ซึ่งเป็นวิธีที่

มันคงแน่นอนและน่าภูมิใจที่สุด ส่วนในอนาคตเราจะนำตัวเราไปอย่างไร จะตกเต็มเสริมแต่งเมื่อประสบสิ่งใหม่อย่างไร ก็เริ่มก่อออกไปจากฐานเดิมอันนี้ อย่างไรก็ตามก็ดี มีข้อควรพิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏสภาพให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน โดยสืบเนื่องมาแต่อดีตนั้น เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเท่าที่ และวิธีการอย่างเดียวกันทั้งหมด หาได้ไม่ เพราะสิ่งเหล่านั้น จะเป็นรูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี แม้ที่เป็นสถาบันย่อมมีเบื้องหลังต่าง ๆ กัน บางอย่างรอดตัวอยู่ถึงปัจจุบันโดยรักษาชีวิตชีวา รักษาคุณค่าและความหมายเดิมของมันไว้ได้ เปลี่ยนแปลงแต่รูปรภายนอกที่ถูกสิ่งอื่น ๆ กระทบกระเทือน บางอย่างก็พอกพูนรูปร่างมีสิ่งใหม่ ๆ เข้าผสมกลายรูปไป บางอย่างก็คงรูปอยู่ได้อย่างเดิม ที่ถึงกับแตกหน่อกิ่งก้านขยายกว้างขวางมีชีวิตชีวา คุณค่า ความหมายต่าง ๆ เจริญเติบโตผิดแปลกออกไปก็มี ในเวลาเดียวกันก็มีสิ่งหลายอย่างที่จะเหลืออยู่ในสภาพที่เป็นเพียงซากของอดีต ซากของอดีตนี้เป็นสิ่งที่น่าพิจารณา ธรรมชาติของสิ่งที่เป็นซากนั้น ชีวิตชีวา คุณค่า และความหมายเดิมของมัน ย่อมสูญสิ้นหมดไปแล้ว สิ่งที่ยังเหลืออยู่จึงอาจเป็นเพียงสภาพที่เกะกะ กีดขวาง ไร้ค่า ไร้ประโยชน์ หรือบางทีอาจจะมีความหมายอย่างอื่นเกิดขึ้นมาแทน และความหมายนี้อาจจะดีหรือไม่ดีก็ได้ ที่กล่าวนี้เป็นเครื่องเตือนสติว่า ถ้าจะมองหาคุณค่าและความหมายที่แท้จริงของสิ่งนั้นแล้ว จะต้องไม่หลงผิดฉวยเอาลักษณะอาการต่าง ๆ ที่มองเห็นหรือปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นคุณค่าและความหมายที่แท้จริงของมัน แต่จะต้องศึกษาสืบสวนค้นคว้าให้ลึกซึ้งลงไปในอดีตจริง ๆ ข้อนี้ขออย่าว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะดูเหมือนปัจจุบัน เรามักจะเข้าใจผิดกันอย่างมาก นอกจากนั้นเมื่อรู้เข้าใจแล้วยังจะต้องพิจารณาตัดสินอีกว่า จะพอใจในความหมายใหม่ที่เกิดขึ้นในซากนั้น หรือว่าจะดึงเอาคุณค่าและ

ความหมายเดิมกลับมาใส่คืนให้แก่ชากนั้นอีก หรือว่าจะเอาไว้แต่คุณค่าและความหมายเดิม มาสร้างร่างสวมให้ใหม่ หรือจะรักษาชากเอาไว้ มาสร้างคุณค่าและความหมายใส่ลงไปใหม่ ตลอดถึงว่าหรือจะทำลายชากนั้นเสียเลย นับเป็นข้อควรพิจารณาทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับอดีตโดยทั่วไป และเรื่องของเอกลักษณ์ที่สัมพันธ์กันมา นี่เป็นข้อคิดอย่างหนึ่ง อาตมภาพคิดว่า ยังไม่มีอะไรที่จะแสดงความคิดเห็นเป็นพิเศษจากนี้ แต่ก็อยากจะขอยกพุทธภาษิตขึ้นมาบทหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจะใช้กับการที่เราจะมีเอกลักษณ์อะไรก็ตามได้ทุกอย่าง คือพระพุทธเจ้าตรัสว่า *ปัญญาชีวิต ชีวิตมาทุสฺสฏฺจ* แปลว่า ปรารถนาทั้งหลายกล่าวชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐที่สุด อันนี้เป็นชีวิตที่ต้องการในทางพุทธศาสนา คือชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ในเมื่อชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาประเสริฐ เราก็ต้องหาทางสร้างสติปัญญาให้เกิดมีขึ้น ปัญญานั้นก็คือความรู้ สภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งทำให้รู้ตัวรู้ชัด รู้ถูกรู้ผิด รู้เหตุรู้ผล ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เมื่อรู้อย่างนี้แล้วคนจะมีจิตใจเป็นอิสระ สามารถทำสิ่งทั้งหลายได้ในแนวทางที่ถูกต้อง ช่วยกันคิดช่วยกันทำได้ ไม่ต้องคอยบงการให้ทำ หรือว่าจะต้องคอยชักจูงให้ทำกันอยู่เสมอ และเราก็จะเข้าถึงจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาด้วย ว่าโดยสรุป หลักและวิธีในเรื่องนี้ก็คือพระพุทธศาสนาถือว่าเราจะมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาก็ต้องรู้สภาวะของสิ่งทั้งหลาย รู้สภาวะของสิ่งทั้งหลายก็คือ รู้หลักไตรลักษณ์ เราจะให้เอกลักษณ์ของเราอยู่ได้และเป็นไปอย่างไรนั้น เราควรเข้าใจไตรลักษณ์ให้ดี และนำความรู้นั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อันนี้เป็นทัศนะของอาตมภาพในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจจะเป็นพุทธศาสนาในความเห็นของอาตมภาพก็ได้ อาตมภาพขอแสดงความคิดเห็นไว้เพียงเท่านี้

เกณท์วินิจฉัย ความหมายและคุณค่า ของพุทธธรรม

ขอเจริญพร ท่านอาจารย์คุณบดี ท่านประธานกรรมการมูลนิธิ
เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ท่านรองประธานโครงการตำราฯ
และท่านสาธุชนทั้งหลาย

อาตมาพอรู้สึกเป็นสิริมงคล ที่ได้มีโอกาสมากล่าวธรรมกถา
ในที่ประชุมนี้ ซึ่งประกอบด้วยท่านผู้เฝัธรรมและวิทยาการทั้งหลาย
ในการกล่าวธรรมกถานี้ ถือว่าได้มีส่วนร่วมอุทิศกุศลแต่ท่าน
นาคะประทีปหรือท่านพระสารประเสริฐ ซึ่งได้มีการจัดงานนิทรรศการ
เพื่อเจาะจงต่อท่านในโอกาสนี้ด้วย สำหรับคุณงามความดีที่ท่าน
พระสารประเสริฐหรือนาคะประทีปได้บำเพ็ญไว้ อันเป็นคุณประโยชน์
แก่วิชาการ ทำให้เกิดความก้าวหน้าเป็นอย่างไรนั้น ก็เป็นที่ประจักษ์
แก่ท่านทั้งหลายอยู่แล้ว ทั้งในส่วนตนเองและที่ได้ยินได้ฟังจาก
คำสวดดีในที่ประชุมนี้

สำหรับเรื่องที่ท่านได้นิมนต์อาตมาแสดงในวันนี้คือ
เรื่องพุทธธรรมนั้น เป็นเรื่องที่มีความกว้างขวางพิสดาร มีรายละเอียด
มาก จะนำมากล่าวในที่นี้ให้หมดคงเป็นไปได้ไม่ได้ หรือจะพูดแต่
เพียงส่วนหนึ่งส่วนใดก็จะกลายเป็นการจำกัดวงแคบเกินไป ไม่

เพียงพอแก่ชื่อเรื่องที่ตั้งเอาไว้ว่าพุทธธรรม ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ มีความหมายมาก อีกประการหนึ่งถ้าจะนำมากล่าวโดยสรุป คือนำมาแสดงเป็นหัวข้อว่า หลักพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และนำมาสั่งสอนมีอะไร ๆ บ้าง ก็คงจะเป็นเรื่องซ้ำซาก เพราะท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินได้ฟังมากในโอกาสต่าง ๆ เป็นอันมาก อาตมภาพจึงมานึกดู เห็นว่า ในสมัยปัจจุบันนี้ พอจะกล่าวได้ว่า มีความเข้าใจและสนใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นพอสมควร ในหมู่ท่านที่เป็นนักวิชาการทั้งหลายในวงวิชาการสาขาต่าง ๆ อาจจะเป็นเรื่องทางสังคมวิทยาบ้าง ทางการศึกษาบ้าง ทางการปกครองบ้าง เป็นต้น จะเห็นได้ว่า นักวิชาการในสาขาต่าง ๆ เหล่านั้น เมื่อมาศึกษาพระพุทธศาสนา ย่อมตีความหลักธรรมไปตามพื้นฐานทางวิชาการในสาขาที่ตนได้ฝึกฝนอบรมมา และในแง่ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในสาขาวิชานั้น ๆ

เมื่อความสนใจในทางพระพุทธศาสนาสมัยปัจจุบัน เป็นไปในรูปเช่นนี้ อาตมภาพจึงคิดเห็นว่า เราควรมีแนววิธีอะไรบางประการที่จะช่วยในการศึกษาพุทธธรรม เพื่อให้การวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นไปด้วยความแน่ใจ ให้เกิดความชัดเจนและความถูกต้องสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะว่าการตีความหรือวินิจฉัยความหมายต่าง ๆ นั้น หากว่าทำไปไม่ถูกต้อง อาจจะเป็นอันตรายได้มาก ดังจะเห็นได้ในปัจจุบันนี้ เท่าที่นักวิชาการบางท่านตีความหมายไปต่าง ๆ นั้น อาตมภาพเห็นว่า บางคราวก็เป็นโทษไม่น้อย

ทีนี้เราจะมีแนววิธีศึกษาอย่างไร ที่จะป็นเครื่องมือช่วยในการตีความหมาย และวินิจฉัยคุณค่าของพุทธธรรมนั้น ให้เป็นไปโดยถูกต้อง ในข้อนี้อาตมภาพคิดว่า เราควรพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะพื้นฐานบางประการของหลักธรรมในทาง

พระพุทธศาสนา ความเข้าใจในลักษณะพื้นฐานบางประการของ
 หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น จะเป็นเครื่องประกอบช่วย
 ให้การวินิจฉัยความหมายของหลักธรรมต่าง ๆ ชัดเจนและได้ความหมาย
 ที่ถูกต้องยิ่งขึ้น หลักแนวและวิธีต่าง ๆ ที่อาตมภาพจะนำมาเสนอ
 ในที่นี้ อาจเรียกว่าเป็น “เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่า
 ของพุทธธรรม” ก็ได้ อาจจะไม่ใช่วิธีที่ถูกต้องทีเดียว แต่ว่า
 พอใช้ได้ไปก่อน ในการศึกษาพุทธธรรม เมื่อเรามีหลักเกณฑ์
 วินิจฉัยความหมายและคุณค่าเช่นนี้แล้ว อาตมภาพก็มีความเชื่อ
 มากขึ้นว่า เราจะได้ความหมายของหลักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง
 ชัดเจนสมบูรณ์ขึ้น

ในปัจจุบัน เท่าที่เราได้ยินได้ฟังบุคคลบางท่านแสดงหลักธรรม
 ในโอกาสต่าง ๆ นั้น บางคราวท่านนำมากล่าวในทางที่อาจให้เกิดโทษ
 เช่น เมื่อพูดถึงหลักธรรม ในแง่ของสังคมวิทยา ในแง่ของ
 เศรษฐศาสตร์ ในแง่ของการปกครองหรือรัฐศาสตร์ เป็นต้น
 ความหมายที่นำมาพูดบางทีก็เป็นเพียงภาพที่เกิดจากความเข้าใจ
 ไขว้เขว โดยประมวลเอาประสบการณ์เกี่ยวกับความเป็นอยู่ หรือ
 การดำรงชีวิตของบุคคลบางกลุ่มบางพวก มาสร้างความหมายขึ้น
 ในทางที่ทำให้เห็นว่าพุทธธรรมนั้น บางครั้งก็ก่อให้เกิดโทษภัย
 แต่ความเข้าใจเช่นนั้น ไม่ได้เกิดจากการศึกษาค้นคว้าโดยถูกวิธี

เพื่อให้เห็นชัดเจนในความหมายเช่นนี้ จะขอยกตัวอย่างง่าย ๆ
 เช่น หลักธรรมข้อสันโดษ มีการกลายความหมายไปถึงกับว่า เป็น
 การปลีกตัวออกไปอยู่โดดเดี่ยวไม่เกี่ยวข้องกันใคร ๆ ก็มี หลักธรรม
 เรื่องการทำบุญมองในแง่ของสังคมวิทยา บางท่านเห็นไปว่า เป็น
 การขัดขวางต่อการพัฒนาประเทศก็มี ดังนั้นเป็นต้น ความหมาย
 ที่ยกขึ้นอ้างนั้นคลาดเคลื่อน เกิดจากการมองผาดเฟ้น โดยถือเอา
 ประสบการณ์ของตนเองจากคนบางกลุ่มบางพวกเป็นประมาณ

มิได้เกิดจากความเข้าใจด้วยการศึกษาอย่างถ่องแท้ เมื่อนำทัศนะ
 เช่นนั้นมาแสดงออกก็เกิดโทษได้ ๒ ชั้น ประการที่ ๑ ความเข้าใจ
 ผิดพลานั้น มีโทษมีพิษร้ายอยู่ในตัวแล้ว ประการที่ ๒ การนำ
 มาแสดงโดยการพูดการเขียนเป็นต้น จะเพิ่มโทษพิษภัยมากขึ้น
 อีกเป็นซ้ำสอง เพราะจะต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์ความเข้าใจนั้น
 ในทางที่เป็นโทษมากกว่าเป็นคุณ ทำให้ผู้อื่นพลอยเข้าใจผิด และ
 เห็นผิดไปด้วย สำหรับความเข้าใจเช่นนี้ อาตมภาพเห็นว่า เรา
 พอลจะเปรียบเทียบได้กับความเข้าใจเรื่องบางเรื่องของคนบางพวก
 ในปัจจุบันนี้เอง แม้แต่เรื่องที่เรากำลังพูดถึงกันแพร่หลาย อย่างเช่น
 เรื่องประชาธิปไตย ในความเข้าใจของชาวบ้าน บางคนอาจจะ
 นึกว่า ประชาธิปไตยหมายถึงการทำอะไรก็ได้ตามความชอบใจ
 บางคนอาจจะคิดว่าได้แก่การเดินขบวน การสไตรค์ เป็นต้น หรือ
 บางคนอาจจะเข้าใจว่าหมายถึงรัฐธรรมนูญที่เขียนเป็นเล่มสมุด
 วางอยู่บนพานที่อนุสาวรีย์ นี่คือการเข้าใจความหมายของประชา-
 ธิปไตยของคนบางคน ซึ่งท่านทั้งหลายที่มีการศึกษาได้รอบรู้ใน
 ทางวิชาการย่อมปฏิเสธทันทีว่า นี่เป็นความเข้าใจไม่ถูกต้อง อันนี้
 ฉันทัด แม้ความเข้าใจของบางท่านที่นำเอาหลักธรรมต่าง ๆ มาแสดง
 ทางวิชาการในข้อเขียนต่าง ๆ นั้น บางทีก็เป็นเพียงความเข้าใจ
 เช่นว่านี่ คือความเข้าใจที่เกิดจากการเห็นภาพเพียงบางส่วนและ
 พหุติการณ์ของคนบางกลุ่มบางประเภท แล้วนำมาสรุปเอาว่า เป็น
 ความหมายของหลักธรรมนั้น

เพราะฉะนั้น จะต้องถือว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ ถ้าหากเรา
 มีความหวังดีต่อประเทศชาติ เราจะต้องสำนึกว่า หลักธรรมใน
 ทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในความเชื่อถือของประชาชน เป็นสิ่ง
 ที่เราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น ถ้าเราเป็นนักสังคมวิทยา เราได้เห็น
 อยู่ว่าคนในสังคมของเรา มีความเชื่อถือในหลักธรรมต่าง ๆ เช่น

สันโดษ เป็นต้น ถ้าเรามีความประสงค์ดีคิดจะช่วยสังคมให้เดินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า เราไม่มีทางเลือกที่จะไม่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จเหล่านั้น เมื่อเราจะเกี่ยวข้อง ก็จำเป็นต้องอยู่ที่เราจะต้องพยายามศึกษาทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ถ้าเราไม่พยายามศึกษาทำความเข้าใจให้ถูกต้องต้องแท้ เราจะหาจุดเริ่มต้นแห่งการแก้ปัญหาไม่ได้ เพราะไม่มีจุดเชื่อมต่อระหว่างปัญหากับทางที่จะดำเนินไปสู่การแก้ปัญหา พูดง่ายๆ ว่าเราไม่เข้าใจปัญหา และไม่เข้าใจสังคมที่เราจะเข้าไปช่วยแก้ปัญหาอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นอาตมภาพจึงนำเรื่องนี้มาแสดงในที่นี้

ที่นี้ แนวที่เรียกว่าเป็นหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความหมาย และคุณค่าของพุทธธรรมมีอย่างไร อาตมภาพจะเสนอไว้สัก ๒-๓ หรือ ๔-๕ หัวข้อ ตามแต่เวลาจะอำนวย

๑. ธรรมเป็นอุปกรณ์ เปรียบเหมือนยานพาหนะ

ข้อที่หนึ่ง ในการศึกษาพุทธธรรม จะต้องทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความหมายเหมือนกับอุปกรณ์หรือยานพาหนะ สำหรับนำไปสู่จุดหมาย นี่เป็นการพูดตามพุทธวจนะที่มีอยู่ว่า “ธรรมทั้งหลายเปรียบเสมือนแพ แพนนั้นมีไว้สำหรับใช้ข้ามฟาก ไม่ใช่สำหรับยึดถือเกาะติดเอาไว้” พุทธพจน์นี้ควรจะตระหนักกันให้มากในการที่จะศึกษาหลักธรรมต่าง ๆ จากพุทธพจน์นี้ เราตีความหมายได้ ๒ แง่ด้วยกัน ประการที่ ๑ ในแง่ของคุณค่าและความหมาย จะต้องเข้าใจว่าคุณค่าของหลักธรรมต่าง ๆ นั้นอยู่ที่ความเป็นอุปกรณ์ คือ เป็นเครื่องมือหรือสิ่งสำหรับใช้ประโยชน์ ประการที่ ๒ ความเป็นอุปกรณ์นั้น จะต้องสัมพันธ์กับจุดหมายในการที่จะนำธรรมต่าง ๆ มาใช้ จากนั้นจะเกิดความ

เข้าใจชัดและกว้างออกไปในแง่การปฏิบัติว่า การปฏิบัติต่อธรรมะทั้งหลายนั้น ถ้าเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็คือการใช้ประโยชน์ ถ้าเป็นการปฏิบัติที่ผิดก็คือการยึดถือเกาะติดในธรรมะนั้น โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร เริ่มตั้งแต่การนำมาถกเถียงกันเปล่าๆ การปฏิบัติอย่างเลื่อนลอย ไร้จุดหมาย ไร้ความสัมพันธ์ จนถึง การยึดถือในข้อปฏิบัตินั้น ๆ ด้วยโมหะอย่างเหนียวแน่น

ที่ว่าธรรมะเป็นอุปกรณ์นำไปสู่จุดหมายนั้นสำคัญอย่างไร ธรรมะทั้งปวงมีความสัมพันธ์เนื่องถึงกัน ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความมุ่งหมายของพุทธธรรม ธรรมแต่ละหัวข้อย่อมมีคุณค่าในตัวของมันเอง ตามตำแหน่งที่อยู่ในความสัมพันธ์นั้น คือ มีคุณค่าตามตำแหน่งที่มันสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่น ๆ ในกระบวนการปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมเป็นการปฏิบัติต่อเนื่อง ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนกับการไปสู่จุดหมายแห่งหนึ่งด้วยรถเจ็ดผลัดเป็นต้น อันนี้มิได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎก หมายความว่า การปฏิบัติธรรมแต่ละข้อ ๆ นั้น มีจุดหมายเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ต่อไป และจุดหมายในที่นี้ต้องแน่นอนชัดเจน ชัดเฉพาะได้ ไม่ใช่จุดหมายที่พร่า ๆ ใคร ๆ อาจจะบอกเมื่อปฏิบัติธรรมสักข้อหนึ่งว่าปฏิบัติธรรมะข้อนั้นเพื่อพระนิพพาน อย่างนี้ใคร ๆ ก็พูดได้ เพราะเป็นกำปั้นทุบดิน แต่เป็นการตั้งเป้าหมายที่พร่าเกินไป ความจริงหลักธรรมแต่ละหัวข้อย่อมมีจุดหมายของมันโดยเฉพาะแต่ละข้อแต่ละตอนไปว่า ธรรมะข้อนี้เป็นไปเพื่ออะไร เช่น ถ้าจะปฏิบัติศีล ก็มีข้อมุ่งหมายว่าศีลนั้นเพื่ออะไร

ถ้าหากเราไม่ปฏิบัติธรรมโดยมีความมุ่งหมายแล้ว การปฏิบัติธรรมะก็เป็นไปโดยเลื่อนลอย ขาดความสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่น ๆ จะเห็นได้ง่ายๆ อีกอย่างหนึ่ง ยกธรรมะที่เกี่ยวข้องกับชาวโลกมากหน่อย หรือพูดถึงกันบ่อยๆ คือ ข้อสันโดษนั่นเอง

สันโดษเป็นธรรมะที่ปฏิบัติเพื่อจุดมุ่งหมายอะไร สำหรับคนทั่วไป ถ้าไม่ตระหนักถึงจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติสันโดษ ก็ไม่เห็นชัดเจนว่าเป็นการปฏิบัติลอย ๆ ไม่สัมพันธ์กับหลักธรรมข้ออื่น ๆ เขาอาจจะสร้างภาพที่ผิดพลาตขึ้นมา บอกตัวเองหรือทำให้คนอื่นเข้าใจเป็นภาพที่เลื่อนลอย คล้ายกับจะให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติอย่างมีจุดมุ่งหมาย โดยเฉพาะมักจะให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมะข้อสันโดษนั้น ก็เพื่อให้มีความสุข จากนั้นอาจจะสร้างภาพต่อไปว่า คนที่มีสันโดษถ้าเป็นพระก็เป็นพระที่เรียบร้อย เฉย ๆ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร อะไรทำนองนี้ ผลที่สุด ในแง่หนึ่ง ก็ทำให้ธรรมชาติชีวิตชีวา แต่ข้อสำคัญก็คือ ไม่ทำให้เกิดประโยชน์ที่ต้องการหรือที่สมควรจะได้

ที่นี่ สันโดษมีความมุ่งหมายอย่างไร ท่านแสดงไว้ในที่ทุกแห่ง แต่เราอาจจะไม่เฉลียวใจ เช่น สำหรับพระภิกษุ คำแสดงความหมายสันโดษของพระพุทธเจ้าบอกว่า “พระภิกษุสันโดษในปัจจุบัน ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร จะไปไหนก็ไปได้ง่าย ๆ เอง เหมือนกับนกที่มีแต่ปีกบินไป” อันนี้มีความหมายส่ออยู่ในตัว ถึงการปฏิบัติสันโดษอย่างมีความมุ่งหมาย มีความมุ่งหมายอย่างไร ก็หมายความว่า ในกรณีนี้ พระภิกษุนั้นเมื่อมีความสันโดษแล้ว ก็ไม่มีความห่วงกังวลในทางวัตถุ จะไปไหนต่อไหนก็ได้โดยสะดวก เหมือนนกที่มีแต่ปีกบินไป แล้วจะเข้ากับจุดหมายอย่างไร เข้าในแง่อุดมคติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน พระสาวกไว้แต่เริ่มแรกทีเดียวว่า ให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์ทั้งหลาย พอมิหลักธรรมเรื่องสันโดษเข้ามา มันก็เข้ากับจุดมุ่งหมายตามอุดมคตินี้ว่า เมื่อพระภิกษุมีความสันโดษ ไม่มีความห่วงกังวลในทางวัตถุแล้ว ท่านจะไปทำหน้าที่ประกาศพระศาสนา ท่านจะไปไหนมาไหน ก็สะดวกสบาย

ทำหน้าที่ได้เต็มที่ ได้ใจความว่าไม่มีห่วงกังวลในทางวัตถุ หุ่มนเท
เวลาและกำลังงานให้แก่การบำเพ็ญสมณธรรมและปฏิบัติศาสนกิจ
ได้เต็มที่ นี่ก็เป็นตัวอย่างอีกอันหนึ่งของการปฏิบัติธรรมอย่าง
มีจุดมุ่งหมาย ไม่ใช่การปฏิบัติอย่างเลื่อนลอย ถ้าไม่เข้าใจอย่างนี้
ก็จะได้เพียงการสร้างภาพว่า คนสันโดษเป็นแต่เพียงผู้ที่อยู่เฉยๆ
ไม่เอาเรื่องเอาราวกับใคร ผลที่สุดธรรมะต่าง ๆ ก็จะไม่ติดจากกัน
ไม่มีชีวิตชีวา ขาดการเชื่อม ขาดการประสาน ที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมาย
ที่สูงใหญ่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่เป็นแง่ที่หนึ่ง

นอกจากนั้น เมื่อเข้าใจความหมายของสันโดษว่ามีจุดมุ่งหมาย
อย่างใดแล้ว เรายังจะรู้อีกว่า ทำไมหลักธรรมข้อสันโดษจึงไม่ขัด
กับหลักธรรมข้อไม่สันโดษ เพราะความไม่สันโดษเป็นหลักสำคัญ
อันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเน้นไว้ว่า ที่พระองค์
ได้ตรัสรู้นั้น เพราะพระองค์ไม่ทรงสันโดษ อาจจะทำให้เกิดสงสัย
ว่า เอ๊ะ ทำไมจึงสอนความไม่สันโดษด้วย ดูเป็นขัดกันไป ความจริง
ถ้าเรารู้ว่าหลักธรรมแต่ละข้อมีจุดมุ่งหมายอย่างไรแล้ว เราจะเห็น
ความไม่ขัดกันในทันที สำหรับพระภิกษุ นั้น เพราะว่ามีความ
สันโดษในปัจจัย ๔ ท่านก็หมดความกังวลที่จะหาความเพลิดเพลน
ความปรนเปรอทางวัตถุ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนธรรมข้อไม่
สันโดษไว้ บอกว่าไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย พระองค์
ตรัสไว้ที่เดียวว่าที่ได้ตรัสรู้ นั้น ทรงมองเห็นคุณค่าของธรรมะ ๒
ประการคือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย และการทำ
ความเพียรอย่างไม่รู้จักย่อท้อ

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นว่า ความไม่สันโดษมีขอบเขตของมัน
คือ ใช้ในกุศลธรรมอันได้แก่คุณธรรมและการปฏิบัติกิจ
ที่ต้งาม พระพุทธเจ้าไม่ได้เคยทรงหยุดยั้ง ไม่เคยพอพระทัยเลย
ในผลสำเร็จของพระองค์ พระองค์เสด็จไปเรียน ไปปฏิบัติธรรม

อยู่ในสำนักดาบส ฤาษี หรือพวกโยคีต่าง ๆ เรียนจบและแสดงความสามารถจนกระทั่งอาจารย์พอใจ เชิญให้อยู่ร่วมสำนักเพื่อให้ทำการสอนต่อไป พระองค์ก็หาได้ทรงพอพระทัยไม่ ยังไม่สำเร็จผลที่มุ่งหมาย พระองค์จึงได้ออกจากสำนักดาบสเหล่านั้นไปแล้วแสวงหาธรรมด้วยพระองค์เอง จนสำเร็จ

หลักธรรมทั้ง ๒ ประการคือ สันโดษกัฏฐิ ไม่สันโดษกัฏฐิ ย่อมมีความประสานกัน มิได้ขัดกันเลย มีแต่ส่งเสริมกันด้วยซ้ำ เพราะเมื่อสันโดษแล้วพระภิกษุนั้นก็ตัดห่วงตัดกังวลในทางที่จะปรนเปรอตนเองในทางวัตถุได้ สามารถบำเพ็ญความไม่สันโดษในกุศลธรรมได้เต็มที่ คือมุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรม พยายามให้ถึงผลสำเร็จที่มุ่งหมาย เพราะฉะนั้น อาศัยหลักธรรมข้อสันโดษเราก็ตัดความโลภ ความห่วงกังวล ที่จะเหนียวรั้งขัดขวางเราไม่ให้อำนาจหน้าที่ของตนได้เต็มที่ เป็นการทำให้พร้อมและคล่องตัว เมื่อมีความพร้อมคล่องตัวดีแล้วก็ปฏิบัติธรรมข้อไม่สันโดษ หลักธรรมข้อไม่สันโดษนั้น ก็นำมาใช้ในการสร้างนิสัยใฝ่สัมฤทธิ์ และการแสวงหาความดีเลิศต่อไป อันนี้จึงเป็นหลักธรรมที่ประสานกลมกลืนกัน นี่เป็นเพียงตัวอย่างอันหนึ่ง จะขอผ่านไปก่อนสู่หลักเกณฑ์ประการที่ ๒

๒. ธรรมมีทั้งแง่ลบและแง่บวก

เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรมข้อที่สองนี้ มีส่วนพัวพันถึงธรรมะในแง่ที่เป็นอุปการณด้วย เกณฑ์ข้อที่สองนี้ก็คือลักษณะที่นิยมเรียกในภาษาสมัยปัจจุบันว่าแง่ลบและแง่บวก หรือจะใช้ภาษาทางพระพุทธศาสนาว่า หลักธรรมต่าง ๆ มีทั้งแง่ปหาน และแง่ภาวนา เพื่อความสะดวกจะใช้ภาษาของคนสมัยใหม่คือแง่ลบและแง่บวก

หลักธรรมต่าง ๆ มีความหมายทั้งแง่ลบและแง่บวก ที่เป็นเช่นนั้นเพราะมันสัมพันธ์กับการเป็นอุปกรณที่จะนำไปสู่จุดหมาย ความเป็นอุปกรณที่จะนำไปสู่จุดหมาย ทำให้มันมีลักษณะเป็น ๒ ด้าน คือในแง่ลบมีความหมายเป็นอุปกรณ หรือเครื่องมือสำหรับกำจัดสิ่งที่ไม่ดีไม่งามหรือไม่ต้องการ และในแง่บวกก็คือว่า มันจะช่วยให้เราเข้าไปสู่จุดหมายหรือใกล้เข้าไปสู่จุดหมายได้มากขึ้น โดยนัยนี้ ธรรมะแต่ละข้อ ก็จะมีทั้งแง่ลบและแง่บวก อยู่ในตัวของมันเอง ที่นี้การสอนในปัจจุบันนี้อาจเป็นไปได้ว่า เราเห็นในแง่ลบมากเกินไป จนเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดขึ้น อย่างพวกฝรั่งบางคนได้เขียนหนังสือไว้แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามีความหมายในทางลบอย่างเดียว เช่นให้ปฏิบัติศีลงดเว้นจากการเบียดเบียน แล้วก็ไม่นะเนนว่า ควรจะท้ออย่างไรต่อไปเป็นต้น อันนี้อาจจะเป็นความบกพร่องของเราด้วยผสมกัน คือเราเองศึกษาและสั่งสอนพุทธธรรมไม่ครบทุกแง่ทุกมุม เช่น เวลาสอนเรื่องฉราวาสธรรม มีธรรมะข้อหนึ่งเรียกว่า ทมะ เราก็สอนว่า ทมะนั้นได้แก่การข่มใจ เมื่อได้ยินได้ฟังคำที่จะทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด เราก็ข่มใจหักห้ามใจได้ ไม่ให้โกรธ ไม่ให้เกลียด เมื่อสอนเรื่องอุเบกขา เราก็สอนว่า เฉย ๆ ไม่ยินดียินร้าย แม้แต่เรื่องสันโดษก็เช่นเดียวกัน อาตมาภาพพูดเรื่องสันโดษมาแล้ว ก็จะลองเอาเรื่องสันโดษมาพูดอีก ในแง่ที่ว่า จะมีความหมายทั้งในแง่ลบแง่บวกอย่างไร

ความหมายในแง่ลบของสันโดษก็คือ การช่วยกำจัดความโลภ ทำให้ไม่เกิดความรุ่มร้อนกระวนกระวายใจในการที่ว่าได้ไม่รู้จักพอนั้นด้วย ที่นี้ในแง่บวก สันโดษก็คือช่วยให้เรามีเวลามีโอกาสและพลังงานสำหรับทำกิจทำหน้าที่มากขึ้น และมีความสุข ความพอใจ ซึ่งสืบเนื่องมาจากความภูมิใจในผลสำเร็จที่เกิดขึ้นจากน้ำพัก

น้ำแรงของตนเอง สำหรับพระภิกษุความหมายอาจจะเน้นจำกัดลงไปอีก คือในแง่ลบ หมายถึงการตัดความกระวนกระวายใจ หรือความกังวล ในการที่จะแสวงหาวัตถุมาปรนเปรอตนเอง ในแง่บวก หมายถึงว่า เมื่อจะบำเพ็ญสมณธรรมก็ดี หรือเมื่อจะทำตามอุดมคติในการประกาศพระพุทธศาสนา จาริกไปในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สั่งสอนประชาชนก็ดี ก็สำเร็จโดยง่าย ทำได้ตลอดไปร้ง พุทธอย่างในภาษาสมัยใหม่ก็คือทำให้เกิดความคล่องตัว

ถึงหลักธรรมอื่น ๆ ก็มีความหมายทั้ง ๒ แง่เหมือนกัน อย่างเช่นศีล ศีลนั้นตามแบบเดิมท่านวางไว้เป็น ๒ ตอน ศีลเต็มรูปอย่างที่มาในกรรมบทมี ๒ ตอน ตอนต้นบอกว่า ละปาณาติบาต ละการฆ่าเบียดเบียนสัตว์ แล้วตอนท้ายจะมีข้อความตามบาลีว่า *สพฺพปาณภูตฺติทานุญมปี* ซึ่งแปลว่าอนุเคราะห์ประโยชน์แก่มนุษย์ สัตว์ทั้งปวง อันนี้เป็นแง่บวก แต่เวลาที่ท่านเขียนเป็นข้อสั้น ๆ ท่านยกมาแต่หัวข้อตอนต้นซึ่งเป็นแง่ลบมาตั้ง ผู้ที่ศึกษาไม่ได้ศึกษาโดยตลอดก็เข้าใจว่า ศีลนั้นมีแง่ลบอย่างเดียว จนกระทั่งสมัยหลังนี้เกิดมีวิวัฒนาการขึ้นมาในสายของไทยเราโดยเฉพาะ มีการแยกออกเป็น ๒ อย่าง เป็นศีลอย่างหนึ่ง ธรรมอย่างหนึ่ง จนถึงกับวางเป็นหลักสูตรแบบเรียน เรียกว่าวิชา ศีลธรรม ความจริงศีลก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมนั่นเอง

ตัวอย่างอีกอันหนึ่งคือไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์ก็มีความหมายทั้งในแง่ลบและแง่บวก เช่น หลักอนิจจัง หลักอนิจจังความไม่เที่ยงนั้น เป็นเพียงการแสดงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย เวลาจะนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของเรา เรามักสอนกันในแง่ที่ว่าช่วยปลอบใจให้หายความทุกข์โศก เช่น เมื่อเกิดการพลัดพรากสูญเสียขึ้น เราจะปลอบใจกันว่า อันนี้อนิจจังไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ยอม

มีการเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปเป็นธรรมดา จะเศร้าโศกไปก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด นี่ก็เป็นลักษณะที่ดี คือช่วยหยุดยั้งความชอบโหมทางจิตและการกระทำที่จะทำให้สูญเสียพลังงานไปเปล่า แต่เรามักจะหยุดกันแค่นี้ ไม่ได้นึกถึงขั้นต่อไปว่าในแง่บวกจะทำได้อย่างไร บางคราวก็เลยทำให้เกิดผลเสีย คือปล่อยสิ่งต่าง ๆ ไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดแก้ไขปรับปรุง จึงต้องคำนึงถึงแง่บวกด้วย ในแง่บวกอนิจจังก็สอนให้ปรารถนาต่อไปว่า การที่สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปนั้น มันจะเปลี่ยนแปลงตามเหตุ ตามปัจจัย ทำให้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่ ในเมื่อเราต้องการผลที่ดี เราก็ต้องทำเหตุทำปัจจัยเพื่อให้ได้ผลที่ดีนั้น เมื่อเราไม่ต้องการผลที่ไม่ดี เราก็ต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยนำไปสู่ผลที่ไม่ดี แล้วก็พยายามหลีกเลี่ยงแก้ไขเหตุปัจจัยที่ไม่ดีนั้นเสีย พระพุทธศาสนาถือหลักว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ อันนี้ก็เข้ากับหลักอนิจจังนั่นเอง และฝึกได้จนถึงขั้นที่ยอดเยี่ยมประเสริฐเลิศกว่าเทวดาและพรหมทั้งหลาย แม้แต่เทวดาและพรหมก็ต้องบูชา อันนี้ก็เป็นที่ไปตามหลักอนิจจังเหมือนกัน

ขอยกตัวอย่างอีกสักข้อหนึ่งคือ ทมะ ที่พูดถึงเมื่อกี้ ทมะที่ชอบแปลกันว่า ความข่มใจนั้น ในแง่ลบก็เหมือนอย่างที่ถูกดักข่ม บ่อย ๆ ตามตัวอย่างว่า ได้ยินคำที่จะทำให้เกิดความโกรธก็หักใจเสียได้ไม่โกรธเป็นต้น เราชอบมองความหมายของทมะในแง่ลบก็เพราะไปแปลว่าความข่มใจ ถ้าว่าตามศัพท์แล้ว ควรแปลว่าการฝึกหัดหรือการตัดจึงจะถูก ถ้าแปลตรงความหมายของศัพท์แล้วจะมองเห็นความหมายในแง่บวกง่ายขึ้น ที่นี้แง่บวกจะมีความหมายอย่างไร ในแง่บวกก็คือสามารถบังคับควบคุมจิตใจของตนเองให้ได้ ในสิ่งที่ปัญญานอกให้รู้ว่าควรทำ เมื่อปัญญานอกให้รู้ว่าอันนี้ถูกต้องเป็นไปโดยชอบด้วยเหตุผลแล้ว เราสามารถควบคุมบังคับ

ตนเองให้ทำในสิ่งนั้นได้ อันนี้ชื่อว่าเป็นทมะเหมือนกัน และเป็น
 ธรรมะที่สำคัญมากในการฝึกหัด ดัดนิสัยปรับตัวและปรับปรุงตัว
 ขอยกตัวอย่างในทางปฏิบัติว่า ทมะนั้นมีคุณค่าในทางบวกทางลบ
 อย่างไร เช่นว่าเด็กไปยืนอยู่ที่ถนนรับประทานขนม หรือสิ่งหนึ่ง
 สิ่งใดที่อยู่ในกระดากห่อหรือถุงพลาสติก เมื่อเก็บรับประทานอาหาร
 เสร็จแล้วก็เป็นธรรมดาที่จะต้องทิ้งถุงพลาสติกหรือกระดากที่
 ห่อของนั้น เมื่อจะทิ้งนั้นวิธีง่ายที่สุดก็คือทิ้งตรงที่ยืนนั้น ยืนที่ใด
 ก็ทิ้งที่นั่น อันนี้เป็นความสะดวกและเป็นความปรารถนาที่ใกล้ตัว
 ที่สุด แต่ว่าเมื่อเด็กจะทิ้งนั้น ถ้าเขามีความรับผิดชอบอยู่บ้าง เขา
 จะนึกขึ้นมาได้ว่า การทิ้ง ณ ที่นั้นเป็นการไม่ถูกต้อง ที่จะให้
 ถูกต้องนั้นก็คือนำทิ้งที่ถังขยะซึ่งอาจจะอยู่ห่างจากตัวเขาถึง ๑๐ เมตร
 ก็ได้ เมื่อเขารู้อย่างนี้แล้ว ก็ถึงตอนสำคัญที่ว่าเขาจะพ่ายแพ้แก่
 อำนาจกิเลสหรือชนะกิเลส ถ้าหากว่าปัญญาที่พิจารณาเหตุผลได้
 บอกเขาแล้วว่า ที่ถูก ต้องไปทิ้งในที่ถังขยะที่จัดไว้ให้แล้ว ถ้าเขา
 มีทมะ เขาจะสามารถบังคับตัวเองให้เดินไปทิ้งที่ถังขยะได้ นี่คือ
 ทมะที่ใช้ในแง่บวก คือการบังคับควบคุมตนเองได้ ให้ทำในสิ่ง
 ที่ปัญญาบอกแล้วว่า เป็นการถูกต้องด้วยเหตุผล ถ้าเราไม่มีทมะ
 เราก็ไม่สามารถควบคุมตนให้อยู่ในเหตุผล^๑ เราก็พ่ายแพ้ต่อกิเลส
 คือความเกียจคร้าน ปรารถนาความสะดวกเฉพาะหน้าได้แก่ความ
 เห็นแก่ตัวนั่นเอง อันนี้เป็นตัวอย่างในการมองธรรมะให้ครบทั้ง
 แง่ลบแง่บวก

๓. ธรรมในแง่สาระและรูปแบบ

อาตมภาพจะขอผ่านไปถึงอีกหลักหนึ่งในการวินิจฉัยความหมาย
 และคุณค่าของธรรมะ อันนี้คือเรื่องสาระและรูปแบบ สาระหมายถึง

๑. อรรถกถาก็ยังกำกับความหมายไว้ว่า ทมะเป็นเรื่องของปัญญา (ดู ส.อ.

เนื้อหาหรือตัวแท้ตัวจริงของหลักธรรม ส่วนรูปแบบนั้นก็คือ โครงร่างสำหรับยึด หรือให้เนื้อหาสาระไปเกาะตัวอยู่ ตลอดถึง เปลือกสำหรับหุ้มให้หลักหรือเนื้อแท้นั้นคงอยู่ได้ ช่วยให้เนื้อหา สาระคงตัวอยู่ได้เป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งสองสิ่งนี้สำคัญทั้งคู่ โดยปรกตินั้นคนจะคิดเนื้อหาขึ้นก่อน พอคิดเนื้อหาสาระขึ้นแล้ว ก็ต้องสร้างรูปแบบขึ้นมา เพื่อช่วยยึดเอาสาระไว้ให้อยู่ในรูปแบบ ที่ต้องการ แต่เนื้อหาสาระนั้นเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว มันจะเจริญ ขึ้นไประยะหนึ่ง เมื่อถึงจุดหนึ่งแล้ว ความคิดในเรื่องเนื้อหาสาระ จะถึงจุดอึดตัวแล้วจะหยุด เมื่อเนื้อหาสาระหยุดแล้ว รูปแบบนั้น จะเกาะกุมตัวกันเข้าจนเป็นรูปร่างที่แน่นอน พอได้รูปร่างแน่นอน แล้วรูปแบบมักจะกลายเป็นสิ่งที่แข็งทื่อ แล้วก็ไม่สามารถแกการ ปรับตัว เมื่อถึงตอนนั้นรูปแบบก็มักจะมีทั้งคุณและโทษ นอกจาก จะบรรจุเอาเนื้อหาไว้แล้ว จะมีโทษโดยเป็นกรอบกั้นไม่ให้เจริญ ก้าวหน้าต่อไป สิ่งทั้งหลายมักจะเป็นไปอย่างนี้แทบทั้งหมด ไม่ว่า จะเป็นสถาบันระบอบระบบพิธีกรรมหรือแม้แต่ในรูปของความคิด ก็ตาม หลักธรรมก็ไม่ใช่เรื่องยกเว้นในข้อนี้

ขอยกตัวอย่างในเรื่องพิธีกรรม เพื่อจะให้เห็นความหมายง่าย ๆ พิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนามีมากมาย พิธีกรรมส่วนหนึ่ง เรียกว่าสังฆกรรม คือกิจที่ทำโดยที่ประชุมสงฆ์ จะนำมาเป็น ตัวอย่างเพื่อชี้แจงในเรื่องนี้เฉพาะเรื่องการอุปสมบท พิธีอุปสมบท นั้น เป็นพิธีที่รู้จักและเข้าใจกันทั่วไป เห็นง่าย เพราะฉะนั้นอาตมาก็จะใช้เป็นเครื่องมืออธิบายว่าเนื้อหากับรูปแบบต่างกันอย่างไร แล้วจะเกิดการขัดกันหรือมีโทษมีภัยแก่กันหรือไม่ พิธีอุปสมบท มีเนื้อหาอย่างไร เนื้อหาของมัน หรือสาระสำคัญก็คือ เป็นวิธีการ ที่จะรับบุคคลเข้าสู่ชุมชนสงฆ์อย่างมีระเบียบแบบแผนรัดกุมที่สุด ตามหลักการที่ถือสงฆ์เป็นใหญ่โดยให้อำนาจเป็นของส่วนรวม

เมื่อมีสาระเช่นนี้ก็ต้องสร้างรูปแบบขึ้นมา อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบันว่าพิธีอุปสมบท รูปแบบที่มีมากับเนื้อหาเดิมก็คือว่า เพื่อให้การรับบุคคลเข้ามาสู่คณะสงฆ์เป็นไปอย่างรัดกุมที่สุด ก็ดำเนินการเป็นชั้น ๆ ชั้นเริ่มแรกก็คือมีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์ก็คือ ผู้รับบุคคลเข้ามาเสนอต่อสงฆ์ และรับรองแก่สงฆ์ว่าจะช่วยปกครองดูแลความประพฤติ ฝึกอบรมและให้การศึกษาชั่วระยะหนึ่งอย่างน้อย ๕ ปี จนกว่าบุคคลผู้นั้นจะปกครองตนได้ เมื่ออุปัชฌาย์รับบุคคลเข้ามาและรับรองจะทำหน้าที่อย่างนี้ นำบุคคลนั้นเข้าเสนอต่อสงฆ์ ก็มีการประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่มีสิทธิในบริเวณนั้นก็เข้ามาประชุมกัน บุคคลผู้นั้นก็ขออนุญาตต่อพระสงฆ์ คือที่ประชุมนั้นว่าจะอุปสมบท โดยมีท่านผู้นั้นเป็นอุปัชฌาย์ คล้าย ๆ เป็นผู้ประกันและรับรองที่จะดูแลความประพฤติต่อไป สงฆ์ก็จะพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลนั้นว่าสมควรที่จะรับเข้าสู่หมู่คณะหรือไม่ เพื่อการนี้ในที่ประชุมนั้นก็จะมีท่านผู้หนึ่งที่มีความรู้ความสามารถเข้าใจในทางพระวินัย ขออนุญาตต่อสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้ซักถามขึ้น ซึ่งเรียกว่าคู่สวดในปัจจุบัน เมื่อสอบถามแล้วก็แจ้งต่อสงฆ์ว่าเท่าที่ได้สอบถามมาเกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคลผู้นี้ แล้วได้ความอย่างนั้น ๆ สงฆ์คือที่ประชุมนั้นจะเห็นเป็นอย่างไร สงฆ์ก็พิจารณาเมื่อเห็นว่าถูกต้อง มีคุณสมบัติครบถ้วนสมควรจะรับได้ก็ให้มติเป็นเอกฉันท์ การอุปสมบทก็เกิดขึ้น อันนี้คือรูปแบบที่คุ่มสาระเอาไว้ ที่นี้รูปแบบเช่นนี้ก็มีความตามลำดับกาลเวลาจนถึงปัจจุบันปัญหาก็มีว่ารูปแบบยังคงอยู่จริง แต่สาระที่อยู่ในรูปแบบนั้น ยังคงอยู่หรือไม่ ถ้ายังคงอยู่ ยังอยู่เต็มตามรูปแบบหรือไม่ ตลอดถึงว่ามีความเข้าใจ หรือตระหนักในสาระนั้น ๆ กันหรือไม่ สำหรับบางท่านหรือแม้ในหมู่พระภิกษุสงฆ์เอง ก็อาจมีผู้ไม่เข้าใจเนื้อหาสาระของพิธีอุปสมบทนี้ เมื่อเห็นรูปแบบที่ปรากฏอยู่อาจจะเข้าใจ

ไปว่า เป็นการนำบุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นคฤหัสถ์ เข้ามาสู่พิธีแล้ว พระก็สวด คงจะเป็นการเสกกัน เสกไปเสกมา บุคคลนั้นก็กลายจากคฤหัสถ์เป็นพระไปอะไรทำนองนั้น อันนี้ก็คือ รูปแบบที่มีมานั้นอาจจะทำให้เกิดการเข้าใจไขว้เขวขึ้นได้ นี่เป็นตัวอย่างในเรื่องพิธีกรรม แม้เรื่องอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน สถาบันต่างๆ ระบบระบบอะไรต่างๆ นี้จะมีมาใน ๒ ลักษณะ คือ รูปแบบกับเนื้อหาสาระ ถ้าหากไม่มีความเข้าใจในเนื้อหาสาระอย่างแท้จริงแล้ว คนก็อาจจะติดในรูปแบบ เข้าใจว่าเมื่อมีระบบอย่างนั้นแล้ว สิ่งที่ต้องการจะสำเร็จสมประสงค์ทันที ความเข้าใจอย่างนี้ ก็คงจะไม่ต่างจากความเข้าใจของคนโบราณซึ่งเราเคยกล่าวหาเขาว่าเป็นผู้มมาย อย่างเช่นในสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติ พระองค์ได้ทรงเลิกพิธีกรรมของพราหมณ์เป็นอันมาก ทรงติเตียนว่าเป็นเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยสาระ ไม่มีเหตุผล เช่นพิธีบูชาญ ทำหิ้งมงามจนยึดถือว่า เมื่อทำตามแบบแผนครบถ้วนตามข้อกำหนดอย่างนั้นๆ แล้ว ผลสำเร็จที่ต้องการก็จะมีขึ้นเอง โดยเราไม่ต้องทำอะไรเลย นี่ก็คือเรื่องของพิธีกรรมหรือการติดในรูปแบบ แม้แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราติดอยู่ในรูปแบบต่างๆ จะเป็นสถาบันหรืออะไรก็ตาม เพียงเข้าใจว่าถ้ามีสิ่งนั้นๆ แล้วจะได้สำเร็จสมประสงค์ขึ้นมา ความเข้าใจยึดถือแบบนี้ ก็คงจะไม่ต่างกับความเข้าใจของคนสมัยโบราณ ที่เราประณามว่าเป็นคนงมงายนั้นแต่ประการใดเลย

เรื่องของรูปแบบในแง่ของสถาบัน ระบบ ระบบอะไรนี้ อนาคตภาพจะขอผ่านไปก่อน จะผ่านมาถึงในแง่ของความคิด ความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม ก็มีรูปแบบเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นคำว่าบุญนี้ ก็มีทั้งเนื้อหาและรูปแบบ เมื่อพูดถึงเรื่องบุญ คนจำนวนมากทีเดียว อาจจะนึกถึงว่าเป็นสภาวะ

อะไรสักอย่างหนึ่ง มีอำนาจพิเศษเสมือนหนึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดลบันดาลให้เกิดผลได้ บางคนอาจจะถึงกับเอาความหมายนี้ ไปสัมพันธ์กับการไปเกิดบนสวรรค์ อันนี้เป็นความเข้าใจที่ถือเป็นรูปแบบไปแล้ว จากรูปแบบความคิดก็จะขยายต่อไปสู่รูปแบบของการกระทำ เมื่อพูดว่าทำบุญ คนจำนวนไม่น้อยก็จะคิดถึงรูปแบบที่ว่า เอาอาหารไปถวายพระที่วัดในพิธีที่เรียกว่าทำบุญ หรืออาจคิดเลยไปอีกจนกระทั่งว่า ถ้าหากจะทำบุญให้ได้ผลมาก ก็ต้องสร้างวัดวาอาราม สร้างโบสถ์วิหารเป็นต้น เมื่อสร้างโบสถ์สร้างวิหารแล้วก็ถือว่าได้กุศลแรง อันนี้เป็นวิวัฒนาการในการสร้างรูปแบบเสียแล้ว ฝ่ายหนึ่งก็จะเกิดความยึดติดในรูปแบบเช่นนั้น เพราะถือว่าถ้าจะทำบุญให้ได้ผลมาก ก็จะไปสัมพันธ์กับความหมายที่ว่าจะได้ไปเกิดใหม่มีทรัพย์สินเงินทองมาก หรือไปเกิดในสวรรค์ ก็ต้องสร้างโบสถ์สร้างวิหาร สร้างศาลาการเปรียญในวัด อีกฝ่ายหนึ่งก็เห็นว่าการกระทำเช่นนั้นไม่เกิดประโยชน์อะไร ในแง่ของสังคมหรือในแง่ของชีวิตที่จะต้องเป็นอยู่จริงในปัจจุบัน ก็เลยเกิดความขัดแย้งกันขึ้น นี่ก็เพราะไม่เข้าใจในเรื่องสาระและรูปแบบนั่นเอง ถ้าเข้าใจเรื่องนี้แล้ว ก็จะมีหนทางนำไปสู่การประสานกัน และการแก้ไขได้

ที่นี้รูปแบบอย่างนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทำไมจึงถือว่าการสร้างโบสถ์สร้างวิหารขึ้นในวัดวาอารามได้บุญมาก การที่เราเกิดความเข้าใจขึ้นมาเช่นนั้นเป็นเพราะอะไร ขอให้หันย้อนดูถึงสภาพสมัยเก่า ในสมัยก่อนนี้วัดวาอารามเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางแห่งชีวิตจิตใจของสังคม การศึกษาเล่าเรียนและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนก็มีขึ้นที่วัดวาอาราม สิ่งก่อสร้างในวัดวาอารามนั้นก็เป็นสมบัติของส่วนรวม ไม่เป็นของผู้หนึ่งผู้ใดทั้งสิ้น สร้างขึ้นมาแล้วก็เป็นของกลาง เช่น กุฏิหลังหนึ่ง สร้างขึ้นมาแล้วก็

ไม่ได้เป็นของใครทั้งนั้น ทุกคนในชุมชนนั้นสามารถจะไปบวช และไปใช้กุฏิหลังนั้นอยู่ เมื่อตัวเองสึกแล้วก็มีคนอื่นหมุนเวียน กันใช้ต่อไป หรือว่าถ้าตัวเองไม่ได้ใช้ ลูกหลานของตนก็ใช้ได้ ไม่เป็นสมบัติของใครโดยเฉพาะ หรืออย่างศาลาการเปรียญ ภิภุสงฆ์ ก็ได้ใช้เป็นสถานที่เล่าเรียน จะเป็นลูกใครหลานใครหรือตัวบุคคล ผู้นั้นเองก็ไม่จำเป็นต้องระบุงไป ส่วนชาวบ้านก็จะใช้เป็นที่พักผ่อน ในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฟังธรรมตลอดถึงการบำเพ็ญกุศล และการชุมนุมอื่น ๆ วัดและสิ่งก่อสร้างในวัดจึงเป็นศูนย์กลาง และเป็นสมบัติของชุมชน เพราะฉะนั้นเมื่อคิดว่าจะสร้างอะไรใน ชุมชนนั้นเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม จะมีอะไรดีไป กว่าการสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในวัดวาอาราม การสร้างกุฏิหลังหนึ่ง ก็คือการสร้างสาธารณประโยชน์ให้คนที่อยู่ในชุมชนนั้น ได้เข้า มาใช้ประโยชน์โดยเป็นตัวเองบ้างลูกหลานตัวเองบ้าง เป็นสมบัติ ของคนในสังคมนั้น สร้างศาลาขึ้นมาก็เป็นสิ่งที่ใช้ประโยชน์ ร่วมกันของสังคมนั้นทั้งหมด ฉะนั้น ความหมายที่ว่า เมื่อสร้าง สิ่งก่อสร้างในวัดแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม จึงเป็นสิ่งที่ ไม่จำเป็นต้องระบุง เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ในตัวโดยไม่ต้อง ยกขึ้นมาพูดถึงอีก ไม่ต้องยกขึ้นมาตั้งเป็นคำถามด้วยซ้ำไป ความ เข้าใจในเรื่องบุญจึงถ่ายทอดมาในรูปแบบที่ว่า สร้างสิ่งก่อสร้างใน วัดวาอารามถือว่าได้บุญมาก อาจจะถือเป็นอุดมคติว่าช่วยให้ได้ ไปเกิดในสวรรค์ หรืออะไรก็ตามแต่ ความหมายนั้นมันพ่วงไป ในตัวเสร็จในแง่ที่ว่า เป็นสาธารณประโยชน์ แต่ในสมัยต่อมาเมื่อ สภาพของสังคมเปลี่ยนไป สังคมของวัดวาอารามและสังคมภายนอก แยกออกจากกัน บทบาทที่วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมในแง่ต่าง ๆ ก็ลดน้อยลงไปตามลำดับ เมื่อบทบาทลดน้อยลงไปเช่นนี้แล้ว ก็เกิดความวิปริตขึ้นมา ความคิดความเข้าใจก็แบ่งแยกออกเป็น

๒ ด้าน ฝ่ายหนึ่งก็เกิดความยึดมั่นโดยนำเอาความหมายในแง่ที่ว่า ทำบุญคือสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดแล้วจะได้บุญมาก ไปสัมพันธ์ผูกไว้กับความหมายที่ไกลตัว ไกลชีวิตออกไปทุกที เพราะความหมายและคุณค่าที่เกี่ยวกับสังคมและชีวิตปัจจุบันนั้นมันชักจะหลุดลอยออกไป เหลือแต่ความหมายที่ผูกพันกับชาติหน้า หรือสวรรค์ จากนั้นการพูดหรือการโฆษณาในแง่นั้นก็ยิ่งทวีและเน้นมากขึ้นตามลำดับ ส่วนคนอีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่สามารถจะเข้าใจความหมายในแง่นี้ได้ จึงแยกตัวออกไปตั้งข้อกล่าวหาว่า การทำบุญเช่นนั้นไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่ส่วนรวม เป็นการถ่วงสังคมเป็นต้น ถ้าหากไม่สามารถนำความเข้าใจนั้นมาสู่จุดเริ่มต้น หากจุดที่จะเชื่อมต่อได้แล้ว การแก้ปัญหาจะเป็นไปได้ยาก

ขอยกตัวอย่างอีกสักข้อหนึ่ง คือเรื่องสมาธิ สมาธิก็มีทั้งในแง่เนื้อหาและรูปแบบ พอพูดถึงคำว่าสมาธิ โดยมากคนก็นึกถึงรูปแบบของการที่จะไปนั่งเงียบ ๆ หลับตาอะไรทำนองนั้น แต่ความหมายของสมาธิตัวจริงของมันในแง่ของเนื้อหาสาระ ก็คือความตั้งมั่นแห่งจิตใจหรือมีจิตใจแน่วแน่มั่นคง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในรูปของการนั่งเช่นนั้น จริงอยู่ รูปแบบที่นั่งสมาธิเช่นนั้นเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งจะต้องนำไปพูดเป็นเรื่องหนึ่งต่างหากทีเดียว แต่รูปแบบที่สร้างขึ้นมานั้น ก็กลับเป็นเครื่องจำกัดสาระและทำให้เกิดความไขว้เขวผิดพลาดได้เช่นเดียวกัน ความจริงสมาธินั้นมีได้แม้แต่ในเรื่องของชีวิตประจำวันเช่นตัวอย่างที่ยกมาแล้ว ในเรื่องของเด็กที่ทิ้งถุงพลาสติกนั่นเอง ในการปฏิบัติธรรมข้อหมะก็ต้องมีการฝึกสมาธิอยู่ในตัว หรือจะพูดให้กว้างกว่านั้นก็ได้ว่า เด็กที่จะเอาท่อของไปทิ้งในที่ทิ้งขยะนั้นเขาจะปฏิบัติพร้อมกัน ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อเด็กคิดว่าเขารับประทานของเสร็จแล้ว จะทิ้งถุงพลาสติกหรือท่อของนั้น เขา

มีสติระลึกขึ้นได้ว่าการทั้งตรงที่ยืนนั้นเป็นการกระทำที่ผิด ในกรณีนี้สติก็เป็นข้อหนึ่งในหมวดสมาธิ การที่เขารู้ว่าการทั้งเรื่อยเปื่อยไปโดยไม่ระมัดระวังเป็นความผิด อันนี้คือเขารู้ศีล เมื่อเขารู้คือมีปัญญาพิจารณาเห็นคุณค่าและโทษของมันว่า การกระทำที่ปล่อยไปตามความเห็นแก่ตน เห็นแก่ความสะดวกสบายนี้ไม่ดีไม่งาม เขาก็จะพยายามงดเว้นไม่ทำ เมื่อเขาพยายามงดเว้นจากการกระทำผิดคือเขาไม่ทำในที่นั้นก็คือเขาปฏิบัติไปตามศีล และเมื่อเขาระดมพลังจิตใจในการที่จะพยายามเอาชนะความเกียจคร้านของตนเอง เดินไปสู่ที่ที่จัดไว้ นั่น ก็เป็นการใช้พลังสมาธิ และความเพียรพยายามเดินไปก็เป็นเรื่องของความเพียร ซึ่งอยู่ในหมวดสมาธิเช่นเดียวกัน อันนี้เป็นเรื่องที่ใช้อยู่เป็นประจำ เป็นเรื่องของเนื้อหาสาระที่มีความหมายกว้าง แต่เมื่อเราคิดเนื้อหาขึ้นมาในระยะหนึ่งแล้วรูปแบบก็จะก่อตัวขึ้นมาได้ตามลำดับ จนถึงจุดที่ว่ารูปแบบนั้นแข็งทื่อจนยากแก่การปรับ และทำให้เนื้อหาสาระคลาดเคลื่อนหรือคับแคบจนเกินไปด้วย อันนี้ก็จะเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ส่วนหลักธรรมอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน จะเป็นเรื่องสันโดษ โลภียะ โลกุตระ เรื่องวิปัสสนาเป็นต้น ก็จะมีคามหมายในแง่เนื้อหาสาระและรูปแบบเช่นเดียวกัน และความเข้าใจในแง่รูปแบบนั้นก็ทำให้เกิดความไขว้เขวในการเข้าใจเนื้อหาไปได้เป็นอย่างมาก เหมือนอย่างที่เราอดมภาพได้พูดไปแล้วในวันนี้เราอดมภาพคิดว่าคงจะไม่มีเวลาแสดงหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของหลักพุทธธรรมให้ยาวอีกต่อไปเท่าไร เพราะในขณะนี้เวลาก็ใกล้จะหมด

๔. ธรรมในแง่การเข้าถึงกับการวางท่าที

ข้อที่ควรจะต้องพูดถึงต่อจากเรื่องที่แล้วคือ การเข้าถึงกับการ

วางท่าที่ อันนี้จะพูดให้สั้นที่สุด ความสับสนในการเข้าถึงกับการวางท่าที่นี้ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์สับสนมากในเรื่องของศาสนา และก็มี ความสับสนในการดำรงชีวิตด้วย ยกตัวอย่างง่าย ๆ ก็เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น นรก สวรรค์ คำถามเกี่ยวกับเทพเจ้า เรื่องเกี่ยวกับโลกนี้ว่ามีที่สิ้นสุดไม่มีที่สิ้นสุด ที่เราเรียกว่าปัญหาทางอภิปรัชญา ตลอดไปกระทั่งถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เหล่านี้พวกหนึ่ง กับเรื่องข้อปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้อีกพวกหนึ่ง เราจะต้องมีหลักการวางตัวต่อมัน คือ พวกหนึ่งเป็นสิ่งที่เราพึงเผชิญด้วยความพยายามเข้าถึง อีกพวกหนึ่งพึงเผชิญด้วยความตระหนักในการวางท่าที่ ถ้าเราไม่สามารถแยก ๒ อย่างนี้ออกจากกันแล้ว จะเกิดโทษและเกิดความสับสนในการปฏิบัติและความเข้าใจเป็นอย่างมาก

สำหรับพระพุทธศาสนานั้น วางหลักเกณฑ์ในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน จะขอลดให้สั้นว่า สำหรับธรรมะทั่ว ๆ ไปนั้นก็ชัดเจนอยู่แล้วว่าเป็นเรื่องที่เราจะต้องนำมาปฏิบัติ ธรรมะทั้งหลายอุปมาเหมือนแพ มีไว้สำหรับใช้ข้ามฟาก ที่นี้ในเรื่องบางอย่าง ง่ายขึ้น ๆ เช่นเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เราควรจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้อย่างไร พระพุทธศาสนานั้นวางหลักไว้ชัดเจนแล้วว่า สำหรับสิ่งเหล่านี้ให้ใช้วิธีวางท่าที่ การวางท่าที่เป็นอย่างไร เรื่องบางอย่าง เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ อะไรเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะพิสูจน์ออกมาได้ให้เห็นชัดเจน ทั้งในแง่ยอมรับและปฏิเสธโดยสิ้นเชิง สิ่งเหล่านี้มีโอกาสนำให้คลุมเครืออยู่ตลอดไป หรือเป็นสิ่งที่ลึกลับ ๆ ล้อ ๆ ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้โดยสิ้นเชิง และฝ่ายที่ยืนยันก็ไม่สามารถที่จะชี้แจงให้อีกฝ่ายหนึ่งยอมรับได้แน่นอนเช่นเดียวกัน คือทั้งสองฝ่ายจะเอาชนะกันเด็ดขาดไม่ได้ ในเมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธศาสนาให้ใช้วิธีวางท่าที่ การวางท่าที่

เช่นนี้ไม่ใช่เรื่องลอยๆ เป็นการทําย่างมีเหตุผลชัดเจนที่สุด วาง
 ทําอย่างไร เรามองเห็นด้วยเหตุผลทันทีว่า การเชื่อถือในสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ อธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นั้น ชัดต่อหลักการพึ่งตนเอง
 ทำให้เรามัวแต่หวังพึ่งพาอาศัย คอยหวังพึ่งอำนาจจากภายนอก
 ทำให้หวังผลสนองในทางลัด เช่น เราหวังผลสำเร็จในกิจบางอย่าง
 ถ้าเราไปหวังในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อธิปาฏิหาริย์แล้ว เราก็อาจจะต้อง
 นั่งนอนรอเพื่อให้สิ่งนั้นบันดาลผลขึ้นมา ทำให้เราขาดความเพียร
 พยายามในการที่จะลงมือปฏิบัติโดยทางเหตุผลที่มองเห็นประจักษ์
 แก่ตนเอง ในทางหลักธรรมนั้นให้พึ่งตนเอง ประพฤติปฏิบัติ
 ในทางที่เป็นเหตุเป็นผลในสิ่งที่มองเห็น พยายามให้เป็นผลสำเร็จ
 ขึ้นมาด้วยการกระทำของตนตามสามัญวิสัยหรือความเพียรของ
 มนุษย์ การมัวเชื่อคอยหวังในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อธิปาฏิหาริย์ ย่อม
 ทำให้เราไม่ได้ทําในสิ่งที่ควรทํา และก็ทำให้เรามีจิตใจหวังพึ่งผู้อื่น
 อยู่เรื่อยไป เป็นผลเสียในการปฏิบัติธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึง
 ควรคิดตัดสินใจอย่างเด็ดขาดลงไปว่า เมื่อจะปฏิบัติตามพระ-
 พุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องถือหลักของการปฏิบัติด้วยการลงมือกระทำ
 โดยความพากเพียรพยายาม ไม่ใช่มัวแต่ไปหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์
 อธิปาฏิหาริย์ ไม่ต้องพูดถึงว่าเมื่อสิ่งนั้นไม่เป็นจริง แม้เป็นจริง
 ก็ไม่อยากพึ่ง ต้องเป็นอย่างนี้ นี่คือทําทิของพระพุทธศาสนา
 เพราะฉะนั้นพระเจ้า แม้จะมีคำสอนบันทึกไว้ว่า ทรงเป็นผู้
 มีอธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นอย่งยิ่ง ทำได้อย่างนั้นอย่างนี้ แต่พระองค์
 ก็ทรงเปิดเผยอธิปาฏิหาริย์ และทรงปรับอบัติแก่พระภิกษุที่
 แสดงอธิปาฏิหาริย์ด้วย เพราะเป็นการชักนำให้ประชาชนเกิด
 ความไขว้เขว ไม่ทำให้เขาเพียรพยายามทําในสิ่งที่ควรทํา ให้สำเร็จ
 ด้วยริ้วแรงของตนเอง จุดหมายที่สูงสุคนั้นจะบรรลุได้ด้วยริ้วแรง
 ความเพียรของตนเอง ทาสำเร็จด้วยการพึ่งสิ่งที่อยู่ภายนอกไม่

เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้แม้สมมติหรือเป็นจริง ก็เลออกไปนอกทางของความเพียรพยายาม จึงให้วางท่าทีลงไปว่าไม่ควรจะหวังพึ่งพระพุทธรเจ้าทรงติเตียนอธิปาฏิหาริย์ไว้ ไม่ทรงสรรเสริญ ทรงสอนว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือ การสั่งสอนให้เห็นจริงเห็นจังด้วยปัญญาจนนำไปปฏิบัติได้เอง เป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่า ดังนั้นเป็นต้น

๕. ธรรมที่คงตัวและธรรมที่ปรับได้

ตอนนี้มีอีก ๒ ข้อที่เป็นข้อสัน ๆ คือธรรมะที่คงตัวกับธรรมะที่ปรับได้ ธรรมะที่คงตัวหมายถึงหลักธรรมประเภทที่แสดงหลักความจริงอันแน่นอนตายตัว หรือใช้ได้ตลอดทุกกาลทุกสมัย ธรรมะที่ปรับได้หมายถึงหลักธรรมที่พึงปรับหรือนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามสภาพแวดล้อม สองอย่างนี้ถ้าไม่รู้จักแยกก็เกิดความเข้าใจผิดได้มาก เช่น มีผู้พูดว่า พระพุทธศาสนาตั้งนานมาสองพันห้าร้อยกว่าปีแล้ว ตอนนี้ควรจะปรับปรุงแก้ไขหรืออะไรทำนองนี้ อันนี้ก็เพราะไม่เข้าใจระหว่างธรรมะที่คงตัว กับ ธรรมะที่ปรับได้

ธรรมะที่คงตัวนั้น มีทั้งในแง่สังขธรรมและในแง่จริยธรรม ในแง่ของสังขธรรมก็คือ หลักที่แสดงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม สิ่งทั้งหลายก็เป็นอย่างนั้น ๆ เช่นหลักไตรลักษณ์ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีความคงที่ มีความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่มีตัวตนของมันเอง และหลักปฏิจจสมุปบาทที่แสดงความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น พวกนี้เรียกว่าธรรมะที่คงตัว ในแง่จริยธรรม ก็ได้แก่หลักจริยธรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์โดยตรง ตราบใดที่คนยังเป็นคน หลักจริยธรรมสำหรับความเป็นคนก็ยังคงตัว คนนั้นไม่เหมือนกัน คือเป็นคนเหมือนกัน

แต่ไม่เหมือนกัน ในกรณีที่เป็นคนไม่เหมือนกัน หรือเป็นคน
แต่อยู่ในสภาพแวดล้อมต่างกัน ก็มีธรรมชาติที่ปรับได้สำหรับแต่ละ
คน และธรรมชาติสำหรับให้คนไปเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม
สถานการณ์ต่าง ๆ ที่ไม่เหมือนกัน อันนี้ก็เป็นธรรมชาติที่ถูกปรับ
ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมสถานการณ์นั้น ๆ

๖. ธรรมชาติที่เป็นกุศลกับอกุศลเป็นปัจจัย กันได้

อีกข้อหนึ่งคือ ความเป็นปัจจัยระหว่างกุศลกับอกุศล หมายความว่า ความดีเป็นปัจจัยของความชั่วได้ และความชั่วก็เป็น
ปัจจัยของความดีได้ อันนี้ไม่ได้ขัดกันกับหลักธรรมที่ว่าทำกรรมดี
ได้ผลดีและทำกรรมชั่วได้ผลชั่ว แต่กลับเป็นหลักสนับสนุน แต่
เราไม่ค่อยได้คิดกัน กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล อกุศลเป็นปัจจัย
แก่กุศล ความดีย่อมเป็นปัจจัยแก่ความชั่วได้ ความชั่วย่อมเป็น
ปัจจัยแก่ความดีได้ และไม่มี ความชั่วใดที่ไม่เป็นปัจจัยให้แก่ความดี
ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น อันนี้เป็นไปตามหลัก เป็นเรื่องของสังขธรรม
ทีเดียว หลักธรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนั้น เป็นเรื่องของ
หลักธรรมประเภทเหตุ เช่นอย่างเรื่องพืช ปลูกพืชเมล็ดมะม่วง
ก็ออกมาเป็นมะม่วง แต่เรื่องของปัจจัย ความดีเป็นปัจจัยให้
แก่ความชั่วได้ เป็นปัจจัยหมายถึงเป็นตัวสนับสนุน คือความชั่ว
นั้นมันมีอยู่ แต่มันคอยโอกาส เมื่อมันได้โอกาสมันจึงแสดงผล
ออกมา จะยกตัวอย่างง่าย ๆ ว่าความดีเป็นปัจจัยแก่ความชั่วได้
อย่างไร เช่นผู้ที่ทำความดีได้รับค่ายกย่องสรรเสริญ ก็เกิดความ
พึงพอใจในคุณค่าของตนเอง เกิดมานะแล้ว อาจจะเป็นเหตุ
ให้เกิดความรู้สึกดูถูกผู้อื่นขึ้นก็ได้ อันนี้เรียกว่า ความดีเป็นปัจจัย
ให้เกิดความชั่ว หรือความชั่วเป็นปัจจัยให้เกิดความดี เช่นพระเจ้า

อโศกมหาราชยกทัพไปรบราฆ่าฟัน ฆ่าคนมากมาย เสร็จแล้ว ความชั่วนั้นก็บังเกิดความสุขสำนึกสลดพระทัย หันมาทำ ความดีทางศาสนาได้ แม้แต่ความสลดใจที่ทำให้นึกถึงความดี ก็เป็น ไปตามหลักที่ว่าความชั่วเป็นปัจจัยแก่ความดี หลักข้อนี้ก็เป็นเรื่อง ที่จะต้องศึกษาเช่นเดียวกัน เพราะเราจะต้องรู้จักแยก เช่นเมื่อ เราได้ประสบผลสำเร็จอันหนึ่ง มันอาจจะเป็นการได้ผลสำเร็จ ที่ดีโดยวิธีการที่ชั่วก็ได้ ดังนั้นเป็นต้น และถ้าหากเราไม่มีสติ ระมัดระวังแล้ว ไม่รีบแก้ไขด้วยความตระหนักรู้ ผลสำเร็จที่ดีนี้ เราได้มาด้วยวิธีการที่ชั่ว หรือวิธีการที่ดีแต่มีส่วนชั่วแฝงเร้นอยู่ หรือเราได้อาศัยความชั่วนั้นเป็นโอกาส ถ้าเราไม่ตระหนักแล้ว เราอาจจะไม่คิดแก้ไข ความชั่วนั้นก็อาจจะขยายตัวขึ้นมาเป็นโทษ แก่เราก็ได้ นี่ก็เป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน อาตมภาพไม่มีเวลาที่จะ พุดขยายในเรื่องนี้ต่อไป แต่ว่าอันนี้ก็คือเรื่องของการทำงานที่ต้อง ใช้สติสัมปชัญญะให้มาก

๗. กิจกรรมสนองต้นหากับกิจกรรมทางปัญญา

จะขอผ่านไปถึงข้อสุดท้าย คือเรื่องกิจกรรมทางต้นหาและ กิจกรรมทางปัญญา อันนี้เป็นเรื่องที่จะต้องรู้จักแยกเช่นเดียวกัน เมื่อเรากระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นมา มันจะเป็นไปในรูป ของกิจกรรมที่สนองต้นหาหรือกิจกรรมในทางปัญญาอย่างใด อย่างหนึ่ง หลักข้อนี้ใช้สำหรับวินิจฉัยการกระทำต่าง ๆ ทุกอย่าง แม้กระทั่งปัญหาในปัจจุบันที่ว่า เราควรจะรับสิ่งที่เป็นผลผลิต ของเทคโนโลยีหรือประยุกต์วิทยาแค่ไหนเพียงไร เมื่อวินิจฉัย ตามหลักพุทธธรรมข้อนี้ก็หมายความว่า เทคโนโลยีใดเป็นไปเพื่อ กิจกรรมสนองต้นหา คือเป็นการมุ่งที่จะปรนเปรอทางวัตถุ มี

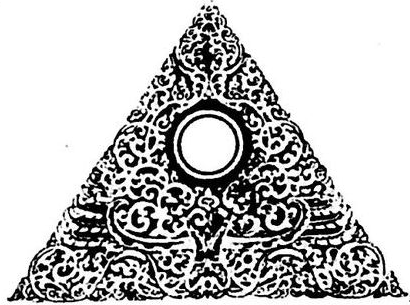
วัตถุประสงค์ปรนเปรอความสุข เป็นเครื่องมือของความเห็นแก่ตัวแล้ว ก็ไม่ถูกต้อง แต่ถ้าเป็นไปเพื่อกิจกรรมทางปัญญา เป็นไปในทางช่วยให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เกิดความสะดวกสบาย โดยช่วยในทางกิจหน้าที่ เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ร่วมกัน ช่วยมนุษย์ในการแสวงหาชีวิตที่ดีงาม ก็พิจารณาได้

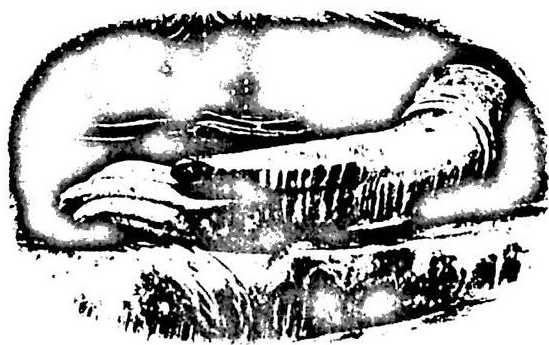
เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สรุปเข้าสู่หลักพุทธศาสนา ที่เรียกว่า วิชชาขวาทอย่างเดียว พระพุทธศาสนานั้นเป็นคำสอนที่มีข้อจำกัดอย่างหนึ่งว่า วิชชาขวาท พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองว่า วิชชาขวาท คือผู้ที่สอนจำแนกแยกแยะหรือวิเคราะห์แจกแจงออกไปในแต่ละส่วนแต่ละอย่าง แม้แต่ในสิ่งที่รวมกัน ปนกันอยู่ มีสิ่งใดถูกต้อง สิ่งใดดี จริงหรือไม่จริง ต้องแยกออกไปได้ชัดเจน ไม่ใช่ว่าคลุม ๆ

อาตมภาพได้พูดเรื่องนี้มาพอสมควร บางข้ออาจจะพิสดารไปบ้าง บางข้ออาจจะรวบรัดไปบ้าง แต่รวมแล้วทำให้เวลาเกินไปกว่าที่กำหนดไว้ อาตมภาพได้แสดงธรรมกถาในเรื่องที่พอจะกล่าวได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรมมาเป็นเวลาพอสมควร หากการแสดงปาฐกถามีประโยชน์อยู่บ้างพอจะถือได้ว่าเป็นความดี ก็ขอร่วมอุทิศกุศลจากความดีและประโยชน์นี้ แก่ท่านพระสารประเสริฐหรือนาคะประทีป ซึ่งได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ไว้แก่วงวิชาการในทางภาษา ทั้งภาษาบาลีและภาษาที่เกี่ยวข้อง ตลอดถึงวรรณกรรมในประเทศไทยเราเป็นอย่างมาก

ขออนุโมทนาและขออำนวยการแด่ท่านผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดงานนี้ ที่ได้มีกุศลเจตนามองเห็นคุณงามความดีของท่านพระสารประเสริฐ (นาคะประทีป) กับทั้งท่านเสฐียรโกเศศ ผู้ร่วมงานกับท่านนาคะประทีป ซึ่งคณะกรรมการนี้ได้เคยจัดงานอุทิศแด่ท่านเป็นส่วนหนึ่งต่างหากแล้ว การที่ท่านทั้งหลายมีกุศลเจตนา

จัดงานเช่นนี้ขึ้น ย่อมถือได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งธรรมะคือ
กตัญญูกตเวทิตาส่วนหนึ่ง แสดงว่าท่านทั้งหลายมีจิตใจอันละเอียด
อ่อน และประกอบด้วยสติปัญญา สามารถมองเห็นคุณค่าแห่งการ
กระทำของผู้อื่น ที่ดีงามและเป็นประโยชน์ แล้วช่วยชวนช่วย
เกื้อหนุนให้ผลงานที่เกิดจากการกระทำนั้น ดำรงอยู่ยั่งยืน อำนวย
ประโยชน์แก่หมู่ชนกว้างขวางยิ่งขึ้นไป ขออำนาจคุณพระรัตนตรัย
และกุศลเจตนาอัน จงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายประสบ
จตุรพิธพร และบรรลุผลสำเร็จอันชอบธรรมสมความปรารถนา
ทุกประการ

ทำอย่างไร จึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม

ขอนมัสการท่านพระเถรานุเถระ สหธรรมิก ที่เคารพนับถือ ขอ
อำนวยการท่านอุปนายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระ
บรมราชูปถัมภ์ พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของสมาคมทุกท่าน และ
ท่านสาธุชนผู้ไฝ่ธรรมทั้งหลาย

อาตมภาพรู้สึกเป็นสิริมงคล ที่ได้มีโอกาสมาแสดงธรรมกถา
ในที่ประชุมนี้ เพราะมาพูดในสถานที่ที่มีกิจการอันเนื่องด้วยพระ
ศาสนา และมาพูดในเรื่องธรรมะอันเป็นเรื่องสิริมงคล สำหรับ
หัวข้อที่ท่านตั้งให้พูดคือเรื่องกรรมนี้ จะพูดในแง่ไหนก็ตาม ก็
รู้สึกว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นที่เข้าใจในหมู่พุทธศาสนิกชน
อยู่ทั่วไปแล้วว่า เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา ความจริง
หลักธรรมใหญ่มีอยู่หลายหลัก เช่นเรื่องอริยสัจจ เรื่องปฏิจ-
สมุปปาต และเรื่องไตรลักษณ์ เป็นต้น ธรรมะแต่ละข้อ ๆ
เหล่านั้นล้วนแต่เป็นหลักใหญ่ หลักสำคัญทั้งสิ้น แต่สำหรับ
หลักกรรมนี้ ประชาชนทั่วไปมีความรู้สึกว่ายาวข้องกับชีวิตของ
ตนเองใกล้ชิดมาก เพราะฉะนั้น ความคุ้นเคยกับคำว่ากรรมนี้
ก็อาจจะมากกว่าหลักธรรมอื่น ๆ

อย่างไรก็ดี เป็นอันรวมความในที่นี้ว่า กรรมเป็นหลักกรรมสำคัญและเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนสนใจมาก และเป็นเรื่องที่มีความข้องใจกันอยู่มากด้วย ที่ข้องใจนั้นก็เกิดจากความที่ยังคลางแคลง สงสัยในแง่มุมต่างๆ ไม่เข้าใจชัดเจน เหตุที่หลักกรรมเป็นปัญหาแก่เรามากนั้น ไม่ใช่เพราะเป็นหลักกรรมใหญ่หรือสำคัญอย่างเดียว แต่เป็นเพราะว่าได้มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนและสับสนเกิดขึ้นเกี่ยวกับหลักกรรมอยู่มาก เพราะฉะนั้น ในการทำความเข้าใจเรื่องกรรม นอกจากจะทำความเข้าใจในตัวหลักเองแล้ว ยังมีปัญหาเพิ่มขึ้น คือจะต้องแก้ความเข้าใจคลาดเคลื่อนสับสนในเรื่องกรรมนั้นด้วย เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงรู้สึกว่าการพูดทำความเข้าใจเรื่องกรรมนั้น ถ้าเราจะมาแก้ความเข้าใจคลาดเคลื่อนสับสนออกไปเสียก่อน อาจจะทำให้ความเข้าใจง่ายขึ้น คล้ายกับว่าหลักกรรมนี้ไม่มีเฉพาะตัวหลักเองเท่านั้น แต่มีของอะไรอื่นมาปิดบังมาเคลือบคลุมอีกชั้นหนึ่งด้วย ถ้าหากว่าเราจะทำความเข้าใจเนื้อใน เราจะต้องเปลี่ยนสิ่งที่ปิดบังนี้ออกไปเสียก่อน

ความคลาดเคลื่อนสับสนในเรื่องกรรม

๑. ความสับสนคลาดเคลื่อนในความหมาย

ที่นี้ หลักกรรมนี้มีอะไรที่เป็นความสับสนคลาดเคลื่อนเข้ามาปิดบังปกคลุมอยู่ ขอให้ท่านทั้งหลายลองมาช่วยกันพิจารณาดู อาตมภาพว่ามีหลายอย่างที่เดียว ในความเข้าใจของคนไทยทั่วไป หรือแม้แต่จำกัดเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชน พอพูดถึงคำว่ากรรม ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจในความคิดของแต่ละท่านไม่เหมือนกันแล้ว กรรมในแง่ของคนทั่วไปอาจจะมีความหมายอย่างหนึ่ง และกรรมในความหมายของนักศึกษาระดับสูงก็อาจจะไปอีกอย่างหนึ่ง ไม่ตรงกันแต่ที่เดียว ตัวอย่างเช่น ในสำนวนภาษาไทย เราพูด

กันบ่อย ๆ ว่า “ชาตินี้มีกรรม” หรือว่า “เราทำมาไม่ดีก็กำหนด
รับกรรมไปเกิด” หรือว่า “อะไร ๆ ก็สุดแต่บุญแต่กรรมก็แล้วกัน”
อย่างนี้เป็นต้น ส่วนภาษาเหล่านี้แสดงถึงความเข้าใจคำว่ากรรม
ในความคิดของคนทั่วไป และขอให้ท่านทั้งหลายมาช่วยกันพิจารณา
ดูว่า ในคำพูดซึ่งสื่อถึงความเข้าใจอันนี้ มันมีอะไรถูกต้องหรือ
คลาดเคลื่อนไปบ้าง

จากคำที่อาตมภาพได้ยกมาอ้างนั้น ก็พอมองเห็นความเข้าใจ
ของคนทั่วไปเกี่ยวกับกรรมว่า ประการแรก คนโดยมากมองกรรม
ไปในแง่ตัวผล คือเป็นผลของการกระทำ เพราะฉะนั้น เราจึง
พูดว่ากำหนดรับกรรม คำว่ากรรมในที่นี้เป็นผล หรือว่าเราไปเห็น
คนได้รับภัยพิบัติหรือเหตุร้ายประสบทุกข์ยากต่าง ๆ เรามองว่า
นั้นกรรมของสัตว์ เท่ากับบอกว่า กรรมก็คือความทุกข์ยากอะไร
ต่ออะไรที่เป็นผลซึ่งเขาได้รับอยู่นั้น ประการต่อไป เราพูดถึงกรรม
โดยมุ่งเอาแง่ชั่วแ่งไม่ดี เรื่องร้าย ๆ อย่างที่ว่า กำหนดรับกรรม
หรือว่ากรรมของสัตว์ ก็หมายถึงแง่ไม่ดีทั้งนั้น คือเป็นเรื่องร้าย ๆ
เป็นเรื่องทุกข์ เรื่องโศก เรื่องภัยอันตราย ความวิบัติ เหตุร้าย
นานา นอกจากนั้นก็มุ่งไปในแง่อดีต โดยเฉพาะมุ่งเอาชาติก่อน
เป็นสำคัญ คำที่ว่ามาโดยมากก็มีความหมายสองที่เดียวไปหมดทั้ง
๓ แ่ง คือมุ่งเอาในแง่เป็นเรื่องร้าย ๆ และเป็นผลของการกระทำ
ในอดีตชาติ ฉะนั้นกำหนดรับกรรม ชาตินี้มีกรรม กรรมของสัตว์
สุดแต่บุญแต่กรรม อะไรทำนองนี้ รวมแล้วก็เป็นเรื่องไม่ดี เป็น
เรื่องร้าย ๆ เป็นเรื่องผล และเป็นเรื่องเกี่ยวกับในชาติก่อนทั้งนั้น
พูดง่าย ๆ ว่า คนทั่วไปมองความหมายของคำว่ากรรม ในแง่ของ
ผลร้ายของการกระทำชั่วในอดีตชาติ

ที่นี้ลองมาพิจารณาว่าความหมายที่เข้าใจกันนั้นถูกหรือไม่
อาจจะถูกแต่ว่าถูกไม่หมด ได้เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ตามหลักธรรมะ

ที่แท้จริงเพียงหลักตัน ๆ ท่านก็บอกไว้แล้วว่า กรรมก็คือการกระทำ
 นั้นเอง ง่ายที่สุด การกระทำอันนี้ไม่ได้หมายถึงตัวผล แต่เป็น
 ตัวการกระทำ หมายถึงในแง่เป็นเหตุมากกว่าเป็นผล จะมุ่งถึง
 กาลเป็นอดีตก็ได้ ปัจจุบันก็ได้ อนาคตก็ได้ ไม่เฉพาะต้องเป็น
 อดีตอย่างเดียว คือปัจจุบันที่ทำอยู่นี้ก็เป็นกรรม แล้วจะมองใน
 แง่ลักษณะว่าดีหรือชั่ว ก็ได้ทั้งสองข้าง คือกรรมดีก็มี กรรมชั่ว
 ก็มี แล้วแสดงออกได้ทั้งกายทั้งวาจาทั้งใจ และที่พูดถึงกรรม
 อย่างนั้นอย่างนี้ ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องรุนแรง ความจริงนั้น
 กรรมก็มีตั้งแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในความคิดแต่ละขณะ ทุก ๆ
 ท่านที่นั่งอยู่ในขณะนี้กำลังกระทำการกรรมด้วยกันทั้งนั้น อย่างน้อย
 ก็กำลังคิดเพราะอยู่ในที่ประชุมนี้ ไม่สามารถแสดงออกในทางอื่น
 ได้มาก ไม่มีโอกาสจะพูด ไม่มีโอกาสจะทำอื่น ก็คิด การคิดนี้ก็
 เป็นกรรม เพราะฉะนั้น ในความหมายที่ถูกต้องแล้ว กรรมก็
 หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะแสดงออกทางกาย
 ก็ตาม วาจาก็ตาม หรืออยู่ในใจก็ตาม เป็นอดีตก็ตาม ปัจจุบัน
 ก็ตาม อนาคตก็ตาม ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เป็นกรรมทั้งนั้น ฉะนั้น
 ความหมายที่พูดกันทั่วไปนั้นจึงทำให้เกิดความสับสนคลาดเคลื่อน
 ขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง จะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องตั้งแต่ต้น เป็น
 อันว่า ภาษาสามัญที่คนทั่วไปใช้พูดกันนั้นมีข้อคลาดเคลื่อนอยู่
 บ้าง ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง อันนี้เป็นแง่ที่หนึ่ง

๒. ความคลาดเคลื่อนในทัศนคติ

ก. ทัศนคติต่อตนเอง

แง่ที่ ๒ ซึ่งมีความคลาดเคลื่อนกันอยู่มากก็คือ ทัศนคติ
 ต่อกรรม พอพูดถึงกรรม ทัศนคติของคนทั่วไปก็มักจะเป็นไป
 ในแง่ของการทอดธุระ หรือไม่มีความรับผิดชอบ ทอดธุระอย่างไร

อันนี้อาจจะแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน มองในแง่ตัวเองอย่างหนึ่ง กับ มองในแง่ผู้อื่นอย่างหนึ่ง มองในแง่ตัวเอง ความรู้สึกทอดธุระ คือรู้สึกว่าย่อท้อ ยอมแพ้ ถดถอย และไม่คิดปรับปรุงตนเอง เช่นในประโยคว่า “ชาตินี้มีกรรม” หรือว่าเราทำมาไม่ดี ก็มหน้า รับกรรมไปเถิด อันนี้มีแง่ที่พิจารณาได้ทั้งดีและไม่ดี คือเวลา ท่านพูดอย่างนี้ เดิมก็คงมุ่งหมายว่า ในเมื่อเป็นการกระทำของเราเอง ทำไว้ไม่ดี เราก็ต้องยอมรับผลของการกระทำนั้น นี่คือ ความรู้สึกรับผิดชอบต่อตนเอง ยอมรับความผิดที่ตนเองก่อขึ้น แต่การที่พูดอย่างนี้ ท่านไม่ได้ต้องการให้เราหยุดชะงักแค่นั้น ไม่ได้ต้องการให้เรากลายเป็นคนงอมืองอเท้า ไม่รู้จักคิดปรับปรุงตนเอง แต่ท่านต้องการต่อไปอีกด้วยว่า เมื่อเรายอมรับผิดจากการกระทำของเราแล้ว ในแง่ตัวเราเอง เมื่อสำนึกความผิดแล้ว ก็จะต้องแก้ไขปรับปรุงตัวเองให้ดีขึ้นต่อไปด้วย แต่ในตอนที่เป็น การปรับปรุงนี้มักไม่ค่อยคิด ก็เลยทำให้ความรู้สึกต่อกรรมนั้น หยุดชะงักแค่การยอมรับ แล้วก็เปลี่ยนกับยอมแพ้ แล้วก็ หยุด แล้วก็ท้อถอย ไม่คิดปรับปรุงให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้จักแยกให้ครบ ๒ ตอนคือ ความรู้สึกรับผิดชอบต่อตนเอง ตอนหนึ่ง การที่จะคิดแก้ไขปรับปรุงตนเองต่อไปตอนหนึ่ง ความรู้สึก ต่อกรรมควรจะมีต่อตนเองทั้ง ๒ ด้าน คือ

๑. เราจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง และ

๒. ในเมื่อยอมรับส่วนที่ผิดแล้ว จะต้องคิดแก้ไขปรับปรุงตนเองเพื่อให้ถูกต้องต่อไปด้วย

ไม่ใช่หยุดเพียงยอมรับผิดแล้วก็เสร็จกันไปเท่านั้น ถ้าหากว่าเราใช้ความหมายของกรรมเพียงในแง่ของการยอมรับและเสร็จสิ้นไปเท่านั้น ก็แสดงว่า เราไม่ได้ใช้ประโยชน์จากหลักคำสอนเกี่ยวกับ

กรรมอย่างถูกต้องสมบูรณ์ และอาจจะให้เกิดผลเสียได้

ข. ทศนคติต่อผู้อื่น

ที่นี้ ในแง่ความคลาดเคลื่อนของทศนคติต่อผู้อื่น ก็เช่นเดียวกัน เวลาเราไปเห็นคนได้รับทุกข์ภัยพิบัติอันตรายต่าง ๆ บางทีเราก็ตกใจกันว่า นั่นเป็นกรรมของสัตว์ พอว่าเป็นกรรมของสัตว์ เราก็ตลึงเลย แล้วก็ช่างเขา บางท่านก็เลยไปกว่านี้อีก บอกว่าพุทธศาสนาสอนให้วางอุเบกขา ทำเฉย ๆ หมายความว่า ใครจะได้ทุกข์ได้ร้อน เราก็ตลึงเสียว่ากรรมของสัตว์ เขาทำมาเองไม่ดีเขาจึงได้รับผลอย่างนั้น เราก็ตลึงอุเบกขา อันนี้ก็เป็นที่ไม่ถูกต้องระวังเหมือนกัน

ในแง่ต่อผู้อื่น ทศนคติก็ต้องมี ๒ เหมือนกัน จริงอยู่ ถ้าคนอื่นเขาได้รับภัยพิบัติเหตุร้ายอะไรขึ้นมา เราควรพิจารณาว่า อันนั้นเป็นผลของการกระทำของเขา เช่นคนที่ไปประพาศติชั่ว ถูกจับมาลงโทษ อันนั้นอาจจะพิจารณาได้ว่ากรรมของสัตว์จริง ที่จริงไม่ใช่เราพูดในแง่ผลทรอก กรรมของสัตว์นั้นเราพูดเลยไปถึงอดีตว่า เพราะการกระทำของเขาที่ไม่ดีแต่ก่อน เขาจึงมาได้รับผลที่ไม่ดีในบัดนี้ ถ้าจะพูดให้เต็ม น่าจะบอกว่า อันนี้เป็นผลของกรรมของสัตว์ ไม่ใช่กรรมของสัตว์ แต่พูดย่อ ๆ ก็เลยบอกว่ากรรมของสัตว์ นี่ก็ถูกอยู่ชั้นหนึ่งว่าเราเป็นคนรู้จักพิจารณาเหตุผล คือชาวพุทธเป็นคนมีเหตุมีผล เมื่อเห็นผลหรือสิ่งใดปรากฏขึ้นมา เราก็ตกใจว่านี่ต้องมีเหตุ เมื่อเขาได้ประสบผลร้าย ได้ถูกลงโทษอะไรอย่างนี้ มันก็ต้องมีเหตุ ซึ่งอาจจะเป็นการกระทำไม่ดีของเขาเอง อันนี้แสดงถึงความมีเหตุมีผลในเบื้องต้น คือวางใจเป็นกลางพิจารณาให้เห็นเหตุผลตามความเป็นจริงเสียก่อน อย่างนี้ก็เป็นการแสดงอุเบกขาที่ถูกต้อง อุเบกขาที่ถูกต้องนั้นก็เพื่อดำรงธรรมไว้ ดำรงธรรมอย่างไร การวางใจเป็นกลางในเมื่อ

เราสมควรได้รับทุกข์โทษนั้นตามสมควรแก่การกระทำของตน เราต้องวางอุเบกขา เพราะว่าจะได้เป็นการรักษาศรัทธาไว้ อันนี้เป็นการถูกในท่อนที่หนึ่ง คืออุเบกขาเพื่อดำรงความเป็นธรรมหรือรักษาความยุติธรรมไว้ แต่อีกตอนหนึ่งที่หยุดไม่ได้ก็คือว่า นอกจากมีอุเบกขาแล้ว ในแง่ของความกรุณาก็ต้องคิดด้วยว่า เมื่อเขาได้รับทุกข์ภัยพิบัติแล้ว เราควรจะช่วยเหลืออะไรบ้าง บางทีพุทธบริษัทก็พิจารณาปล่อยทิ้งไปเสียหมด ไปเห็นคนยากคนจนอะไรต่ออะไรก็กรรมของสัตว์หมด เลยไม่ได้คิดแก้ไขปรับปรุงหรือช่วยเหลือกัน ทำให้ขาดความกรุณาไป แทนที่จะเน้นเรื่องความกรุณากันบ้าง ก็เลยไปมัวเน้นเรื่องอุเบกขาเสีย ที่จริงธรรมเหล่านี้ต้องใช้ให้ตรงเรื่อง เหมาะเจาะ แม้แต่กรณีที่คุณได้รับโทษ เราวางอุเบกขาให้เขาได้รับโทษนั้น เราก็ต้องมีกรุณาอยู่ในตัวเหมือนกัน เราอุเบกขากับคนที่เขาได้รับโทษ เพราะเรามีความกรุณา เรามีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่น บุคคลผู้นี้ได้รับโทษเพื่อให้คนทั้งหลายเหล่าอื่นจำนวนมาก ได้มีความสุขอยู่ด้วยความสงบเรียบร้อย หรือแม้แต่เป็นความกรุณาและเมตตาต่อตัวผู้ได้รับโทษเองว่า คนผู้นี้ ถ้าปล่อยให้มีโอกาส ก็จะก่อกรรมชั่วทับถมตัวหนักลงไปอีก ควรหยุดยั้งเขาไว้ เพื่อเขาจะได้มีโอกาสปรับปรุงแก้ไขฝึกตนเองให้ดีขึ้น หรือว่า ผู้นี้เมื่อเขาได้รับโทษอย่างนี้แล้ว เขาจะได้สำนึกตน ประพาศตนเป็นคนดีต่อไป จากนั้นก็ต้องคิดต่อไปอีกว่า เมื่อเขาได้รับทุกข์โทษของเขาแล้ว เราจะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์นั้น และพบความสุขความเจริญได้อย่างไร อันนี้ก็มีเมตตากรุณาแฝงอยู่ในนั้น ไม่ใช่เป็นสักแต่ว่าอุเบกขาอย่างเดียว อันนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน ทำที่ของความรู้สึกต่อเรื่องกรรมที่ไม่ครบถ้วน บางทีก็ทำให้มีผลเสียได้ ถ้าอย่างไรรู้จักจะมีให้ครบทุกอย่าง เป็น

อันว่าทัศนคตินี้ บางทีก็คลาดเคลื่อนในแง่ทั้งต่อตนเองและต่อคนอื่น ต่อตนเองนั้น หนึ่ง ต้องมีความรับผิดชอบ สอง ต้องมีความคิดแก้ไขปรับปรุงอยู่ด้วยพร้อมกัน และในแง่ต่อผู้อื่นก็ไม่ใช่เอาแต่อุเบกขาอย่างเดียว จะต้องมีความเมตตากรุณาด้วย ในส่วนใดที่ควรวางอุเบกขาก็วางด้วยเหตุผลเพื่อรักษาความเป็นธรรมหรือดำรงธรรมของสังคมไว้ และในแง่ของความเมตตากรุณาก็เพื่อประโยชน์ของบุคคลนั่นเอง และเพื่อประโยชน์คนส่วนใหญ่ด้วย ต้องมีและมีไปได้พร้อมกัน อันนี้เป็นแง่ทัศนคติ ซึ่งบางทีก็ลืมนำลืมนั่นกันไป

๓. ความสับสนคลาดเคลื่อนในวัตรธรรม

ประการที่ ๓ เป็นความคลาดเคลื่อนและสับสนในวัตรหลักธรรมทีเดียว อันนี้รู้สึกรู้ว่าเป็นเรื่องใหญ่ ในใจของพุทธศาสนิกชนนั้น เวลานั้นถึงกรรม ก็คล้ายกับความหมายที่อาตมภาพได้พูดมาข้างต้น คือมักจะพูดถึงเรื่องเก่า ไม่ค่อยนึกถึงกรรมที่กระทำในปัจจุบัน โดยมากเอาอดีตชาติเป็นเกณฑ์ ที่นี้ หลักกรรมในพุทธศาสนา มีแง่หนึ่งที่เราควรพยายามศึกษาให้เกิดความเข้าใจชัดเจน คือแง่ที่จะต้องแยกจากหลักคำสอนในศาสนาอื่น พุทธศาสนานั้นเกิดในชมพูทวีป คือประเทศอินเดีย เมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยนั้นศาสนาต่าง ๆ ในอินเดียมีคำสอนเรื่องกรรมอยู่เหมือนกัน ศาสนาฮินดูก็สอนเรื่องกรรม ศาสนานิครนธ์ หรือที่เราเรียกว่าศาสนาเซนหรือมหายาน ท่านก็มีคำสอนเรื่องกรรมเหมือนกัน และก็เน้นคำสอนเรื่องกรรมนี้ไว้เป็นหลักสำคัญมาก ในเมื่อพุทธศาสนาอุบัติขึ้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงทราบคำสอนของศาสนาเหล่านี้แล้ว และได้ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นความเข้าใจที่ยังคลาดเคลื่อนไม่สมบูรณ์ พระองค์จึงได้ทรงสอนหลักกรรมของพุทธศาสนาขึ้นใหม่ เป็นหลักกรรมซึ่ง

เกิดจากการที่พระพุทธองค์ต้องการแก้ไขความเชื่อที่ผิดในหลักกรรมเดิม แสดงว่าหลักกรรมใหม่นี้จะต้องผิดกับหลักกรรมเก่าที่สอนกันแต่เดิมในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และนิครนถ์ เป็นต้น เรื่องหลักกรรมในศาสนาของเรา ถ้าแยกแยะออกไปโดยศึกษาเปรียบเทียบกับคำสอนในศาสนาเดิม เราจะเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

หลักกรรมในศาสนาฮินดูหรือในศาสนานิครนถ์นั้น เมื่อเทียบกับพระพุทธศาสนา ในสายตาของคนต่างประเทศ โดยเฉพาะพวกฝรั่งที่มาศึกษา มักเข้าใจว่าเหมือน ๆ กัน พุทธศาสนาก็สอนเรื่องกรรม ฮินดู นิครนถ์ก็สอนเรื่องกรรมทั้งนั้น ก็เข้าใจว่าคำสอนในศาสนาเหล่านี้เหมือนกัน ที่จริงไม่เหมือน ในศาสนาฮินดูเขามีหลักกรรมเหมือนกัน ที่ว่าในตัวคนแต่ละคนมีอาตมัน บุคคลแต่ละคนกระทำความกรรมเป็นเครื่องปิดบังอาตมัน ด้วยอำนาจกรรมนี้บุคคลจึงต้องเวียนว่ายตายเกิดไปจนกว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้น อันนี้ดูเผิน ๆ ก็คล้ายของพุทธศาสนา แต่ศาสนาฮินดูสอนหลักกรรม เพื่อเป็นฐานรองรับการแบ่งแยกวรรณะ ส่วนพระพุทธศาสนาสอนหลักกรรมเพื่อหักล้างเรื่องวรรณะ หลักกรรมของศาสนาทั้งสองจะเหมือนกันได้อย่างไร ตรงกันแต่ชื่อเท่านั้น ส่วนในศาสนานิครนถ์ ก็มีความเชื่อในสาระสำคัญของกรรมคล้ายกันอย่างนี้ พระพุทธเจ้าเคยตรัสเล่าความเชื่อเรื่องกรรมของนิครนถ์ไว้ อาตมภาพจะลองอ่านพุทธพจน์ให้ฟัง ในเวลาอาตมภาพอ่าน ขอให้ท่านสาธุชนลองเทียบในใจกับหลักกรรมของเราว่า มันเหมือนหรือต่างกันอย่างไร

ลัทธิที่ขัดต่อหลักกรรม

พระพุทธองค์ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่าง

ใดที่ได้เสีย ทั้งหมดนั้นเป็นเพราะกรรมที่ตัวทำไว้ในปางก่อน โดยนัยดังนี้ เพราะกรรมเก่าหมดสิ้นไปด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จะไม่ถูกบังคับต่อไป เพราะไม่ถูกบังคับต่อไป ก็สิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ก็สิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทณาก็เป็นอันสลัดทุกข์ได้หมดสิ้น ภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มีวาตะอย่างนี้"

อันนี้มาในเทวทหสูตร พระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ มัชฌิมนิกาย อุปปริบทสาส์ก พุทธพจน์ที่ยกมาอ้างนี้ แสดงลัทธินิครนถ์หรือ ศาสดาตามหาวิระนิครนถนาฏบุตร ที่เรียกกันทั่วไปว่าศาสนาเซน ศาสนาเซนนี้นับถือคำสอนเรื่องกรรมเก่า เรียกเต็มว่า ปุพเพกต-เหตุวาท เรียกสั้น ๆ ว่า ปุพเพกตวาท

เมื่อพูดถึงเรื่องนี้แล้ว อาตมภาพก็เลยอยากจะพูดถึงลัทธิที่จะต้องแยกออกจากหลักกรรมให้ครบทั้งหมด ขอให้กำหนดไว้ในใจทีเดียวว่า เราจะต้องแยกหลักกรรมของเรา ออกจากลัทธิที่เกี่ยวกับเรื่องสุขทุกข์ของมนุษย์ที่ได้รับในปัจจุบัน ๓ ลัทธิ ในสมัยพุทธกาลนั้นมีคำสอนสำคัญอยู่ ๓ ลัทธิ ที่กล่าวถึงทุกข์สุขที่เราได้รับอยู่ในขณะนี้ ถึงปัจจุบันนี้ลัทธิศาสนาทั้งหมดเท่าที่มีก็สรุปลงได้เท่านี้ ไม่มีพ้นออกไป พระพุทธเจ้าเคยตรัสถึงลัทธิเหล่านี้และบอกว่า คำสอนของพระองค์ไม่ใช่คำสอนในลัทธิเหล่านี้ ลัทธิเหล่านั้นเป็นคำสอนประเภทอกิริยา อกิริยา คือหลักคำสอนหรือทัศนะแบบที่ทำให้ไม่เกิดการกระทำ เป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างร้ายแรง อาตมภาพจะอ่านลัทธิมิจฉาทิฎฐิ ๓ ลัทธินี้ตามนัยพุทธพจน์ที่มาในอังคุตตรนิกายติกนิบาต พระสูตรตันต-ปิฎกบาลี เล่ม ๒๐ และในคัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรมปิฎก

พระพุทธองค์ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิเดียรธีย์ ๓ ลัทธิเหล่านี้ ถูกบัณฑิตได้ถามซักไซ้ไล่เลียงเข้า ย่อมอ้างการถือสืบ ๆ

กันมา จัดเข้าในพวกอกิริยา คือ

๑. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดนั้น ล้วนเป็นเพราะกรรมที่กระทำไว้ในปางก่อน ลัทธินี้เรียกว่า ปุพเพกตเหตุ (ปุพเพกตวาท)

๒. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดนั้น ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า เรียกว่า อิสสรนิมมานเหตุ (อิศวรนิรมิตวาท)

๓. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดนั้น ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ เรียกว่า อเหตุอปัจยะ (อเหตุวาท)^๑

ลัทธิทั้งสามนี้ ท่านพุทธศาสนิกชนฟังแล้ว อาจจะข้องใจขึ้นมาก เอ ลัทธิที่หนึ่งดูคล้ายกับหลักกรรมในพุทธศาสนาของเรา บอกว่าสุขก็ดีทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี ที่เราได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นเพราะกรรมที่กระทำไว้ในปางก่อน เอ ดูก็เหมือนกันเหลือเกิน นี่แหละเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าหากว่าเราได้ศึกษาเปรียบเทียบเสียบ้าง บางทีจะทำให้เราเข้าใจหลักธรรมของเราชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าไม่ระวัง เราอาจจะนำเอาหลักกรรมของเราไปปดุงเป็นหลักกรรมของศาสนาเดิม ที่พระพุทธเจ้าต้องการแก้ไข โดยเฉพาะคือลัทธิของท่านนิครนถนาฏบุตรเข้าก็ได้ เพราะฉะนั้นอาจพบภาพจึงเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ

ทีนี้ ทำไมพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงตำหนิลัทธิทั้ง ๓ นี้เล่า พระองค์ได้ทรงแสดงโทษของการนับถือลัทธิ ๓ ลัทธินี้ไว้ อันนี้จะขออ่าน

๑. อง.ติ.ก. ๒๐/๕๐๑/๒๒๒ ; อภิ. วิ. ๓๕/๔๔๐/๔๔๖

ตามนัยพุทธพจน์เหมือนกัน

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลมายึดเอากรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นสาระ จันตะกิติ ความพยายามกิติว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ก็ย่อมไม่มี”

ส่วนเรื่องของอีก ๒ ลัทธิก็เช่นเดียวกัน เมื่อนับถือพระผู้เป็นเจ้า หรือความบังเอิญ ไม่มีเหตุปัจจัยแล้ว จันตะกิติ ความเพียรพยายามกิติ ว่าอันนี้ควรทำ อันนี้ไม่ควรทำ ก็ย่อมไม่มี

เมื่อถือว่าผลอะไรที่เราจะได้รับ มันก็แล้วแต่กรรมที่ทำไว้ในปางก่อน มันจะสุขทุกข์อย่างไรก็แล้วแต่กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน เราก็ไม่เกิดจันตะความเพียรพยายามว่าเราควรจะทำอะไร ถึงเรื่องพระผู้เป็นเจ้าก็เหมือนกัน อ่อนวอนเขาก็แล้วกัน หรือว่าแล้วแต่พระองค์จะโปรดปราน ที่จะมาคิดเพียรพยายามทำด้วยตนเองก็ไม่มี ผลที่สุดก็ต้องสอนลำดับเพิ่มเข้าไปอีกว่า พระเจ้าจะช่วยเหลือเฉพาะคนที่ช่วยตนเองก่อนเท่านั้น ไป ๆ มา ๆ ก็เข้าหลักกรรม ความบังเอิญไม่มีเหตุปัจจัยก็เช่นเดียวกัน ก็เราจะต้องไปทำอะไรทำไม ทำก็ได้ผลอะไร เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย บังเอิญไปก็ต้องเป็นอย่างนั้น ไม่ต้องทำอะไร ผลจะเกิดก็เกิดเอง แล้วแต่โชค รวมความว่า ๓ ลัทธินี้ ข้อเสียหรือจุดอ่อนก็คือ ทำให้ไม่เกิดความเพียรพยายามในทางความประพฤติปฏิบัติ ไม่เกิดจันตะในการกระทำ ส่วนหลักกรรมในพุทธศาสนา มองเทียบแล้วก็คือว่า จะต้องให้เกิดจันตะ เกิดความเพียรที่จะทำ ไม่หมดจันตะ ไม่หมดความเพียร อันนี้เป็นหลักตัดสินในแง่ทางปฏิบัติ

หลักกรรมที่แท้

การแยกจากความเข้าใจที่ผิด

เมื่อเข้าใจหลักกรรมโดยการเปรียบเทียบกับ ๓ ลัทธิที่ว่ามานี้แล้ว อาตมภาพเห็นว่า ก็จะแก้ไขข้อคลาดเคลื่อนสับสนข้างต้นได้หมดเหมือนกัน คือ ความคลาดเคลื่อนในแง่ความหมายของศัพท์อย่างที่เราเข้าใจกันทั่วไปก็ตาม หรือความคลาดเคลื่อนในแง่ทัศนคติก็ตาม อันนี้แก้ไขได้หมด เพราะฉะนั้น เราจะต้องทำความเข้าใจหลักกรรมของเราให้ถูกต้อง อย่าปนกับนิครนถ์ในศาสนาของนิครนถ์เขาถือลัทธิกรรมเก่า สุขทุกข์อะไรเราจะได้รับอย่างไร ก็เพราะกรรมเก่าทั้งสิ้น เขาจึงสอนให้ทำกรรมเก่านั้นให้หมดไปเสียแล้วไม่ทำกรรมใหม่ ที่นี้กรรมเก่าจะหมดไปได้อย่างไร กรรมเก่าจะหมดไปได้ด้วยการบำเพ็ญตบะ พวกนี้ก็เลยบำเพ็ญทุกรกิริยา ทำอัตตกิลมณญโยค ที่พระพุทธองค์ก็เคยทรงไปบำเพ็ญเมื่อก่อนตรัสรู้ บำเพ็ญอยู่ถึง ๖ ปี จนแน่นพระทัยแล้ว ก็ทรงประกาศว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ผิดไม่ได้ผลอะไร

พวกนิครนถ์ไม่ต้องการทำกรรมใหม่ กรรมเก่าก็หมดไปด้วยตบะ ขอให้เทียบหลักนี้กับคำสอนในทางพุทธศาสนา ในสฬายตนวรรค สังยุตตนิกาย พระไตรปิฎกเล่ม ๑๘ มีพุทธพจน์ว่าด้วยเรื่องกรรมไว้ในแง่หนึ่ง พระองค์ตรัสว่า “เราจะแสดงกรรมเก่า กรรมใหม่ ความดับกรรม และทางดับกรรม” แล้วพระพุทธองค์ก็ตรัสว่า “กรรมเก่าคืออะไร? จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน นี่ชื่อว่ากรรมเก่า; อะไรที่ชื่อว่ากรรมใหม่ การกระทำที่เราทำอยู่ในบัดนี้ นี่แหละชื่อว่ากรรมใหม่; แล้วอะไรคือความดับกรรม? ท่านบอกว่าความดับแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม นั้น ชื่อว่าความดับกรรม; อะไรเป็นทางดับกรรม? มรรคมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือสัมมาทิฏฐิเป็นต้น สัมมาสมาธิเป็น

ปรีโยสาน นี้เรียกว่าทางด้นกรรม”

อันนี้จะตรงกับลัทธินิครนถ์อย่างไร ในลัทธินิครนถ์เขา
สอนว่าทางด้นกรรม คือด้นกรรมเก่าโดยบำเพ็ญตบะ กับด้นกรรม
ใหม่โดยไม่ทำ พุทธศาสนาด้นกรรมโดยมรรคมืองค์ ๘ เราจะ
เห็นว่าที่ด้นกรรมนั้น ไม่ใช่ไม่ทำอะไร ทำทีเดียวแหละ แต่ว่าทำ
อย่างด้อย่างมีเหตุมีผล ทำอย่างมีหลักมีเกณฑ์ ทำด้วยปัญญา
คือทำตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมืองค์ ๘ ประการ ต้อง
ทำกันยกใหญ่ทีเดียว ตามหลักด้นกรรมในที่นี้ ไม่ใช่ไม่ทำ มรรค
มืองค์ ๘ ประการ ต้องใช้ความเพียรพยายามเป็นอย่างมาก ต้อง
พยายามเพื่อให้มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นที่ถูกต้อง เพื่อให้มี
สัมมาสังกัปปะ มีความดำริความคิดที่ถูกต้อง ให้มีสัมมาวาจา
ใช้คำพูดที่ถูกต้อง ให้มีสัมมาภังคะ การกระทำที่ถูกต้องทาง
กาย สัมมาอาชีวะมีการเลี้ยงชีวิตโดยสัมมาชีพ สัมมาวายามะ
มีความพยายามที่ถูกต้อง สัมมาสติ มีสติที่ถูกต้อง สัมมาสมาธิ
บำเพ็ญปลุกฝังสมาธิที่ถูกต้อง หลักด้นกรรมในพุทธศาสนาคือ
ทำกันใหญ่เลย ไม่ใช่ไม่ทำ ต้องทำจริงจัง โดยนัยนี้ ถ้าเรามอง
ดูหลักกรรมที่พุทธศาสนาสอนไว้ในที่ต่าง ๆ แล้ว จะเห็นว่ามุ่งหมาย
ให้เกิดการกระทำ และที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธหลักกรรมในศาสนา
เก่า ก็เพราะหลักกรรมในศาสนานั้นไม่ส่งเสริมให้เกิดฉันทะ ความ
เพียรพยายามในการกระทำ เพราะฉะนั้น ถ้าหลักกรรมของเรา
ได้สอนกันไปแล้ว ทำให้ไม่เกิดฉันทะความเพียรพยายาม ก็มี
เกณฑ์ตัดสินได้อันหนึ่งว่า การสอนคงจะคลาดเคลื่อนเสียแล้ว
เป็นอันว่า ในที่นี้เราจะต้องแก้ความคลาดเคลื่อนออกไปเสียก่อน
อันนี้เป็นจุดที่อาตมภาพต้องการชี้ว่า เราควรจะแก้ไขเพื่อทำความ
เข้าใจกันให้ถูกต้อง

การทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

ขั้นต่อไปคือ เราควรทำความเข้าใจกันให้ถูกต้องในหลักกรรมของเราอย่างไร ประการแรก เราจะต้องศึกษาความหมายให้ชัดเจน อย่าเพ้อไปเชื่อหรือยึดถือตามที่เข้าใจกันสามัญว่า พุตกันแล้วอย่างนั้นก็เป็นอันถูกต้อง อย่าเพ่ง ต้องศึกษาให้เห็นชัดเจน ให้เข้าใจแจ่มแจ้งว่า พระพุทธเจ้าต้องการอะไรกันแน่ ที่ว่าเมื่อกี้เราจะเห็นว่าความเชื่อของเราในปัจจุบันนี้ คล้ายกับลัทธิกรรมเก่ามากอย่างไร แต่ในทางตรงข้ามก็อาจเกิดความข้องใจว่า เอ พุทธศาสนานี้ไม่เชื่อกรรมเก่าเลยหรืออย่างไร ก็ไม่ใช่อย่างนั้น จะต้องทำความเข้าใจขอบเขตให้ถูกต้องว่า กรรมเก่าแค่นั้น กรรมใหม่แค่นั้น ถ้าว่าโดยสรุปก็คือ พุทธศาสนาถือหลักแห่งเหตุและผล ถือว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลจะเกิดขึ้นต้องมีเหตุ และเมื่อเหตุเกิดขึ้นแล้ว ผลก็ย่อมเป็นไปโดยอาศัยเหตุปัจจัยนั้น มันสอดคล้องกันอยู่ ในเรื่องกรรมนี้ก็เช่นเดียวกัน กรรมเป็นเรื่องของหลักเหตุผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เมื่อมันเป็นหลักของเหตุผลแล้ว มันก็ต้องมีทั้ง ๓ กาลนั้นแหละ มันต้องมีทั้งอดีตทั้งปัจจุบันทั้งอนาคต เพราะฉะนั้น ก็ไม่ได้ปฏิเสธกรรมเก่า แต่ที่ผิดก็คือไปฝังจิตใจว่าอะไร ๆ ต้องเป็นเพราะกรรมเก่าไปหมด นี่มันเป็นข้อเสีย พุทธศาสนาถือว่ากรรมเก่า นั้นมันเสร็จไปแล้ว เราย้อนกลับไปทำหรือไม่ทำอีกไม่ได้ “กตสฺส นตฺถิ ปฏิการ” การกระทำที่ทำไปแล้ว เราไปทวนกลับให้กลายเป็นไม่ได้ทำ ไม่ได้ ที่นี้ ประโยชน์ที่เราจะได้จากกรรมเก่ามีอะไร มันเป็นเหตุปัจจัยอยู่ในกระบวนการของวงจรปฏิบัติสมบูรณ์ มันเกิดขึ้นมาแล้วมันเป็นเหตุ เราปฏิเสธไม่ได้ ตามหลักของเหตุผล การกระทำในอดีตก็คือการกระทำที่ทำไปแล้ว มันย่อมต้องมีผล ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเราควรจะใช้ประโยชน์จากอดีตอย่างไร

ทำไปแล้วแก้ไขกลายเป็นไม่ทำไม่ได้ แต่ว่าเรามีทางใช้ประโยชน์จากมันได้ คือในแง่ที่จะทำให้เกิดเป็นบทเรียนแก่ตนเองอย่างหนึ่ง และการที่จะรู้จักพิจารณาไตร่ตรองมองเห็นเหตุผล รู้จุดที่จะแก้ไขปรับปรุง ทำให้เป็นคนหนักแน่นในเหตุผล และทำให้เป็นคนรู้จักรับผิดชอบตนเอง ไม่มัวโทษผู้อื่นอยู่เรื่อย ๆ อย่างหนึ่ง ให้รู้จักพิจารณาว่า ผลที่เกิดขึ้นกับตนเองเกี่ยวข้องกับการกระทำของตัวเราอย่างไร ไม่ใช่มารับแต่ผลของกรรมเก่า เมื่อพิจารณาเห็นเหตุผลแล้ว ก็จะเป็นบทเรียนสำหรับคิดแก้ไขปรับปรุงตนเองต่อไป จุดที่พระพุทธเจ้าต้องการที่สุดก็คือเรื่องปัจจุบัน เพราะว่าอดีตเราไปทำแก้กันไม่ได้ แต่ปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่เราทำได้ เรามีอิสรภาพมากที่สุดในปัจจุบันที่จะกระทำการต่าง ๆ เพราะฉะนั้นเราจะต้องสร้างทัศนคติที่ถูกต้องต่อกรรมแต่ละอย่างว่า กรรมเก่าเราควรจะวางความรู้สึกอย่างไร เามาใช้ประโยชน์อย่างไร กรรมใหม่เราควรจะทำอย่างไร ชัดเจนแยกกันให้ถูกต้องแล้วจึงจะได้ผลดีขึ้นมา

วัตถุประสงค์ของการสอนหลักกรรม

ประการต่อไป เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการสอนเรื่องกรรมของพระพุทธเจ้าว่า เดิมทีเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องกรรมขึ้นมานี้ พระองค์มีวัตถุประสงค์หรือต้องการอะไร มีความมุ่งหมายอย่างไร ในการปฏิบัติธรรมนี้ สิ่งสำคัญที่สุดอันหนึ่งคือต้องเข้าใจวัตถุประสงค์ ถ้าไม่เข้าใจวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายแล้ว การปฏิบัติธรรมจะไขว่เขวเลื่อนลอย เมื่อเลื่อนลอยไปพักหนึ่งแล้วก็จะเข้าใจผิด ที่เราเข้าใจผิดเรื่องสันโดษเรื่องอุเบกขาอะไรนี้ เพราะว่าโดยมากสอนแต่ความหมาย ทำความเข้าใจแต่ความหมาย แล้วไม่ได้คำนึงถึงวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายว่า ในการปฏิบัติธรรมข้อนี้ ท่านมุ่งหมายเพื่ออะไร อย่าง

สันโดษนี้เราปฏิบัติเพื่ออะไร ถ้าจะซักถามในแง่วัตถุประสงค์ขึ้นมา บางทีก็ชักอึดอัดกันทีเดียวว่า เอ นี่จะต้องการอะไรแน่ จะปฏิบัติ ธรรมปฏิบัติศีล เรามักจะศึกษาเฉพาะในแง่ความหมาย แต่ถ้าจะถามว่า ศีลนี้เราปฏิบัติเพื่ออะไร ตอนนี้นางที่ชักงงไม่ชัด บางทีก็ตอบโหล่งทีเดียว บอกเพื่อพระนิพพาน ตอบอย่างนี้คลุมเครือ ตอบข้ามไปหาวัตถุประสงค์ใหญ่ จริงอยู่วัตถุประสงค์ของพระพุทธานุศาสน์ชั้นสูงสุดเพื่อพระนิพพาน แต่ว่าไม่ใช่ปฏิบัติศีลอย่างเดียวไปนิพพานได้ มันต้องมีขั้นเป็นตอน เพราะฉะนั้น นอกจากวัตถุประสงค์ใหญ่แล้ว ยังต้องมีวัตถุประสงค์เฉพาะว่านี่เพื่ออะไร จะตอบว่าเพื่อสมาธิหรือเพื่ออะไรก็ต้องตอบมาให้เห็น สันโดษก็เช่นเดียวกัน กรรมก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราเข้าใจความมุ่งหมายในการสอนในการปฏิบัติ ความหมายของธรรมนั้นก็จะชัดเจนขึ้นด้วย และก็เป็นการปฏิบัติอย่างมีหลักมีเกณฑ์ ไม่ใช่เลื่อนลอย ไขว่ไขว่ สับสน

ก. ให้เลิกแบ่งแยกชนชั้นโดยชาติกำเนิด

ที่นี้ลองมาดูความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสอนเรื่องกรรม ศึกษาในแง่นี้จะเห็นว่ามีหลายความมุ่งหมายเหลือเกิน พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องกรรมนี้ อย่างแรกก็คือเพื่อขจัดความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติในสังคมของศาสนาพราหมณ์เดิมเกี่ยวกับเรื่องวรรณะ วรรณะคือการแบ่งชนเป็นชั้นต่าง ๆ ตามชาติกำเนิด ศาสนาพราหมณ์ถือว่าคนเราเกิดมาเป็นลูก กษัตริย์ก็เป็นกษัตริย์ เป็นลูกพราหมณ์ก็เป็นพราหมณ์ เป็นลูก แพศย์ก็เป็นพ่อค้า เป็นลูกศูทรเป็นกรรมกร คนรับใช้ ก็ต้องเป็นวรรณะนั้นตลอดไป แล้วแต่ชาติกำเนิด แก้ไขไม่ได้ อันนี้เป็นคำสอนเดิมเขาสอนอย่างนั้น ครั้นมาถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเน้นเรื่องกรรมเกี่ยวกับวรรณะนี้ว่า คนเรานั้น "น ชจุจ วสโ

โหด, น ชจุจา โหติ พราหมโณ” บอกว่า คนเราไม่ได้เป็นคน
 ถ้อย คนต่ำทราม เพราะชาติกำเนิด และก็ไม่ได้เป็นพราหมณ์
 คือคนสูงเพราะชาติกำเนิด แต่ “กมฺมฺนา วสโล โหติ, กมฺมฺนา
 โหติ พราหมโณ” จะเป็นคนทรามก็เพราะกรรม และเป็นพราหมณ์
 ก็เพราะกรรม อันนี้ถ้าเรามองกรรมเป็นกรรมเก่า มันก็เข้าไป
 เป็นอันเดียวกับเดิมเขานั้นแหละ เป็นพราหมณ์ เขาก็บอกว่า
 อ้อของท่านก็เหมือนกัน ท่านบอกเพราะกรรม นี่ก็เพราะกรรม
 เก่าสิ่งเกิดมาเป็นพราหมณ์ เกิดมาเป็นคนถ้อย ก็อันเดียวกัน
 คือตามชาติกำเนิดเหมือนกัน ที่จริงไม่ใช่อย่างนั้น กรรมใน
 ที่นี้หมายถึงการกระทำ ในความหมายหยาบที่สุด ก็หมายถึงอาชีพ
 การงาน อย่างในพุทธพจน์นี้ก็มีขยายต่อไป เช่นบอกว่า ใครไป
 ทำนาทำไร่ คนนั้นก็เป็นอย่างนั้น ไม่ใช่เป็นพราหมณ์ ถ้าคนไหน
 ไปลักขโมยเขา คนนั้นก็โจร คนไหนไปปกครองบ้านเมือง
 คนนั้นก็กษัตริย์ ดังนั้นเป็นต้น นี่พระองค์ขยายความเรื่องกรรม
 หมายความว่า การกระทำที่ประกอบกันอยู่นี้ ความประพฤติที่
 เป็นไปอยู่นี้แหละเป็นหลักเกณฑ์สำคัญที่จะวัดคน พุทธศาสนา
 ไม่ต้องการให้มัวไปวัดกันด้วยชาติกำเนิด แต่ให้วัดกันด้วยการ
 กระทำ ความประพฤติที่บุคคลนั้นประกอบและเป็นไปอย่างไร
 ตั้งแต่คุณธรรมในจิตใจออกไป นี่ก็เป็นแง่หนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรง
 เน้นมาก ถ้าเราอ่านในพระไตรปิฎกจะเห็นว่า มีพระสูตรต่าง ๆ
 ที่พยายามนำหลักกรรมมาแก้ไขเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะโดยชาติ
 กำเนิดนี้มากมาย

ข. ให้รู้จักรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อการกระทำของ
 ตน และปรับปรุงตัว

คนทั่วไป เมื่อประสบผลร้าย มักมีใจโน้มเอียงที่จะชี้ดทอ
 คนอื่น สิ่งอื่น หรือเหตุภายนอก ทำให้ไม่พิจารณาตนเอง ไม่รู้จัก

ตรวจสอบตนเอง ขาดความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อการกระทำ
ของตน ตลอดจนไม่รู้จักแก้ไขปรับปรุงตัว นอกจากก่อให้เกิด
ความขัดแย้ง และแก้ปัญหาไม่ตรงจุดแล้ว ตนเองก็ไม่ได้รับการ
พัฒนา แต่เมื่อมองตามหลักกรรมแล้ว ก็จรรู้จักสำรวจตรวจสอบ
ตนเอง สำนึกในความรับผิดชอบต่อตนเองและการกระทำของ
ตน และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตัวให้ดีขึ้น เรื่องนี้ได้พูดมา
บ้างแล้วข้างต้น จึงจะไม่พูดซ้ำอีก

อย่างไรก็ตาม หลักกรรมไม่ได้ห้ามการสืบค้นสาวหาเหตุ
ปัจจัยภายนอก เพราะกรรมก็เป็นกฎหนึ่งที่ว่าด้วยความเป็นไป
ตามเหตุปัจจัย หลักหรือกฎใหญ่ก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย
และเหตุปัจจัยนั้นก็ย่อมมีทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน
พระพุทธศาสนาสอนให้มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นไปแห่ง
เหตุปัจจัยและตามที่มีมันเป็นจริง จึงต้องมองเหตุปัจจัยให้ครบถ้วน
แต่คนทั้งหลายมักลำเอียงเข้าข้างตัวเอง และชอบโทษสิ่งอื่นคนอื่น
เหมือนคนเดินชนประตู หรือเดินเตะกระโถน แทนที่จะมอง
ตนเอง ก็กลับโทษประตูและโทษกระโถน หรือไม่ก็โทษคนอื่นว่า
ทำให้ประตูหรือกระโถนมาเกะกะกีดขวางตน จึงต้องเน้นให้แก้ไข
ความลำเอียงเข้าข้างตนเสียก่อน แล้วให้มองและสืบค้นเหตุปัจจัย
ให้ตรงไปตรงมาอย่างแท้จริง

ค. ให้รู้จักฟังตนเองและหวังผลสำเร็จด้วยการลงมือทำ

อีกแง่หนึ่งที่สำคัญก็คือ ความเพียรพยายามในการฟังตนเอง
และรู้จักแก้ไขปรับปรุงตนเอง อันนี้ก็เป็นข้อสำคัญที่พระพุทธเจ้า
ทรงสอนย้ำบ่อยๆ อย่างหลัก *อตฺตา หิ อตฺตโน* นาโถ ตนเป็น
ที่พึ่งแห่งตน หรืออย่าง *ตุมฺเหติ กิจฺจํ อาตปฺป* ความเพียรทำน
ทั้งหลายต้องทำเอง *อภฺชาตาโร ตถาคตา* ตถาคตทั้งหลายเป็นผู้
บอกเป็นผู้ชี้ทางให้ ก็เป็นเรื่องที่พยายามให้คนเรามีความเพียร

พยายามในการกระทำ อย่าไปมัวหวังพึ่งปัจจัยภายนอกอยู่ เพราะปัจจัยภายนอกนั้นมันไม่ยั่งยืนและไม่อยู่กับตัวเอง มันไม่แน่นอน และถึงอย่างไรก็ตาม ตัวเรานี้ก็จะต้องทำ ถ้าจะให้เกิดผลสำเร็จแท้จริงแล้ว จะต้องทำจะต้องพึ่งตัวเองให้มากที่สุด พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนี้อยู่เสมอ พยายามให้เราหันมาพึ่งตัวเองให้มากขึ้น ลดความพึ่งปัจจัยภายนอก ลดความเชื่อถือในสิ่งที่จะมาอำนวยความสะดวกแก่ตัวเราโดยทางลัด ให้มันน้อยลงไป ๆ อันนี้ก็เป็นแง่หนึ่ง พระพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์หลายอย่างในการสอนเรื่องกรรม แต่ว่าหลักใหญ่ ๆ ก็อย่างนี้ อาตมภาพขอยกมาเพียง ๓ อย่างนี้ก่อน

การทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์ที่กล่าวมานี้ จุดสำคัญก็คือต้องการให้เรามีความเพียรพยายามในการที่จะประพฤติทำความดีแก้ไขปรับปรุงตนเองขึ้นไป อันนี้แหละเป็นหลักสำคัญมากในพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าจุดมุ่งหมายจะบรรลุได้ก็โดยที่ตัวเราต้องทำ ศาสตราครุฑอาจารย์เป็นเพียงผู้แนะผู้บอกทางให้เท่านั้น ไม่ใช่ช่วยเราไม่ได้เลย ช่วยแบบที่ว่าส่งเราไปสวรรค์ ส่งเราไปนรก ส่งเราไปนิพพานนั้นส่งไปไม่ได้ แต่บอกทางให้ ชี้ทางให้ แนะนำพราสอนกันได้ เป็นกัลยาณมิตรให้ แต่ถึงตอนที่เราจะต้องทำ อันนี้เป็นแง่วัตถุประสงค์

ความหมายที่แท้ของกรรม

ต่อไปจะพูดถึงตัวแท้ของหลักกรรมเอง ซึ่งก็ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามความเป็นจริงเหมือนกัน หลักกรรมเป็นหลักธรรมที่ลึกซึ้ง พอพูดถึงความหมายที่ลึกซึ้ง ก็กลายเป็นเรื่องเกี่ยวกันเข้าไปถึงหลักใหญ่ ๆ โดยเฉพาะปฏิจจสมุปบาท จะต้องระลึกไว้ว่า กรรมนี้ไม่ใช่แต่เพียงเรื่องภายนอก ไม่ใช่การกระทำ

ที่แสดงออกมาทางกาย ทางวาจาเท่านั้น ต้องมองเข้าไปถึงกระบวนการทำงานในจิตใจ ผลที่เกิดขึ้นในจิตใจแต่ละขณะ ๆ ที่เดียว ความหมายที่แท้จริงของกรรมมุ่งเอาที่นั่น คือ ความเป็นไปในจิตใจของแต่ละคนแต่ละขณะ กรรมที่จะแสดงออกมาทางกายทางวาจาอะไร ๆ ก็ต้องเริ่มขึ้นในใจก่อนทั้งนั้น ที่นี้จุดเริ่มแรกในกระบวนการทำงานของจิตเป็นอย่างไร เกิดขึ้นโดยมีเหตุมีผลอย่างไร แล้วแสดงออกทางบุคลิกภาพอย่างไร ในขั้นลึกซึ่งจะต้องศึกษากันอย่างนี้ ถ้าทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้ให้ชัดเจนแล้ว เราก็มองเห็นว่ากรรมเกี่ยวพันกับชีวิตของเราอย่างชัดเจนอยู่ตลอดเวลาทุกขณะ แต่ความเข้าใจในขั้นนี้เป็นขั้นที่ยาก อย่างไรก็ตาม ถ้าเราต้องการให้เชื่อหลักกรรม หรือเข้าใจหลักกรรม รู้หลักกรรมที่แท้จริงแล้ว ก็จำเป็นต้องศึกษาเรื่องนี้ทั้ง ๆ ที่ยากนั้นแหละ ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่มีทาง ถ้าเราไม่สามารถศึกษาให้เข้าใจชัดเจนถึงกระบวนการของกรรมในขั้นจิตใจ ตั้งต้นแต่ความคิดออกมาจนชัดเจนได้ เราก็ไม่มีทางที่จะมาสอนกันให้เข้าใจหรือให้เชื่อหลักกรรมได้ ความคิดที่มีผลต่อบุคลิกภาพออกมาแต่ละขณะ ๆ นั้นแหละคือกรรม กรรมนี้ ความจริงก็คือเรื่องของกฎธรรมชาติ เรื่องของข้อเท็จจริง ความจริงปัญหาของเราไม่ใช่ว่าทำอะไรจึงจะเชื่อกรรม เมื่อหลักกรรมเป็นกฎธรรมชาติ เป็นหลักแห่งความจริง มันก็ไม่ใช่เรื่องที่อย่างไรจะเชื่อ แต่กลายเป็นว่าอย่างไรจึงจะรู้จะเข้าใจ เราจะเชื่อหรือไม่เชื่อไม่มีผลต่อหลักกรรม หลักกรรมเป็นความจริง มันก็คงอยู่อย่างนั้น เราจะเชื่อ เราจะไม่เชื่อ มันก็เป็นความจริงของมันอยู่ เข้าหลักที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างเรื่องธรรมนิยามว่า อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานํ อนุปปาทา วา ตถาคตานํ ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม หลักความจริงนั้นมันก็ต้องเป็นความจริงอยู่อย่างนั้น แม้แต่พระพุทธเจ้า

ไม่อุบัติ มันก็เป็นความจริงของมัน ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าทำอย่างไร จะศึกษาให้เข้าใจชัดเจน เพราะฉะนั้นไป ๆ กลายเป็นว่า จะต้องเปลี่ยนหัวเรื่องที่ตั้งไว้แต่ต้นที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะเชื่อเรื่องกรรม กลายเป็นว่า ทำอย่างไรจึงจะรู้หรือเข้าใจเรื่องกรรม เชื่อไม่เชื่อก็แล้วแต่ มันเป็นความจริง คุณจะยอมรับไม่ยอมรับ ชีวิตของคุณก็ต้องเป็นไปตามกรรม ถ้าหากว่าเราทำได้ถึงขั้นนี้แล้ว เราไม่จ้อคนเชื่อ เพราะฉะนั้น อาตมาภาพว่าสำคัญที่นี้ สำคัญที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจชัดเจน แสดงให้เห็นตัวความจริงได้แล้ว เราไม่จ้อคนเชื่อ เราบอกว่าอันนี้เป็นกฎธรรมชาติ เป็นความจริงของมัน อยู่เอง คุณจะเชื่อไม่เชื่อ ฉันไม่จ้อ ต้องถึงขั้นนั้นนั่นแหละ

ที่นี้ปัญหาว่า ทำอย่างไรจึงจะเข้าใจหรือรู้หลักการมันกลายเป็นเรื่องยากขึ้นมา เรื่องกรรมนี้เราพูดกันมาก แต่ก็พูดกันเพียงแค່ภายนอก โดยมากมุ่งผลหยาบ ๆ ที่แสดงแก่ชีวิตของคนเรา ถ้าเป็นผลในแง่ดีก็มองไปที่ถูกล้อตเตอร์หรือร่ำรวยได้ยศศักดิ์ ใหญ่ ๆ เป็นก้อนใหญ่ ๆ จึงเกิดความรู้สึกว่าอันนี้คงจะเป็นผลของกรรมดี ในแง่ร้ายเราก็มองไปถึงเกิดภัยพิบัติ เกิดอันตราย ใหญ่โตไปอย่างนั้น จึงจะรู้สึกเรื่องกรรม แต่ในแง่ นั้นยังไม่ถึงหัวใจแท้จริงของกรรม ถ้าศึกษาให้เข้าใจชัดเจน จะต้องเริ่มตั้งแต่กระบวนการของจิตใภายในนี้เป็นต้นไป แล้วจะกลายเป็นเรื่องยากขึ้นมา ศึกษาแต่ด้านภายนอกให้มองเห็นผลกรรมที่แสดงออกเป็นเหตุการณ์ใหญ่ ๆ นั้นไม่พอ ต้องหันมาศึกษาเรื่องลึกซึ้งด้วย อันนี้อาตมาภาพก็เป็นแต่เพียงมาเสนอแนะ เราจะมาพูดถึงตัวเนื้อแท้ของหลักการในแง่ลึกซึ้งอย่างเดียว ก็คงไม่ไหวในที่ประชุมนี้ เป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว เป็นแต่บอกว่าควรจะเป็นอย่างนั้นเท่านั้น เป็นอันว่าที่ตั้งเป็นหัวข้อว่าทำอย่างไรจะเชื่อเรื่องกรรมนี้ ปัญหามันมาอยู่ที่ว่า จะศึกษาทำความเข้าใจเรื่องหลักการนี้ให้

ลึกซึ่ง เห็นข้อเท็จจริงออกมาได้อย่างไร อันนี้เป็นปัญหาระยะยาว
ขอผ่านไปก่อน เพราะไม่มีเวลาจะพูดลึกซึ่งไปได้ในเรื่องนี้อีก

ทำอย่างไรจะสอนหลักกรรมให้ได้ผล

ที่นี้ต่อไปพูดถึงปัญหาเฉพาะหน้าว่า ทำอย่างไรจะให้คำตอบ
เรื่องกรรมนี้เป็นผลขึ้นมาในทางปฏิบัติ อาตมภาพคิดว่าการทำท่าน
ตั้งชื่อเรื่องว่าทำอย่างไรจะให้เชื่อเรื่องกรรมนี้ ท่านคงมุ่งผลว่าทำอย่างไร
จะได้ผลในทางปฏิบัติ คือ เด็กก็ตาม คนหนุ่มคนสาวก็ตาม คนผู้ใหญ่
ทั่วไปในสังคมก็ตาม จะประพฤติดิปฏิบัติทำแต่กรรมดี ไม่ทำชั่ว
เพราะกลัวผลชั่วอะไรทำนองนี้ ท่านคงมุ่งหมายอย่างนั้นเป็นเกณฑ์
คือทำอย่างไรจะประพฤติกกรรมดี แล้วก็หลีกเลี่ยงกรรมชั่ว อันนี้จะ
พูดถึงในแง่ที่เขาเรียกกันในปัจจุบัน

คำนิยามกับกรรม

คนสมัยนี้เขามีศัพท์ที่ใช้กันอันหนึ่งเรียกว่า คำนิยาม โดย
เฉพาะคำนิยามในทางสังคม อันนี้กระทบกระเทือนหลักกรรมมาก
ในขณะที่เรายังไม่สามารถศึกษา ชี้แจงออกมาให้เห็นชัดกันในเรื่อง
หลักกรรม โดยให้เป็นเรื่องแพร่หลายที่สุดได้นี้ เราจะต้องมาแก้
ปัญหาเฉพาะหน้าเรื่องนี้ก่อน จะแก้ได้อย่างไร คำนิยามของสังคม
ที่ยกย่องในทางวัตถุมมาก อันนี้จะมากระทบกระเทือนต่อหลักกรรม
คำนิยามอย่างนี้ มองเห็นได้จากคำที่พูดเกี่ยวกับกรรมนั่นเอง เวลา
เราพูดว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนส่วนมากนึกถึงคำนิยามในทาง
วัตถุ ทำดีได้ดี คำว่าดีในนั้น ทำดีก็ตาม ได้ดีก็ตาม ยังไม่ได้บอก
ชัดเลยว่าอะไรดี แต่ตามหลักความจริงโดยเหตุผลนั้น ทำดีก็ย่อม
ได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว เป็นหลักธรรมตามธรรมชาติ ถ้าหากว่า
มันผิด ก็แสดงว่าคนต้องมีความไม่เชื่อตรงเกิดขึ้นในเรื่องนี้ เพราะ

ว่าตามกฎธรรมดานี้เหตุอย่างไรผลอย่างนั้น เป็นหลักทั่วไปไม่ว่าใครก็ต้องยอมรับ เพราะฉะนั้นที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้เป็นหลักสามัญ เป็นกฎธรรมดา ถ้าคนไปเห็นว่าหลักนี้ผิด แสดงว่าต้องมีความไม่เชื่อตรงเกิดขึ้น คดโกงกันในหลักกรรมนี้แหละ

คดโกงในกฎธรรมชาติ เขาคดกันอย่างไร ทำดีได้ดี ยังไม่แจ่มออกไป อะไรดี บอกว่า ทำดีได้ดี ถ้าเราขยายว่า ทำดี ดีตัวนั้นเป็นกรรม ทำความดี ผลต้องได้ความดี ทำความชั่ว ได้ความชั่วนี้ถูกต้องตามหลัก ความดีนี้คนชักงออีกแล้ว ความดีนี้ บางทีไปนึกเป็นความดีความชอบ ไปอีกแล้ว เอาอีกแล้ว เลยเกิดไปอีกเหมือนกัน ความดีนี้คือตัวคุณธรรม เมื่อทำคุณธรรม ก็ได้ตัวคุณธรรม ทำตัวความดี ได้ตัวความดี เมื่อเราสร้างเมตตาขึ้นในใจ เราก็ได้เมตตาเวลานั้น ใจชุ่มชื้นเย็นสบาย หน้าตายิ้มแย้มสดใส ดึงดูดให้เกิดไมตรี ตัวเองก็สบายใจ เป็นสุขภายใน คนอื่นเห็นก็ชอบ พลอยสบายใจด้วย ไมตรีก็ได้ อันนี้ไม่มีปัญหา แต่ที่นี้คนจะคดโกงกับหลักนี้อย่างไร ขยายทำดีได้ดีออกไป ทำความดีได้ความดี คนไม่คิดอย่างนั้น ทำความดีได้ของดี ทำความชั่วได้ของดี ทำนองนี้ มันกลับไปเสียอย่างนี้ เป็นอย่างไร ทำความดีได้ของดี ฉันประพฤติความดี ฉันขยัน ฉันให้ของอันนี้ไป ทำทานอันนี้ ฉันจะต้องถูกลอตเตอรี่ ความดีในที่นี้ไม่ใช่ตัวความดีเสียแล้ว ลอตเตอรี่เป็นของดี อันนี้ไม่ตรงแล้ว บอกทำความดีได้ของดี คนไปกลับหลักเสีย นี่ไม่เชื่อตรงแล้ว ผิดต่อกฎธรรมชาติ ฉะนั้นความคลาดเคลื่อนก็เกิดจากความที่คนเราทั้งหลายไม่เชื่อตรงนั่นเอง ไม่ใช่หลักการผิดพลาดคลาดเคลื่อนอะไร คนเราไม่เชื่อตรงต่อกฎธรรมชาติเอง เราเข้าใจกันไป สร้างความหมายที่เราต้องการเอาเอง อะไรที่ถูกใจเรา เราต้องการให้เป็นอย่างนั้น เมื่อไม่ได้อย่างใจเรา เราก็โกรธ เราก็หาว่าหลักนั้นผิด เราบอกว่าเราทำ

ดีแล้ว ทำไมมันไม่ถูกลอตเตอรี่ มันจะไปเกี่ยวอะไรกันโดยตรง มันไม่เกี่ยวโดยตรง มันเกี่ยวโดยอ้อม ผลอย่างนี้ไม่ใช่ผลโดยตรง ไม่ใช่ความเชื่อตรงในหลักกรรมแล้ว นี่ก็อันหนึ่ง เป็นเรื่องสำคัญ เกี่ยวกับค่านิยม คำที่ว่ามันแสดงค่านิยมในทางวัตถุของมนุษย์ ในสังคม

ค่านิยมเป็นกรรม

ปัจจุบัน สิ่งที่ดีสิ่งที่ประสงค์ในใจของมนุษย์นั้น มุ่งไปที่ ผลได้ทางวัตถุเป็นสำคัญ ความสะดวกสบายทางวัตถุ ความมี ทรัพย์สินสมบัติ ก็กลายเป็นเครื่องวัดที่สำคัญไป ความสุขความทุกข์ ของมนุษย์ก็มาวัดที่วัตถุ คนเราก็นิยมวัตถุมาก ที่นี้ในเมื่อนิยมวัตถุมาก ความนิยมในทางจิตใจ ก็น้อยลง ความหมาย ก็ไม่มี แม้แต่เกียรติที่ให้กันทางสังคม ก็มุ่งไปทางวัตถุมากขึ้น ในเมื่อสังคมนิยมเกียรติที่วัดกันด้วยวัตถุอย่างนี้แล้ว ก็ เป็นการคลาดเคลื่อนจากความหมาย คือคนเรานี้ไม่เชื่อตรง ต่อหลักหรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เมื่อนิยมอย่างใด ก็เป็น ธรรมชาติอยู่เองที่เราจะต้องการให้ได้ผลอย่างนั้นขึ้นมา แต่ผลที่ ไม่ตรงต่อเหตุ มันก็เป็นอย่างที่เราต้องการไม่ได้ ในเมื่อไม่ได้ เราก็ ทหาว่าหลักนั้นไม่ถูกต้อง แล้วเราก็อ้างไม่เชื่อบ้าง อะไรบ้างก็ตาม แต่ อันนี้ก็ถือว่าเป็นผลของกรรมที่คนทำกันในสังคมนั่นเอง คือกรรมของการที่เรามีค่านิยมทางวัตถุมาก มาเอาความดีความ เจริญความก้าวหน้าความสุขกันอยู่แต่ที่วัตถุ เลยหลงลืมคุณค่า ทางจิตใจ ในเมื่อหลักธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจอยู่มาก เรา ไม่ให้ความสำคัญในทางจิตใจหรือทางคุณธรรมเสียแล้ว หลัก ธรรมก็หมดความหมายลงไปสำหรับเราเป็นธรรมดา ถ้าหาก ว่าเราต้องการให้คนมาประพฤติตามหลักธรรม เราก็ต้องช่วยกัน

เชิดชูคุณค่าทางจิตใจหรือคุณค่าทางฝ่ายคุณธรรมให้มากขึ้น เราจะต้องรู้จักขอบเขตของคุณค่าทางวัตถุ เราจะต้องวัดกันด้วยวัตถุให้น้อยลง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน ถ้าหากว่าสังคมเรานิยมยกย่องวัตถุกันมาก มันก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องวัดดี (วัดความดีและผลดี) กันด้วยวัตถุ การที่สังคมไปนิยมยกย่องวัตถุมาก ไม่ใช่กรรมของคนที่อยู่ในสังคมนั้นหรือ กรรมในที่นี้หมายถึงการกระทำซึ่งรวมถึงพูดและคิด ความคิดที่นิยมวัตถุนั้น เป็นกรรมใช่หรือไม่ ในเมื่อแต่ละคนทำกรรมอันนี้ คือหมายความว่า มีความโลภในวัตถุมาก อันนี้เป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม เมื่อเป็นอกุศลก็กลายเป็นว่า คนในสังคมนั้น ทำอกุศลกรรมกันมาก เมื่อทำอกุศลกรรมกันมาก วิชาที่เกิดขึ้นแก่คนในสังคมก็คือผลร้ายต่าง ๆ ฉะนั้น มนุษย์จะต้องมองให้เข้าใจความสัมพันธ์อันนี้ จะต้องเข้าใจว่า สังคมที่เดือดร้อน รุนวายเป็นอยู่ มีความไม่ปลอดภัย มีภัยอันตรายเกิดขึ้นในที่ต่าง ๆ มากมาย ไปไหนก็ไม่สะดวกสบายนั้น มันเกิดจากกรรมของเราแต่ละคนด้วย เราจะต้องมองให้เห็นความสัมพันธ์ถึงขนาดนี้จึงจะได้ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วเราจะไม่เข้าใจซึ่งถึงเรื่องกรรมว่ามันสัมพันธ์กันอย่างไร เอ ก็ว่ามันเกิดภัยอันตรายโจรผู้ร้ายมากมาย คนไม่ค่อยประพฤติศีลธรรม เป็นกันมากมาย ไม่เห็นเกี่ยวกับเราเลย คนอื่นทำทั้งนั้น นี่แหละ เราขาดความรับผิดชอบละ ที่จริงเป็นกรรมของแต่ละคนที่ยช่วยกันสร้างขึ้น ตั้งแต่คำนิยมที่อยู่ใจเป็นต้นไป เพราะเรานิยมเรื่องนี้มากใช่ไหม ผลมันจึงเกิดในแง่นี้ อาตมภาพว่าพอจะเชื่อมได้อยู่ ลองศึกษาให้ดีเถิด มีคำนิยมอย่างนี้ คนก็แสวงแต่เรื่องนี้ ความสุขความอะไรวัดกันด้วยวัตถุอย่างเดียว คนก็ต้องพยายามแสวง แสวงด้านเดียว ไม่มียั้ง เมื่อแสวงไปแบบนี้ มันก็อาจจะก่อในรูปอาชญากรรม

ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ การแย่งชิงอะไรต่ออะไรกันมาก นี่ก็คือ ความนิยมที่เป็นมโนกรรมอยู่ในจิตใจของแต่ละคนนั้น เป็นเหตุให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา ในระยะยาว ถ้าสามารถมองเห็น เห็นว่า เหตุร้ายภัยพิบัติความเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดในสังคมนี้ เป็นผลวิบาก เกิดแต่กรรมของเราทั้งหลายนั่นเอง ถ้าได้อย่างนี้ ก็แสดงว่าพอจะทำความเข้าใจในเรื่องกรรมกันได้บ้าง แต่ขั้นแรก ต้องให้เห็นความสัมพันธ์กันก่อน

ประการต่อไป ว่าถึงในระยะยาวจะอย่างไร เรื่องกรรมนี้ เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องคุณค่าทางนามธรรมที่มองเห็นได้ยาก จะต้องศึกษาใช้สติปัญญากันไม่ใช่หน่อย การที่จะให้คนประพฤติ ปฏิบัติกันจริงจึงได้ผลในระยะยาว จะต้องอบรมปลูกฝังกันจน เป็นนิสัย จะต้องให้การศึกษาตามแนวทางที่มีความเข้าใจใน หลักกรรมเป็นพื้นฐาน คือต้องฝึกฝนอบรมตั้งแต่เด็ก ให้ประพฤติ ด้วยสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำของตนจนเคยชิน ถ้าไม่ทำ อย่างนี้ ได้ผลยาก การศึกษาให้เข้าใจความหมายที่ลึกซึ้งนั้น เป็นเรื่องยาก แม้จะเป็นความจริงก็ตาม แต่สิ่งที่ทำได้ในทาง การศึกษาก็คือ สิ่งใดตกลงแน่ว่าว่างามแล้ว เราจะต้องฝึกอบรม คนให้ใส่ใจรับผิดชอบตั้งแต่เล็กแต่น้อยไป เมื่อเราต้องการให้ สังคมเป็นสังคมที่นับถือหลักกรรม ก็ต้องฝึกอบรมกันตั้งแต่ เด็ก ปลูกฝังผู้ที่จะมาเป็นสมาชิกของสังคมนั้น ให้มีแนวความคิด และความประพฤติปฏิบัติที่ชื่อตรงต่อกฎธรรมชาติในเรื่องของ กรรม ตั้งต้นแต่ว่าต้องปลูกฝังค่านิยมซึ่งมองเห็นคุณค่าทางจิตใจ สูงขึ้น ไม่วัดกันด้วยวัตถุให้มากนัก เข้าใจความหมายขอบเขต แห่งคุณค่า และความสำคัญของวัตถุตามความจริงความควร

คุณค่าแท้กับคุณค่ารอง

ในเรื่องวัตถุนั้น ไม่ใช่ว่าพุทธศาสนาจะปฏิเสธคุณค่าของวัตถุ ไม่เห็นความจำเป็นของวัตถุเลย พุทธศาสนาเห็นความสำคัญมากเหมือนกัน วัตถุเป็นสิ่งจำเป็น ปัจจัย ๔ เป็นสิ่งอุดหนุนให้ชีวิตเรดำรงอยู่ได้ *สพเพ สตตา อาหารภูจิติกา* สัตว์ทั้งปวงต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหาร ถึงที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ก็เป็นปัจจัยสำคัญของชีวิต พุทธศาสนาเห็นว่า แม้แต่พระสงฆ์เอง ซึ่งต้องการวัตถุน้อยที่สุด ก็ยังต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้ ขาดไม่ได้ เพราะฉะนั้นไม่ใช่ว่าไม่สำคัญ แต่ความสำคัญนั้นก็มีขอบเขตของมันเหมือนกัน คุณค่าของวัตถุนั้นเราอาจจะแยกออกได้ ๒ ส่วน ขอให้ท่านลองคิดดู อย่างง่าย ๆ มี ๒ ส่วนคือคุณค่าแท้ หรือคุณค่าขั้นต้น กับคุณค่ารอง ตัวอย่างปัจจัย ๔ นั้นเป็นต้น เลือผ้านี้คุณค่าต้นหรือคุณค่าแท้ของมันคืออะไร คือเพื่อปกปิดกาย ป้องกันความละเอียด แก่ความหนาวความร้อน เป็นต้น นี่คือประโยชน์แท้ หรือคุณค่าแท้ของมัน แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนแล้ว มันไม่แค่นั้น มันจะมีคุณค่ารองอีก คุณค่ารองนี้คืออะไร คือความที่จะให้เกิดความรู้สึกสวยงาม โก้หรูหาवादกัน วัดกัน อะไรต่าง ๆ เป็นต้น นี่คือคุณค่ารอง เรียกอีกอย่างว่าเป็นคุณค่าเทียม อย่างเราใช้รถยนต์มันก็จะมีคุณค่าแท้ส่วนหนึ่ง และสำหรับบางคนก็จะมีคุณค่ารองอีกส่วนหนึ่ง คุณค่าแท้คืออะไร คุณค่าแท้ก็ใช้เป็นยานพาหนะนำเราไปสู่ที่หมายด้วยความรวดเร็ว แนวความคิดที่ควบกับคุณค่านี้ ก็คือพยายามให้สะดวกและปลอดภัย หนทางที่สุด คุณค่ารองก็คือว่าเราจะต้องให้โก้ เป็นสิ่งแสดงฐานะอะไรต่าง ๆ เป็นต้น ความคิดที่ควบกับคุณค่าแบบนี้ก็คือ ต้องพยายามให้สวยให้เด่นที่สุด ถึงอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ที่อยู่อาศัยก็มีคุณค่าแท้ คือให้เป็นที่พักพิง

หลบภัยและเป็นที่นี่ที่เราจะได้ดำรงชีวิตส่วนเฉพาะของเราภายใน
 ครอบครัวยังมีความสุข หรืออะไรก็ตามแต่ แต่ก็มิคุณค่ารอง
 อีกเหมือนกัน ในความหมายของปุถุชน เช่นการแสดงฐานะ
 แสดงความหรูหรา หรืออะไรก็ตามแต่ สิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง
 กับชีวิตของเราทางวัตถุนั้น ปุถุชนมักจะมีคุณค่าอยู่ ๒ คือ คุณค่า
 แท้ กับคุณค่ารอง พุทธศาสนายอมรับคุณค่าแท้ คุณค่าแท้
 แลสำคัญ พระบรมศาสดาท่านจะให้พิจารณาปฏิสังขยา เช่นเวลา
 ฉันทินิเทศนา ให้พิจารณาว่า ปฏิสังขยา โยนิโส ปิณฑปาต ปฏิเสวามิ
 ข้าพเจ้าได้พิจารณาโดยแยบคาย จึงฉันทินิเทศนา อย่างนี้เป็นต้น
 พิจารณาอย่างไร ท่านก็บอกต่อไปว่าฉันทินิเทศนา ให้เรารู้ว่าเรา
 ฉันทินิเทศนาเพื่อให้มีกำลังกาย จะได้มีชีวิตเป็นไปแล้วเราจะได้อะไร
 หน้าที่ของเรา อะไรต่ออะไรได้ เป็นอยู่สบาย นี่คือนิเทศนาแท้ ต่อไป
 คุณค่ารองก็คือเอริดอรอย ต้องมีเครื่องประดับเสริม ต้องไปนั่ง
 ในภัตตาคารให้หรูหรา อาจจะเป็นมือละพันหรือมือละหมื่นก็มี
 แต่ว่าคุณค่าทางอาหาร บางทีก็เท่ากับมือละ ๑๐ บาท หรือ ๕ บาท
 ดังนั้นมือละพันหรือมือละ ๕ บาท คุณค่าที่จำเป็น คุณค่าแท้ต่อ
 ชีวิตเท่ากัน คุณค่ารองหรือคุณค่าเทียมไม่เท่ากัน ในชีวิตของ
 ปุถุชนนี้ คุณค่ารองเป็นเรื่องสำคัญ แล้วคุณค่ารองนี้แหละที่ทำให้
 เกิดปัญหาแก่มนุษย์มากที่สุด ปัญหาอาชญากรรม ที่เกิดจาก
 ความแค้นแค้นยากจนอันเป็นสาเหตุทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหา
 สำคัญมาก พุทธศาสนายอมรับ แต่ความชั่วร้ายในสังคมที่เกิด
 จากคุณค่ารองหรือคุณค่าเทียมของสิ่งทั้งหลายนั้นมากมายกว่า
 คนเรานี้แสวงหาคุณค่ารองกันมากมายเหลือเกิน แล้วปัญหามัน
 เกิดขึ้นนานาประการทีเดียว เป็นปัญหามหาใหญ่ และมีผลกว้างไกล
 กว่าปัญหาที่คนยากจนสร้างขึ้น เป็นตัวการสำคัญซ่อนอยู่เบื้องหลัง
 การเกิดปัญหาเศรษฐกิจที่ร้ายแรง เพราะฉะนั้น สำหรับพระเจ้า

ต้องพยายามมุ่งคุณค่าแท้ให้คงอยู่ ส่วนฉวราสนั้นขอให้ตระหนักไว้ อย่าเพลิน อย่าลืม อย่าประมาท อย่าหลงเกินไป ฉวราสเป็นไป ไม่ได้ที่จะอยู่อย่างพระ แต่ว่าอย่าหลงลืม อย่ามัวเมา ต้องพยายาม คำนึง คอยตระหนักถึงคุณค่าแท้ไว้ด้วยว่า เราใช้สิ่งนี้เพื่อประโยชน์ ที่แท้จริงคืออะไร อย่าลืมตัวจนเลยเกินไป

อันคุณค่าของวัตถุที่มี ๒ ชั้นนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก วัตถุนั้น เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ เมื่อเทียบกับนามธรรมหรือคุณธรรมแล้ว วัตถุเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ มีสภาพของความเสื่อมสลายทรุดโทรม อย่างเดียว จะเป็นเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม บ้านที่อยู่อาศัย มันอยู่ได้ ชั่วคราว ชั่วระยะกาลหนึ่ง ๕ ปี ๑๐ ปี สั้นกว่ายาวกว่าบ้าง เสรีจ แล้วมันก็ต้องแตกสลายทรุดโทรมไปเป็นหลักธรรมดา นี่เป็นความ ไม่เที่ยงแท้ของตัววัตถุเอง ส่วนคุณค่าของมันก็ไม่เที่ยงเหมือนกัน ไม่เที่ยงอย่างที่อาตมภาพกล่าวแล้ว มันอยู่ที่ค่านิยมที่คน สร้างกันขึ้นเท่านั้น ค่านิยมที่ว่าเป็นกรรมอยู่ในใจของเราที่เรา สร้างมันขึ้น ขอให้คิดดู สำหรับเราอาจจะนึกถึงว่า ต้องใส่เสื้อ นอกให้เรียบร้อย ต้องซักต้องรีด รู้สึกว่ามันให้ความมีศรีสง่า เป็น สิ่งสำคัญในทางสังคม อะไรต่ออะไรมีภูมิฐาน และอาจจะต้องไป นั่งในห้องแอร์คอนดิชันด์ นั่งสบายทำงานอย่างภาคภูมิใจ แต่มาถึง อีกสมัยหนึ่งคันอีกรุ่นหนึ่งอาจจะเห็นว่า เอ พวกผู้ใหญ่ที่มัวไป ใส่เสื้อนอกต้องรีดเสื้อผ้าให้เรียบร้อย ไปนั่งทำงานในห้องแอร์- คอนดิชันด์ ทำโต๊ะให้สะอาด แหม มันไม่ได้ความสุขเลย ไม่ได้เป็นสาระอะไรเลย ต้องไปนั่งลำบาก นั่งต้องระวังเสื้อผ้าของ ตนเอง ต้องระมัดระวังท่าทางอะไรอย่างนี้ สู้ปล่อยตัวซุกซมขมอม ไม่ได้สบายดีกว่า นอนกลางดินกินกลางทรายจะนั่งจะก้มจะกลิ้ง อย่างไรก็ได้ แล้วมันก็จริงของเขาอยู่เหมือนกัน ถ้าว่ากันไปแล้ว ใครจะสบายกว่ากัน คนหนึ่งปล่อยตัวซุกซมขมอม เสื้อผ้าก็ไม่

ต้องริดไม่ต้องเอาใจใส่มัน ปล่อยไป ที่ก็แล้วแต่จะไปนอนที่ไหน อะไรต่ออะไรทั้งนั้น เขาก็ว่าของเขามันสบาย นี่แหละสังคมมันไม่แน่ คุณค่าที่วากันไว้มันขึ้นกับความนิยม สมัยหนึ่งเราอาจจะเห็นว่าอย่างนี้ดีมีศักดิ์มีศรีมีภูมิมีฐาน คนอีกสมัยหนึ่งเมื่อนานเข้า เห็นความเจริญทางวัตถุมากเบียดเบียนเสียแล้ว บอกว่าอย่างนี้ไม่ได้ความหรือหาความทุกข์ให้กับตัวเอง สร้างระเบียบสร้างอะไรต่ออะไรมาให้ตัวเองลำบาก อยู่กันด้วยระเบียบ อยู่กันด้วยมรรยาททางสังคม ไม่มีดีเป็นทุกข์ สู้ไม่ต้องเอื้อเฟื้อต่อสิ่งเหล่านี้อยู่สบายกว่า เขาอาจจะคิดเช่นนั้นอย่างนั้นก็ได้ ในระยะยาวคนอยู่ในเมืองนาน ๆ อาจจะคิดอยู่ในป่าขึ้นมาบ้างก็ได้

การสอนหลักกรรมให้ได้ผล

ในเมื่อคุณค่าของวัตถุนี้มันไม่เที่ยงไม่แท้ อยู่ที่มีการสมมติสร้างค่านิยมกันขึ้น ค่านิยมก็เริ่มในจิตใจของเราเอง นี่แหละจึงเป็นกรรมอันหนึ่งของสังคม สังคมจะเอาอย่างไรเป็นเรื่องของสังคม ในระยะยาว อาตมภาพจึงว่า จะต้องปลูกฝังกันตั้งแต่เด็ก จะต้องการค่านิยมแบบไหน วางกันไว้ เริ่มกันแต่มนกรรมคือค่านิยมนี้ เมื่อกำหนดได้ว่าอันนี้ถูกต้อง แล้วเราจะได้ปลูกฝังคนของเรา ให้สร้างความรู้สึกลึกซึ้งในค่านิยมนี้ตั้งแต่เล็กแต่น้อย เมื่อเป็นค่านิยมที่ดีทั้งามที่ถูกต้องแล้ว เขาก็พอใจ ในระยะยาวก็ได้ผล โดยเฉพาะค่านิยมในเรื่องความซื่อตรงต่อกฎธรรมชาติดันเป็นความสมดุลทางวัตถุกับทางจิตใจ เมื่อปลูกฝังกันมาคนในสังคมนั้นมีค่านิยมอย่างนี้ ต่อไปก็ประพฤติกันได้ เพราะว่ากรรมมันเริ่มจากมนกรรม มีความฝ่ความชอบขึ้นก่อน มิฉะนั้นพระพุทธเจ้าจะไปตรัสทำไมว่า ในกรรมทั้งหลาย กายกรรมก็ตาม วชิกรรมก็ตาม มโนกรรมก็ตาม มโนกรรมสำคัญที่สุด ใน

ลัทธินิครนถ์เขาบอกว่า กายกรรมสำคัญกว่า เพราะกายกรรมนี้แสดงออกมามีภายนอก เอาจิตมาพัน คุณก็ตาย คุณมาเพียงแต่ใจแล้ว ทำให้ฉันทายได้ไหม ท่านองนี้ แต่อย่าลืมว่านี่เขามองแคบสั้นเกินไป ในระยะยาว เรื่องปลูกฝังกันทางจิตใจนี้สำคัญกว่า สังคมจะเป็นอย่างไร ก็เริ่มแต่ในกรรมนี้ไป เพราะฉะนั้นถ้าเราปลูกฝังเด็กของเราให้มีค่านิยมอย่างนี้แล้ว ให้ประพฤติตามแนวแห่งหลักกรรม ต่อไปในระยะยาวก็จะได้ผลอันนี้ กล่าวซ้ำอีกครั้งอย่างสั้นที่สุดว่า จะต้องปลูกฝังมโนกรรมส่วนที่ขอเรียกว่าค่านิยมแห่งธรรม หรือค่านิยมแห่งความซื่อตรงต่อกฎธรรมชาตินี้ ให้มีขึ้นในสังคมให้ได้ โดยเฉพาะในหมู่นุชนของสังคมนั้น และข้อนี้จะต้องถือว่าเป็นภารกิจสำคัญอย่างหนึ่งของการศึกษา เพราะว่าที่จริงแล้ว มันเป็นส่วนเนื้อหาสาระของการศึกษาทีเดียว

อาตมภาพเพียงเสนอความคิดเห็นไว้ จะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์เพียงไรก็สุดแต่ท่านจะพิจารณา ในฐานะที่ส่วนมากท่านก็เป็นผู้สนใจใฝ่ธรรมกันมาแล้ว ได้ศึกษาธรรมกันอยู่ ที่อาตมภาพมาพูดนี้ก็เป็นการพูดในฐานะนักศึกษาธรรมอีกผู้หนึ่ง นำข้อคิดเห็นในการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาเสนอแก่ท่านเป็นการประกอบความคิดการพิจารณา ถ้าหากว่าจะได้ประโยชน์อย่างไรแม้แต่จะเป็นประโยชน์สักเล็กน้อย ก็ขออนุโมทนายินดี เรื่องกรรมนี้เป็นเรื่องของความจริง มนุษย์นั้นก็อยู่กับความจริง และหนีความจริงไปไม่พ้น แต่มนุษย์นั้นก็ไม่ค่อยชอบนักที่จะเผชิญกับความจริง ทั้ง ๆ ที่ตัวจะต้องอยู่กับความจริง อยู่ในความจริง ยิ่งพยายามสร้างสิ่งเคลือบแฝงมาทำให้รู้สึกว่ามีรส มีความสนุกเพลิดเพลินยิ่งขึ้น เหมือนอย่างในเรื่องคุณค่าที่วามมนุษย์เราใช้ปัจจัย ๔ มีคุณค่าแท้กับคุณค่ารองนี้ ความจริงคือคุณค่าแท้ที่ปฏิเสธไม่ได้

แต่เพราะมนุษย์มักไม่ค่อยพอใจอยู่กับความจริง เทียวหาสิ่งที่มาเป็นเครื่องประกอบเคลือบแฝง ทำให้รู้สึกมีร่อยมีสนุกสนานขึ้น เกิดเป็นคุณค่ารอง เป็นทางให้มนุษย์เกิดปัญหาได้มากยิ่งขึ้น เรื่องกรรมเป็นเรื่องความจริง ความจริงนั้นปฏิเสธไม่ได้ และเกี่ยวกับชีวิต เราทุกคนต้องยอมรับความจริง แต่ในเมื่อมันเป็นความจริงแล้ว มันเป็นเรื่องยาก ไม่สนุกสนานเอร็ดอร่อย การที่จะศึกษาให้เข้าใจชัดเจนก็ตาม การจะปลุกฝังกันขึ้นมาก็ตาม เป็นเรื่องยากเรื่องใหญ่ จะต้องทำความพยายามอย่างที่ว่า คือต้องปลุกฝังกันมาตั้งแต่ต้นแต่ค่านิยม จะเอาบิ๊บบิ้นขึ้นมาไม่ได้ มันก็ไม่สนุกสนานอะไรเท่าไร เพราะฉะนั้นก็ยาก เป็นเรื่องยากอย่างที่ว่ามานี้ อาตมภาพขอเสนอไว้ในเวลาอันสั้นนี้และในตอนนั้นก็คิดว่าได้ล่วงเลยเวลาพอสมควร จึงขอยุติเพียงนี้

৯৫৯

สันโดษ

ในการปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติจำต้องเข้าใจความหมายของธรรมที่ตนปฏิบัติอย่างถ่องแท้ ต้องรู้แนวทางหรือวิธีปฏิบัติ และที่สำคัญยิ่งก็ต้องรู้จุดหมายของธรรมข้อนั้น ที่สัมพันธ์กับธรรมข้ออื่นด้วย มิฉะนั้น จะเป็นการปฏิบัติอย่างเลื่อนลอย ไร้ผล ผิดพลาด กลายเป็นความมกมาย และกลับเป็นโทษได้ เช่นเดียวกับการกระทำอย่างอื่น ที่ไร้จุดหมายทั้งหลาย ช้ำยังเป็นเหตุให้มีผู้มองพระพุทธศาสนาไปในทางที่ผิดอีกด้วย โดยเหตุนี้ก่อนจะปฏิบัติธรรมข้อใด น่าจะได้ศึกษาความหมาย แนวการปฏิบัติ และจุดหมายของธรรมข้อนั้นให้เห็นชัดเสียก่อน

ในที่นี้ จะแสดงการศึกษาธรรมแบบวิเคราะห์ไว้สักข้อหนึ่ง คือเรื่อง "สันโดษ" ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางตำรา

ความหมาย

ความสันโดษนี้ ศัพท์บาลีเป็น *สนฺตุฏฺฐิ* แต่ที่ใช้สันโดโสมีบ้างน้อยแห่ง โดยพยัญชนะ คำว่า *สนฺตุฏฺฐิ* หรือ *สันโดษ* แปลได้ดังนี้

๑. ความยินดีพร้อม คือความพอใจ

๒. ความยินดีในของของตน

๓. ความยินดีโดยชอบธรรม

รวมความหมายในทางธรรมว่า สันโดษ คือความยินดีในของที่ตนมี ซึ่งได้มาโดยชอบธรรม หรือความพอใจ มีความสุขได้ด้วยสิ่งที่ได้มาเป็นของตน ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม

วัตถุประสงค์

ก. วัตถุประสงค์ทั่วไป

การประพฤติสันโดษ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนการดำเนินตามอริยมรรค คือ การศึกษาปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ที่จะให้บรรลุจุดหมายสูงสุด คือวิมุตติ (ความหลุดพ้น, ความมีจิตใจเป็นอิสระ) หรือนิพพาน (ความดับกิเลสและทุกข์ได้สิ้นเชิง)

ข. วัตถุประสงค์เฉพาะ

เพื่อให้จิตใจปลอดโปร่ง มั่นคง ปราศจากความติดข้องในสิ่งเย้ายวน ปราศจากความครุ่นคิดกังวลในการที่จะหาทางบำรุงบำเรอปรนเปรอตนเอง จะได้นำเวลาความคิดและแรงงานมาทุ่มเทอุทิศให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตนได้เต็มที่

หลักการ

- มีความเป็นอยู่ทางด้านวัตถุคือปัจจัย ๔ แคพอटी คือพอสะดวกสบาย พอเกื้อกูลแก่สุขภาพ แก่การดำเนินชีวิตที่ติงาม และแก่การปฏิบัติกิจหน้าที่ของตน ไม่ใช่เพื่อโก้ ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ทรูหรา แข่งโอ้อากว่ากัน
- แสวงหาปัจจัย ๔ ด้วยความขยันหมั่นเพียรอย่างจริงจัง โดยทางที่ถูกต้อง ชอบธรรม ซึ่งเหมาะสมกับภาวะและ

- ฐานะของตน ไม่ขัดหรือเสียหายต่อการปฏิบัติหน้าที่ และสามารถนึกถึงสิ่งที่ตนได้มานั้นด้วยความเอิบอิ่มภูมิใจ
- พอใจและมีความสุขได้ด้วยสิ่งที่ตนทำมาได้ เป็นผลสำเร็จของตนเอง ทำจิตใจให้ปลอดโปร่ง ต้งมั่น สงบ ไม่กระวนกระวาย
 - เอาเวลา ความคิด และแรงงานมาอุทิศให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยเต็มที่ พยายามแก้ไข ปรับปรุง ทำงานให้ก้าวหน้า ให้เจริญยิ่งขึ้นไป ไม่พละเวลาและความคิดให้เสียไปด้วยความฟุ้งเฟ้อ ความประนเปรื่อ และไม่ให้จิตใจถูกรบกวนด้วยสิ่งเหล่านี้

คำว่าภาวะและฐานะของตนนั้น เช่น เป็นบรรพชิต หรือเป็นคฤหัสถ์ เป็นต้น ซึ่งมีขอบเขตแห่งการดำเนินชีวิต การประพฤติปฏิบัติ และการหาเลี้ยงชีพแตกต่างกันไปตามระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมและประเพณีของสังคม เป็นต้น

ขอบเขต

ปัจจัย ๔ เป็นขอบเขตของสันโดษ หมายความว่า สันโดษเป็นธรรมที่จำกัดไว้ให้ใช้กับปัจจัย ๔ คือ ให้ใช้สันโดษกับสิ่งที่เป็นเครื่องอาศัยเลี้ยงชีวิตด้านวัตถุเท่านั้น ไม่เกินความถึงความดีงาม และหน้าที่การงาน เป็นต้น^๑

๑. ข้อความแต่เริ่มต้นบทความ ถึงตอนนี้ และแม้ต่อจากนี้ไป พึงดูหลักฐานตามที่มาต่อไปนี้คือ ที.ลี. ๙/๑๐๑/๘๑; ม.ม. ๑๒/๒๒/๒๓; อัง.อุฎฺธก. ๒๓/๑๒๐/๒๓๖; อัง.ทสฺสีก. ๒๔/๑๘/๓๐; ๒๔/๗๐/๑๔๐; ๒๔/๘๓/๑๖๔; อัง.เอก. ๒๐/๖๒/๑๓; อัง.จุฑก. ๒๑/๒๘/๓๕; ๒๑/๑๔๔/๒๘๕; ม.ม. ๑๓/๓๒๐/๓๑๙; อัง.ทสฺสีก. ๒๔/๓๐/๗๑; ชุ.ธ. ๒๕/๑๐/๑๓ ฯลฯ

กรณีที่ไม่สอนไม่ให้สันโดษ

พระพุทธเจ้า ไม่ได้ทรงสอนให้มีความสันโดษในเรื่องทุกอย่าง ในบางกรณีกลับทรงสอนไม่ให้สันโดษ และความไม่สันโดษนี้ นับว่าเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งด้วย เช่นที่ได้ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้ชัดคุณของธรรม ๒ ประการ คือ ความเป็นผู้ไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย อย่างหนึ่ง และความไม่รู้จักระย่อในการทำความเพียร อย่างหนึ่ง”^๑

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ก็เพราะอาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ เช่น เพราะยังไม่ทรงพอพระทัยในความรู้และคุณพิเศษที่ได้ในสำนักของอาฬารดาบส และอุทกดาบส จึงทรงแสวงธรรมและบำเพ็ญเพียรต่อมา และเพราะไม่ทรงท้อถอย จึงบรรลุโพธิญาณได้

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ย่อมบรรลุความยิ่งใหญ่ และความไพบูรณ์ในธรรมทั้งหลาย ชั่วโมงไม่นานเลย คือ เป็นผู้มากด้วยความสว่างแห่งญาณ ๑ เป็นผู้มากด้วยการประกอบความเพียร ๑ เป็นผู้มากด้วยความเบิกบานใจ (มีปิติและปราโมทย์) ๑ เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษ (ในกุศลธรรมทั้งหลาย) ๑ เป็นผู้ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ และมุ่งมั่นพยายามทำให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑”^๒

อนึ่ง ตามหลักฐานนี้ คุณธรรมคือความไม่สันโดษ ก็มีขอบเขตด้วยเหมือนกัน คือ จำกัดให้ใช้กับกุศลธรรมทั้งหลาย อันได้แก่สิ่งที่เป็นการดีงาม ถูกต้อง ชอบด้วยเหตุผล เกิดจากปัญญา สิ่งที่ดีตรงกับความชั่ว ทำให้ชีวิตจิตใจเจริญงอกงาม ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๑. อัง.ทุก. ๒๐/๒๕๑/๖๔; อภิ.ส. ๓๔/๑๕/๘.

๒. อัง.ฉก. ๒๒/๓๕๑/๔๘๒.

พูดสรุปได้ว่า ท่านให้สันโดษในปัจจัย ๔ แต่ไม่ให้สันโดษในกุศลธรรม หรือให้สันโดษในการแสวงวัตถุ แต่ไม่ให้สันโดษในการทำสิ่งที่ดี

บุคคลที่ต้องสันโดษ

สันโดษ เป็นธรรมที่ท่านเน้นพิเศษสำหรับบรรพชิต ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนสันโดษไว้มากมายหลายแห่ง พบแต่ที่ตรัสสอนแก่พระภิกษุเท่านั้น ไม่พบที่ตรัสสอนคฤหัสถ์โดยเฉพาะเลย มีพบ ๒-๓ แห่งเท่านั้นที่ไม่ระบุชื่อว่าตรัสแก่พระภิกษุ คือตรัสเป็นข้อธรรมกลางๆ ในมงคลสูตร^๑ ว่าเป็นอุดมมงคลอย่างหนึ่ง และในธรรมบท^๒ ว่าเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง แม้ที่กำหนดว่าเป็นลักษณะตัดสินธรรมวินัยอย่างหนึ่งใน ๘ ประการ ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นหลักกลางๆ ก็ตรัสแก่พระภิกษุณี คือพระนางมหาปชาบดีโคตมี^๓

การที่พระพุทธเจ้ามุ่งตรัสสอนสันโดษแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นพิเศษนั้น เป็นเพราะการออกบวชเป็นพระภิกษุมีความมุ่งหมายที่จะทำความเพียร บำเพ็ญข้อปฏิบัติทางจิตใจและแจกจ่ายธรรมทาน โดยเฉพาะ จึงต้องพยายามตัดกังวลและสิ่งเย้ายวนทางวัตถุให้เหลือน้อยที่สุด เพื่อใช้เวลาและแรงงานให้เกื้อกูลแก่การบำเพ็ญสมณธรรมมีสมาธิเป็นต้น และการเทศนาสั่งสอนธรรม ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระภิกษุ

๑. ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๘/๓๗๗ (ตอบปัญหาเทวดา, อรรถกถาชื่อ ขุททก.อ. ๑๗๒: สุตตอ. ๒/๑๒๕) วามงคลข้อสันโดษนี้จัดเข้าเป็นข้อปฏิบัติเมื่อออกบวชแล้ว)

๒. ขุ.ธ. ๒๕/๒๔/๔๒ (เฉพาะแห่งนี้ อรรถกถาเล่าเรื่องประกอบว่าตรัสแก่คฤหัสถ์คือพระเจ้าโกศล)

๓. วินย. ๗/๕๒๓/๓๓๑, อง.อภุจก. ๒๓/๑๔๓/๒๘๔

ถึงแม้สันโดษจะเป็นธรรมที่มุ่งเน้นพิเศษสำหรับบรรพชิต แต่คฤหัสถ์ก็ควรประพฤติ โดยทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย และขอบเขตให้ถูกต้อง แล้วปฏิบัติตามหลักการ คือ ตัดความกังวลฟุ้งเพื่อและการปรนปรีดตนเอง มุ่งมั่นใส่ใจในการปฏิบัติหน้าที่การงานของตน

ธรรมควบประสาน

ในการปฏิบัติธรรมข้อหนึ่ง ๆ มิใช่ว่าผู้ปฏิบัติจะมุ่งบำเพ็ญคุณธรรมข้อนั้นโดยลำพังอย่างเดียว ตามปกติมักมีธรรมที่ควรปฏิบัติควบคู่ประสานกัน เพื่อเสริมและเพิ่มกำลังแก่กันด้วย พระพุทธเจ้าจึงมักตรัสธรรมเป็นหมวด ๆ มีจำนวนต่าง ๆ กัน และธรรมบางข้อมักมากำคู่กันเสมอ ไม่ว่าในหมวดธรรมใด ๆ เช่น เมื่อสอนศรัทธาแล้วก็ต้องสอนปัญญาด้วย เพื่อไม่ให้กลายเป็นความมกมาย เป็นต้น

สำหรับธรรมข้อสันโดษนี้ ก็มีธรรมควบประสาน ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ด้วยกันเกือบทุกครั้งอย่างหนึ่ง คือความเพียร พยายาม หรือวิริยารัมภะ ที่แปลกันว่า การปรารภความเพียร ถือเอาความหมายง่าย ๆ ว่า การระดมความเพียรหรือตั้งหน้าตั้งตาเพียรพยายามปฏิบัติหน้าที่ ไม่หยุดยั้ง หลักฐานในเรื่องนี้พึงดู นาถกรณธรรม ๑๐ กถาวัตถุ ๑๐ และธรรมหมวดอื่นๆ ตามที่มาทั้งหลายซึ่งอ้างไว้แล้วข้างต้น

ลักษณะของผู้สันโดษ

- เป็นผู้แสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพด้วยความเพียรและปัญญาเท่าที่เหมาะสมกับภาวะของตน และเป็นการชอบธรรม
- ไม่อยากได้ของผู้อื่น หรือของที่ไม่ชอบธรรม ไม่ทำการ

ทุจริตเพราะปากท้อง และผลประโยชน์ส่วนตัว

- เมื่อหามาได้ และใช้สอยสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่ติด ไม่หมก มุ่นมัวเมา ไม่กลายเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น
- เมื่อไม่ได้ เมื่อสุดวิสัยไม่สำเร็จ ก็ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย ไม่ยอมให้ความผิดหวังครอบงำ ยังคงปฏิบัติหน้าที่การงานของตนต่อไปได้ และพยายามทำใจให้ผ่อนคลายสงบเป็นปกติ
- ไม่ถือเอาสิ่งที่ตนหาได้ สมบัติของตน หรือผลสำเร็จของตน มาเป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น
- หาความสุขได้จากสิ่งที่เป็นของตน หรือเป็นสิทธิของตน สามารถดำรงชีวิตที่มีความสุขในฐานะที่ตนเข้าถึงในขณะนั้น ๆ
- มีความภูมิใจในผลสำเร็จที่เกิดจากเรี่ยวแรงกำลังงานของตน มีความอดทน สามารถรอคอยผลสำเร็จที่จะพึงเกิดขึ้นจากการกระทำของตน
- มีความรักและภักดีในหน้าที่การงานของตน มุ่งหน้าปฏิบัติหน้าที่การงานให้ก้าวหน้า และบรรลุความสำเร็จ

อาการแปลกปลอมหรือสันโดษเทียม และความหมายที่คลาดเคลื่อน

การปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกับความเป็นไปอย่างอื่นส่วนมาก คือมีความไขว่ไขว ความเข้าใจผิด และการหลงลงได้ สันโดษก็เป็นธรรมข้อหนึ่ง ที่มีสภาพความประพฤติชั่วบางอย่างมาคล้ายคลึงเข้า โดยอาการภายนอก ความชั่วที่ดูเห็น ๆ คล้ายสันโดษนี้ คือความเกียจคร้าน เฉื่อยชา ไม่เอาธุระ ความเพิกเฉยต่าง ๆ

การวินิจฉัยอาการแปลกปลอม หรือลงนี้ กระทำได้ไม่ยาก

ข้อตัดสินที่เด็ดขาดคือ พิจารณาว่าผู้หนึ่งมุ่งหน้ากระทำการสิ่งที่ดีงาม ปฏิบัติหน้าที่การงานของตนหรือไม่ ถ้าไม่ ก็พึงวินิจฉัยว่าเป็น ความเกียจคร้านเฉื่อยชา

ความหมายคลาดเคลื่อนของสันโดษที่ใช้กันมากในปัจจุบัน คือ การปลีกตัวจากสังคมไปอยู่สงบเงียบ หรือการไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับใคร ซึ่งใกล้กับความหมายของคำว่า “วิเวก”

ธรรมที่เป็นปฏิบัติ (ธรรมที่พึงกำจัดด้วยสันโดษ)

๑. การเบียดเบียนกันเพราะความอยากได้ของผู้อื่น
๒. การทูลจริต เพราะอยากได้ แต่ไม่ยอมยกทำ หรืออยากได้เร็วโดยทางลัด ไม่อาจรอคอยผลสำเร็จที่จะพึงเกิดจากการกระทำของตนเอง
๓. ความฟุ้งเฟ้อ สลวย การใช้ชีวิตอย่างโก้หรู ฟุ้งเฟ้อ แต่ไม่ชอบทำการงาน
๔. ความทอดทิ้ง ละเลย ไม่เอาใจใส่ในหน้าที่การงาน ตลอดถึงการทูลจริตต่อหน้าที่
๕. ความเกียจคร้าน เฉื่อยชา
๖. ความเดือดร้อนใจ ความกระวนกระวาย รุ่มร้อน หาความสุขไม่ได้เพราะไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอ มีความไม่พอใจอยู่ตลอดเวลา

ผลได้พิเศษ

ผลพลอยได้พิเศษ นอกเหนือจากที่เป็นวัตถุประสงค์เฉพาะของธรรมข้อนี้ มีหลายอย่าง เช่น

๑. สิ่งที่ตนมีอยู่และแสวงหามาเพื่อสร้างความสุขความสะดวกสบายแก่ตน ก็ให้ความสุขได้จริง

๒. ป้องกันความทุจริต ที่จะเกิดจากความอยากได้โดยไม่
อยากทำ การได้ไม่รู้จักพอ และการอยากได้ของของ
ผู้อื่น ทำให้สังคมสงบสุขไปด้วย
๓. ทำให้มุ่งปฏิบัติกิจหน้าที่ของตน ทำให้เกิดความก้าว
หน้าทั้งส่วนตัว และความเจริญของประเทศ
๔. ป้องกันความสูญเสียที่จะเกิดจากความฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้อ
ของประชาชน ทำให้เวลาความคิดและแรงงานเกิดผล
ออกมามากขึ้น

สันโดษประยุกต์

สันโดษนี้ เมื่อนำไปประยุกต์ใช้ในทางสังคมระดับชาติ ก็
อาจแปลความหมายเป็นความพอใจในผลิตผลของประเทศของ
ตน ความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตนเป็นของชาติของตน และความร่วม
ใจกันสร้างสรรค์ผลสำเร็จให้เป็นสมบัติของชาติของตนเอง ด้วย
ความพากเพียร และอดทน

ในที่นี้ จะไม่พิจารณาว่า การประยุกต์สันโดษมาใช้ในกรณีนี้
เป็นสิ่งควรทำหรือไม่อย่างไร เป็นแต่พูดให้เห็นว่าเป็นไปได้ในรูป
เช่นนั้น และถ้าคนในชาติใดเป็นคนสันโดษตรงตามความหมาย
ของธรรม ผลที่ปรากฏออกมาเป็นส่วนรวมของชาตินั้น ก็จะเป็น
เช่นนั้น

ปัจจุบันนี้ น่าจะได้มีการศึกษาข้อธรรมต่างๆ ที่ชวนไขว่เขว
เช่น สันโดษนี้ และเรื่อง ทาน ศีล กรรม เป็นต้น ในรูปวิเคราะห์
เพื่อให้เข้าใจชัดเจน เป็นการป้องกันภัยที่จะเกิดจากความรู้เท่า
ไม่ถึงการณ์ การเข้าใจโดยลัทธิว่าถือตามๆ กันมา และการตีความ
ให้เข้ากับประโยชน์ส่วนตัว โดยไม่คำนึงถึงหลัก อันก่อให้เกิด

๑๕๖

ความคลาดเคลื่อนในการปฏิบัติธรรม และทำให้มองหลักธรรม
ในทางที่ผิด ซึ่งเป็นความเสียหายแก่พระศาสนาและสังคมเป็น
อย่างยิ่ง

วรรณะ

การแบ่งชั้นกันในหมู่ประชาชนเป็นลักษณะที่มีอยู่ในสังคมทั่วไป ไม่ว่าในยุคสมัย หรือถิ่นฐานใด แต่การแบ่งชนชั้นที่มีชื่อว่า วรรณะ เป็นลักษณะพิเศษของสังคมอินเดียโดยเฉพาะ ซึ่งหาเทียบไม่ได้ในสังคมอื่น

วรรณะ คือระบบการแบ่งชนชั้นในสังคม ตามหลักศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือเอาชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ บุคคลเกิดในวรรณะใด ย่อมได้รับสิทธิและแนวทางดำเนินชีวิตตามที่หลักคำสอนในศาสนาพราหมณ์ชี้แนะชี้แจงให้ไว้สำหรับวรรณะนั้น แน่นนอนตายตัวชั่วชีวิตของตน

ชาวอินเดีย ได้เชื่อถือและประพฤติปฏิบัติเคร่งครัดตามคำสอนและจารีตเกี่ยวกับวรรณะมาเป็นเวลากว่าพันปี กระทั่งการถือวรรณะนั้น ไม่เพียงแต่แพร่หลายแทรกอยู่เป็นลักษณะสามัญในสังคมอินเดียทุกระดับเท่านั้น แต่ยังมีการถือซับซ้อนแบ่งย่อยช่อยออกไป ทำให้จำนวนวรรณะเพิ่มพูนขึ้นตามยุคสมัย จนเกือบจะนับไม่ถ้วนอีกด้วย และความเชื่อนั้นฝังลึกเหนียวแน่นจนกระทั่งว่า แม้ชาวอินเดียที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นแล้ว เช่น เป็นมุสลิม ลิกข์ และคริสต์ เป็นต้น ก็ยัง

มีความยืดถือวาระแฝงติดไป พลอยให้มีการแบ่งชั้นทำนองคล้ายกันในหมู่ศาสนิกนั้น ๆ อีกด้วย

เหตุเกิดวาระ

ก. ตามตำนาน

๑) ทฤษฎีเกี่ยวกับลำดับยุค

การแบ่งกาลเวลาตามหลักศาสนาพราหมณ์ เป็นสิ่งเนื่องด้วยองค์พระเป็นเจ้าผู้สร้าง คือพระพรหม วันคืนหนึ่งเต็มๆ ของพระผู้สร้าง ทั้งข้างสว่างคือกลางวันและข้างมืดคือกลางคืน มีชื่อเรียกเฉพาะว่ากัป หรือกัลป์หนึ่ง เทียบมาตราเวลาของมนุษย์ได้ ๔,๖๔๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี กำหนดเอกกัปหรือกัลป์นี้เป็นหลัก แบ่งซอยออกเป็นมาตราเวลาได้ ดังนี้

๑ กัลป์ = ๒ อรรธกัลป์

๑ อรรธกัลป์ = ๑,๐๐๐ มหายุค หรือ มัณวันตระ

๑ มหายุค = ๔ ยุค

ยุคทั้ง ๔ นั้นคือ

๑. กฤตยุค เทียบมาตราเวลามนุษย์ได้ ๑,๔๔๐,๐๐๐ ปี

๒. เตรตยุค " ๑,๐๗๐,๐๐๐ ปี

๓. ทวาปรยุค " ๗๒๐,๐๐๐ ปี

๔. กลียุค " ๓๕๐,๐๐๕ ปี

แต่ละยุคเริ่มต้นด้วยสนธยา และสิ้นสุดลงด้วยสนธยามะเป็นช่วงต่อระหว่างยุค และเมื่อครบ ๔ ยุค เป็นมหายุคหนึ่งนั้นโลกจะสิ้นสุดลงด้วยลยะ กลับคืนเข้าสู่หทัยแห่งพรหมครั้งหนึ่ง

กำเนิดแห่งหมู่ชนในวาระทั้ง ๔ เป็นไปตามความเจริญและความเสื่อมที่เกิดขึ้นในยุคทั้ง ๔ กล่าวคือ ในยุคต้นที่เรียก กฤตยุค หรือสัตตยยุคนั้น เป็นยุคที่โลกเจริญที่สุด เรียกว่าเป็น

ยุคทอง มนุษย์ที่เกิดในยุคนี้มีวาระเดียว คือ ทั้งสละ มีสืชาว
กาลล่วงมา โลกนี้เสื่อมลง ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมปรากฏ
ในหมู่มนุษย์มากขึ้นโดยลำดับ มนุษย์วาระต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น
ตามกันมา

- มนุษย์พวกที่เกิดสืบมาแต่วาระเดิมในยุคที่ ๑ ได้แก่
มนุษย์วาระพราหมณ์
- มนุษย์พวกที่เกิดสืบมาแต่ไตรตยุคหรือไตรตายุคที่ ๒
ได้แก่มนุษย์วาระกษัตริย์
- มนุษย์พวกที่เกิดสืบมาแต่ทวาปรยุคที่ ๓ ได้แก่มนุษย์
วาระไวยศยะหรือแพศย์
- ส่วนมนุษย์ที่เกิดในยุคปัจจุบันคือกสิยุค ได้แก่พวก
ศูทรและวาระอันต่ำต้อยทั้งหลาย

๒) ทฤษฎีองค์คัพพของพระพุทธเจ้า

คัมภีร์ฤคเวทกล่าวถึงกำเนิดของวาระต่าง ๆ ว่าพระพรหม
ได้ทรงสร้างมนุษย์ในวาระทั้ง ๔ จากอวัยวะต่าง ๆ ของพระองค์ดังนี้

๑. ทรงสร้างพราหมณ์จากพระโอษฐ์
๒. ทรงสร้างราชันย์หรือกษัตริย์จากพระพาหา
๓. ทรงสร้างไวยศยะหรือแพศย์จากพระโสณ
๔. ทรงสร้างศูทรจากพระบาท

ข. สันนิษฐานตามหลักวิชา

คำว่า "วาระ" แปลว่า "สืผิว" ทำให้สันนิษฐานว่า การแบ่ง
ชั้นคนในระยะแรกคงถือตามสืผิว พราหมณ์ซึ่งเป็นวาระสูงสุด
เดิมคงเป็นพวกผิวขาวทั้งสิ้น แต่อาศัยกาลเวลาที่ล่วงมานาน มี
การผสมระคนกันในทางเชื้อชาติบ้าง สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์
และความเป็นอยู่เป็นองค์ประกอบบ้าง สืผิวจึงไม่เป็นเครื่องหมาย
ที่แน่นอน

คำอีกคำหนึ่งที่คู่กันมากับคำว่า “วรรณะ” ก็คือคำว่า “ชาติ” แปลว่า “กำเนิด” ซึ่งมีความหมายเล็งไปถึงเชื้อสายหรือเผ่าพันธุ์ พิจารณาในแง่นี้ การแบ่งชนชั้นคงเกิดจากการแบ่งแยกพวกหมู่กันตามเผ่าพันธุ์ด้วย ปรากฏสันนิษฐานว่า พวกนักบวช นักบวช และพ่อค้า เผ่าอารยัน ได้กลายมาเป็นคนวรรณะกษัตริย์ พรหมณ์ และแพศย์ พวกทาสของอารยันได้กลายมาเป็นวรรณะศูทร ส่วนพวกเจ้าถิ่นชมพูทวีปแต่เดิม และชนเผ่าล้าหลังอื่นๆ เป็นพวกนอกวรรณะก่อน และค่อยๆ ถูกจัดรวมเข้าในวรรณะต่ำๆ

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ มีความหมายแสดงไว้ว่า วรรณะพรหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ เป็นอารยะ (บาลีว่า อริยะ) ส่วนวรรณะศูทรและนอกนั้น เป็นอนารยะ (บาลีเป็น อนริยะ)

การแบ่งชั้นตามระบบวรรณะของสังคมอินเดียนี้ เป็นเครื่องมือสงวนและจำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพและกิจกรรมทั้งหลายต่างกับในสังคมอื่นซึ่งส่วนมากการประกอบอาชีพ และฐานะทางเศรษฐกิจอันเนื่องด้วยอาชีพ เป็นเครื่องแบ่งชนชั้น

ระบบความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับ วรรณะ

ถือกันว่า พระมनु เป็นผู้วางระเบียบและกฎเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องวรรณะไว้ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะนั้นมีละเอียดพิถีพิถันมาก ขอยกตัวอย่างแสดงไว้พอเป็นที่สังเกต

วรรณะ ๓ พวกแรกเรียกว่าเป็น *ทวิชะ* เพราะเกิดได้ ๒ ครั้ง (โดยกำเนิดจากครรภ์มารดาครั้งหนึ่ง และโดยพิธีคล่องสายยัชโญวิตอีกครั้งหนึ่ง) ส่วนศูทรและคนนอกนั้นเป็นพวกเกิดได้ครั้งเดียว ไม่มีสิทธิในยัชโญวิต พวกทวิชะมีสิทธิเรียนพระเวทได้ ประกอบยัญพิธีตามคัมภีร์พระเวทได้ ดำเนินชีวิตตามหลัก *อาศรม ๔* (คือ

พรหมจารี คฤหัสถ์ วานปรสัถ์ และสันยาสิ) ได้ ส่วนพวกศูทร และพวกนอกจากนี้ ไม่มีสิทธิเหล่านี้เลย

วรรณะทั้ง ๔ และพวกนอกวรรณะทั้งหลาย ยังแบ่งย่อย ซอยออกไปอีกมากมายตามอาชีพเล็ก ๆ น้อย ๆ และรังเกียจกันเองต่อ ๆ ไปตามวรรณะปลีกย่อยเหล่านั้น เช่น พวกจัณฑาล ก็มีการแบ่งชั้นกันและรังเกียจกันตามชั้นที่แบ่งนั้น ๆ เป็นต้น ทำให้ทุกหน่วยย่อยของสังคมอินเดียเป็นสังคมที่ปิดตัว แยกขาดจากกันเสร็จไปเป็นหน่วย ๆ

ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม วรรณะทั้ง ๔ ถูกห้ามไม่ให้คบหากัน โดยเฉพาะไม่แต่งงานกัน ไม่กินอาหารร่วมกัน คนวรรณะสูงไม่กินอาหารที่คนวรรณะต่ำปรุง หรือแม้แต่จะต้องกำมือให้ดูจำเป็นให้ต้องเกี่ยวข้องกัน เช่น ใช้ของสาธารณูปโภค มีสระน้ำเดียวกัน เป็นต้น ก็ให้แบ่งเขตกันใช้ หรือปันระยะที่จะต้องอยู่ห่างจากกัน เช่น วรรณะนั้นห่างจากวรรณะนี้ ๔๖ ก้าว ๔๐ ก้าว ๑๕ ก้าว ๑๒ ก้าว เป็นต้น

การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็มีรายละเอียดของการปฏิบัติต่างกันออกไป เช่น ในหมู่วรรณะสูงด้วยตนเองใช้คาถาบูชาญูต่างกัน สายยัชโญปวีตทำด้วยวัสดุต่างชนิดกัน วิธีการไหว้ต่างกัน โดยอาการโค้ง การแบมือ และเหยียดมือ เป็นต้น สิบประจำวรรณะก็กำหนดไว้ให้แปลกกันคือ สีขาวสำหรับวรรณะพราหมณ์ สีแดงสำหรับวรรณะกษัตริย์ สีเหลืองสำหรับวรรณะแพศย์ สีดำสำหรับวรรณะศูทร ฐานะความเป็นอยู่ก็ต่างกัน เช่น คนจัณฑาลถึงจะมีเงินทองก็ไม่มีสิทธิสร้างบ้าน ๒ ชั้น การลงโทษในความผิดอย่างเดียวกันก็ต่างกัน เช่น คนวรรณะต่ำฆ่าพราหมณ์ จะต้องถูกลงโทษด้วยวิธีฆาตกรรมจนตาย แต่พราหมณ์ฆ่าศูทรมีค่าเท่ากับฆ่าแมว จึงจก นก กบ

ชนชาติอื่นก็อาจถูกจัดเข้าระบบวรรณะได้ตามฐานะ เช่น พวกโมกุลหรือมุซูล ที่ เป็นนักปกครองชาวมุสลิม และชาวอังกฤษ ก็อาจถูกจัดเข้าเป็นวรรณะกษัตริย์พวกหนึ่ง ดังนั้นเป็นต้น

ปัจจุบัน วรรณะของชาวอินเดีย ได้แยกย่อยออกไปจนมี จำนวนประมาณ ๓,๐๐๐ วรรณะ และเกิน ๒๕,๐๐๐ อนุวรรณะ และยังมีวรรณะใหม่ๆ เกิดเพิ่มอยู่เรื่อย ๆ บางวรรณะมีสมาชิก จำนวนล้าน แต่บางวรรณะมีเพียงจำนวนร้อย

ผลดี-ผลเสีย

ระบบวรรณะเกิดขึ้นเพราะชนเผ่าอารยันต้องการสงวน อภิสิทธิ์ต่าง ๆ และครอบครองความมั่งคั่ง ความยิ่งใหญ่ไว้ ให้แก่เผ่าของตน แต่ระบบวรรณะนั้นมีผลเสียมากมายหลายอย่าง ผลเสียบางอย่างเลวร้ายจนกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่าผลดี ขอยกตัวอย่าง ผลดีผลเสียพอให้เห็นดังนี้

- ทำให้เกิดการผูกขาดอาชีพ และจำกัดตัวอยู่เฉพาะถิ่น หนึ่ง ๆ ขยายออกไปไม่ได้ ไม่มีความขยายตัวก้าวหน้า ทางเศรษฐกิจ
- ทำให้เกิดความแตกแยกกัน แม้มีอาชีพใกล้เคียงกันก็ ร่วมมือกันไม่ได้ แม้อยู่ในวรรณะเดียวกัน ก็แบ่งย่อย กันออกไปอีก รังเกียจกันเอง รวมกำลังกันไม่ได้
- ทำให้ไม่มีความคิดริเริ่มใหม่ๆ เพราะผู้คิดอะไรแปลก ใหม่ ถูกรังเกียจว่านอกสุนนอกทาง ถูกประณาม และ ถูกลดฐานะในสังคมวรรณะ
- ทำให้เกิดความชำนาญพิเศษในกลุ่มอาชีพ เพราะถ่ายทอดต่อกันมาในหมู่ชนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะเป็นเวลายาวนาน
- ทำให้เกิดการยึดมั่นในความเชื่อดื้อ ประเพณีและจารีต

ต่าง ๆ อย่างเหนียวแน่น ปรับตัวเข้ากับสิ่งใหม่หรืออิทธิพลจากภายนอกไม่ได้ ทำให้ประเทศอินเดียและศาสนาฮินดูอยู่รอดได้สืบมา ไม่กลมกลืนไปกับระบบอื่น ๆ จากภายนอก

ความยึดมั่นในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวรรณะของอินเดียนั้นเหนียวแน่นลึกซึ้ง จนกล่าวได้ว่าถ้าไม่หาระบบอื่นมาเตรียมพร้อมที่จะแทนที่ไว้ก่อนแล้ว การเลิกระบบวรรณะในอินเดียจะก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี อาจถึงทำให้ชาติอินเดียแตกสลายย่อยยับก็ได้

ทัศนะและวิธีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาในเรื่องวรรณะ

ก. ในทางทฤษฎี (หลักการแทนหลักพรหมนิรมิต)

- ๑) ต่อด้านและหักล้างความเชื่อถือในเรื่องวรรณะ ด้วยการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและสังคม โดยการกระทำของมนุษย์ แทนทฤษฎีการสร้างโลก และบันดาลความเป็นไปในสังคมโดยพระผู้เป็นเจ้า
- ๒) มิให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกและวัดความสูงต่ำของมนุษย์ ให้ถือคุณธรรม ความสามารถ และความประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องแบ่งแยกวัดความทรามและความประเสริฐของมนุษย์
- ๓) สอนให้ตระหนักว่า วรรณะไม่สามารถติดกัน จำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์ บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากัน และสามารถทำตนให้ดีเลวได้จนถึงที่สุดเท่า ๆ กัน ควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทางชีวิตและ

การปฏิบัติของตนเอง

ข. ในทางปฏิบัติ

- ๑) ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวรรณะ และรับคนจากทุกวรรณะเข้ามาสู่ความมีฐานะและสิทธิที่เท่าเทียมกัน และวางระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยค้ำจุนสังคมปราศจากวรรณะไว้
- ๒) บัญญัติความหมายและสร้างความรู้สึกลึกใหม่ ๆ ให้กับถ้อยคำต่าง ๆ ที่แสดงความแบ่งแยกชนชั้นเท่าที่มีใช้อยู่ในสมัยนั้น ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่จะวัดคนด้วยคุณธรรม มิใช่ชาติกำเนิด เช่นคำว่า อริยะ หรืออารยะ คำว่า พราหมณ์ จัณฑาล เป็นต้น

ตัวอย่างคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับวรรณะ

ก. ตัวอย่างพระสูตร

๑) วาเสฏฐสูตร (ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕; พ.ธ. ๒๕/๓๘๑/๔๕๐) เป็นคำสอนทนายระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาณพวรรณะพราหมณ์ ๒ คน ว่าด้วยเหตุผลหรือคุณสมบัติที่จะให้ได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์

มาณพทั้ง ๒ คือ วาเสฏฐะ และภารทวาชะ ได้เถียงกันว่าในบรรดาคุณสมบัติ ๒ ฝ่ายของพราหมณ์คือ ชาติกำเนิดที่บริสุทธิ์ เป็นอุภโตสุชาติตลอด ๗ ชั่วคน กับศีลและวัตร อย่างไหนจะสำคัญกว่ากัน และอย่างไหนเป็นคุณสมบัติที่ตัดสินความเป็นพราหมณ์ได้เด็ดขาด มาณพทั้ง ๒ มีความเห็นคนละอย่าง ตกลงกันไม่ได้ พอดีได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าและทราบว่พระองค์เสด็จมาถึงถิ่นนั้น จึงชวนกันไปเฝ้าทูลขอความเห็น จากคำสอนทนายครั้งนั้น สรุปพุทธมติได้ดังนี้

ในหมู่มนุษย์ ไม่มีความแตกต่างที่เสร็จสิ้นมาจากชาติกำเนิด เหมือนอย่างพืชและสัตว์ที่ต่างชนิดต่างพันธุ์กัน ความแตกต่างในหมู่มนุษย์เกิดจากสมัญญา คือชื่อที่สมมติให้แตกต่างกันไป เช่นการแยกพวกตามประเภทของอาชีพที่ประกอบ ครั้นความยึดถือในเรื่องชื่อและโคตรฝังแน่นกันมานาน ก็เกินไปถึงกับถือว่าเป็นพราหมณ์หรือเป็นอย่างนั้น ๆ ตามชาติกำเนิด แต่ความจริงแล้ว มนุษย์จะเป็นอย่างไร ๆ ไปตามชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่เป็นเพราะกรรม ที่เห็นง่าย ๆ ก็คือการทำงานอาชีพที่ทำ เช่น ทำนา เป็นกสิกร ค้าขายเป็นพ่อค้า ลักขของเป็นโจร เป็นต้น ชาวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม ถ้าจะตัดสิ้นความเป็นพราหมณ์นั้น ก็ต้องตัดสิ้นด้วยกรรม ไม่ใช่ด้วยชาติกำเนิด ถ้าจะยกให้ว่าพราหมณ์เป็นคนสูงสุด ประเสริฐสุด ก็ต้องกำหนดคุณธรรมที่ถือว่าดีเลิศประเสริฐสุดเป็นเครื่องวัด และบ่งไว้ว่า นั่นคือคุณสมบัติของพราหมณ์ ใครก็ตามที่ประกอบด้วยคุณธรรมนั้น มีคุณสมบัติถูกต้องตามนั้น ก็เป็นพราหมณ์ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะมิชาติกำเนิดมาอย่างไร พราหมณ์อย่างนี้จึงจะถือว่าเป็นบุคคลสูง เลิศ ประเสริฐแท้จริง

๒) *อัคคัญญสูตร* (ที.ปา. ๑๑/๕๑/๘๗) เป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับมาณพวรรณะพราหมณ์ ๒ คน ว่าด้วยปัญหาว่าวรรณะไหนจะประเสริฐกว่ากัน การสนทนานั้นปรารภกล่าวของพราหมณ์ทั้งหลายที่ยกย่องแต่วรรณะพราหมณ์ว่าเป็นวรรณะขาว เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เป็นทายาทของพระพรหม เป็นวรรณะที่ประเสริฐสุด และประณามว่าคนพวกอื่นเป็นวรรณะดำต่ำทราม

พุทธมติในเรื่องนี้มีว่า พวกพราหมณ์ไม่ระลึกถึงความหลังของตนเอง เห็นกันอยู่ชัดแจ้งว่าพราหมณ์ก็เกิดมาโดยวิธทาง

อย่างเดียวกับคนสามัญทั้งหลายอื่น หาได้เกิดจากโอษฐ์พระพรหม
ใดๆ ไม่ ความจริงคนในวาระทั้ง ๔ วาระไหนก็ตาม ก็ปรากฏว่า
มีคนดีบ้างชั่วบ้างด้วยกันทั้งนั้น เมื่อประพตชีวะ จะเป็นคนใน
วาระไหน ก็เป็นคนชั่ว เมื่อประพตติ จะอยู่ในวาระไหน
ก็เป็นคนดี ถ้าจะถือเป็นคนพวกต่ำ (ต่ำ เลว) พวกขาว (สูง เลิศ)
ก็ต้องถือตามธรรมดา ธรรมดา ไม่ใช่วาระต่ำ วาระขาว
ใครประพตติธรรมดา (ความชั่ว) ก็เป็นคนพวกต่ำ ใครประพตติ
ธรรมดา (ความดี) ก็เป็นคนพวกขาว ประพตติเมื่อใด เป็นเมื่อ
นั้น ผู้ใดประพตติธรรม ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐ ความประเสริฐเป็น
ไปโดยธรรม ความประเสริฐเป็นเพราะธรรม จึงชื่อว่าความ
เป็นคนประเสริฐนั้นเกิดจากธรรม ธรรมเป็นผู้สร้างผู้บันดาล
คนนั้นจึงเป็นธรรมนิรมิต ธรรมทายาท ซึ่งใครๆ ก็เป็นได้และ
เป็นเมื่อไรก็ได้ ไม่ใช่พรหมนิรมิตหรือพรหมทายาท ซึ่งต้อง
เป็นมาก่อนเกิด และแก้ไขไม่ได้ คนใดในวาระ ๔ ประพตติ
ธรรม สันกิเลสสวะ คนนั้นประเสริฐสุดในหมู่นั่นทั้ง ๔ วาระ
เพราะวัดกันด้วยธรรม

จากนั้น ตรัสเล่าถึงความเป็นไปของโลกและสังคมที่วิวัฒนาการ
มาตามความคิดความนิยมและการกระทำของมนุษย์ ซึ่งรวม
เรียกว่ากรรม ให้เห็นการเกิดขึ้นของวาระทั้ง ๔ ตามหน้าที่ที่
ปฏิบัติ การแบ่งงาน การเลือกทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ใน
สังคม สรุปว่า ถ้าจะถือชาติถือโคตรตระกูลกัน ก็ยกให้กษัตริย์
สูงสุด แต่ถ้าจะถือหลักการแท้ๆ ต้องยึดธรรมเป็นเกณฑ์ตัดสิน
ผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพตติเป็นผู้ประเสริฐสุดใน
หมู่มนุษย์ตลอดถึงเทวดา

๓) เดวิชชสูตร (ที.สี. ๙/๓๖๕/๒๔๕) เป็นคำสนทนาระหว่าง
พระพุทธเจ้ากับมาณพพราหมณ์ ๒ คนชุดเดิม ว่าด้วยหนทางไป

สู่ความเข้าร่วมกับพรหม ปราภค้ำอวดอ้างของพราหมณ์ว่า ไตรเพท เป็นทางเข้าสู่ความเข้าร่วมกับพรหม ในเรื่องนี้มีพุทธมติว่า พราหมณ์ ผู้เชี่ยวชาญไตรเพท ไม่เคยเห็นพรหมประจักษ์กับตน และมีความ เป็นอยู่การดำเนินชีวิตคนละอย่างกับพรหมในอุดมคติที่คิดไว้ จึงไม่มีทางไปรวมกันได้จริง ถ้าจะไปอยู่ร่วมกับพรหม ตนรู้ หลักว่าพรหมมีชีวิตจิตใจอย่างไร ก็ต้องทำชีวิตจิตใจให้เหมือน พรหมตั้งแต่บัดนี้ เมื่อตนเหมือนพรหมหรือเป็นพรหมอยู่แล้ว เดียวนี้ ก็ไม่ต้องพูดถึงปัญหาว่าตายแล้วจะไปอยู่ร่วมกับพรหม หรือไม่

ข. ตัวอย่างพุทธพจน์เกี่ยวกับบรรณะ

“วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดอาศัยโค-
รักษกรรมเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นชวานา, ผู้ใดเลี้ยงชีพด้วยศิลปะ
ต่าง ๆ ผู้นั้นเป็นคิลปิน, ผู้ใดอาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้น
เป็นพ่อค้า, ผู้ใดอาศัยการลักทรัพย์เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นโจร, ฯลฯ
ผู้ใดปกครองบ้านเมือง ผู้นั้นเป็นราชา ไม่ใช่พราหมณ์”

“เราได้เรียกคนว่าเป็นพราหมณ์ด้วยการที่เกิดจากห้อง
มารดา, เราเรียกคนที่ไม่มีกิเลสต่างหาก ว่าเป็นพราหมณ์”

บุคคลจะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็ทำไม่ จะมีใช่
พราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็ทำไม่ จะชื่อว่าพราหมณ์ ก็เพราะ
กรรม ไม่ใช่พราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นชวานาก็เพราะกรรม
เป็นคิลปินก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นคนรับใช้
ก็เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะกรรม ฯลฯ เป็นราชาก็เพราะกรรม
(คืออาชีพ การงาน การกระทำ ความคิดอ่าน ความเชื่อถือ ค่านิยม
การปลุกฝัง สังคมฝึกอบรมตนมา) บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นปฏิจ-
สมุปบาท ฉลาดในกรรมวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ้งชัดตาม
เป็นจริงว่า โลกเป็นไปเพราะกรรม หมุ่สัตว์เป็นไปตามกรรม

สัตว์โลกถูกผูกมัดกันไว้ด้วยกรรม เหมือนลีมสลักของรถที่กำลัง
แล่นไป ฉะนั้น” (ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๔; ขุ.สุ. ๒๕/๓๘๒/๔๕๓)

“คนมิใช่เป็นอารยะ เพราะการที่เบียดเบียนชีวิตทั้งหลาย
ได้ แต่เรียกว่าเป็นอารยะ เพราะไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวงต่าง
หาก” (ขุ.ธ. ๒๕/๒๔/๕๐)

“เราจะเรียกคนว่าประเสริฐ เพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูล
สูงก็หาไม่, เพราะความเป็นผู้มีวรรณะใหญ่โตก็หาไม่, เพราะความ
เป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่; แท้จริงบุคคลบางคน ทั้งที่เกิดใน
ตระกูลสูง ก็ยังชอบเบียดเบียน ขำฟัน ชอบลักทรัพย์ ประพฤติ
ผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เป็น
คนละโมภ คิดร้ายต่อผู้อื่น เป็นผู้มีมิจฉาทิฐิ” (ม.ม. ๑๓/๖๔๔/๖๑๒)

“วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร
ออกบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละนามและ
โคตรเดิมเสีย นับว่าเป็นสมณศากยบุตรทั้งสิ้น” (องฺอุจจ. ๒๓/๑๐๔/๒๐๕)

“บรรดาวรรณะทั้ง ๔ นี้ ผู้ใดเป็นภิกษุสิ้นกิเลสสาละแล้ว
อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่จะต้องทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลง
ได้แล้ว ลุถึงประโยชน์ตนแล้ว หมดเครื่องผูกมัดไว้ในภพแล้ว
หลุดพ้นแล้วเพราะรู้จบถ้วน ผู้นั้นแล เรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศจา
วรรณะทั้งหมดนั้น” (ที.ปา. ๑๑/๗๑/๑๐๗)

การศึกษาพระพุทธศาสนา โดยวิธีเปรียบเทียบกับ ศาสนาพราหมณ์

เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในท่ามกลางสังคมที่เชื่อถือและดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาพราหมณ์ และหลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความเชื่อถือตามหลักศาสนาพราหมณ์ ดังนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาโดยวิธีเปรียบเทียบกับคำสอนในศาสนาพราหมณ์ จึงช่วยให้เข้าใจคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และเมื่อพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ การศึกษาในแง่นี้ก็เป็นที่ควรกระทำอย่างยิ่ง

หลักศาสนาพราหมณ์ข้อสำคัญที่ควรนำมาศึกษาเปรียบเทียบ คือ

๑. พระเวท

๒. คำสอนเกี่ยวกับ พรหม อาตมัน และปัญหาอภิปรัชญาต่าง ๆ

๓. ยัญ

๔. ตบะ

๕. วรณะ

๖. ความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

ก่อนศึกษา ควรทำความเข้าใจกันไว้ก่อนว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนคัดค้าน หักล้างหรือแก้ไขหลักการต่าง ๆ เหล่านี้ พระองค์คงจะได้ทรงมองภาพของหลักการเหล่านี้ในรูปที่รวมยอดเป็นศาสนาหนึ่งอย่างที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน คือ มีได้ทรงมุ่งหมายว่าจะหักล้างหรือทำลายศาสนาหนึ่ง ที่เรียกว่าศาสนาพราหมณ์ แล้วตั้งศาสนาขึ้นมาใหม่อีกศาสนาหนึ่งที่ชื่อว่าพระพุทธศาสนาในความหมายอย่างที่เราเข้าใจกันทุกวันนี้ แต่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า หลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่พราหมณ์สั่งสอนกันมาและประชาชนพากันยึดถือตามนั้น มีความผิดพลาดเลอะเลือนหรือบกพร่องอย่างไร ๆ แล้วทรงมีพระประสงค์จะให้พราหมณ์เหล่านั้น และประชาชนทั้งปวงได้ทำความเข้าใจใหม่ให้ถูกต้องและเข้าถึงความจริงแท้ จึงได้ทรงสั่งสอนซึ่งข้อผิดพลาดบกพร่องเลอะเลือนนั้นให้ แนะนำให้เลิกเชื่อถือปฏิบัติ หรือแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่แล้วแต่กรณี ทรงประกาศสิ่งที่เรียกว่าธรรม คือหลักแห่งความจริง และความดี และทรงประพฤติปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่าง เมื่อมีผู้เห็นตามและทำตามมากขึ้น ก็ปรากฏรูปเด่นชัดขึ้นโดยลำดับ กลายเป็นสถาบันใหญ่โตขึ้น ผู้ศึกษาในภายหลังก็ประมวลเอาความเชื่อถือและลัทธิที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตามสายเดิมรวมเข้า แยกเรียกเป็นศาสนาหนึ่ง เมื่อของเดิมรวมตัวเข้าด้วยกันกำหนดรูปเป็นอันหนึ่งแล้ว หลักคำสอนและการปฏิบัติใหม่ที่ขัดแย้งเข้ากันไม่ได้ ก็กลายเป็นอีกอันหนึ่ง

การศึกษาแบบเปรียบเทียบนี้ นอกจากจะช่วยให้เข้าใจพระพุทธศาสนาดีขึ้นแล้ว ยังเป็นวิธีหนึ่งที่จะรักษาลักษณะรวมในพระพุทธศาสนาไว้ให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ตรงตามความหมายเดิมด้วย ทั้งนี้ เพราะคำเรียกชื่อหลักธรรมและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา คล้ายกันหรือตรงกันกับในศาสนาพราหมณ์

อยู่เป็นอันมาก แต่ความหมายต่างกัน ถ้าไม่ตระหนักถึงความแตกต่างกัน และไม่คอยระมัดระวังไว้ ในระยะยาว ความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติอาจเลื่อนลางกลับไปเป็นอย่างเดิม เหมือนเมื่อก่อนพระพุทธเจ้าอุบัติก็ได้ และแทนที่จะเป็นการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นยึดถือศาสนาพราหมณ์ไปโดยไม่รู้ตัว

ฐานะของพระเวทในศาสนาพราหมณ์

๑. มंत्रะทั้งหลาย มีกำเนิดจากองค์พระเป็นเจ้าผู้สูงสุดโดยตรง มิใช่วิสัยที่มนุษย์จะแต่งขึ้น (อปาธุเซยะ) ฤๅษีปางก่อนได้สดับมาจากองค์พระเป็นเจ้า จึงเรียกว่า "ศรุตี"
๒. เป็นความรู้ที่จำเป็นเพื่อการเข้าถึงพรหม อันเป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์
๓. เป็นความจริงแท้แน่นอน นิรันดร ไม่อาจทำลายได้ เป็นของศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งยืนยิ่งกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย จะต้องเชื่อถือเป็นจริงโดยส่วนเดียว
๔. เป็นความรู้อย่างสูงสุด เป็นสิทธิจำกัดเฉพาะชนวรรณะสูงเท่านั้นที่จะสดับเล่าเรียน โดยใช้ภาษาพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ หรือที่วิวัฒน์สืบมาเป็นภาษาสันสกฤต เป็นสื่อถ่ายทอด

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อคัมภีร์พระเวท

๑. มंत्रะทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ฤๅษีในปางก่อนร้อยกรองแต่งขึ้น มิใช่เกิดจากพรหม
๒. การรู้พระเวท ไม่ทำให้เข้าถึงพรหมได้ เพราะแม้แต่ฤๅษียุคแรก ที่แต่งมंत्रะเองก็ไม่เคยเห็นพรหม การเข้าถึงสังขารมอันเป็นจุดหมายของศาสนา ไม่จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาพระเวท
๓. มิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่จะต้องเชื่อถือถ้อยคำโดยไม่มีเหตุผล

สุดท้ายแม้แต่พุทธพจน์เองก็เป็นสิ่งสำหรับนำมาศึกษาพิจารณาไตร่ตรอง เป็นทางให้เกิดปัญญา และรู้แจ้งสัจธรรมมิใช่สิ่งสำหรับต้องเชื่อ

๔. คนทุกชั้นวรรณะมีสิทธิเสมอกันในการสดับสวด หรือศึกษาเล่าเรียนคำสอนในศาสนา และสามารถเข้าถึงสัจธรรมได้ ในการสั่งสอนก็ให้ใช้ภาษาสามัญของประชาชน ไม่ให้มีการผูกขาดความรู้
๕. นำคำว่า “เวท” และ “ไตรเพท” (สันสกฤต: ตริยา วิทยา; บาลี: เตวิชชา) มาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึงความรู้แจ้งประจักษ์แก่ตน (มิใช่ในคัมภีร์) ซึ่งเกิดจากการเพียรพยายามคิดค้นฝึกฝนปฏิบัติ คำแสดงคุณลักษณะของพรหมณ์ ผู้ศึกษาเชี่ยวชาญเจนจบพระเวท เช่น เวทानตตะ (ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท, บาลี: เวทนตคุ) เวทปารคะ (ผู้ถึงฝั่งแห่งเวท, บาลี: เวทปารคุ) ถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึงบุคคลผู้ตรัสรู้ เข้าถึงสัจธรรมด้วยการฝึกอบรมทางปัญญา โดยมีได้เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พระเวทแต่อย่างใด

พรหม อาตมัน และปัญหาอภิปราย

ความหมายในศาสนาพรามณ์

๑. มีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดองค์หนึ่ง ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม เป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้สร้างเทวดา มนุษย์ สัตว์ และสิ่งทั้งหลาย แรกทีเดียวเรียกเทพองค์นี้ว่า ประชบตี ในสมัยต่อมาเรียกว่าพรหม
๒. ในสมัยต่อมา (ยุคอุปนิษัท) พรามณ์ได้พัฒนาหลักศาสนาของตนให้เป็นปรัชญา โดยสอนว่าเบื้องหลังพรหมหรือพระผู้เป็นเจ้านั้น มีดวงชีวะ หรือสภาวะที่เป็นแก่นแท้ของสิ่งทั้งปวง

อยู่อย่างหนึ่ง เป็นภาวะที่สากล เป็นอันหนึ่งอันเดียว แทรกซึมอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีรูปร่าง มองไม่เห็น ไม่มีต้นกำเนิด ไม่เกิดไม่ตาย มีอยู่ได้เอง เป็นนิรันดร์ เป็นแดนเกิดของสิ่งทั้งปวง และเป็นที่กลับไปรวมอยู่ของสิ่งทั้งปวง ตอนแรกพรหมก็เกิดจากภาวะนี้ก่อน ภาวะนี้เรียกว่าพรหมันหรือปรมาตมัน (อาตมันใหญ่) ดวงชีพของบุคคลแต่ละคนก็คืออาตมัน แต่ละอาตมันซึ่งเป็นส่วนย่อยๆ แยกออกไปจากอาตมันใหญ่คือ ปรมาตมัน หรือพรหมันนั่นเอง

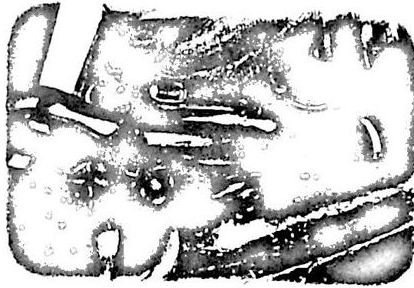
๓. ในที่สุด อาตมันแต่ละบุคคลจะต้องกลับไปรวมกับพรหมันนั้น การ (ทำให้อาตมันกลับ) เข้ารวมกับพรหมัน (บาลีเรียกพรหมสัพพิตา) เป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู
๔. เนื่องจาก พรหม พรหมัน อาตมัน กิตติ การถือกำเนิดของสิ่งทั้งหลายจากพรหมันและจากพรหมกิตติ การที่อาตมันจะเข้าอยู่ร่วมกับพรหมกิตติ เป็นหลักสำคัญของศาสนาพราหมณ์ แต่สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องมองไม่เห็น พิสูจน์ไม่ได้โดยทางประสาทสัมผัส พราหมณ์จึงพยายามคิดค้นหาเหตุผลและข้อถกเถียงต่างๆ มาบรรยายสภาวะของสิ่งเหล่านี้กันอย่างมากมาย ทำให้ศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะยุคที่เป็นฮินดู มีคำสอนเกี่ยวกับปัญหาทางอภิปรัชญาเป็นอันมาก

ท่าทีของพระพุทธรศาสนาต่อพรหม อาตมัน และปัญหาอภิปรัชญา

๑. เทพเจ้ายิ่งใหญ่ผู้สร้างสิ่งทั้งปวงไม่มี มีแต่กฎแห่งเหตุและผลอันเป็นกฎธรรมชาติ
๒. อาตมันไม่มี มีแต่กระบวนการแห่งชีวิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ

แห่งเหตุผลนั้น เมื่ออาตมอันไม่มี เรื่องพรหมันและการเข้าร่วม
กับพรหมันก็ไม่ต้องพูดถึง

๓. ปัญหาอภิปรายเรื่องพรหม พรหมัน อาตมอัน นั้นไร้ประโยชน์
ไม่เกี่ยวกับชีวิตจริง จะรู้ปัญหาเหล่านั้นหรือไม่ ก็ไม่ช่วยแก้
ปัญหาที่มนุษย์ประสบอยู่ในชีวิตจริงได้
๔. เรื่องที่จะต้องสนใจเกี่ยวข้องกับทุกคนโดยตรง ก็คือการแก้
ปัญหาที่มีอยู่ในชีวิตจริง ทำชีวิตนี้ให้มีความสุข มีคุณค่าอย่าง
แท้จริง แทนที่จะไปวนวายเรื่องเข้าร่วมกับพรหม ควรมาสนใจ
แก้ไขปรับปรุงเรื่องชีวิตนี้ ถ้าจะอยู่ร่วมกับพรหมก็ควรเป็น
พรหมเสียในชีวิตนี้ทีเดียว
๕. ใช้คำว่า “พรหม” ในความหมายใหม่ ให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ
คุณธรรมและปฏิบัติได้จริงในชีวิตนี้
 - ก. ถือเอาความหมายในแง่ที่เป็นจุดหมายสูงสุด หรือภาวะ
อันประเสริฐสุด นำคำว่าพรหมมาใช้เรียกบุคคลผู้บรรลุ
คุณธรรมชั้นสูงระดับหนึ่ง หมายความว่า เป็นผู้ประเสริฐ
หรือใช้เรียกตัวคุณธรรมที่ประเสริฐ ดั่งาม สูงส่ง เป็น
อุดมคติ เช่น พรหมวิหาร เป็นต้น
 - ข. ถือว่าพรหมที่เป็นตัวบุคคลนั้น หมายถึงสัตว์โลกประเภทหนึ่ง
แต่เป็นชั้นสูง ถึงจะมีอายุยืนยาวหนอย แต่ก็ต้องเกิด
ต้องตายเหมือนสัตว์อื่น ๆ ไม่ใช่เป็นผู้สร้างโลกบันดาล
ชีวิต มนุษย์ฝึกอบรมตนดีแล้ว ยังประเสริฐกว่าพรหม
และพรหมจะเคารพบูชา
 - ค. หมายถึงบิดามารดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดา
และประกอบด้วยคุณธรรมต่อบุตรธิดา

ตบะ

เมื่อความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์ยังอยู่ในขั้นความนับถือเทพเจ้าประจำส่วนต่างๆ ของธรรมชาติ ตลอดถึงมีเทพเจ้าสูงสุดคือพระพรหม เป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง (กำหนดคร่าว ๆ ในยุคสังหิตาและพราหมณะ) ในระยะนี้ ข้อปฏิบัติทางศาสนายังจัดอยู่ในขั้นของพิธีกรรม ที่เรียกว่า ยัญ อันได้แก่การเซ่นสรวงสังเวยบูชาเทพเจ้า เพื่อผลตอบแทนคือโภคสมบัติ ยศ อำนาจ ตลอดจนการไปเกิดในสวรรค์

ครั้นถึงยุคอุปนิษัต ซึ่งศาสนาพราหมณ์เริ่มวิวัฒนาการมาถึงขั้นมีหลักปรัชญา มีคำสอนเรื่องพรหมันและอาตมันแล้ว ความเปลี่ยนแปลงในทางข้อปฏิบัติทางศาสนาก็เริ่มปรากฏขึ้นด้วย ในยุคนี้พราหมณ์ถือว่า การทำให้อาตมันกลับคืนไปรวมกับพรหมเป็นจุดหมายสูงสุดของศาสนา ข้อปฏิบัติสำคัญทางศาสนาจึงได้แก่วิธีการที่จะทำให้อาตมันกลับไปอยู่ร่วมกับพรหมัน วิธีการที่ได้พยายามคิดทำกันขึ้นเพื่อให้สำเร็จผลตามความมุ่งหมายข้อนี้ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เรียกว่าตบะอย่างหนึ่ง กับโยคะอย่างหนึ่ง ในระยะจะถึงพุทธกาลนั้น ปรากฏว่า ตบะ เป็นข้อปฏิบัติที่แพร่หลายมากในชมพูทวีป และเมื่อถึงยุคของตบะ ยัญก็สูญเสียความ

เป็นเอก กลายเป็นสิ่งที่มีขอบเขตความสัมฤทธิ์ผลจำกัด บันดาลความสำเร็จได้แต่เพียงในทางโลก ไม่ถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนา
ความหมายของตบะ

ตบะ เกิดจากแนวความคิดทางปรัชญาที่ว่า ชีวิตมีส่วนประกอบหรือพลังที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว ๒ ฝ่าย คือ อาตมัน หรือชีวะ (Soul) อันเป็นสิ่งบริสุทธิ์ เป็นส่วนแห่งพรหม ที่มาถูกปกคลุมบดบัง กักขังอยู่ในร่างกายฝ่ายหนึ่ง กับสรีระ หรือรูปวัตถุ ที่เป็นของไม่บริสุทธิ์ไม่แท้จริงไม่ยั่งยืน อีกฝ่ายหนึ่ง หรือพลังฝ่ายสูงซึ่งอาจจะเป็นทิพย์อำนาจอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า ที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์ฝ่ายหนึ่ง กับพลังฝ่ายต่ำที่ทำให้ชีวิตเศร้าหมอง ต้องทนทุกข์ เพราะอำนาจความปรารถนาต่าง ๆ ฝ่ายหนึ่ง การที่อาตมันถูกกักขังอยู่ หรือการขัดแย้งกันของพลัง ๒ ฝ่าย ทำให้มนุษย์ผู้ตกอยู่ในความมืดบอด ต้องประสบความทุกข์และวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ไม่สามารถรู้ความจริง และไม่อาจคืนเข้าร่วมกับพรหมันได้

ตบะ (บาลี-ตป. สันสกฤต-ตปส) แปลว่าความร้อน หรือความแผดเผา การที่นำมาใช้เป็นชื่อเรียกข้อปฏิบัตินี้ คงอาศัยแนวความคิดว่าเมื่อข่มขีบบัณฑิตนรمانร่างกายมากขึ้น จะเป็นการอัดกำลังภายใน เร่งระดมความร้อนหรือเดชของจิตให้ทวีขึ้น ๆ ไปจนถึงจุดเครียดหรือขีดระเบิดอันมีพลังสูงสุด โดยนัยนี้ จึงหมายถึงการข่มขีบบัณฑิตนรمانร่างกายให้เกิดความเร้าร้อน ด้วยความสมัคใจ ทำแก่ตนเอง โดยถือว่า

- เป็นการข่มร่างกาย ทอนกำลัง ไม่ยอมให้กายเป็นนาย บังคับหรือชักจูงตนให้ทำการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการทั้งหลาย ทำให้กายหมดอำนาจครอบงำ อาตมันจะได้บริสุทธิ์เป็นอิสระ หลุดพ้นจากพันธนาการ เข้าร่วมกับ

พรหมันได้

- เป็นการชัมกิเลส กำราบความปรารถนาฝ่ายต่ำ ที่ทำให้จิตอ่อนแอ ตกอยู่ในอำนาจความเย้ายวนต่างๆ ทำให้เอาชนะตนเองได้ เป็นนายเหนือตน ทำให้จิตเข้มแข็ง มีพลังอำนาจมากขึ้น จนหลุดพ้นเป็นอิสระ หรือบังคับสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามต้องการ

อาจให้ความหมายสั้นๆ ได้ว่า ตบะ คือพิธีย่างกิเลส หรือพิธีชัมกิเลสโดยทรมานตัว หรือการชัมกายเพื่อเพิ่มพลังจิต หรือการชัมความต้องการตามธรรมชาติ เพื่อมีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือการบำเพ็ญเพียรชัมบังคับทรมานร่างกาย ให้พ้นจากความเป็นทาสของความต้องการตามธรรมชาติ และกลับมีอำนาจวิเศษ พันวิสัยธรรมดา หรือวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมายอันสูงในทางจิต ด้วยการชัมความปรารถนาทางร่างกายที่เป็นธรรมดาสีขของโลก

ความมุ่งหมายและความสำคัญของตบะ

- ก. **อิทธิปาฏิหาริย์:** คัมภีร์พระเวทยุคแรกๆ เช่น ในฤคเวท กล่าวถึงบุคคลหรือนักบวชประเภทหนึ่ง เรียกชื่อว่า พวกมุนี และวราตย (นักพรต) ซึ่งเป็นผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติประเภทตบะ มีฤทธิ์มาก เช่น เทาะได้เป็นต้น แต่บุคคลเหล่านี้อยู่นอกวงศาสนาพราหมณ์ (เพราะศาสนาพราหมณ์ยุคแรกๆ มีความมุ่งหมายจำกัดเพียงชั้นความสุขความรื่นรมย์ทางโลก ซึ่งขึ้นอยู่กับเทพเจ้าผู้รับเครื่องเช่นสรวงจากยัญพิธีต่างๆ) แม้ในสมัยหลังๆ เมื่อมีคำสอนทางปรัชญา และมีการบำเพ็ญตบะแพร่หลายแล้ว การได้ฤทธิ์ก็ยังคงเป็นความมุ่งหมายอย่างหนึ่งของการบำเพ็ญตบะ เช่น เพื่อรักษาโรคไล่ผี ทำอายุให้ยืนยาว และทำปาฏิหาริย์ต่างๆ ซึ่งจัดว่า

เป็นวัตถุประสงค์ในโลก

- ข. **โมกษะ** : ตั้งแต่ยุคอนินิษิตเป็นต้นมา หลักปรัชญาเกี่ยวกับ อาตมัน พรหมัน และการทำให้อาตมันเข้าร่วมกับพรหมัน เป็นเหตุให้ตบะเข้ามามีความสำคัญในศาสนาพราหมณ์มากขึ้น โดยลำดับ กลายเป็นวิธีการที่จะทำให้บรรลุจุดหมายสูงสุด ของศาสนา คือ โมกษะ ให้อาตมันหลุดพ้นจากความผูกพัน และวงจำกัดของรูปวัตถุอันต่ำทราม เข้าร่วมกับพรหมัน ที่เป็นสิ่งสัมบูรณ์ พ้นจากสังสารวัฏโดยสิ้นเชิง จุดหมาย ข้อนี้นี้เป็นวัตถุประสงค์ที่แท้ของตบะตามหลักปรัชญา ของพราหมณ์ หรือฮินดู จัดเป็นวัตถุประสงค์ทางศาสนา โดยตรง

ความสำคัญของตบะที่ทวีขึ้นในศาสนาพราหมณ์ยุคหลัง หรือฮินดู จะเห็นได้จากการจัดหลักอาศรม ๔ ซึ่งมีขึ้นในระยะ ประมาณระหว่างพุทธกาลถึงพุทธศตวรรษที่ ๔ ในระยะนี้ การ ดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการถึงขั้นที่ บุคคล ทุกคนในวรรณะสูงทั้ง ๓ จะต้องดำรงชีวิตในชาติหนึ่งนี้ให้ครบ ๔ ชั้น หรือตอน ที่เรียกว่าอาศรม ๔ คือ

๑. **พรหมจรรย์** (บุคคลเป็น พรหมจารี) ระยะถือพรหมจรรย์ คือวัยรุ่น เป็นระยะศึกษาเล่าเรียนสาระของพระเวท ยัญพิธีและวิชาการอื่นๆ อยู่กับครู เป็นเวลาอย่างน้อย ๑๒ ปี
๒. **ภฤหัสถ์** (บุคคลเป็น ภฤหัสถ์) ระยะครองเรือน เริ่ม แต่งงาน ทำหน้าที่ให้กำเนิดบุตรธิดา ประกอบยัญพิธี และรับผิดชอบต่อชุมชน
๓. **วานปรสถ์** (บุคคลเป็น วานปรสถ์) ระยะออกไปอยู่ป่า เมื่ออายุประมาณ ๔๐ หรือได้เห็นลูกของลูกแล้ว พำนัก อยู่ในอาศรมบำเพ็ญตบะ และข้อปฏิบัติอื่นๆ ทางศาสนา

อย่างเคร่งครัด

๔. สันนยาสะ (บุคคลเป็น สันนยาลี) ระยะสละสมบัติ
ทุกอย่าง เหลือแต่ผ้านุ่งกับภาชนะขอทานและหมอนนำ
ออกจากอาศรม เลิกประกอบพิธีกรรมและข้อปฏิบัติ
ทุกอย่าง ออกจาริกขอภิกษาเร่รอนไป ไม่ต้องเสพลังคม
พิจารณาเห็นความเสื่อมโทรมปฏิภูละคนด้วยทุกข์
ของร่างกาย ให้จิตใจสงบระงับ ครั้นสรีระแตกดับสลาย
เป็นวิตธาตุ อาตมันจักได้คืนเข้าสู่พรหมัน

ตามหลักอาศรม ๔ นี้ จะเห็นได้ว่า ตบะได้กลายเป็นข้อ
ปฏิบัติที่จำเป็น หรือเกือบจะเป็นข้อบังคับสำหรับผู้ถือศาสนาพราหมณ์
ทุกคนไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม หลักอาศรม ๔ นี้ ในทางปฏิบัติ ไม่ปรากฏว่า
ชาวฮินดูได้ถือตามกันอย่างเคร่งครัดจริงจังแต่อย่างใด

ความเชื่อในตบะมีมากและแรงกล้าเพียงใด จะเห็นได้จาก
วรรณคดีพราหมณ์หลายแห่ง เช่นที่กล่าวว่า พระพรหมทรงสร้าง
และธำรงโลกไว้ด้วยอำนาจตบะ พระอินทร์ได้แดนสวรรค์ก็ด้วย
ตบะ ฤๅษีได้อำนาจวิเศษดุจเทพเจ้าก็ด้วยตบะ ฤๅษีเป็นอันมาก
บำเพ็ญตบะมีฤทธานุภาพมากจนเทพเจ้าต้องประหวั่นพรั่นพรึง
สะท้านด้วยความหวาดกลัว และต้องหาทางสะกดยับยั้ง อสูร
บางตนบำเพ็ญตบะ ได้ฤทธิ์จนแม้แต่พระอิศวรก็ทรงเดือดร้อน
บำเพ็ญตบะเข้าแล้ว แม้คนสามัญก็มีฤทธิ์ได้ ตบะเป็นเครื่อง
เบิกทางไปสู่พลังอำนาจทุกอย่าง ไม่มีสิ่งใดเกินอำนาจของตบะ
ตบะเป็นเครื่องสั่งสมบุญ ทำให้เข้าถึงสวรรค์ จะบริสุทธิ์ บรรลุ
โมกษะ พ้นจากสังสารวัฏ ก็ด้วยตบะ

ตัวอย่างวิธีบำเพ็ญตบะ

ตบะ มีความสำคัญดังกล่าวมาแล้ว วิธีบำเพ็ญตบะแบบต่างๆ จึงได้เกิดมีเพิ่มขึ้นอย่างมากมายในประวัติศาสตร์ศาสนาของชาวฮินดู ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างวิธีบำเพ็ญตบะ เพื่อให้มองเห็นภาพชัดเจนขึ้น ผู้บำเพ็ญตบะนั้น ในภาษาบาลีเรียก *ตปส* หรือ *ตปสสี* สันสกฤตว่า *ตปสฺวี* ตปสสีหรือตปสฺวีทั้งหลายมีชื่อเรียกต่างกันไปตามประเภทหรือวิธีแห่งตบะที่บำเพ็ญ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ชลาถยิ พวกถือแช่ตัวในน้ำแค่เอว คราวละหลายวัน หรือหลายสัปดาห์
- พหุทกะ พวกถืออาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ให้ได้มากแห่งที่สุด โดยย้ายที่อาบไปเรื่อย ๆ
- คังกุคิ พวกถือนอนบนเตียงหนามคราวละนาน ๆ ทุก ๆ วัน
- ภูมิภา พวกถือนอนบนพื้นดิน ไม่ยอมใช้เตียงหรือเครื่องปูลาด
- กุฎิลกา พวกถืออิริยาบถงอตัว ไม่ยอมยืน นั่ง นอน ในท่าตัวตรง
- นิษจลิ พวกถือไม่เคลื่อนไหวร่างกาย ยืนหรือนั่งนิ่งในท่าและที่เดียวเป็นเวลาแรมปีจนนกมาทำรังในผมได้ หรือเถาวัลย์ขึ้นพันขา หรือจอมปลวกขึ้นที่เท้า
- ชขาศรี พวกถือไม่นอน ยืนตัวตรงอยู่ตลอดทุกเวลา
- ปัญจตปสฺวี พวกถือนั่งกลางแดด พร้อมทั้งก่อไฟอีก ๔ กองไว้ล้อมตัวทั้ง ๔ ทิศ
- นิฉคิริสิ พวกถือห้อยศีรษะ โดยเอาเท้าเหนี่ยวกิ่งไม้ไว้อย่างค้างคาว
- นขิมุชฎ พวกถือกำมือไว้จนเล็บอกแทงเข้าไปในอุ้งมือ
- อูรชวมุชิ พวกถือแขวนหน้าขึ้นฟ้าจนคอแข็งค้าง

- อูรชวพาหุ พวกถือยกแขนคาไว้จนแข็งค้าง
- ฉหินนกา พวกถือทำร้ายร่างกายตนเอง เช่น บีบรัดอวัยวะบางอย่างจนเป็นง่อย เป็นต้น

บางพวกถือรับประทานอาหารจำกัดเฉพาะเป็นอย่าง ๆ และมีชื่อเรียกตามประเภทอาหารนั้น ๆ เช่น ถือกินแต่ผลไม้ ถือกินแต่รากไม้ ถือกินสมุนไพร ถือกินนม ถือกินวันละไม่เกิน ๘ คำ ถือกินตามจันทร์ขึ้นจันทร์แรม ถือเที่ยวหากินตามป่าช้า ถือกินอาหารผสมด้วยมูลโค ปัสสาวะ หรือแม้แต่อุจจาระมนุษย์ เป็นต้น

เพียงแค่มัชยพุทธกาล การบำเพ็ญตบะก็แพร่หลายดาษดื่น และมีมากมายพิสดาร ทั้งแบบเบาและรุนแรง แทบจะนับจำนวนไม่ถ้วนอยู่แล้ว มีเล่าไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในมหาสิทธานสูตร (ที่.ส. ๔/๒๖๖/๒๑๐; ที่.ป. ๑๑/๒๓/๔๒; ม.ม. ๑๒/๑๗๘/๑๕๖) เป็นต้น จะขอสรุปมาแสดงเป็นตัวอย่าง

- การถือเปลือยกาย และไม่คำนึงถึงมรรยาท
- การถือข้อกำหนดไม่ยอมรับภิกษาในกรณีต่าง ๆ เช่น ไม่รับภิกษาที่คนยืนคร่อมธรณีประตูให้ หรือที่หญิงมีครรภ์ให้ เป็นต้น
- การถือไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุราเมรัยเครื่องตอง
- การถือจำนวนเรือนที่รับภิกษา และจำนวนคำของอาหารที่รับประทาน
- การถือกินอาหารที่เก็บค้างไว้ตามจำนวนวันที่กำหนด
- การถือกินอาหารจำกัดเป็นอย่าง ๆ เช่น กินแต่ข้าวฟ่าง กินแต่กากข้าว กินแต่รำ กินแต่กำยาน กินแต่หญ้า กินแต่โคมัย (มูลโค) กินแต่เหง้าและผลไม้ป่า กินแต่ผลไม้ทลน เป็นต้น

มีความยึดมั่นในตบะของตน มัวเมาในตบะนั้น เห็นเป็นความเด่น ยกตนข่มผู้อื่น บางทีก็มัวเมาในลาภสักการะบ้าง หวังให้ได้รับความเคารพนับถือจากชนชั้นต่าง ๆ ด้วยการบำเพ็ญตบะนั้นบ้าง บางทีมุ่งคิดแต่จะละสิ่งหนึ่งกลับไปติดหลงใหลสิ่งอื่นอีกด้านหนึ่ง นอกจากนี้ ถึงแม้ผู้บำเพ็ญตบะจะได้บรรลุผลสำเร็จที่ดั่งามบางอย่าง ขึ้นมา ด้วยการบำเพ็ญคุณธรรมบางประการ ก็ยังมีข้อเสีย เป็นผู้ นำคำหนีในข้อที่มาทำตนให้ทุกข์ทรมานเปล่า ๆ โดยไม่สมควร และไม่จำเป็นอยู่นั่นเอง

ค. หลักความประพฤติในทางพระพุทธศาสนา สอนให้ละ การกระทำที่เลวที่สุดทั้งสองข้าง ถือทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมา-ปฏิบัติ ในมัชฌิมาปฏิปทานี้ สำหรับบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สมัครใจ ยอมเสียสละความสุขอย่างชาวบ้าน เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่ง ขึ้นไป ความประพฤติในแนวของตบะก็จะต้องอยู่ในขอบเขต ของความพอเหมาะพอดี สมที่จะให้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธ-ศาสนา ตบะในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายใหม่ ซึ่งมีข้อ ควรสังเกตและวิธีใช้พอประมวลได้ดังนี้

- หมายถึงการเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตัดความกังวลในการ แสวงหาสิ่งปรนเปรอความสุขแก่ตนเองให้เหลือน้อยที่สุด ให้เหลือเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ และไม่ให้เป็นการสร้างคามทุกข์ทรมานทับถมตน คือ บริโภคใช้สอยสิ่งทั้งหลายตามความหมายส่วนแท้หรือ ความหมายต้น (คุณค่าแท้) ไม่ใช่เพื่อความหมายส่วนเกิน หรือความหมายรอง (คุณค่าเทียม) เช่น รับประทาน อาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้มีกำลัง ไม่ใช่เพื่อมุ่งเริ่ดอโรย สนุกสนาน ใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อพักพิงและคุ้มภัย มิใช่เพื่อ มุ่งอวดโก้สาแดงคึกคัก เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้มุ่งอุทิศ

- การถือผ้าถุงห่ม เช่น ใช้ผ้าป่าน ใช้ผ้าห่อศพ ใช้ผ้าเปลือกไม้ ใช้หนังเสือ เป็นต้น
- การถือถอนผมและหนวด
- การถือเกี่ยวกับอิริยาบถ เช่น ยืนอย่างเดียว ถือเซี่ยงเท้า ถือนอนบนหนาม เป็นต้น
- การถือพยายามอาบน้ำให้ครบวันละ ๓ ครั้ง การถืออย่างและบ่มกาย
- การถือปล่อยให้รู้สึกห่มกมมกายเป็นแรมปี จนเป็นสะเก็ดดำอย่างตอตะโก
- การถือเกลียดบาป ระวังตัวแจทุกขณะเคลื่อนไหว แม้แต่ในหยดน้ำ กลัวจะทำให้มีสัตว์ตาย
- การถือวัตรในความสงัด เทียวหลบหนีซ่อนเวลาคนผ่านไปไม่ให้พบเห็น
- การถือวัตรกินโคลมัย และมูลกรรสีของตนเอง
- การถืออาบแดด อาบน้ำค้าง ทนหนาวหิมะ ทนความกลัวในป่า
- การถืออุเบกขาทำเฉย ใครจะถ่มน้ำลาย ปัสสาวะรด เป็นต้น ไม่ถือ

ตบะ เป็นข้อปฏิบัติทางศาสนาที่ยึดถือฝังแน่นในหมู่ชนอินเดีย นิยมกันทั้งในหมู่นักบวชสายพระเวทคือพราหมณ์ทั้งหลาย และนักบวชสายไม่นับถือพระเวท เช่น นิครนถ์ เป็นต้น และยังมีแพร่หลายหาได้ไม่ยากในประเทศอินเดียปัจจุบัน ความยึดถือฝังแน่นในการบำเพ็ญตบะนี้ น่าจะเป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่อธิบายถึงเหตุผลที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในประเทศอินเดียไม่ได้ และเหตุผลที่ว่า ทำไมชีวิตและสภาพสังคมอินเดียจึงเป็นอยู่อย่างที่เราพบทุกวันนี้

ตบะในทัศนะของพระพุทธศาสนา

เนื่องด้วยตบะเป็นข้อปฏิบัติที่นิยมบำเพ็ญแพร่หลายมาก ในสังคมอินเดียระยะที่พระพุทธเจ้าจะอุบัติ และคนมีความเชื่อถือกันอย่างแรงกล้าในอำนาจของตบะ ที่จะอำนวยผลสำเร็จอย่างกว้างขวางแทบจะไม่มีขีดจำกัด จนถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกบรรพชาแล้ว จะทรงทดลองข้อปฏิบัติที่เชื่อถือกันให้เห็นความจริง จึงได้ทรงทดลองบำเพ็ญตบะเหล่านี้ด้วย และเพื่อให้ตัดสินใจได้เด็ดขาด ก็ทรงบำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ชนิดที่ไม่มีใครจะทำได้เกินไปกว่านั้น เช่น ในเรื่องการอดอาหาร และการกลั่นลมหายใจเป็นต้น และทรงบำเพ็ญอยู่นานถึง ๖ ปี อันเป็นระยะเวลาที่เรียกว่าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ในที่สุดแห่งการพิสูจน์ทรงเห็นว่า เป็นสิ่งไร้ผล ไม่ช่วยให้เกิดผลสำเร็จอันพึงปรารถนา ที่แท้จริงได้เลย ทัศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับตบะ พอสรุปได้ดังนี้

ก. ตบะ จัดเป็นอรรถกถาคุณโยค ซึ่งแปลว่า การมัวประกอบความลำบากแก่ตน หรือการนำเอาความเดือดร้อนลำบากมาใส่ตน หรือการทำตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า ๆ ไม่ใช่ทางให้หมดความทุกข์ แต่เป็นการทำให้เกิดทุกข์ ไม่เป็นอริยะหรืออารยะ และไร้ประโยชน์ เป็นความประพฤติเลวที่สุดข้างหนึ่ง ตรงข้ามกับกามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นมัวเมาในกามสุข)

ข. พระพุทธเจ้านอกจากไม่ทรงสนับสนุนแล้ว ยังทรงประณามการบำเพ็ญตบะแบบนี้ ตรัสว่ามีแต่ผลเสีย ตนเองก็ทุกข์ทรมาน ผลดีอะไรก็ได้ จุดหมายที่ต้องการก็ไม่บรรลุ ทำให้จิตใจไม่สงบ และตรัสว่าล้าพังกการบำเพ็ญตบะอย่างเดียว ยังนับว่าห่างไกลจากความเป็นสมณะหรือเป็นพรหมณ์ในความหมายของพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญตบะไม่ช่วยลดกิเลสในใจ ผู้บำเพ็ญตบะจำนวนมากยัง

มีความยึดมั่นในตบะของตน มัวเมาในตบะนั้น เห็นเป็นความเด่น ยกตนข่มผู้อื่น บางทีก็มัวเมาในลาภสักการะบ้าง หวังให้ได้รับความเคารพนับถือจากชนชั้นต่าง ๆ ด้วยการบำเพ็ญตบะนั้นบ้าง บางที่มุ่งคิดแต่จะละสิ่งหนึ่งกลับไปติดหลงใหลสิ่งอื่นอีกด้านหนึ่ง นอกจากนี้ ถึงแม้ผู้บำเพ็ญตบะจะได้บรรลุผลสำเร็จที่ดั่งมาบงอย่าง ชื่นมา ด้วยการบำเพ็ญคุณธรรมบางประการ ก็ยังมีข้อเสีย เป็นผู้ นำตาหนิในข้อที่มำทำตนให้ทุกข์ทรมานเปล่า ๆ โดยไม่สมควร และไม่จำเป็นอยู่นั่นเอง

ค. หลักความประพฤติในทางพระพุทธศาสนา สอนให้ละ การกระทำที่เลียงสุดทั้งสองข้าง ถือทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมา-ปฏิบัติ ในมัชฌิมาปฏิปทา นี้ สำหรับบรรพชิต ซึ่งเป็นผู้สมัครใจ ยอมเสียสละความสุขอย่างชาวบ้าน เพื่อมุ่งประโยชน์สุขที่สูงยิ่ง ขึ้นไป ความประพฤติในแนวของตบะก็ยังคงอยู่ในขอบเขต ของความพอเหมาะพอดี สมที่จะให้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธ-ศาสนา ตบะในพระพุทธศาสนาจึงมีความหมายใหม่ ซึ่งมีข้อ ควรสังเกตและวิธีใช้พอประมวลได้ดังนี้

- หมายถึงการเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตัดความกังวลในการ แสวงหาสิ่งปรนเปรอความสุขแก่ตนเองให้เหลือน้อยที่สุด ให้เหลือเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ และไม่ให้เป็นการสร้างคามทุกข์ทรมานทับถมตน คือ บริโภคใช้สอยสิ่งทั้งหลายตามความหมายส่วนแท้หรือ ความหมายต้น (คุณค่าแท้) ไม่ใช่เพื่อความหมายส่วนเกิน หรือความหมายรอง (คุณค่าเทียม) เช่น รับประทาน อาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้มีกำลัง ไม่ใช่เพื่่อมุงเริ่ดอรรอย สนุกสนาน ใช้ที่อยู่อาศัยเพื่อพักพิงและคุ้มภัย มิใช่เพื่่อมุงอวดโก้สำแดงศักดิ์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะได้มุ่งอุทิศ

เวลาและกำลังงานให้แก่การปฏิบัติหน้าที่ของตน ซึ่งได้แก่ การบำเพ็ญสมณธรรม ฝึกอบรมจิตและจาริกเทศนา พูดสั้นๆ ว่าเป็นอยู่ง่าย ใช้ความคิดสูง หรือให้เกิดความพอดีระหว่างการดำรงชีวิตกับการปฏิบัติหน้าที่

- ในการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็มีข้อดเว้นบางอย่าง และการควบคุมความประพฤติบางอย่าง แต่ข้อปฏิบัติเหล่านี้อยู่ในขอบเขตมิให้เป็นการทรมานร่างกาย และไม่มี ความมุ่งหมายที่จะบีบคั้นร่างกายเพื่อให้จิตหลุดพ้นบริสุทธิ์ เพราะหลักปรัชญาอย่างนั้น ไม่มีในพระพุทธศาสนา ข้อดเว้นต่าง ๆ เท่าที่มีในพุทธศาสนา มุ่งเพียงเพื่อการฝึกความมีระเบียบวินัย การมีวินัยในตนเอง รู้จักควบคุมบังคับใจตนเอง เป็นการขัดเกลาในทางความประพฤติ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง และความประณีตแห่งจิตใจและบุคลิกภาพ
- ในความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ นั้น พระพุทธศาสนาเน้นหนักในเรื่องความระมัดระวังเอาใจใส่บำรุงรักษาสุขภาพของร่างกายเป็นอย่างมาก เพราะถือว่าการปฏิบัติธรรมจะได้ผลดี ต้องอาศัยร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ จะเห็นได้จากข้อกำหนด และบทบัญญัติมากมายในวินัยปิฎก ที่เกี่ยวกับการบริหารร่างกาย การรักษาความสะอาดเครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย การพักผ่อน การรับประทานอาหาร เป็นต้น ในการปฏิบัติตามบทบัญญัติเหล่านี้ พระภิกษุจะต้องฝึกหัดควบคุมตนเองให้มีระเบียบ เมื่อถือว่าการปฏิบัติควบคุมตนในเรื่องเช่นนี้เป็นตบะ ก็นับว่าเป็นตบะที่ตรงข้ามกับแบบทรมานตน

ในแง่การปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้หมั่นพิจารณา

และรู้เท่าทันในธรรมชาติของร่างกายที่เกิดจากส่วนประกอบต่างๆ ความเป็นปฏิกูล อ่อนแอ ง่ายต่อการแตกสลาย ดำเนินไปสู่ความทรุดโทรม เป็นของชั่วคราว ทั้งนี้ เพื่อมิให้เกิดความมัวเมา และจะได้ไม่ประมาท เร่งชวนชวายเป็นเพียรพยายามปฏิบัติหน้าที่ ใช้ประโยชน์จากชีวิตเพื่อความดีงามให้ได้มากที่สุด

- คำว่าตบะ นำมาประยุกต์ใช้ในพระพุทธศาสนาในความหมายใหม่หลายอย่าง เช่น :-

- ☐ หมายถึงอินทรีย์สังวร คือการสำรวมอินทรีย์ ควบคุมความรู้สึกที่เป็นปฏิกิริยาต่อการรับรู้ทางอายตนะต่างๆ ให้เป็นไปแต่ในทางดีงาม ไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำ
- ☐ หมายถึงความเพียร คือความเพียรพยายามที่จะกำจัดความชั่ว ตรงกับความหมายว่าเพียรเพิกกิเลส หรือความเพียรในการปฏิบัติหน้าที่
- ☐ หมายถึงขันติ คือความอดทน ซึ่งได้แก่ ความเข้มแข็ง ทนทานที่ทำให้ดำรงตนอยู่ในมรรคาอันนำไปสู่จุดหมายของตนอย่างแน่วแน่มั่นคง สามารถผ่านพ้นอุปสรรคสิ่งบีบคั้นทุกอย่างไปได้จนบรรลุถึงความสำเร็จ
- ☐ หมายถึงอธิจิต คือการฝึกจิตอย่างสูง หรือข้อปฏิบัติทั้งหลายในฝ่ายสมาธิ

ตบะในความหมายเหล่านี้ และความหมายอื่นๆ เท่าที่ใช้ในพระพุทธศาสนา โดยใจความสำคัญก็รวมอยู่ในข้อสุดท้าย คือ อธิจิต ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในทางร่างกาย ตบะทางพระพุทธศาสนาต้องการให้ฝึกฝนในชั้นละ และควบคุม ไม่เลยไปถึงการเพิ่มความบีบคั้น ส่วนในทางจิตมุ่งในด้านเพิ่ม คือฝึกฝนอบรมจิตใจ ด้วยการเสริมสร้างคุณธรรมให้เพิ่มพูนขึ้นไป เช่นสร้างเสริม สติ สมาธิ วิริยะ เมตตา กรุณา เป็นต้น

พระพุทธเจ้าเคยตรัสเปรียบว่า เมื่อคนต่อเรือข้ามแม่น้ำ คือวัฏสงสาร ตบะเปรียบเหมือนการตัดไม้เอาท่อนซุงมาลัดกึ่งใบ ถากเกลารัดชำระแต่ภายนอกให้เรียบร้อย แต่ไม่ขัดข้างใน ปลอยลงน้ำ ก็ใช้เป็นเรือแล่นข้ามไปไม่ได้ ถ้าจะใช้เป็นเรือข้ามไปให้สำเร็จ ก็ต้องไม่หยุดอยู่เพียงแต่การถากเกลารัดข้างนอก ต้องฝึกอบรมความประพฤติบ่มจิตใจ อันเปรียบได้กับการขัด และติดอุปกรณ์เช่นหางเสือ เป็นต้น ให้เรียบร้อยด้วย

ง. พระพุทธศาสนามีได้ประณามเฉพาะแต่การบำเพ็ญตบะ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ โมกษะหรือความหลุดพ้นเท่านั้น แต่ประณามการบำเพ็ญตบะเพื่อให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ด้วย เพราะพระพุทธศาสนาไม่ให้เกียรติอันสูงแก่อิทธิปาฏิหาริย์ และสอนว่า อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผลพลอยได้ในระหว่างการปฏิบัติธรรมเพื่อความตรัสรู้ มิใช่สิ่งสำคัญหรือจำเป็น

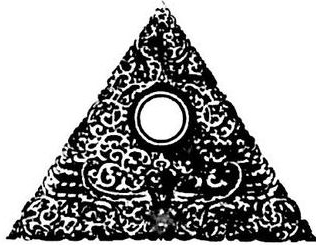
จ. มีข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาอยู่หมวดหนึ่ง ซึ่งมีความเข้มงวด จนใกล้เคียงกับคำว่าตบะในความหมายเดิมของศาสนา พราหมณ์ ได้แก่ รุกดงค์ ซึ่งมีอยู่ ๑๓ ข้อ อย่างไรก็ตาม รุกดงค์เหล่านี้ ไม่จัดเข้าเป็นบทบัญญัติในวินัย เป็นเรื่องสมัครใจทำตามอัธยาศัย สันนิษฐานว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้เพื่อบุคคลบางประเภท ที่มีอัธยาศัยโน้มเอียงไปในทางความประพฤติเข้มงวด หรือผู้ต้องการทดลองฝึกการบังคับตนเองให้เข้มงวดเป็นพิเศษในบางโอกาส หรือเพื่อสนองความต้องการของสาวกประเภทหนึ่ง (ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก) ที่เคยบำเพ็ญตบะมาก่อนนับถือพระพุทธศาสนา และยังมีความโน้มเอียงตามนิสัยเดิมอยู่บ้าง แต่ไม่ให้เลยขอบเขตออกไปจนเข้ารูปตบะอย่างของเดิม และให้เลือกถือได้ ไม่จัดเข้าในวินัย

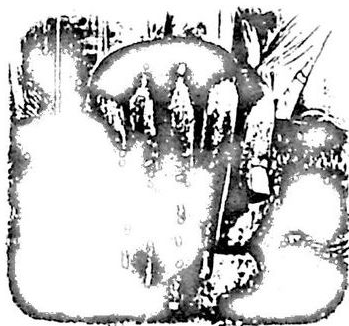
การถือ รุกดงค์ ส่วนมากจะทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะ

ระหว่างพระภิกษุผู้ถือ กับพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์น้อยลง และพระภิกษุที่ถือธุดงค์มักเป็นผู้มีอัธยาศัยโน้มเอียงไปในลักษณะนี้ หรืออย่างน้อยก็ต้องการให้เป็นเช่นนั้นชั่วคราว ส่วนข้อปฏิบัติประเภทควบคุมความประพฤติให้มีระเบียบวินัยและความเป็นอยู่ให้ง่าย ๆ ซึ่งใช้เป็นบทบัญญัติสำหรับภิกษุทุกรูปเสมอกันนั้น เป็นไปตามคติแห่งเนกขัมมะ ไม่ใช่เรื่องของตบะ ข้อปฏิบัติตามคติแห่งเนกขัมมะ นอกจากจะมีความมุ่งหมายเพื่อขัดเกลากามประพฤติกิเลสให้มีความเข้มแข็งมั่นคง ทำให้จิตใจและบุคลิกภาพประณีตขึ้น เกิดความพร้อมและเหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรมขั้นสูงขึ้นไปแล้ว ยังมีความมุ่งหมายเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติหน้าที่ทางสังคมของพระภิกษุ ตามคติแห่งพุทธพจน์ว่า “จงจาริกไปเพื่อประโยชน์แห่งพหุชน” ด้วย ตามบทบัญญัติในพระวินัยชีวิตของพระสงฆ์จะต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ความเป็นอยู่จะต้องผูกพันกับชาวบ้านตลอดไป ในฐานะที่มีได้หาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง และชีวิตขึ้นอยู่กับชาวบ้าน ความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย จึงเป็นหลักการครองชีพที่สำคัญ ที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ไม่เป็นภาระแก่เขามากนัก และรักษาศรัทธาของเขาไว้ได้ ในเวลาเดียวกัน ตนเองก็ไม่ฟุ้งซ่านวุ่นวายด้วยเรื่องการหาความสุขความปรนเปรอ ปลอดโปร่งใจ ไม่มีความห่วงกังวลกับเรื่องส่วนตัว หันไปเอาใจใส่อุทิศเวลาและกำลังงานให้แก่การกระทำหน้าที่ คือ การปฏิบัติและสั่งสอนธรรมได้เต็มที่ นอกจากนี้ ก็จะได้ไม่ติดถิ่นติดที่ ไม่มีความรู้สึกจำกัดคับแคบว่าตนผูกมัดอยู่กับผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เป็นบุคคลกลาง ๆ ที่มีไว้เพื่อประโยชน์ของพหุชนทั่วไป นี่คือผลที่ประสงค์ของความประพฤติเคร่งครัดของพระสงฆ์ และเพื่อให้ได้ผลในทางปฏิบัติแน่นอนยิ่งขึ้น จึงกำหนดหลักกรรมข้อสันโดษกำกับไว้ด้วย โดยมีความมุ่งหมาย

เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน

โดยที่ตบะเป็นข้อปฏิบัตินอกวงศาสนาพราหมณ์มาแต่เดิม ดังกล่าวแล้วข้างต้น ดังนั้น แม้ในสมัยต่อมาศาสนาฮินดูจะรับเอาตบะเข้าเป็นส่วนหนึ่งในศาสนาของตนแล้วก็ตาม แต่นักบวชนอกศาสนาพราหมณ์ที่บำเพ็ญตบะมาแต่โบราณ ก็ยังคงยึดถือตบะอยู่เช่นเดิม ดังจะเห็นได้ในหมู่โคณิกชนคือนักบวชในศาสนาไชนะ ซึ่งบำเพ็ญตบะด้วยวิธีการที่จัดว่ารุนแรงที่สุดพวกหนึ่งมาจนถึงทุกวันนี้

โยคะ

ปรัชญาฮินดู ๖ สาขา

การปฏิบัติแห่งพระพุทธศาสนา และศาสนาไชนะ (ในภาษาไทยนิยมเรียกว่าศาสนาเซน) ซึ่งเป็นศาสนาคัดค้านพระเวท ในศตวรรษที่ ๖ ก่อน ค.ศ. ได้เป็นเหตุให้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมากมายในศาสนาพราหมณ์ ทั้งในด้านหลักธรรม และความประพฤติปฏิบัติ นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งปราชญ์บางท่านตัดตอนเรียกยุคก่อนถอยหลังจากนี้ไปว่า ศาสนาพราหมณ์ หรือศาสนาพระเวท และยุคต่อแต่นี้ไปว่า ศาสนาฮินดู การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือ การเกิดขึ้นแห่งระบบปรัชญาสำคัญ ๖ สาขา ที่เรียกว่า *ษัท ทรรคนะ* (the Six Systems of Hindu Philosophy) คือ

คู่ที่ ๑ : ๑. **สาขายะ** ระบบปรัชญาปฏิเสธพระเป็นเจ้า แสดงทฤษฎีวินัยม ยอมรับมูลการณ์ ทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ และความสัมพันธ์แห่งมูลลั ๒ ฝ่ายนี้ตามหลักวิวัฒนาการ ตั้งขึ้นโดยฤๅษีบิล ประมาณ ๖๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช หลักคำสอนปรากฏในคัมภีร์ *สวชยการิกา* (โดยอิศวรกฤษณะในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๕) และ *สาขยสูตร* (ของฤๅษีบิลเอง แต่เป็น

ของรวบรวมขึ้นภายหลังราว ค.ศ. ๑๕๐๐)

๒. โยคะ ระบบปรัชญายอมรับพระเป็นเจ้า อิงทฤษฎีของสาขายยะ แต่เน้นภาคปฏิบัติในการฝึกจิต ตั้งโดยปตัญชลี ประมาณระหว่างศตวรรษที่ ๒ ก่อน ค.ศ. ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๓
- คู่ที่ ๒ : ๓. นยายะ ระบบปรัชญาซึ่งเดิมอาจไม่มีพระเป็นเจ้า แต่ต่อมานับถือพระเป็นเจ้า แสดงทฤษฎีแห่งญาณวิทยาส่วนใหญ่เป็นหลักแห่งตรรกศาสตร์ บางทีจึงเรียกว่า ตรรกวิทยาบ้าง วาทวิทยาบ้าง ตั้งโดยท่านเคาตมะ หรือโคตมะ ประมาณระหว่าง ๔๕๐ ปีก่อน ค.ศ. ถึง ค.ศ. ๑๐๐ หลักคำสอนปรากฏในคัมภีร์ นยายสูตรของท่านเคาตมะเอง
๔. ไวเศษิกะ ระบบปรัชญา ซึ่งเดิมไม่มีพระเป็นเจ้า แต่ต่อมานับถือพระเป็นเจ้า แสดงทฤษฎีวิเคราะห์สภาวะธรรมต่าง ๆ ในธรรมชาติ แยกออกเป็นส่วนย่อยที่ละเอียดที่สุดจนถึงวิเศษะในปริมาณ ถือหลักตรรกศาสตร์ตามแนวของนยายะ ตั้งโดยท่านภณาท ประมาณระหว่าง ๒๕๐ ปีก่อน ค.ศ. ถึง ค.ศ. ๑๐๐ หลักคำสอนปรากฏในคัมภีร์ไวเศษิกสูตรของท่านภณาทเอง
- คู่ที่ ๓ : ๕. มีมังสา หรือ ปุรวมีมังสา ระบบปรัชญาเชิดชูพระเวท แสดงความหมาย ความสำคัญ หลักและวิธีการในการประกอบพิธีกรรมแห่งพระเวทให้ถูกต้อง ตั้งโดยท่านไซมินิ ประมาณ ๒๐๐ ปีก่อน ค.ศ. หลักคำสอนปรากฏในคัมภีร์ มีมังสาสูตร ของท่านไซมินิเอง
๖. เวทานตะ หรือ อุตตรมีมังสา ระบบปรัชญา

เชิดชูพระเวทสืบต่อคำสอนแห่งอุปนิษัท สำแดง
หลักปรัชญาที่เป็นแก่นแท้ลึกซึ้งและเป็นยอดสุด
แห่งพระเวท ตั้งโดยท่านพาทรายณะ (บางท่านว่า
เป็นคนเดียวกับवास ผู้รวบรวมพระเวทและมหา-
ภารตะ) ประมาณระหว่าง ๒๕๐ ปีก่อน ค.ศ. ถึง ค.ศ. ๕๕๐
หลักคำสอนปรากฏในคัมภีร์เวทมนตสูตร หรือพรหมสูตร
ของท่านพาทรายณะเอง

วิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ยุคหลัง หรือฮินดูนี้ แสดง
ชัดเจนถึงความเปลี่ยนแปลงในหลักสำคัญของศาสนา ทั้งในด้าน
ที่รับเอาความคิดและข้อปฏิบัตินอกวงศาสนาพราหมณ์เข้ามาเสริมตน
และในด้านที่พัฒนาตัวเองโดยขยายแนวความคิดเดิมออกไป
และสร้างฐานรองรับความประเพณีปฏิบัติที่เป็นอยู่ให้มั่นคง

พระพุทธศาสนากับโยคะ

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า ในปรัชญา ๖ สาขานั้น (ที่ถูกเรียก
ทรงคณะทั้ง ๖) สางขยะอย่างเดียวมีก่อนพระพุทธศาสนา
นอกจากนั้นเกิดภายหลัง แต่ตามหลักฐานปรากฏว่า เมื่อพระ-
พุทธเจ้าเสด็จออกบรรพชาแล้ว ได้ทรงบำเพ็ญโยคะอยู่ระยะหนึ่ง
จากนั้นจึงได้ทรงบำเพ็ญตบะอันเป็นทฤกิริยา แล้วเปลี่ยนมา
ทรงดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา จึงได้ตรัสรู้ เพื่อความชัดเจนใน
เรื่องนี้ จะได้ชี้แจงความเป็นมาของโยคะเพิ่มเติมเล็กน้อย

โยคะที่จัดเป็นระบบปรัชญาสาขาหนึ่ง อย่างที่กล่าวข้างต้น
นั้น กำหนดเอาการที่ท่านปตัญชลีประมวลหลักแห่งโยคะร้อยกรอง
ไว้เป็นคัมภีร์ที่เรียกว่าโยคสูตรเป็นสำคัญ แต่ความจริง แนวความคิด
เรื่องโยคะนี้ ได้มีมาก่อนหน้านั้นเป็นเวลานาน แต่มิได้แยกเป็น
ระบบปรัชญาสาขาหนึ่งโดยเฉพาะ บางท่านถือว่ายาชฌวาลกยะ

ปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอุปนิษत् เป็นผู้เริ่มต้นปรัชญาสาขานี้ แต่เมื่อ
สืบไกลลงไปอีก โยคะยังมีต้นความคิดมาก่อนหน้านั้น

โยคะ ก็เช่นเดียวกับตะบะ ในแง่ที่ว่า มิใช่เป็นหลักความคิด
และการปฏิบัติในศาสนาพราหมณ์มาแต่เดิม สันนิษฐานกันว่า
โยคะมีมูลเค้าอยู่ในชมพูทวีปก่อนชนเผ่าอารยันอพยพเข้ามา
ปรากฏหลักฐานว่า ข้อปฏิบัติบางอย่างของโยคะมีอยู่ในยุคอารยธรรม
ลุ่มน้ำสินธุด้วย และในสมัยโบราณทีเดียวนั้น อาจจะเป็นพิธีกรรม
ประเภทไสยศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากความรู้สึกเชื่อถือโยคะในแง่
คาถาอาคมและความศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ยังคงเป็นอยู่แม้ในสมัย
ปัจจุบัน ในสมัยพุทธกาล โยคะจัดได้ว่าเป็นสาขาหนึ่งของสงฆ์
เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ทรงศึกษาโยคะกับอาจารย์ในลัทธิสงฆ์
ตามเรื่องที่มีมาในคัมภีร์ว่า เมื่อเสด็จออกบรรพชาแล้ว ได้ทรงไป
ศึกษากับอาฬารดาบส กาลามโคตร ได้อาภิญญัตถนุสนธิ
สิ้นความรู้ของอาจารย์แล้ว ทรงไปศึกษาต่อกับ อุทกดาบส รมบุตร
บรรลุนวสัณญาณาสัณญัตถนุสนธิ สิ้นความรู้ของอาจารย์แล้ว
ทรงตระหนักว่ายังมีไช้ทางตรัสรู้ จึงได้เสด็จปลีกพระองค์ไป
ศึกษาค้นคว้าธรรมโดยลำพังต่อไป ภายหลังพุทธกาล ทั้งสงฆ์
และโยคะ ได้ความยอมรับถูกรวมเข้าไว้ในวงของศาสนาพราหมณ์
หรือฮินดู และกลายเป็นระบบปรัชญาแต่ละสาขาอย่างที่ได้อ้าง
ไว้ข้างต้น

เพราะเหตุที่ฮินดูรับเอาลัทธิทั้งสองนี้ และลัทธิอื่น ๆ เข้ามา
รวมในศาสนาของตน จึงปรากฏว่า ศาสนาฮินดูอย่างที่เรียกกัน
ในปัจจุบัน ประกอบด้วยระบบความคิดต่าง ๆ ซึ่งขัดแย้งกันเอง
อย่างมากมาย ถึงตรงข้ามกันก็มี แต่ก็ยังจัดเป็นฮินดูอยู่นั่นเอง
และปราชญ์ฮินดูถือว่าระบบที่ขัดแย้งกันเหล่านี้เป็นเครื่องประกอบ
เสริมกัน แม้แต่พระพุทธศาสนา ชาวฮินดูก็ได้พยายามผนวก

เข้าไปในศาสนาฮินดูด้วย ดังเรื่องพุทธาวตารในนารายณ์ ๑๐ ปาง เป็นต้น ราชกฤษณ์ นักปรัชญาอินเดียคนสำคัญของยุคปัจจุบัน ก็พยายามกล่าวย้าเพื่อให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดู แต่นักปราชญ์คนสำคัญของอินเดียอีกท่านหนึ่งคือ เนห์รู ไม่ยอมรับ และได้พยายามแสดงความเห็นตรงข้ามในเรื่องนี้ มีข้อคิดอย่างหนึ่งว่า ผู้ถือสังฆธรรมควรจะต้องมีความจริงใจและแน่นอน เมื่อเห็นชัดเจนว่า ระบบความคิดหรือข้อปฏิบัติใด ผิดพลาดก่อให้เกิดความเสียหายแล้ว ก็ควรแก้ไขละเลิกตัดไปเสีย มุ่งผลในทางปฏิบัติกันจริง ๆ ไม่ใช่ไปเที่ยวเก็บมารวม ๆ เอาไว้ โดยความเสียดาย หรือเพื่อไว้คอยยกตัวขึ้นรับสมอ้างไปทุกด้าน หรือเพราะเอาแน่นะอะไรไม่ได้ ก็ปล่อยให้คลุม ๆ เครือ ๆ ไว้เรื่อย ๆ ไปอย่างนั้น

ทฤษฎีสังเขปแห่งสาขชยะ-โยคะ

กล่าวได้ว่า สาขชยะกับโยคะ เป็นระบบปรัชญาคู่แฝด เป็นเครื่องประกอบของกันและกัน สาขชยะเป็นฐานทางฝ่ายทฤษฎี หรืออภิปรัชญา โยคะเป็นภาคปฏิบัติ หรือการแสดงระบบความคิด นั้นออกเป็นการกระทำ เพื่อให้สัมฤทธิ์ผลตามทฤษฎีที่วางไว้

สาขชยะเป็นระบบปรัชญาที่เก่าแก่ที่สุดในสาขาทั้ง ๖ พระพุทธเจ้า ก่อนตรัสรู้ เคยทรงศึกษาสาขชยะ และปฏิบัติโยคะที่รวมอยู่กับ สาขชยะในสมัยนั้น ปรัชญาสาขชยะอย่างที่รู้จักกันทุกวันนี้ เป็นหลักที่วิวัฒน์เพิ่มขึ้นในสมัยหลัง และได้รับอิทธิพลย้อนกลับมา จากพระพุทธศาสนา ส่วนปรัชญาโยคะที่แยกจัดเป็นระบบปรัชญา สาขาหนึ่ง ตามทฤษฎีที่ท่านปตัญชลีเขียนขึ้นในสมัยหลัง ก็ปรากฏว่า มีความอ้างถึงทัศนะฝ่ายพระพุทธศาสนายุคต่อ ๆ มาด้วยเช่นกัน

โดยสรุป ปรัชญาสาขชยะสอนว่า โลกนี้มีมูลการณ์ ๒ อย่าง

คือ ฝ่ายจิต กับฝ่ายวัตถุ การเกี่ยวข้องระหว่างมูลการณ์ ๒ อย่างนี้ ทำให้เกิดวิวัฒนาการปรากฏรูปเป็นต่าง ๆ ในธรรมชาติ หรือเป็นโลกอย่างที่เราเห็นอยู่นี้ พุทให้เข้าใจง่าย ๆ เป็น ๓ ข้อ คือ

๑. *บุรุษ* คือมูลการณ์ฝ่ายจิต เป็นตัวอัตตาหรือตัวชีวะ เป็นตัวรู้หรือตัวเห็น เที่ยง คงที่ เป็นสภาวะบริสุทธิ์เฉยนิ่ง ไม่มีกิริยาใด ๆ บุรุษที่อยู่ในแต่ละบุคคล เรียกว่า *บุคคลชีพ* แต่ละบุรุษเป็นมูลสภาวะอยู่ในตัว ไม่มีมูลการณ์อะไรอีกที่บุรุษจะต้องไปรวมเข้าด้วยอย่างในลัทธิที่เชื่อพรหมัน

๒. *ประภคติ* คือมูลการณ์ฝ่ายวัตถุ ไร้ชีพไร้ความรู้ เป็นตัวถูกเห็นหรือถูกรู้ เป็นมูลสภาวะของโลก มีองค์ประกอบที่เรียกว่า “*คุณ*” ๓ อย่าง คือ *สัตตวะ* (ส่วนสุกใส หรือภาวะแห่งความดีและความสุข ช่วยให้เกิดญาณคือความรู้) *รชัส* (ส่วนฟุ้ง หรือภาวะแห่งกิเลสและความทุกข์ที่เป็นดุจธุลีฟุ้งขึ้น บีบรัดยั่วเราให้เกิดกรรมคือการกระทำต่าง ๆ) *ตมัส* (ส่วนมืด หรือภาวะแห่งโหมะ คือความหลงมืดบอดที่ครอบคลุมสัตว์และสิ่งทั้งหลายไว้ หน่วงและกีดขวางต่อความรู้แจ้ง)

ประภคติ เป็นภาวะปกติ โดยลำพังตัวเมื่อไม่มีบุรุษเกี่ยวข้อง องค์ประกอบคือคุณทั้ง ๓ (สัตตวะ รชัส ตมัส) ย่อมอยู่ในภาวะสมดุล สงบนิ่ง ไม่มีกิริยาใด ๆ แต่เมื่อบุรุษพัวพันกับประภคติ (ผู้เห็นพัวพันกับสิ่งที่ถูกเห็น หรือภาวะที่รู้สัมพันธ์กับภาวะที่ถูกรู้) จึงเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในประภคติ ปรากฏรูปเป็นต่าง ๆ ทุกอย่างเท่าที่มองเห็นในโลกหรือในธรรมชาติทั้งหมด ผิดแผกกันไปตามอัตราส่วนของการเพิ่มขยายแห่งคุณทั้ง ๓ นั้น ตามความเป็นจริง จึงไม่มีสิ่งใดใหม่แท้ มีแต่การแปรรูปของสิ่งที่มีอยู่แล้วตามปกติ

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลการณ์ทั้ง ๒ คือ บุรุษ กับ ประภคติ

จึงเป็นที่มาของปวัตตนาการ คือความเป็นไปหรือวิวัฒนาการของ
สิ่งทั้งหลายโดยแสดงลำดับได้ดังนี้

ก. อุบัติการณ บังเกิดเป็นภาวะอันสุขุม ซึ่งคงสภาพเป็น
ปกติซบซ้อนอยู่ภายใน ยังไม่แสดงออกให้ปรากฏเป็นเอกเทศ
ได้แก่ (นับต่อจากบุรุษและประภคติ)

๓) มหัต ภาวะที่เติบโตใหญ่ บางทีเรียกพหุธิ คือภาวะ
แห่งความตื่น ความตระหนักรู้

๔) อหังการ เป็นภาวะที่จำกัดความเติบโตและความรู้
ให้อยู่ในขอบเขต

๕-๙) ตันมาตร ๕ อันวิวัฒนาการออกมาจากฝ่ายตมคุณ คือ

- วรณะ (สี) หรือ รูป
- สัททะ (เสียง)
- คันธะ (กลิ่น)
- รสชะ (รส)
- ผัสสะ (ความกระทบถูกต้องตัว)

ข. ปรากฏการณ บังเกิดเป็นสภาพที่สำแดงภาวะโดย
เอกเทศ ปฏิสนธิเป็นบุคคลชีพ คือ เป็นมนุษย์และดิรัจฉาน
เป็นต้น แต่ยังไม่มีการการณได้แก่

๑๐) มนัส คือใจ เป็นวิการคือการผันแปรทางฝ่าย
สัตตวคุณ เป็นหัวหน้าในข้อต่อไปทั้งหมด มีลักษณะ
พิเศษให้รู้สึกตรึงตรองและปรารถนา ไม่มีผัสสะเอง
ต้องอาศัยอินทรีย์เป็นสื่อ

๑๑-๑๕) ญาณนทรีย์ ๕ เป็นวิการทางฝ่ายสัตตวคุณ คือ

- จักขุนทรีย์ (ตา)
- โสตินทรีย์ (หู)
- ฆานินทรีย์ (จมูก)

- กายินทรีย์ (กายหรือตัว)

๑๖-๒๐) ภูต หรือ มหาภูต หรือ สฤลภูต ๕ เป็นวิการทางฝ่ายत्मคุณ เป็นที่อาศัยแห่งคุณทั้งหลาย คือ

- ปฐวี (ดิน) เป็นที่ปรากฏ คันธะ
- อาโป (น้ำ) เป็นที่ปรากฏ รส
- เตโช (ไฟ) เป็นที่ปรากฏ วรณะ หรือ รูป
- วายู (ลม) เป็นที่ปรากฏ ผัสสะ
- อากาศ (ช่องว่าง) เป็นที่ปรากฏ สัทธะ

๒๑-๒๕) กรรเมนทรีย์ คืออวัยวะเพื่อประกอบกรรม ๕ เป็นวิการของฝ่ายสัตว์คุณ คือ

- ปาก
- ขา
- แขน
- ลำไส้
- กุญฐาน

มูลการณ อุบัติการณ และปรากฏการณ ๒๕ ข้อนั้น แต่ละอย่างเป็นสิ่งมีลักษณะเฉพาะตัว เรียกชื่อว่าเป็น ตัตตวะ หนึ่ง ๆ จึงรวมมี ตัตตวะ ๒๕

ค. พหุติการณ คือ พหุติกรรมของตัตตวะ ๒๕ นั้น ที่ปรากฏโดยบุคคลสี่พ ล้าแดงภาวคุณ (ความดี ความชั่ว ความรู้ เป็นต้น ตามอำนาจคุณ ๓) ประสบสุขทุกข์ขวนเวียนเป็นวัฏสงสาร

โดยนัยนี้ อาตมัน หรือตัวตนที่แท้ของบุคคล จึงได้แก่บุรุษ อันบริสุทธิ์เป็นอมฤต ต่างหากจากร่างกาย จิตใจ และตัวตนที่เข้าใจโดยสามัญ แต่เพราะเหตุที่มาเกลือกกลั้วพัวพันกับร่างกาย และเพราะมีรชคุณกับत्मคุณ เป็นส่วนประกอบข้างมาก อาตมัน นั้นจึงเอาตัวไปไขว่เขวปะปนกับกาย หลงผิดว่าอาตมันเป็นอันเดียว

กับกาย ทำให้ต้องประสบชาติ มรณะ โศก ทุกข์ ทั้งหลายในโลก เรียกว่าตกอยู่ในพันธนาการ

จุดหมายสูงสุดของสงฆ์จะ จึงได้แก่ การแยกนุรุษออกจาก ความสัมพันธ์กับประภคต (มิใช่การไปรวมเข้ากับชีวะอันสูงสุด อย่างใดอย่างหนึ่ง) ซึ่งกระทำได้โดยความรู้ชัดที่ทำให้อาตมณกำหนด เห็นความต่างของตนจากโลกฝ่ายวัตถุที่มีคติแห่งความวิวัฒนาการ และวินาศ เมื่อรู้ชัดเช่นนี้แล้ว ประภคตหรือโลกฝ่ายวัตถุก็หมด อำนาจผูกพัน แต่ความรู้ชัดนี้จะเกิดได้ต้องอาศัยความรู้จักอาตมณ หรือนุรุษนั้น วิธีทางที่จะให้เกิดความรู้นี้ ก็คือการเพิ่มพลังฝ่ายดี อันได้แก่สัตตคุณให้มากขึ้น โยคะที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุ จุดมุ่งหมายนี้ จึงหมายถึงการเพียรเสริมสร้างสัตตคุณฝ่ายสัตตคุณ ให้มากขึ้น

ในด้านทฤษฎี โยคะยอมรับนับถือตามหลักตัตตวะ ๒๕ ของสงฆ์ แปลกแต่เพิ่มอิศวร คือพระเป็นเจ้า หรือ God เข้า มาเป็นตัตตวะที่ ๒๖ พระเป็นเจ้า ในความหมายของโยคะ ไม่ใช่ พระผู้สร้างผู้ให้รางวัลหรือลงโทษ เป็นเพียงนุรุษหรืออาตมณหนึ่ง แต่เป็นนุรุษที่สมบูรณ์ เป็นสัพพัญญู สัพพาภิภู เป็นอารมณ สำหรับเพ่งอย่างหนึ่งในการบำเพ็ญโยคะ อย่างไรก็ดี มีความเชื่อ ส่วนหนึ่งว่า อิศวรนี้เป็นตัวการชักนำให้เกิดความพัวพันและความ แยกระหว่างนุรุษกับประภคต ที่เป็นเหตุให้เกิดความวิวัฒนาการ และวินาศของโลก ในสมัยต่อ ๆ มา เมื่อปรัชญาสาขาอื่น ๆ ของฮินดู ได้ยอมรับเอาหลักปฏิบัติของโยคะไปใช้แล้ว จุดหมายของการ ปฏิบัติโยคะก็เปลี่ยนไปตามหลักปรัชญานั้น ๆ เช่น ในสาขาเวทมนตร์ การทำให้ชีวะอาตมณเข้ารวมกับปรมาตมณโดยสมบูรณ์ จัดเป็น จุดหมายสูงสุดของโยคะ

ปรัชญาสงฆ์จะ พร้อมด้วยโยคะอันเป็นส่วนเสริมนี้ ได้มี

อิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อปรัชญาฮินดู ดังปรากฏกระแสความคิด และหลักธรรมที่รับถ่ายทอดสืบมาในคัมภีร์ มนุธรรมศาสตร์ มหาภารตะ ปุราณะ ภคัทคีตา และปรัชญาสาขาย่อยๆ ในยุค หลังๆ ของฮินดูแทบทุกสาขา ตลอดจนศิลปะ เวชศาสตร์ และ วิทยาการอื่น ๆ

หลักปฏิบัติของโยคะ

ผู้ปรารถนาความรู้ในอาตมมันหรือบุรุษ จะต้องระงับพฤติกรรมทางร่างกาย การรับรู้ทางอินทรีย์ภายนอก และพฤติกรรมของจิตทั้งหมด ให้เหลือแต่ตัวความรู้อันบริสุทธิ์ที่เป็นตัวบุรุษเพียงอย่างเดียว จึงจักทราบชัดว่าอาตมมันหรือบุรุษเป็นอิสระอยู่เหนือ และต่างหากจากร่างกาย จิตใจ อารมณ์และความรู้สึกที่พัวพัน ทั้งปวง จะไม่ใช่ชั่วเขวหลงผิดยึดเอาสิ่งที่พัวพันนั้นเป็นอาตมมันต่อไป การปฏิบัติตามหลักของโยคะ (แปลตามตัวอักษรว่า ประกอบ คือประกอบจิตเข้ากับอารมณ์ที่เพ่งในภายใน) จึงหมายถึง วิธีการที่จะทำให้จิตสงบนิ่ง ระงับจากพฤติกรรมและการรับรู้ทั้งหมด กำหนดแน่วแน่ว่าอยู่กับอารมณ์ที่เพ่งอย่างเดียวในภายใน จนเกิดภาวะที่เรียกว่าสมาธิ ข้อปฏิบัติเช่นนี้เป็นการทำให้กระแสดวงจิตปราศไปจากการชกชนและตมถุน บริสุทธิ์ขึ้นโดยลำดับ และพลังฝ่าย สัตตวถุนเพิ่มขึ้นจนเหลือแต่สัตตวถุนอย่างเดียว ทำให้มองเห็น บุรุษแจ่มชัดเพราะปราศจากสิ่งมัวหมองเคลือบคลุม จนในที่สุด จะถึงภารกิจสุดท้ายอย่างเดียว คือสัตตวถุนนั้นกำหนดรู้ความต่างของตนจากบุรุษ ดุจผู้มองเห็นเงาของตนในกระจกเงา และ กำหนดรู้ได้ว่าเงานั้นมิใช่ตน เมื่อนั้นความบริสุทธิ์แห่งสัตตวถุน จะเสมอด้วยความบริสุทธิ์แห่งบุรุษ เมื่อขจัดความหลงผิดชั้น สุดท้ายที่ทำให้เข้าใจไขว้เขวระหว่างเงากับตนแล้วก็บรรลุถึงไกววัลย์

คือภาวะที่บุรุษมองแล้วแยกพ้นจากความพัวพัน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของสงฆ์และโยคะ

หลักปฏิบัติแห่งโยคะ ที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล และที่ท่านปตัญชลีประมวลแสดงไว้ในโยคสูตร ถือว่าเป็นโยคะอย่างเลิศ เรียกชื่อว่า ราชโยคะ เป็นโยคะแบบแท้จริงและสูงสุด มุ่งการฝึกจิตเป็นสำคัญ ในภายหลังได้มีโยคะแบบอื่น ๆ เกิดเพิ่มขึ้นหลายอย่าง ซึ่งมีวิธีการเบื้องต้นและผลที่ต้องการบางอย่างในระหว่างแปลกออกไป กล่าวเฉพาะที่สำคัญคือ

๑. กรรมโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยการกระทำอันไม่มีความผูกพัน
 ๒. ภักติโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยความภักดีในองค์พระเป็นเจ้า
 ๓. ชญาณโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยความรู้แจ้งในองค์บรมลัทธิ
 ๔. มัณฑะโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยอาศัยมนตร์ ในการบูชาเทพเจ้าด้วยความจงรักภักดี
 ๕. ลยโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยอาศัยความรู้ในการกล่าวคือศูนย์รวมอำนาจจิตที่อยู่ในส่วนต่าง ๆ แห่งร่างกาย
 ๖. หฐโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยการฝึกฝนทางร่างกาย
 ๗. ราชโยคะ วิถีแห่งความหลุดพ้นด้วยการฝึกฝนทางฝ่ายจิต
- โยคะ ๓ อย่างแรก เป็นส่วนสำคัญแห่งหลักธรรมในภควัทคีตา ซึ่งเป็นคัมภีร์ยอดสุดของฮินดูยุคหลัง (แต่งหลังโยคสูตรของปตัญชลี; ตามคัมภีร์นี้ โยคะหมายถึงการเข้าร่วมกับพระเป็นเจ้า) โยคะ ๔ อย่างหลังได้เป็นหลักใหญ่ในลัทธิตันตระ

หฐโยคะ เป็นโยคะที่อาจเกิดภายหลังอย่างอื่น ๆ และเป็นแบบที่รู้จักกันแพร่หลายทั่วโลกในสมัยปัจจุบัน ถึงกับเมื่อพูด

ถึงคำว่าโยคะ คนทั่วไปก็หมายถึงหฐโยคะนี้ คนจำนวนมากนำหฐโยคะไปฝึกหัดมิใช่เพื่อประโยชน์ในทางศาสนาโดยตรง หากแต่มุ่งประโยชน์ทางการบริหารทรวดทรง เสริมสุขภาพ ทำให้ความคิดปลอดโปร่งและรักษาโรคเป็นต้น คัมภีร์หฐโยคะบางคัมภีร์ปรากฏว่า เป็นของในสายพระพุทธรศาสนา

ลยโยคะ แสดงหลักทางสรีรวิทยาของคนซึ่งนำไปใช้ในหฐโยคะด้วย ควรกล่าวถึงในที่นี้เล็กน้อย หลักนั้นสอนว่า ที่ปลายล่างสุดของกระดูกสันหลัง มีพลังเพศหญิงเรียกว่ากุนดาลินี และที่ขม่อมมีศูนย์พลังจิตซึ่งจัดเป็นเพศชายเรียกสหัสสระ เป็นรูปดอกบัวพันกลีบ ระหว่างศูนย์ทั้งสองนี้ มีเส้นเชื่อมแล่นผ่านสันหลังขึ้นไปเรียกว่า สุษุมนะ โดยมีศูนย์พลังจิตที่เรียกว่าจักร อยู่ในระหว่าง ๖ แห่ง ในการปฏิบัติ โยคีจะต้องนำเอาพลังกุนดาลินีแล่นตามเส้นสุษุมนะ ผ่านจักรทั้ง ๖ ขึ้นไปจนบรรลุจุดรวมกับพลังสหัสสระ จึงจะบรรลุโมกษะ เข้ารวมกับองค์พระเป็นเจ้า โยคีเจริญพลังจิตอย่างแรงกล้าจนสามารถควบคุมระบบประสาทอัตโนมัติ บังคับจังหวะการเต้นของหัวใจได้ ไม่ต้องกินอาหารและน้ำคราวละหลาย ๆ วัน ไม่ต้องหายใจได้นาน ๆ ความรู้ในเรื่องจักรช่วยในการรักษาโรค เช่น แก้วปวดฟันโดยนวดซี่โครง บรรเทาหิดโดยกดเบา ๆ ที่กกหู เป็นต้น ถึงแม้จะมีการอวดอ้างความวิเศษของโยคะเกินความจริงไปบ้าง แต่ก็ปรากฏหลักฐานเป็นที่ยอมรับกันเป็นอันมากว่า โยคีบางคนสามารถควบคุมร่างกายได้อย่างพิเศษเกินคนสามัญ

ในการฝึกโยคะแต่ละแบบ มีขั้นของการปฏิบัติที่เรียกว่า “ภุมิ” หลายขั้นต่าง ๆ กันไป (เช่นราชโยคะ ๑๕ ภุมิ, มัณฑรโยคะ ๑๖ ภุมิ, ภักติโยคะ ๔ ภุมิ, ลยโยคะ ๑๐ ภุมิ เป็นต้น) แต่ที่จัดว่าเป็นหลักทั่วไปมีอยู่ ๘ ภุมิ นอกนั้นเป็นการขยายหรือย่นย่อจากภุมิทั้ง ๘ นี้ ภุมิ ๘ นั้นคือ

๑. ยมะ การสำรวมตน โดย

- ก. อหิงสา เว้นจากการทำร้ายสิ่งมีชีวิต
- ข. สัตยะ มีสัจจะทั้งกาย วาจา และมโนทวาร
- ค. อัสเตยะ เว้นจากอกุศลนาทาน
- ง. พรหมจรรย์ ถือเป็นพรหมจารี
- จ. อปริเคราะหฺ ไม่ครอบครองถือสมบัติ

๒. นียมะ การฝึกนิสัย โดย

- ก. เสาจะ ชำระร่างกายด้วยการอาบน้ำ กินอาหารสะอาด เป็นต้น และชำระจิตโดยปลูกฝังความรู้สึก ความคิดที่ดี
- ข. สันโดษ ยินดีตามที่ได้ ไม่เห็นแก่สะดวกสบาย
- ค. ตบะ บำเพ็ญตบะ มีทนร้อนหนาว เป็นต้น
- ง. สวาธยาเยะ ท่องบทพระคัมภีร์
- จ. อิศวรประณิธาน ใส่ใจกำหนดรำลึกถึงองค์พระเป็นเจ้า และยอมมอบตนต่อพระองค์

๓. อาสนะ การดำรงร่างกายในท่าที่เอื้อแก่สุขภาพและเกื้อกูลแก่สมาธิ ท่ามีมากมาย (ทฤษฎีว่ามีถึง ๘,๔๐๐,๐๐๐ ท่า) แต่ที่นิยมกันมากที่สุดคือ ท่าดอกบัว (ปัทมาสนะ)

๔. ปราณยามะ การควบคุมลมหายใจ เพื่อทำกายและจิตให้มั่นคง สามารถหยุดหายใจได้นาน ๆ และยึดภาวะแห่งสมาธิให้ยาวออกไป หลักปฏิบัติสำคัญมี ๓ ส่วน คือ

- ๑. ปูรกะ ประจุเข้า
- ๒. กุมภกะ เก็บขังไว้ดูจกายเป็นหม้อ
- ๓. เรจกะ ถ่ายออก

ทั้งนี้ มีจังหวะและปริมาณตามรายละเอียดที่สอนไว้

๕. ปรัตยาหาร การเพียรระวังอินทรีย์ เว้นจากการรับรู้อารมณ์ที่ยั่วชวนใจทางอินทรีย์ทั้งหลาย ช่มบังคับให้อยู่กับใจ

จุดเต่าทอด้วยะ

๖. ธารณา การเพ่งหรือตั้งจิตแน่วแน่อยู่นับอารมณ์อันเดียว เช่น เพ่งจุดกึ่งระหว่างคิ้วทั้งสอง เพ่งเทวรูป หรือดวงจันทร์ เป็นต้น
๗. ฌยาน ภาวะแห่งฌาน ที่จิตแน่วแน่อยู่นับอารมณ์อันเดียวแล้ว แต่กระแสนจิตยังแล่นวนอยู่กับอารมณ์ที่เพ่งนั้น มีอาการสายชะงักดุจกระแสน้ำหยุดชั่วขณะแล้วไหลต่อไป สามารถรู้แจ้งภาวะแห่งอารมณ์ที่เพ่ง มองเห็นอาตมัน เป็นเบื้องต้นแล้ว แต่ยังเลื่อนลอยหายไปได้อีก
๘. สมาธิ ภาวะที่จิตแน่วแน่อยู่นับอารมณ์ที่เพ่งโดยสมบูรณ์ จิตดื่มด่ำซึมซาบเข้าไปในอารมณ์นั้นอย่างลึกซึ้ง จนกลมกลืนเข้าร่วมในอารมณ์นั้นหมดความตระหนักรู้ในตัวเอง เทียบศัพท์ฝ่ายตะวันตกว่าเป็น trance และเป็น superconsciousness แบ่งได้เป็น ๒ ตอนคือ
 ๑. สวิกัลป, สัมปรัชญาต ภาวะแห่งสมาธิที่มีความตระหนักรู้ในภาวะที่ยังเป็น ๒ ฝ่าย ระหว่างผู้เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็น
 ๒. นิรวิกัลป, อสัมปรัชญาต ภาวะแห่งสมาธิที่ปราศจากภาวะอันเป็น ๒ สิ้นความตระหนักรู้ ในความต่างระหว่างผู้เห็นกับสิ่งที่ถูกเห็นโดยสิ้นเชิง

หลักปฏิบัติทั้ง ๘ ภูมิจึง ปรัชญาสาขาเวทานตะ ได้รับมาปฏิบัติโดยสมบูรณ์ สำหรับเวทานตะ ภาวะแห่งสมาธิขั้นสุดท้าย ก็คือการที่ชีวาตมันได้เข้าร่วมกับปรมาตมัน ละลายกลมกลืนไปในปรมาตมัน ดุจเกลือละลายในน้ำ ฉะนั้น

ในแง่การใช้ประโยชน์ กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้จากความที่กล่าวมาโดยลำดับว่า ผู้นำเพิณโยคะโดยทั่วไป มุ่งหวังผลต่างกัน เป็น ๒ ประการคือ เพื่อบรรลุโมกษะอันเป็นจุดหมายสูงสุดอย่างหนึ่ง

และเพื่อพลังอำนาจพิเศษ ตั้งต้นแต่พลังทางสุขภาพขึ้นไปจนถึง
ความมีอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ อย่างหนึ่ง

สาขชยะและโยคะในทัศนะของพระ- พุทธศาสนา

๑. สาขชยปรัชญาจัดเป็นสัสตวาอย่างหนึ่งซึ่งถือว่ามี
อัตตา และอัตตาหรืออาตมันนั้นก็ดี โลกก็ดี เป็นของเที่ยง
เป็นทฤษฎีที่เล่นไปปลายสุดข้างหนึ่ง ตรงข้ามกับพวกวัตถุนิยม
ที่เป็นอุจเฉทวาท และขัดกับหลักอนัตตา

๒. จุดหมายสูงสุดของสาขชยะและโยคะ แต่เดิม ที่ให้บุรุษ
แยกพ้นจากความเกลือกกลั้วพัวพันกับประภคตีกิตติ หรือโยคะ
ที่นำมาใช้ในปรัชญาเวทมนตะ เพื่อให้อาตมันเข้าร่วมกับปรมาตมัน
ก็ดี ยังเป็นความหลงผิดขั้นสุดท้าย ที่จบลงด้วยการยึดถือและ
ติดในอัตตาอีกในที่สุด หาหลุดพ้นแท้จริงไม่

๓. หลักปฏิบัติแห่งโยคะ กล่าวโดยทั่วไป มีส่วนที่เข้ากันได้
ประยุกต์ได้ หรือสัมพันธ์กันกับพระพุทธศาสนาพุทธมคธ
แต่มีข้อแตกต่างและข้อที่ถือว่าเป็นความบกพร่องเฉพาะอย่าง
สำคัญดังนี้

- การปฏิบัติขั้นสุดท้ายของโยคะ จบลงด้วยสมาธิ ที่ทำ
ให้สำนึกแห่งจิตตัมค้ำชิมชาปกลมกลืนเข้าไปในสิ่งที่ป็นอารมณ์
แห่งการเพ่ง ตรงกับภาวะที่ศัพท์ฝ่ายตะวันตกเรียกว่าเป็น mystic
อย่างหนึ่ง เทียบทางพระพุทธศาสนาว่าอยู่ในขั้นของฌานสมาบัติ
ซึ่งเป็นคุณวิเศษชั้นสูงและมีประโยชน์มาก ทำให้เกิดความสุข
อย่างสูง สงบ ระงับกิเลสชั่วคราว และอาจใช้เป็นฐานของการ
ปฏิบัติขั้นต่อไปได้ แต่อาจกลายเป็นโทษ ในเมื่อเข้าใจผิดว่า
เป็นจุดหมายสูงสุด และหลงติดความนำพึงพอใจของภาวะอันนี้

จัดเป็นภาวะที่หยุดนิ่ง ตัน และถลาละเอียดไปอย่างหนึ่ง โทษข้อนี้
 นั้นเองที่เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์เสด็จหลีกออกจากสำนักของ
 อาฬารดาบสและอุททกดาบส ในเมื่อได้บรรลุภูมิธรรมสูงสุดใน
 สำนักของอาจารย์ทั้งสองท่านนั้นแล้ว

- การปฏิบัติขั้นสุดท้ายของโยคะนี้ ลึกลงด้วยสมาธิ
 ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสมณะ เป็นความสำเร็จ
 เพียงขั้นหนึ่งของการปฏิบัติธรรม สมาธิที่ได้นี้ จะต้องนำไปใช้
 ประโยชน์ในการปฏิบัติขั้นปัญญา ที่เรียกว่าวิปัสสนาต่อไป จึงจะ
 เข้าถึงจุดหมายสูงสุดได้ และสมาธิที่ต้องการในการเจริญวิปัสสนา
 ต่อไปนั้น ก็ไม่จำเป็นต้องขึ้นมาถึงขั้นได้ฌานสมาบัติอย่างนี้ ยิ่ง
 กว่านั้นถ้าได้ฌานสมาบัติถึงขั้นที่จิตซึมซาบกลมกลืนเข้าไปใน
 อารมณ์ที่เพ่ง กลายเป็นความหยุดนิ่งอย่างนั้นแล้ว กลับกลายเป็น
 ความติดตันก้าวหน้าต่อไปไม่ได้ ต้องย้อนถอยกลับมาสู่ภาวะ
 ที่จิตมีความตระหนักรู้มีสติชัด ทำงานได้ก่อน แล้วน้อมไปในทาง
 วิปัสสนา ใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายต่อไป จึงจะบังเกิด
 ผลสำเร็จในขั้นสูงสุด คือวิมุตติที่แท้จริง สมาธิที่เป็นจุดจบของ
 โยคะ จึงต้องให้ย้อนกลับมาเป็นจุดตั้งต้นอีกตอนหนึ่งในพระ-
 พุทธศาสนา กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าฌานก็ดี สมาธิในฌานก็ดี มิใช่
 จุดหมายในตัว แต่เป็นเพียงวิธีการขั้นหนึ่ง ประโยชน์ที่ประสงค์
 ในการบำเพ็ญฌานอยู่ที่จะทำจิตให้อยู่ในสภาพที่เรียกว่า “นุ่มนวล
 ควรแก่การงาน” แล้วน้อมเอาจิตนั้นไปใช้ประโยชน์ทางปัญญา
 ตามวิธีการที่เรียกชื่อว่า วิปัสสนา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่มีรายละเอียด
 แตกต่างออกไปเป็นอีกระบบหนึ่งต่างหาก

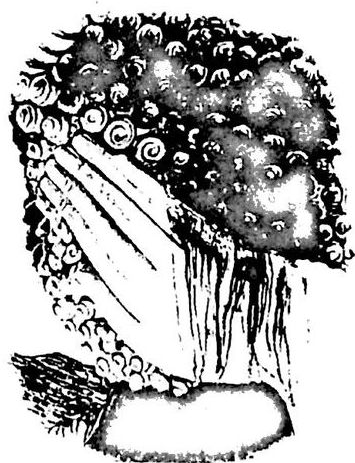
- โดยที่ฌาน และสมาธิในฌาน มิใช่เป็นจุดหมาย พุทธ-
 ธรรมจึงแนะนำวิธีการนำสมาธินั้นไปใช้ในด้านต่าง ๆ เพื่อให้
 สมาธิบังเกิดประโยชน์อย่างมากที่สุด ตามที่ปรากฏในหลักฐาน

ทางคัมภีร์มีอย่างน้อย ๔ อย่าง คือ เพื่อเป็นเครื่องพักผ่อนกาย และจิตหาความสุขามว่าง เพื่อความมีสติสัมปชัญญะ เพื่ออุกฤษฏ์ตนะ และเพื่อเตรียมจิตให้พร้อมในการกำจัดอาสวะ

๔. คำว่า “โยคะ” ที่นำมาใช้ในพระพุทธศาสนาตามความหมาย ในลัทธิเดิมมีที่ใช้้น้อย ส่วนมากใช้ในความหมายต่อไปนี้ คือ

๑. กิเลสที่ผูกมัดจิตไม่ให้เป็นอิสระ
๒. ความเพียร การประกอบ การลงมือปฏิบัติ
๓. การใช้ความคิด ความพินิจพิจารณา การคิดสืบค้น หรือการใช้ปัญญา

ภาคผนวก

ความคิดเกี่ยวกับ การพระศาสนา ที่ได้ไปเห็นมา (พ.ศ. ๒๕๑๕)

พระมหาชาย อากาศโร
ลัมภานัน พระศรีวิสุทธิโมลี

นำเรื่อง

เมื่อปลายเดือนมีนาคม ๒๕๑๕ พระสงฆ์ไทย ๓ รูปได้ออกเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา ตามคำอาราธนาของแผนกพิพิธภัณฑสถานมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย มลรัฐเพนซิลเวเนีย และกระทรวงการต่างประเทศของอเมริกา พระสงฆ์ทั้ง ๓ รูปนั้นคือ พระธรรมคุณากรณ์* เลขานุการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระเทพวรเวที** เจ้าคณะภาค ๓ และพระศรีวิสุทธิโมลี*** รองเลขานุการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณพระศรีวิสุทธิโมลีนั้น ได้ปฏิบัติศาสนกิจ

*ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่พระพรหมคุณากรณ์ วัดสระเกศ

**ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปิฎกนาค วัดปากน้ำ

***ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพเวที วัดพระพิเรนทร์

สำคัญ คือเป็นผู้บรรยายวิชาพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ในโครงการพิเศษของมหาวิทยาลัยเพนน์ซิลเวเนีย เป็นเวลา ๑ เดือนเศษด้วย

เมื่อคณะของท่านทั้ง ๓ เดินทางกลับถึงประเทศไทยในเดือนเดือนมิถุนายนปีเดียวกัน ข้าพเจ้าได้ขอโอกาสเรียนสัมภาษณ์ท่านเจ้าคุณพระศรีวิสุทธิโมลีเกี่ยวกับสิ่งที่ท่านได้ไปปฏิบัติในอเมริกา และความคิดของท่านต่อสิ่งที่ได้เห็นได้ปฏิบัติมาในประเทศนั้น

แรกที่เดียวเรื่อง “ความคิดเกี่ยวกับการพระศาสนาที่ได้ไปเห็นมา” นี้ ตีพิมพ์ในนิตยสารรายเดือน พุทธจักร ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งข้าพเจ้าเป็นประธานคณะผู้จัดทำอยู่ และได้ลงพิมพ์ติดต่อกันตั้งแต่ฉบับประจำเดือน กรกฎาคม-ตุลาคม ๒๕๑๕

ในการตีพิมพ์ครั้งนี้ได้คงเนื้อหาทั้งหมดไว้เหมือนเดิม เป็นแต่ได้พยายามแก้คำที่สะกดผิดกับลดคำภาษาต่างประเทศลง ให้เหลือแต่ที่เป็นชื่อเฉพาะเท่าที่จำเป็น อย่างไรก็ตามหากจะมีสิ่งขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง ข้าพเจ้าก็หวังว่าจะได้รับการอภัย และคำแนะนำจากท่านด้วยไมตรี

พระมหาชาย อากาโร*

* ปัจจุบันลาสิกขาแล้วและไปศึกษาต่อจบปริญญาเอกจากสหรัฐอเมริกา

ความคิดเกี่ยวกับ การพระศาสนา ที่ได้ไปเห็นมา (พ.ศ. ๒๕๑๕)

ในฐานะที่ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจที่สำคัญในสหรัฐอเมริกา และอีกหลายประเทศในยุโรป เป็นเวลานานพอสมควร กระผมใคร่จะขอเรียนถามถึงภารกิจที่ได้ปฏิบัติมามีอะไรบ้างที่สำคัญ ๆ

พระศรีวิสุทธิโมลี : งานที่ทำมี ๒ อย่าง อย่างแรกเป็นการปฏิบัติงานตามคำนิมิตของแผนกพิพิธภัณฑ์ มหาวิทยาลัยเพนน์ซิลเวเนีย ซึ่งนิมิตไปสอนพุทธศาสนาในโครงการพิเศษช่วงสั้นในระยะเวลา ๖ สัปดาห์ อย่างที่ ๒ เป็นการไปชมกิจการของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพื่อดูงานเกี่ยวกับการศึกษา โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา และเกี่ยวกับเอเชียอาคเนย์ ตามคำนิมิตของกระทรวงการต่างประเทศอเมริกา ที่สำคัญก็มีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คณะที่ไปประกอบด้วยท่านเจ้าคุณพระธรรมคุณาภรณ์ เลขาธิการมहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหัวหน้าคณะ ท่านเจ้าคุณพระเทพวรเวที เจ้าคณะภาค ๓ และเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ และผมเป็นรูปที่สาม

การสอนพระพุทธศาสนาแก่นักศึกษาในมหาวิทยาลัยเพนน์ซิลเวเนีย เป็นอย่างไรบ้างครับ มีนักศึกษามากไหม นักศึกษาพวกนี้มี พื้นฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามาก่อนหรือไม่อย่างไร ระหว่าง ที่เรียนพวกเขาสนใจกันมากน้อยแค่ไหน และได้ประเมินผล ใหม่ว่าได้ผลเพียงใด

พระศรีฯ : การสอนที่นั่นเป็นโครงการพิเศษ ระยะสั้น เขามุ่งให้ นักเรียนชาวอเมริกันได้รู้จักวัฒนธรรม และความรู้ลึกนึกคิด ของคนในประเทศอื่น หรือดินแดนอื่น ที่มีพื้นฐานมีความเป็น มาที่ต่างจากเขา และเขาต้องการได้รับความรู้โดยตรง ที่เขามุ่ง มายังประเทศไทยในโครงการคราวนี้ จุดสำคัญก็มุ่งไปที่วัฒนธรรม และวัฒนธรรมไทยนั้น เขาว่ามีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน สำคัญ เขาจึงต้องการรู้พระพุทธศาสนาด้วย แต่เพื่อให้รู้พระ- พุทธศาสนาโดยตรง เขาก็เลยนิมนต์พระไปสอน ในการไป สอนนี้เขาขอให้มุ่งไปที่จุดสำคัญ ๒ ข้อด้วยกัน คือเรื่องพระ- พุทธศาสนาและเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับวัฒน- ธรรมไทย การสอนมีเวลาเพียง ๖ สัปดาห์ ใน ๖ สัปดาห์นี้ก็ยังมี ระยะเวลาที่สอนแต่ละกลุ่มสั้นมาก เพราะเขาปล่อยเวลาให้หมด ไปในการเตรียมเสียบ้าง เหลือเวลาสอนจริง ๆ เพียง ๕ สัปดาห์ ในแต่ละสัปดาห์ก็มีเวลาสอนจริง ๆ เพียง ๕ วัน เว้นวันอาทิตย์ และวันจันทร์ นอกจากนี้ยังแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มอีกด้วย กลุ่มที่มาเรียนวันไหนก็มาเรียนเฉพาะวันนั้น รวมแล้วแต่ละ กลุ่มมีเวลาเรียนเพียง ๕ วัน ยิ่งกว่านั้นในเวลาเรียน ๕ วันนี้ยัง ถูกตัดให้สั้นลงไปอีก เพราะในสัปดาห์แรกเขาเปิดโอกาสให้คน ทั่วไปเข้าฟังก่อน เป็นระยะพิเศษ สัปดาห์แรกจึงผ่านไปโดยที่ เป็นเรื่องของคนทั่วไป เพราะฉะนั้นที่จับกลุ่มแท้ ๆ จึงเหลือ เวลาเรียนเพียงกลุ่มละ ๔ ชั่วโมงเท่านั้น ในเวลาเพียงเล็กน้อยนี้

การที่จะสอนอะไรให้มากจึงเป็นไปได้ ก็ได้แค่เรื่องทั่ว ๆ ไป แต่การที่เราจะสอนไปได้มากแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของคนที่มาฟังด้วย

ตอนแรกโครงการนี้ เขามุ่งสำหรับนักเรียนเป็นพิเศษ คือ นักเรียนที่เตรียมจะเข้ามหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นนักเรียนชั้นสุดท้ายของไฮสกูล (High School) โดยให้โรงเรียนต่างๆ ในเขตเมือง ฟิลาเดลเฟียส่งนักเรียนมา แล้วเขาก็จัดเป็นกลุ่มขึ้น เป็นกลุ่มเรียนวันอังคาร กลุ่มเรียนวันพุธ ไปจนถึงกลุ่มเรียนวันศุกร์ กลุ่มไหนเรียนวันอะไรก็มาเฉพาะวันนั้น แต่ละกลุ่มก็ไม่ใหญ่นัก กลุ่มละประมาณ ๑๕ ถึง ๒๐ คน รวมแล้วมีสักร้อยคนเท่านั้นเอง ไม่มากมายนัก และเขาก็ไม่ต้องการให้มีกลุ่มที่ใหญ่เกินไป เพื่อจะได้ผลเต็มที่ นักเรียนเหล่านี้เป็นผู้ที่โรงเรียนคัดเลือกมาเอง เพื่อให้ นำความรู้กลับไปเผยแพร่อีกทีหนึ่ง ส่วนมากมีครูนำมา เป็นอันว่าเขามุ่งไปที่นักเรียนก่อนเข้ามหาวิทยาลัย ก่อน ต่อจากนี้ก็มีพวกนักศึกษาที่กำลังเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย หรือวิทยาลัย พวกนี้เขาจัดให้เป็นพิเศษในวันเสาร์

พื้นฐานของผู้ที่มาศึกษา โดยที่พวกนี้ส่วนมากยังเป็นนักเรียน ในการคัดเลือกทางผู้จัดเป็นผู้คัดเลือกเอง โดยร่วมมือกับโรงเรียน ดังนั้นจะได้ผู้ศึกษาที่มีพื้นฐานดีมาพอสมควรจึงเป็นไปได้ยากที่สุดแต่ว่าเขาวิธีคัดเลือกกันอย่างไร และดูเหมือนจะเป็นเรื่องของแต่ละโรงเรียนมากกว่า ปรากฏว่านักเรียนบางคนไม่มีพื้นฐานเลย ไม่รู้เรื่องมาก่อนก็มี แต่บางคนก็มีพื้นฐานอยู่บ้าง ข้อนี้ อาจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทางครอบครัวก็ได้ คือถ้าเป็นครอบครัวที่มีความเกี่ยวข้องกับทางตะวันออก หรือมีความสนใจอยู่เอง บ้างก็อาจจะพอมีพื้น แต่บางคนไม่มีเลย กล่าวโดยทั่วไปส่วนมากไม่มีพื้น เพราะฉะนั้นเวลาสอนจึงจำเป็นต้องพูดตั้งแต่เริ่ม

แนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาแต่ต้น ๆ เลยทีเดียว บางคนไม่รู้ แม้กระทั่งว่าเมืองไทยนี้เป็นประเทศอะไร แม้จะบอกว่าอยู่ในเอเชีย-อาคเนย์แล้วยังถามว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศจีนหรืออย่างไร หรือบางคนก็ถามว่า ประเทศไทยอยู่ใต้การปกครองของประเทศจีนหรืออย่างไร เหล่านี้เป็นต้น นี่ก็แสดงว่าเขามีพื้นฐานน้อยเต็มที่มีแต่พวกนักศึกษาวิทยาลัยเท่านั้นที่มีพื้นฐานดีมากที่สุดทีเดียว คือเขารู้หลักทั่วไปในพระพุทธศาสนา เช่นเรื่องมรรค ๘ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้นดีอยู่แล้ว แต่พวกนี้ก็มีย่อยคน ที่ได้เรื่องจริง ๆ ดูเหมือนจะมีเพียง ๒-๓ คน เวลาถามปัญหา พวกนี้ก็มักจะเงอะงะถามเฉพาะเรื่องที่ค้างเป็นปัญหาอยู่ในใจ ซึ่งเกิดจากการอ่าน การศึกษามาก่อนเท่านั้น พวกนักศึกษวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยนั้น ประสบความลำบากที่จะมาฟัง เพราะระยะนั้นเป็นเวลาที่วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยกำลังสอบ บางคนมาได้ครั้งสองครั้งก็จำต้องหยุด เพราะการสอบหรือเพราะเหตุอื่น ๆ ก็มี ที่มาครบทุกครั้งมีเพียงคนเดียวเท่านั้น นับว่าไม่มากเลย

เวลาเราพูดว่าฝรั่งสนใจพุทธศาสนามากนั้นเราพูดเป็นหน่วยรวมทั่ว ๆ ไป แต่ถ้าเงอะงะลงเฉพาะถิ่นจะเห็นคนที่สนใจจริง ๆ ไม่มาก คือที่ถึงกับลงมือศึกษาค้นคว้าปฏิบัติเป็นการเป็นงาน ไม่ใช่เพียงอยากรู้อยากเห็นนั้น มีไม่มากเท่าไร และความสนใจนั้นยังกระจายออกไปอีก แล้วแต่ว่าเราจะเพ่งในด้านไหน

ในด้านความสนใจของผู้เรียนนั้น โดยทั่วไปเมื่อเริ่มเรียนไปแล้วสักอาทิตย์หนึ่ง ก็มักแสดงความสนใจมากขึ้น แต่เนื่องจากเวลาสอนมีน้อย จะบรรยายให้ครบเรื่องที่เราต้องการก็แทบจะไม่มีพอ และที่น้อยลงไปกว่านั้นก็คือ เวลาบรรยายในแต่ละครั้งเขาจำกัดให้เพียงชั่วโมงเดียว แต่พอบรรยายเข้าจริง ๆ เลยเวลาไปทุกที เมื่อรวมทั้งเวลาบรรยายและเวลาถามปัญหาแล้ว ตกคราวละ

ชั่วโมงครึ่ง แต่อันนี้เขาก็ไม่ว่า เพราะเรื่องมันยังค้างอยู่ และเขาพอใจ นักเรียนก็ถามปัญหากันไม่หยุด

สำหรับพวกนักเรียนไฮสกูล ที่ชอบถามปัญหามากก็มีอยู่เหมือนกัน แต่ก็เป็นบางโรงเรียนและบางคน นักเรียนจำนวนมากรับเป็นคนอายอยู่นั่นแหละ ทั้ง ๆ ที่เราเคยได้ยินว่าฝรั่งไม่ค่อยอาย ถามปัญหาเก่ง แต่พอไปเจอเข้าจริง ๆ นักเรียนเหล่านี้ที่อายไม่กล้าถามปัญหาก็มี นี่อาจเป็นเรื่องระหว่างพวกนักเรียนเองก็ได้ เนื่องจากมาจากคนละกลุ่มคนละโรงเรียนกัน เวลาถามปัญหาอาจจะสงวนภูมิกันบ้างก็ได้

เรื่องที่ว่านักเรียนมีความสนใจมากน้อยเพียงไรนั้น ก็ได้ลองสังเกตดูจากความรู้สึกของคนฝ่ายเขา นอกจากดูท่าทีทั่วไป และการถามปัญหาของนักเรียนแล้ว ทางด้านหนังสือพิมพ์ฟิลาเดลเฟียเดลินิวส์ฉบับวันเสาร์ที่ ๖ พ.ค. ๑๕ - เขาลงข่าวว่า "Most of the kids are enthusiastic over the program."

หนังสือพิมพ์ที่มาสัมภาษณ์ไปลงข่าวระหว่างสอนอยู่มี ๓ ฉบับ นอกจากนั้นก็ยังมีโทรทัศน์ช่อง ๓ ของเมืองฟิลาเดลเฟีย มาถ่ายภาพไปออกเผยแพร่ครั้งหนึ่ง

ท่านเจ้าคุณอาจารย์บอกว่าแบ่งการสอนออกเป็น ๒ อย่าง กระผมอยากทราบว่า การสอนส่วนที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาสอนได้จบไหม ในเวลาอันจำกัดเพียงเท่านั้น

พระศรีฯ : ผมพยายามประมวลเรื่องก่อนว่าจะพูดอะไรบ้างในเวลาอันจำกัดนี้ เช่นตอนแรกพูดเรื่องประวัติความเป็นมาทั่วไปของพุทธศาสนา จนกระทั่งเข้ามาสัมพันธ์กับชาติไทยและวัฒนธรรมไทย ตอนหลังจึงพูดถึงหลักพุทธศาสนาทั่วไป ถ้ามีเวลาอีกก็พูดในแง่การเปรียบเทียบ เฉพาะหัวข้อที่เป็นจุดเด่น ๆ

เนื่องจากนักศึกษามี ๒ พวก คือนักเรียนก่อนเข้ามหาวิทยาลัย กับนักศึกษามหาวิทยาลัย การบรรยายก็แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ถ้าเป็นประเภทแรกก็ใช้วิธีดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับพวกหลังซึ่งมีพื้นดีแล้วก็เปลี่ยนเรื่องเสีย ไปพูดจำเพาะหัวข้อที่สำคัญ ที่เราต้องการให้เขารู้เห็นเป็นพิเศษ อีกอย่างหนึ่งก็มุ่งไปที่การสนทนา บางที่แทนที่เราจะไปให้เขาถาม ก็ถามเขาเสียบ้าง วิธีนี้ดี ทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับชีวิตจิตใจและสังคมอเมริกัน จากการคุยกับเขา บางทีเขาก็ถามคำถามแปลก ๆ ที่เขาติดใจอยู่ เช่น นักศึกษาหญิงบางคนติดใจอยู่ว่า ทำไมพระพุทธศาสนาจึงไม่ค่อยให้เกียรติแก่ผู้หญิงเท่าที่ควร เขายกตัวอย่างเรื่องภิกษุณี ซึ่งแม้จะมีพรรษามากกว่า ก็ต้องทำความเคารพแก่ภิกษุก่อน เป็นต้น คำถามเช่นนี้แสดงว่าเขามีความรู้ในรายละเอียดดีทีเดียว แต่คำถามอย่างนี้ตัวผู้หญิงนั่นเองก็ไม่กล้าถาม ผাগเพื่อนผู้ชายถาม ส่วนคำถามที่เราถามเขาก็มีมาก เพราะที่ไปนี้เราอยากเรียนจากเขาด้วย ส่วนที่เขาจะเรียนจากเรานั้นก็ปล่อยให้เขาเป็นส่วนหนึ่ง ที่ว่าเราอยากเรียนจากเขานั้นก็ไม่เชิงทีเดียว ความจริงอยากเรียนตัวเขาตรง ๆ เลย คือเราต้องการรู้ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ของเขา เช่น ความรู้สึกนึกคิดต่อสภาพสังคมของเขา ต่อศาสนาของเขา ข้อนี้ถ้ามีโอกาสผมก็ถามเขา เรียนรู้จากเขา เมื่อได้พบนักศึกษาได้พบครูอาจารย์ของเขา ก็พยายามถามเรื่องเหล่านี้ ทำให้ได้ความรู้จากการนี้มากอยู่ นี่เป็นเรื่องที่ผมเห็นว่าได้ประโยชน์ ถ้ามีเวลาศึกษาเรื่องนี้ได้นาน ๆ ก็จะได้

ที่ได้คุยกับเขาแล้ว ส่วนมากเขามีความเห็นอย่างไรครับ

พระศรี ฯ : ความเห็นส่วนมากเป็นไปในทางที่ไม่ค่อยดี คนรุ่นใหม่ของเขามีที่เข้าไปในทางลัทธิศาสนาเดิมของตน ข้อนี้รู้สึกว่

เสี่ยงจะลงกัน จริงอยู่ ผมมีเวลาในประเทศอเมริกันน้อย จะถือความรู้ของผมเป็นเครื่องตัดสินทีเดียวไม่ได้ ทั้งผมเองก็ได้เกี่ยวข้องกับคนยังไม่มากนัก แต่ในระยะเวลาเท่านี้ก็ได้อาสาอยู่เสมอ ใครเข้ามาเกี่ยวข้องกับก็สอบถาม ทำให้ได้ความคิดเห็นของคนในระดับต่างๆ ทั้งหนุ่มสาวทั้งคนแก่ ทั้งนักศึกษาและครูอาจารย์ความเห็นพอจะรวมลงได้ว่า คนรุ่นใหม่ของเขาละจากศาสนา มาก ที่เราเคยทราบในเมืองไทยว่าคนฝรั่งในเมืองฝรั่งไปโบสถ์ในวันอาทิตย์กันมากนั้น เวลาไปถามฝรั่งเข้าจริง ๆ เขากลับบอกว่าไม่ค่อยมีใครไปกันแล้ว คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ เท่าที่ถามดู ก็ปรากฏว่าไม่ค่อยจะนับถือศาสนา (หมายถึงศาสนาเดิมของเขา)

กระผมเคยทราบจากหนังสือพิมพ์และนิตยสารบางฉบับว่า คนหนุ่มสาวของเขาส่วนมากไม่นับถือศาสนาอะไรเลย ถ้าถามว่านับถือศาสนาอะไร เขาจะบอกว่าไม่นับถือ แต่เขานับถือเหตุผลของตัวเอง กระผมคิดว่าข้อนี้อาจเป็นเพราะสังคมของเขาเป็นวัตถุนิยมเกินไป หรือไม่ก็เป็นเพราะว่าเขาอาจจะยังไม่พบศาสนาที่จะสนองความต้องการของเขาได้ ท่านเจ้าคุณอาจารย์มีความเห็นอย่างไรครับ?

พระศรีฯ : ก็คงสิ่งนี้แหละที่เป็นจุดสำคัญ สังคมของเขานั้นคล้าย ๆ กับมันได้มาถึงจุดหนึ่งที่เหตุปัจจัยต่าง ๆ มาประมวลกันเข้า ถึงขั้นที่จะทำให้เขาแสวงหาสิ่งใหม่ ที่แปลกจากที่เขาได้อยู่แล้วแต่เดิม คล้าย ๆ กับว่า อะไรที่เขาได้อยู่เดิม เขากำลังจะเบื่อหมด ที่ว่านี่ไม่เฉพาะแต่ด้านศาสนาเท่านั้น แม้ในด้านความเจริญทางเทคโนโลยีต่าง ๆ ก็เหมือนกัน อะไรที่เขาได้อยู่เดิม เขาเกิดความรู้สึกอยากจะผละหนีเพื่อไปแสวงหาสิ่งที่เขาเห็นว่าเป็นของแปลกใหม่ ซึ่งเขาก็ยังไม่แน่ใจว่าจะเป็นอะไร อันนี้ก็จุดหนึ่งที่ทำให้เขา

หันมาสนใจศาสนาทางตะวันออก ตัวอย่างเช่น นักศึกษาหนุ่ม
คนที่มาฟังผมเป็นประจำแต่เดิมเขานับถือศาสนายิว แต่เขาสนใจ
ศึกษาศาสนาฝ่ายตะวันออก เขาบอกว่าพ่อแม่ผู้ใหญ่ของเขา
แปลกใจว่า ทำไมเขาจึงมาสนใจเรียนเรื่องศาสนา เพราะว่าเด็ก
หนุ่ม ๆ ควรจะเรียนวิชาที่จะไปทำมาหากินมากกว่า แต่ที่เขาสนใจ
ศึกษาก็มีวิชาสนใจแบบที่จะไปโบสถ์เข้าวัดของเขานะ ด้านนั้น
เขาไม่เอาเลย กลับพูดไปในทางไม่ดีเสียอีก เช่นบอกว่า ศาสนา
เดิมของเขามีจุดบกพร่อง เป็นต้นว่า พระมัวแต่แสวงหาผลประโยชน์
กิจกรรมในโบสถ์ก็จัดไปในทางที่จะมุ่งแสวงหาแต่ผลประโยชน์ ซึ่ง
เขาไม่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงเลย เขาจึงมาสนใจศาสนา
ทางตะวันออก ต้องการมองในด้านเหตุผลต่าง ๆ และเขามอง
เห็นแง่ดีในศาสนาตะวันออก ซึ่งเขาต้องการจะศึกษาต่อไป เท่า
ที่มองเห็นแล้ว เขารู้สึกว่ามีสิ่งที่น่าสนใจดีกว่า เช่นประการแรกที่ทำให้
เขาเรียงเคียงศาสนาฝ่ายตะวันตกก็คือ เรื่องการพัวพันกับศึก
สงครามในอดีต แต่ว่าศาสนาตะวันออกไม่เป็นเช่นนั้น นี่ก็
เป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เขาเกิดความสนใจและอยากศึกษาต่อไป ด้าน
อื่น ๆ ก็มีเช่นด้านเหตุผล เป็นต้น อย่างไรก็ตาม พูดได้ว่า นี่
เป็นระยะที่พวกเขากำลังไขว่คว้าแสวงหาอยู่ เราเองก็อย่าเพิ่ง
ด่วนประกาศว่าเขาชอบเราแล้ว ชอบศึกษานะเขาชอบแน่ แต่ว่า
เขาจะเอาหรือยัง อย่าเพิ่งพูดดีกว่า ในขั้นนี้เป็นแต่เพียงเขาเห็น
แนวทาง ว่ามันมีเค้าว่าจะดีตรงกับที่เขาต้องการเท่านั้น

ว่าเฉพาะการศึกษาด้านพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เท่าที่ได้
เห็นมาเป็นอย่างไรบ้างครับ คนหนุ่มสาวของเขามีปฏิกิริยาต่อ
พุทธศาสนาอย่างไร

พระศรี ฯ : ข้อนี้ผมอยากวกกลับไปให้นักเรียนที่มาเรียนกับผม

ก่อน ว่าเขาสนใจจุดไหนมาก โดยสรุปพวกนี้จะเพ่งคำถามมาที่ ๓ เรื่องด้วยกันคือ (๑) เรื่องหลักทางปรัชญา (๒) เรื่องสมณะและวิปัสสนา (๓) เรื่องที่เกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกในปัจจุบัน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการสงคราม เราจะเห็นว่า พวกฝรั่งมีความสนใจสงครามเวียดนามมากกว่าคนในประเทศไทยเสียอีก ดังนั้นเขาจึงชอบถามเรื่องอย่างนี้อยู่เรื่อย เช่นถามว่า พระไทยเข้ายุ่งเกี่ยวกับการเมืองหรือไม่ หรือว่าท่านเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการที่พระในเวียดนามเผาตัว ปัญหาทำนองนี้เขาถามบ่อย แสดงว่าเรื่องที่เกี่ยวกับสถานการณ์ของโลก เรื่องทางการเมือง เขาสนใจกันมาก แต่ก็เป็นเรื่องธรรมดา เพราะคนของเขามารบราฆ่าฟันอยู่ทางนี้มาก ประเทศไทยอยู่ใกล้ ๆ เสียอีกกลับสนใจน้อยไปกว่าเขา

เรื่องทั้ง ๓ ที่กล่าวมา เป็นจุดสนใจของนักเรียนที่มาเรียนกับผม แต่รู้สึกว่าคุณสนใจทั้ง ๓ อย่างนี้จะเหมือน ๆ กัน สำหรับคนในถิ่นอื่นทั่วไปในอเมริกา ยกตัวอย่างเช่น ความสนใจในเรื่องกรรมฐาน นอกจากเขาแสดงความอยากรู้ให้เห็นในเวลาบรรยายให้ฟังในห้องเรียนแล้ว บางทีผมเดินผ่านไปตามทาง เขามองเห็นเขาก็เดินมาหาเอง แล้วถามว่า ท่านเป็นพระในพุทธศาสนาใช่ไหม ท่านสอน Meditation (สมาธิหรือวิปัสสนา) หรือเปล่า ข้าพเจ้ากำลังปฏิบัติอยู่และอยากรู้ว่าท่านพักอยู่ที่ไหน เพื่อจะได้เรียนรู้จากท่านเพิ่มขึ้น บางทีก็ระล่ำระลักเข้ามาบอกว่า ข้าพเจ้าปฏิบัติไปถึงขั้นนั้น ๆ แล้ว เกิดความรู้สึกหรือเห็นอย่างนั้นอย่างนี้แล้วต่อไปจะทำอะไร อย่างนี้เป็นต้น คล้าย ๆ กับว่ามีบุคคลที่สนใจเรื่องนี้อยู่มาก ข้อนี้เป็นเรื่องที่เราน่าจะตั้งข้อสังเกตว่า คนรุ่นใหม่ของเขา กำลังแสวงหาทางออกกันอยู่ นี่ก็เป็นเรื่องที่จะพูดถึงกันต่อไปว่า Meditation เท่าที่เขาสนใจศึกษากันอยู่ในอเมริกานั้น มีข้อสังเกตอะไรบ้าง

ที่นี้หันไปพูดถึงปัญหาที่ถามแต่แรก เกี่ยวกับการศึกษา
 พระพุทธศาสนาในอเมริกา ผมเองก็ได้ดูมาไม่ทั่ว แต่ก็ขอ
 พูดเท่าที่ได้เห็นก่อน ในชั้นไฮสกูลของเขา เท่าที่ได้ถามนักเรียน
 บ้าง ผู้ใหญ่บ้าง ปรากฏว่าเขาได้มีการเล่าเรียนทางศาสนาอยู่แล้ว
 แต่ไม่ใช้การศึกษาแบบเจาะจงเฉพาะเรื่องของเขา อาจศึกษา
 เป็นเรื่องกว้าง ๆ ให้ความรู้ ในโลกนี้มีคนที่นับถือศาสนาอื่น มีความ
 คิดที่แตกต่างออกไปอย่างไร ในชั้นมหาวิทยาลัย การศึกษาศาสนา
 ในระดับปริญญาตรีซึ่งเป็นขั้นต้น ๆ มีอยู่ทั่วไป ในขั้นนี้อาจจะ
 มีสักรายวิชาหนึ่งที่จำเป็นต้องศึกษา อาจจะมาในรูปของวิชาศาสนา
 เปรียบเทียบก็ได้ พอให้มีพื้นฐานก่อน หลังจากนั้นแล้วจะให้
 เลือกเรียน ใครต้องการเรียนเป็นพิเศษ ก็อาจเลือกเรียนเพิ่มได้
 แม้ในชั้นปริญญาตรีนั่นเอง ในชั้นปริญญาโทเป็นชั้นที่เลือกเรียน
 เป็นพิเศษ เพื่อเรียนจำเพาะมากขึ้น ส่วนในชั้นปริญญาเอกมี
 อยู่มหาวิทยาลัยหนึ่ง ที่สอนถึงขั้นให้ปริญญาเอกในสาขาพุทธ-
 ศาสนาโดยตรง เรียกว่า Doctor of Philosophy in Buddhist
 Studies หรือ Ph.D. in Buddhist Studies คือที่มหาวิทยาลัยวิส-
 คอนซิน ซึ่งก็ได้ไปเยี่ยมมาด้วย เขาเปิดสอนเป็นโครงการหนึ่ง
 เลยเรียกว่า Buddhist Studies Program (โครงการศึกษาพระ-
 พุทธศาสนา) และเขียนไว้ในเอกสารของเขาว่าเขาเป็นศูนย์กลาง
 การศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งของโลก ส่วนในมหาวิทยาลัย
 อื่นเคยได้ยินไปก่อนว่า ที่มหาวิทยาลัยโคลัมเบียก็สอนพุทธศาสนา
 ถึงขั้นปริญญาเอกเหมือนกัน ที่ไปดูก็ได้ตั้งจุดไว้ทั้งสองแห่งนี้แหละ
 ที่วิสคอนซิน ไปแล้วก็เป็นอย่างนั้นจริง ๆ และได้ทราบที่วิสคอนซินนี้
 เอง ว่าที่โคลัมเบียไม่ได้สอนถึงปริญญาเอกเสียแล้ว เขาบอกว่า
 ตั้งขึ้นมาแล้วกำลังไม่พอ เลยดำเนินการไปไม่ไหว นี่ทราบที่
 วิสคอนซินอย่างนี้ แต่พอไปถึงโคลัมเบียเข้าจริง ๆ เขาบอกว่ายัง

สอนถึงขั้นปริญญาเอกอยู่ เป็นแต่ว่าไม่ได้ให้ชื่อปริญญาว่า Ph.D. in Buddhist Studies ตรงๆ เขาเอาไปรวมไว้กับวิชา South-East Asia Studies เขาอ้างเหตุผลว่า ไม่ต้องการให้ชื่อมันแคบ เพียงพุทธศาสนาเท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อนักศึกษาของเขาเมื่อจบออกไปแล้ว เวลาหางานทำจะได้ไม่เกิดความรู้สึกจำกัดเกินไป เป็นอันว่า เขาสอนพุทธศาสนาถึงขั้นปริญญาเอกเหมือนกัน แต่รวมอยู่กับกลุ่มวิชาอื่น เท่าที่ได้พบก็รู้สึกว่าเขาพยายามขยายการศึกษาด้านนี้ให้มากขึ้น ส่วนที่ฮาวาร์ด เป็นต้น ก็มีวิธีการจัดแตกต่างออกไปตามแบบของตนๆ แต่ว่าโดยทั่วไปก็คล้ายกับที่โคลัมเบีย คือเป็นส่วนหนึ่งของโครงการอื่น นี่เป็นภาพกว้างๆ ของการศึกษาพระพุทธรศาสนาในมหาวิทยาลัยอเมริกัน

ว่าถึงแนวโน้ม เราอาจจะเห็นได้จากกิจกรรมของเขา และจากพวกครูอาจารย์ของเขาด้วย ส่วนจากนักศึกษานั้น เราทราบเท่าที่เรากำลังจะขอเป็นการแน่นอนเท่านั้น แน่ละว่าเขาสนใจทางพุทธศาสนาหรือศาสนาทางตะวันออกอยู่แล้ว แต่เราอยากจะถามฝ่ายครูบาอาจารย์และดูการจัดกิจกรรมของเขาบ้าง อันนี้จะชี้ให้เห็นว่า ต่อไปการศึกษาด้านนี้จะมีแนวโน้มไปในทางเพิ่มมากขึ้น หรือลดน้อยลง เท่าที่ได้ถามจากครูอาจารย์เช่นอาจารย์สแวงเลอร์ (Swearer) ซึ่งสอนพระพุทธรศาสนาอยู่ที่สวอร์ทมอร์คอลเลจ (Swarthmore College) ในรัฐเพนน์ซิลเวเนียนั่นเอง และได้สอนที่มหาวิทยาลัยเพนน์ซิลเวเนียด้วย เขามีความเห็นว่าการสนใจศึกษาพระพุทธรศาสนาจะเป็นไปในทางเพิ่มมากขึ้น มีเหตุผลประกอบว่าคนอเมริกันไม่ค่อยสนใจศาสนาของเขา คือว่าการพลัดถิ่นเกิดขึ้น นอกจากนี้เขายังบอกว่าอาจารย์ที่รู้ศาสนาทางฝ่ายตะวันออกจะหางานง่ายในอเมริกา นี่ก็ช่วยย้ำเหตุผลนี้พอไปถึงมหาวิทยาลัยคอลเกต (Colgate) ได้คุยกับอาจารย์มอร์แกน

(Morgan) ซึ่งสอนพุทธศาสนาอยู่ที่นั่น ก็ได้ถามเรื่องเดิมอีก และได้รับคำตอบว่า ความสนใจพุทธศาสนาจะเป็นไปในทางเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน นี่เป็นทัศนะของฝ่ายครูอาจารย์ ครูอาจารย์เหล่านี้ตัวเขาเองอาจจะไม่เป็นชาวพุทธ แต่เขาสอนพุทธศาสนา เขามีงานเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง จึงน่าจะพอฟังได้

การศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับมหาวิทยาลัยที่นั่น ถ้าเทียบกับทางเมืองไทย ท่านเจ้าคุณอาจารย์เห็นว่าเป็นอย่างไรครับ
 พระศรีฯ : ควรแยกออกเป็นหลายประเด็น คนไทยเราอยู่ในเมืองไทย พุทธศาสนาเป็นของไทย จึงเป็นของดาด ๆ พื้น ๆ ไม่เกิดความสะกิดใจ น้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคนไทยเราอาจจะมี ความประมาทแฝงอยู่ภายใน คือไม่ใช่ความประมาทเด่นชัด แต่มันทำให้คนไทยรู้สึกว่าการพุทธศาสนาอยู่ใกล้ ๆ นี้เอง เรียนเมื่อไรก็ได้ ความรู้สึกอย่างนี้ ทำให้ความอยากรจะศึกษาไม่ได้รับการเร่งเร้า ก็เลยปล่อยเรื่อย ๆ แต่ไม่ใช่หมายความว่า เราเกิดความรู้สึกผละหล่นจากพุทธศาสนา นี่เป็นข้อที่แปลก ถ้าเราไปทางอเมริกาเราจะพบว่า นักศึกษาไทยมีความสนใจเรื่องพระ เรื่องศาสนาของตนมาก แต่บางทีก็ไม่ค่อยมีความรู้เท่าไรนัก ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ได้เกิดความรู้สึกในทางไม่ดี อาจจะมียูบง้าง ที่เกิดความรู้สึกในทางไม่ดีไม่งามในบางแง่บางประการ แต่โดยส่วนใหญ่ยังมีความรักพระพุทธศาสนามาก แต่ความรู้สึกเด่นชัดที่จะศึกษาว่า หลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นอย่างไร ปรัชญาเป็นอย่างไร และการปฏิบัติเป็นอย่างไร ไม่ค่อยมี คล้าย ๆ กับมีความรู้สึกที่ เมื่อไรก็ได้ ส่วนคนอเมริกันนั้นมีความกระตือรือร้นทางด้านอื่นมาด้วย เขาเบื่ออันอื่นมาแล้ว เขากำลังวังหา เมื่อมาพบ เขาก็ยึดเอา ศึกษาเอา ด้วยความอยากรู้ นี่ก็เป็นเหตุอันหนึ่ง ที่

ทำให้ความรู้สึกในด้านการศึกษาพุทธศาสนาของเรากับของเขา
ต่างกัน ทางโน้นถ้าเขาจะศึกษาเขาก็เอาจริงจังกว่า แต่ของเรา
นั้นเป็นไปแบบเนือยๆ นี่เป็นข้อสังเกตอย่างหนึ่ง

ผมได้พูดมาแล้ว ถึงความสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาของ
นักศึกษาอเมริกัน จากการที่ได้สอบถามจากเขา ที่นี่ยากจะ
พูดถึงความสนใจในแง่กิจกรรม เพราะกิจกรรมต่างๆ ก็เป็นสิ่งที่
จะใช้เป็นเครื่องสันนิษฐานได้บ้าง เช่น การจัดชั้นสอนการปฏิบัติ-
ธรรม มีการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่เขาพิจารณาเห็นสมควรไปสอน
จัดเป็นชั้น สอนกันเป็นโครงการพิเศษขึ้น กิจกรรมเช่นนี้มีขึ้น
ในระยะนี้ เพราะเหตุที่นักศึกษามีความสนใจ ครูอาจารย์ที่มีความ
คิดริเริ่ม ก็จัดกิจกรรมพิเศษระยะสั้นๆ หรือจัดเป็นรายวิชาขึ้น
ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง นักศึกษาที่จะเข้าร่วมกิจกรรมแบบนี้
ก็ได้จากการรับสมัคร อาจารย์ที่เชิญมา อาจจะเป็นอาจารย์เห็น
จากญี่ปุ่นสักคนหนึ่ง และอาจารย์ฝ่ายเถรวาทอีกสักคนหนึ่ง
คนหนึ่งสอนและฝึกภาคปฏิบัติ เสร็จแล้วอีกคนหนึ่งก็สอนและ
ฝึกต่อ อย่างนี้ก็มี เป็นโครงการฝึกคราวละอย่างเดียวกัน ถ้าการ
จัดกิจกรรมนั้นประสบผลสำเร็จ นักศึกษาที่เสร็จจากการฝึกไป
แล้ว ก็จะนำความรู้ไปเผยแพร่ต่อ อย่างเช่นที่มหาวิทยาลัย ซึ่ง
อาจารย์มอร์แกนทำอยู่เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า
มีความสนใจใคร่ศึกษาพุทธศาสนามากขึ้น

กระผมได้ทราบจากหนังสือบางเล่มว่า พุทธศาสนาแบบมหายาน
ได้รับความนิยมมากในอเมริกา ระหว่างที่อยู่ที่นั่น ท่านเจ้าคุณ-
อาจารย์ได้พบปะสนทนากับพระฝ่ายมหายานบ้างไหม การไปสร้างวัด
และเผยแพร่ในประเทศอเมริกานั้น ทางเขามีวัตถุประสงค์อย่างไร
พระศรีฯ : ได้พบ แต่ไม่มีเวลาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอะไร

แต่ก็พอทราบกิจการทั่วไป ฝ่ายเถรวาท ถ้าจะเปรียบเทียบกับฝ่ายมหายานโดยเฉพาะนิกายเซ็นแล้ว ความแพร่หลายในอเมริกายังน้อยมาก อาจจะเป็นด้วยเหตุหลายอย่าง อย่างแรกก็คือ กาลเวลาที่เข้าไป ทางมหายานโดยเฉพาะเซ็นนั้น เขาได้เกี่ยวข้องและเผยแพร่มาก่อน มีช่วงเวลานานกว่า ในขณะนี้ทราบว่า มีวัดญี่ปุ่นหรือสำนักพุทธศาสนาฝ่ายญี่ปุ่นเกิน ๒๐๐ แห่ง (ยังได้ตัวเลขไม่แน่นอน) ส่วนฝ่ายเถรวาทมีวัดตั้งอยู่ที่กรุงวอชิงตัน เขาเรียกพุทธวิหาร (Buddhist Vihara) ผมได้พบกับเจ้าอาวาส ท่านบอกว่า ของท่านเป็นวัดเถรวาทวัดเดียวในอเมริกา ที่ชิคาโกก็มีวัดญี่ปุ่น คนไทยที่นั่นก็ไปทำบุญที่วัดญี่ปุ่น ที่นิวยอร์กก็ได้พบปะกับพระในวัดญี่ปุ่น แต่ก็ไม่ค่อยได้คุยอะไรกันลึกซึ้ง ได้พูดกันแต่เรื่องกิจการทั่วไปว่า เขามีการสอนอะไรบ้าง เช่นอย่างในด้านเยาวชน เขาก็มีโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ แต่ดูเหมือนว่า เขามุ่งไปที่ลูกหลานของชาวพุทธของเขาที่นั่นเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น ถ้าเทียบกันระหว่างวัดฝ่ายเถรวาทกับวัดมหายาน คงแตกต่างกันมาก โดยเฉพาะในด้านการเผยแพร่ เพราะมีความแตกต่างกันในเรื่องกาลเวลาและคนที่อพยพเข้าไป ฝ่ายมหายานที่เข้มแข็งนั้นมีอยู่หลายนิกาย นอกจากเซ็นแล้วก็มีนิกายชิน นิจิเรน โดยเฉพาะสาขาโซกะงะไก เป็นต้น นอกจากนั้น อาจารย์ที่สอนพุทธศาสนาในระดับสูงตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ส่วนมากก็เป็นอาจารย์จากญี่ปุ่น ข้อนี้ยืนยันความที่ว่า มหายานในอเมริกาเข้มแข็งพอสมควร เช่นในมหาวิทยาลัยวิสคอนซิน ซึ่งสอนพุทธศาสนาถึงขั้นปริญญาเอกนั้น หัวหน้าแผนกวิชานี้ก็เป็นชาวญี่ปุ่น ที่โคลัมเบียและฮาวาร์ดก็อาจารย์ญี่ปุ่นเช่นเดียวกัน

ถ้าเช่นนั้นจะเป็นไปได้ไหมครับว่า พุทธศาสนาที่สอนกันนั้นจะ

สอนเน้นหนักไปทางฝ่ายมหายาน

พระศรีฯ : ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น ถ้าจะมีพวกที่สนใจทางฝ่ายเถรวาท ก็คงจะมีพวกฝรั่งเอง ซึ่งได้ไปเรียนมาจากประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท พวกนี้เวลาสอนอาจวางตัวเป็นกลาง ๆ สอนทั้งเถรวาทและมหายาน ส่วนอาจารย์ชาวญี่ปุ่น ถึงจะสอนได้ทั้งมหายานและเถรวาท แต่โดยพื้นฐานเขาเป็นมหายาน ก็อาจเป็นเหตุให้สอนหนักไปในทางมหายานมากกว่า

ระหว่างที่อยู่ในอเมริกา ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกับคนไทยและคนอเมริกันที่สำคัญ ๆ บ้างไหมครับ คนเหล่านั้นเขามีความรู้สึกลึกซึ้งคิดอย่างไรต่อพระพุทธศาสนา และวัดไทยในประเทศนั้น

พระศรีฯ : การไปครั้งนี้ แม้จะได้รับนิมนต์จากฝ่ายอเมริกา แต่ในด้านความเป็นอยู่ประจำวันเรียกได้ว่า ได้รับความอุปถัมภ์ส่วนใหญ่จากคนไทยในอเมริกา เพราะว่าคนไทยที่นั่นมีมาก และการเป็นแขกรับนิมนต์ของกระทรวงต่างประเทศอเมริกันนั้น ก็ได้บอกความประสงค์เขาไว้ว่า ต้องการดูงานเกี่ยวกับการศึกษาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อย่างหนึ่ง กับอยากพบปะกับคนไทย โดยเฉพาะนักศึกษาไทยในอเมริกาอีกอย่างหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้นเวลาไปแต่ละแห่ง เขาจึงพยายามแจ้งให้คนไทยในที่นั้น ๆ ทราบและคนไทยเองเมื่อทราบข่าวแล้วก็แจ้งต่อ ๆ กันไป ดังนั้นทุกแห่งที่ไป ไม่ว่าเมืองเล็กเมืองใหญ่ ก็ได้พบคนไทยทั้งนั้น บางแห่งแม้ไม่ได้ติดต่อไปก่อน แต่พอไปถึง บังเอิญมีคนไทยมาพบเข้าก็ไปบอกต่อ ๆ กัน ว่าโดยทั่วไปคนไทยที่ได้พบนั้นดีใจมากที่ได้เห็นพระ และมีการแสดงออกที่เห็นได้ชัด ถ้าคิดดูอาจเป็นด้วยว่า เมื่ออยู่เมืองไทยบางคนมีความใกล้ชิดกับพระกับพุทธศาสนา

จนกลายเป็นจำเจไป บางคนไม่ได้ใกล้ชิดก็ไม่เกิดความรู้สึกพิเศษอะไรขึ้น แต่พอไปอยู่ต่างแดน ทั้งคนที่เคยใกล้ชิดมากและคนที่ใกล้ชิดน้อยกลับเกิดความรู้สึกคิดถึงพระ คิดถึงพุทธศาสนา มากกว่าธรรมดา ฉะนั้นบางคนตอนอยู่เมืองไทยอาจจะไม่ค่อยได้พบพระบ่อยนัก ไม่ค่อยได้ไปวัด แต่เวลาไปอยู่ที่นั่นแล้วอยากจะมาพบ และเป็นเหตุให้ได้คุยกับพระมากขึ้น เลยเป็นเหตุให้บางคนหันมาสนใจทางพระโดยเริ่มจากที่ประเทศอเมริกา

คนไทยที่ได้พบแล้วมีความดีใจ ได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางพระพุทธศาสนา เช่น ทำบุญทำทานก็มากเป็นพิเศษ คงจะพอกกล่าวได้ว่า คนไทยยังมีความรู้สึกผูกพันมากต่อพระพุทธศาสนา เหตุปัจจัยก็อาจมีหลายอย่าง ประการแรก เพราะท่านเหล่านี้เป็นคนไทยเมื่ออยู่ต่างไกลก็คิดถึงบ้าน อีกประการหนึ่ง ในความเป็นคนไทยนั้นมีสิ่งที่ฝังรากแน่นเป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมอยู่อย่างหนึ่ง คือพระพุทธศาสนา ตอนที่อยู่ในเมืองไทยความรู้สึกนี้ไม่เด่นชัด แต่พอไปอยู่ต่างไกลความรู้สึกนี้ก็ปรากฏเด่นชัดขึ้นมา การได้เห็นพระ ก็เท่ากับได้เห็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของประเทศของตัวเอง ทำให้นึกถึงบ้านเกิดเมืองนอน ได้ยินพระสวดมนต์เข้าบางที่ก็น้ำตาไหล เพราะคิดถึงบ้าน นี่เป็นเหตุผลข้อหนึ่งที่สนับสนุนว่า พระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับความเป็นไทยมาก

กิจกรรมที่คนไทยทำเมื่อได้พบพระนั้น ก็เป็นแบบไทย ๆ โดยทั่ว ๆ ไป อาจกล่าวได้ว่าเป็นไปโดยอัตโนมัติ เมื่อพบพระแล้วคนไทยอยากทำบุญ นิมนต์พระไปฉันที่บ้าน ไปเทศน์ให้ฟัง กิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีไทย เขาทำกิจกรรมเหล่านี้ ก็เท่ากับเขาแสดงความเป็นไทยให้ปรากฏในต่างถิ่น นอกจากนั้น กิจกรรมเช่นนี้ยังมีผลในทางสังคม ทำให้คนได้มารวมกันมา

พบปะกันในบรรยากาศแบบไทย ๆ ส่วนความสนใจอันเกี่ยวกับด้านความคิดด้านปรัชญา หรือหลักธรรมทางพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ซึ่งก็มีเหมือนกัน บางทีเรื่องที่เขาสงเกตสนทนาด้วยก็เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวกับวิชาที่เขาเรียนอยู่ เช่นเรื่องอิทธิพลของพุทธศาสนาในทางรัฐศาสตร์ หรือทางสังคมเป็นต้น ซึ่งเขาสงเกตเป็นพิเศษอยู่แล้ว เขาก็ตามมาสนทนา ส่วนบางท่านเป็นผู้สนใจอยู่เองแล้ว ทั้งในด้านหลักธรรม และการปฏิบัติ ก็สนใจมาซักถาม มีครอบครัวแพทย์ครอบครัวหนึ่ง อยู่ที่เมืองชิคาโก พอทราบว่าพระสงฆ์จะเดินทางผ่านไปที่นั้น ก็ขออนุญาตให้ไปพักที่บ้าน และเป็นตัวตั้งตัวตีในการรวบรวมคนไทยมาทำบุญร่วมกัน เจ้าของครอบครัวเองก็สนใจหลักธรรมของพุทธศาสนา มีตำรับตำราทางพุทธศาสนาที่เป็นภาษาอังกฤษอยู่ในบ้านมาก ยิ่งกว่านั้น ทั้งสามีและภรรยายังสนใจในการบำเพ็ญสมาธิด้วย ถึงขนาดมีห้องปฏิบัติกรรมฐานไว้ในบ้าน นักศึกษาคนอื่น ๆ ที่สนใจอย่างนี้ก็เหมือนกัน แต่เนื่องจากทุกคนมีหน้าที่การงานประจำอยู่แล้ว การที่จะหาเวลามาสงเกตศึกษาอย่างจริงจังจึงเป็นไปได้ยาก ข้อนี้ก็เหมือน ๆ กับในเมืองไทยนั่นเอง

นักศึกษาไทยในอเมริกาได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาทางพระพุทธศาสนาบ้างไหม?

พระศรี ฯ : มีเหมือนกัน อย่างเช่น กลุ่มที่รวมกำลังกันเพื่อจะสร้างวัดไทยในอเมริกาเป็นต้น แต่เป็นการรวมกลุ่มเพื่อวัตถุประสงค์กว้าง ๆ เพื่อหาพระไปอยู่สนองความต้องการของคนไทยประการหนึ่ง กับเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วยอีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้ไม่ได้มีวัตถุประสงค์จำเพาะเพื่อการศึกษาพระพุทธ-

ศาสนาโดยตรง เป็นเพียงรูปกรรมการที่คิดจะตั้งวัด อยากหาพระไปอยู่ ส่วนกลุ่มที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจริง ๆ มักจะเป็นกลุ่มที่รวมกันกับฝรั่ง เนื่องมาจากแม้จะมีคนไทยในบางเมืองมาก แต่คนที่สนใจทางพุทธปรัชญาจริง ๆ อาจมีน้อย ไม่มีกำลังพอจะรวมกลุ่มกันได้ จึงร่วมงานกับฝรั่ง อย่างเช่น ทางเมืองนิวยอร์กก็ทราบว่ามีกลุ่มศึกษาพระพุทธศาสนาซึ่งมีทั้งฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่ง

นักศึกษาไทยมีความเห็นอย่างไรต่อการสร้างวัดไทยในอเมริกา เขาตั้งใจตื่นเต้นกันเฉพาะในตอนแรก แล้วต่อไปเขารู้สึกเฉย ๆ อย่างนั้นหรือเปล่าครับ?

พระศรี ฯ : ข้อนี้ขอให้ทำความเข้าใจกันก่อน บางคนเข้าใจว่าคณะผมสามรูปที่ไปนี้ ไปเรื่องสร้างวัด พอพบก็มักถามเรื่องนี้ แม้คนไทยที่อยู่เมืองไทยเอง บางทีก็อาจเข้าใจผิด ความจริงไม่เกี่ยวอะไรกับเรื่องการสร้างวัด ส่วนเรื่องการสร้างวัดเป็นอย่างไรนั้น ท่านที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรงอาจทราบดี ที่ผมพอจะพูดได้บ้างก็ในฐานะผู้อยู่วงนอก เท่าที่รู้เท่าที่เห็นคิดว่าการที่คนไทยจะดีอกดีใจกันชั่วคราวหรือตลอดไปนั้น อยู่ที่วิธีการดำเนินงานของวัดหรือของผู้ที่จะเอาพระไปอยู่หรือส่งไปอยู่เป็นสำคัญ ถ้าทำได้ก็อาจจะเป็นหลักได้ผลจริง ๆ แต่ถ้าดำเนินการไม่ดี อาจจะเป็นเหตุให้คนไทยผิดหวังกันมาก ถึงกับผละหนิไปได้เหมือนกัน เพราะคนไทยในอเมริกาหวังไว้มากเหมือนกันว่า พระมาอยู่แล้วเขาจะได้อะไรบ้าง จะมีความสุขกายสบายใจ เป็นต้น สรุปก็คือเขาหวังในทางที่ดีไว้มาก แต่ถ้าการดำเนินงานปรากฏผลตรงกันข้าม เขาก็ย่อมผิดหวังมากและก็อาจถึงล้มละลายไปได้ เรื่องนี้ขึ้นอยู่กับที่การดำเนินงาน

โดยทั่วไป นักศึกษาไทยมีความเห็นด้วยกับหลักการที่จะมีวัดในอเมริกาใหม่ และความรู้สึกประเภทไม่เห็นด้วยมีหรือเปล่า?

พระศรี ฯ : มีการขวนขวายกันไม่น้อยในเรื่องนี้ โดยเฉพาะในเมืองที่มีคนไทยอยู่มาก เช่นเมืองลอสแอนเจลิส ก็ถึงขนาดเริ่มกันเป็นรูปเป็นร่างแล้ว มีสถานที่ มีอาคาร แม้จะยังไม่เป็นวัด แต่คนไทยที่นั่นก็เรียกกันว่าวัด ที่วอชิงตันก็มีกลุ่มคนไทยที่ตั้งกันเป็นคณะกรรมการ โดยมีวัตถุประสงค์จะสร้างวัดเหมือนกัน ทางนิวยอร์กก็รู้สึกว่าจะเริ่มมีความรู้สึกเรื่องนี้ เนื่องจากโดยทั่ว ๆ ไปพระเป็นเครื่องสนองความต้องการทางจิตใจและทางวัฒนธรรมได้มาก เพราะนอกจากจะเป็นไปตามความรู้สึกแบบไทย ๆ เราแล้ว สภาพชีวิตในอเมริกายังช่วยทำให้เกิดความรู้สึกในเรื่องนี้แรงกว่าเก่าอีกเป็นอันมากด้วย

ส่วนความรู้สึกที่ไม่เห็นด้วยนั้น ถึงแม้จะเป็นความไม่เห็นด้วยในรายละเอียด เช่นว่าสร้างวัดขึ้นแล้วจะนิมนต์พระอย่างไร มาอยู่ วัดควรมีกิจกรรมอะไร ควรทำงานกับคนไทยอย่างไร จะสนองความต้องการแบบไหน และควรมีความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ ในเรื่องอะไร ปัญหาเหล่านี้อาจจะก่อให้เกิดความไม่เห็นร่วมกันได้ ส่วนผู้ที่ไม่เห็นด้วยเลยในการมีวัด ก็อาจมีได้แต่ไม่ได้พบ และย่อมมีผู้เห็นแปลกไปได้บ้าง ในการไประยะสั้นอย่างนี้ ก็ไม่สามารถสำรวจได้ และถึงมีก็อาจเป็นเพียงเรื่องธรรมดาในเมื่อมีคนอยู่กันมากมาย

ระหว่างที่อยู่ในอเมริกา ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้สังเกตความเป็นไปของศาสนาอื่น ๆ นอกจากพระพุทธศาสนาบ้างไหม ว่าศาสนาเหล่านั้นมีสถานะอย่างไรในสังคม ถ้าเปรียบเทียบกับสถานะของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ท่านเจ้าคุณอาจารย์เห็นว่าเป็น

อย่างไร?

พระศรีฯ : ตามที่ได้สังเกตในปัจจุบันนี้ ผมรู้สึกว่ในเมืองไทย เรา ความสนใจทางศาสนาเฉลี่ยแล้วมีมากขึ้น แต่ในอเมริกาไม่เป็นเช่นนั้น เนื่องจากมีการผละหนีจากศาสนาของตนเองดังที่กล่าวมาแล้ว ข้อนี้ไม่ว่าจะคุยกับคนระดับไหน ๆ ก็มีความเห็นเป็นอย่างนี้ อย่างเด็กหนุ่ม ๆ สาว ๆ ของเขาเท่าที่ได้พบปะสนทนากัน คนหนึ่งพูดอย่างเต็มปากว่าพ่อแม่เขานับถือโปรเตสแตนท์ แต่เขาไม่มีศาสนา เขายินดีจะพูดอย่างนี้ อีกคนหนึ่งเป็นนักเรียนที่มาเรียนกับผม บอกว่าสาเหตุที่จะมาเรียนพระพุทธศาสนาก็เพราะไม่พอใจในศาสนาเดิม เมื่อฟังจากครูบาอาจารย์ฝ่ายเขา ก็มีความเห็นลงกันว่า เด็ก ๆ ของเขาไม่มีความพอใจในศาสนาและสภาพทางสังคมของตน นี่ก็แสดงว่าสถานะของศาสนาในอเมริกา กำลังสั่นคลอน นอกจากนี้สภาพที่เห็นทั่ว ๆ ไปตามถนนหนทางก็ช่วยย้ำให้เห็นชัดขึ้นว่า ศาสนาน่าจะเสื่อมอิทธิพลในสังคมของเขาเป็นอย่างมากแล้ว เช่นพวกฮิปปี้ก็ดี พวกทริกฤษณะก็ดี เหล่านี้เป็นสิ่งที่ฟุ้งอยู่ในตัวแล้ว ว่าเขาไม่ได้ยึดหลักศาสนาอันมีมาแต่เดิมของเขา นี่นับว่าเป็นปฏิกิริยาที่คนรุ่นใหม่มีต่อสภาพสังคมและศาสนาของตน

มีโอกาสได้พบปะพูดคุยกับพระทางฝ่ายคริสต์ไหมครับ

พระศรีฯ : พบที่ฮาวาร์ด ที่นั่นเป็นสามเณรลัทธิ คือโรงเรียนฝึกคนให้เป็นพระโดยเฉพาะ เป็นโรงเรียนของพระ และก็มิวัตรูประสงค์เพื่อจะผลิตพระ เท่าที่ได้ดูกิจการของเขา รู้สึกว่าจะเป็นไปในทางที่เสื่อมลงหรืออ่อนกำลังลง เพราะเขาบอกให้ทราบว่ในปัจจุบันต้องมีการผ่อนผันในทางวินัยกันมาก เช่น แต่ก่อนมีระเบียบไม่ให้ผู้หญิงเข้าไปในบริเวณที่พัก แต่ปัจจุบันนี้กลายเป็น

เป็นเรื่องธรรมดาไป แต่ก่อนนักเรียนจะออกไปข้างนอกในวันธรรมดาไม่ได้ นอกจากวันที่ปล่อย แต่เดี๋ยวนี้ออกไปได้เป็นของธรรมดาไป เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ที่จะมาเรียนมาบวชเป็นพระก็น้อยลง เขาพูดให้ฟังอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง สถาบันโรงเรียน หรือวิทยาลัยต่าง ๆ แต่ก่อนเป็นสถาบันที่วัดบริหารโดยเฉพาะ แต่เดี๋ยวนี้ปล่อยมือเป็นของฆราวาสโดยสิ้นเชิง อย่างนี้ก็มามาก การเรียนของวิทยาลัยประเภทผลิตพระเหล่านี้ เขาก็เน้นหนักไปในวิชาที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น เทววิทยา และมีการฝึกฝนกันเป็นพิเศษ รวมความแล้วก็คือฝึกให้ชินต่อระเบียบวินัยและความคิดในทางศาสนานั้นเอง

ได้ทราบว่าคุณะของท่านเจ้าคุณอาจารย์มีโอกาสดำเนินเยี่ยมพระสันตะปาปาที่กรุงโรมระหว่างการเดินทางกลับด้วย การเข้าเยี่ยมพระสันตะปาปาคาวนี้มีอะไรน่าสนใจไหมครับ

พระศรี ฯ : ระหว่างที่เดินทางเยี่ยมชมกิจการของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในอเมริกานั้น ได้ทราบว่าคณะของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) ซึ่งได้ออกเดินทางไปดูการพระศาสนาในต่างประเทศ มีกำหนดจะเข้าเยี่ยมพระสันตะปาปาที่กรุงโรมในวันที่ ๖ มิถุนายน คณะของผมได้รับแจ้งจากเจ้าหน้าที่สถานทูตไทยในอเมริกาว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต มีบัญชาให้ไปสมทบกับท่าน และให้เข้าเยี่ยมเยียนพระสันตะปาปาด้วย แต่ในระหว่างทางไม่มีโอกาสดำเนินบรรจบกัน คณะของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต คงดูงานและเดินทางไปตามกำหนดการของท่าน แต่คณะของผมก็จะไปสมทบกับคณะของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต ที่กรุงโรมในวันที่ ๕ มิถุนายน รุ่งขึ้นวันที่ ๖ จะได้เข้าเยี่ยมเยียนพร้อมกันตามบัญชา แต่ครั้น

คณะของผมเดินทางมาจากจนจะถึงอิตาลีแล้ว ตอนนั้นพักอยู่ที่ สวิตเซอร์แลนด์ ก็พอดีได้ทราบข่าวว่าคณะของท่านเจ้าประคุณ สมเด็จฯ เปลี่ยนกำหนดการจะเข้าเยี่ยมเยียนพระสันตะปาปาจาก วันที่ ๖ เป็นวันที่ ๕ มิถุนายน คณะของผมเลยไปไม่ทันเข้าเยี่ยม ด้วย อย่างไรก็ตาม ทางฝ่ายสำนักวาติกันคงจะดารีให้ความเอื้อเฟื้อ สักอย่างหนึ่ง จึงปรากฏว่าเมื่อไปถึงแล้ว ตอนหนึ่งท่านบิชอป ป. คาร์เรโต ได้นัดนิมนต์ให้คณะของผมเข้าเยี่ยมองค์พระสันตะปาปาในวันรุ่งขึ้น คือวันที่ ๖ แต่ก็เป็นการเยี่ยมช่วงเวลาเพียงนิดหน่อย เนื่องจาก องค์พระสันตะปาปามีรายการที่จะให้ประชาชนเฝ้าอยู่แล้วในห้อง ประชุมใหญ่ เมื่อพบประชาชนเสร็จแล้วเสด็จออกจากห้องประชุม นั้น มายังห้องประชุมพิเศษซึ่งเป็นที่ที่คาร์ดินาล หรือบิชอปจาก ต่างประเทศจะเข้าเฝ้า คณะของผมก็ได้พบกับองค์พระสันตะปาปา ในห้องนั้น และใช้เวลาราวสัก ๕-๖ นาทีเท่านั้น ไม่ได้สนทนา ปราศรัยอะไรกันมากไปกว่าการทักทายกันตามธรรมเนียม

รายการที่น่าสนใจในวาติกันและกรุงโรมนอกจากนี้ก็คือ การ สัมมนาร่วมกับนักบวชคาทอลิกชั้นผู้ใหญ่ ที่ศูนย์ศาสนสัมพันธ์ แห่งโลก และการเยี่ยมชมวัดเซนต์เบเนดิกโต และวัดเซนต์-สคอลาสติกาบนภูเขาที่ Subiaco อันเป็นสำนักปฏิบัติสำคัญใน การฝึกอบรมพระคริสต์มาแต่สมัยโบราณ เฉพาะการสัมมนานั้น มีคาร์ดินัล บิชอปและพระอื่น ๆ ร่วมด้วย ได้ฟังคำถามต่าง ๆ ของท่านนักบวชเหล่านั้น ทำให้ย้าถึงความรู้ที่ว่า ขณะนี้ทางสำนัก-วาติกันหรือวงการคริสต์ศาสนาโดยเฉพาะนิกายคาทอลิกนี้ กำลัง ให้ความสำคัญแก่นโยบายประสานสัมพันธ์กับศาสนาอื่น ๆ เป็น อย่างมาก และความประสานนี้จะนำไปในด้านความสัมพันธ์ ทางสังคมระหว่างสถาบัน ระหว่างบุคคล และความกลมกลืนใน ทางหลักธรรม นอกจากนี้เห็นได้ว่า ท่านเหล่านั้นสนใจเรื่องเยาวชน

กันมาก ผมติดใจคำถามของท่านรูปหนึ่งที่ถามว่า “ในประเทศตะวันตกคนรุ่นใหม่ไม่นำพาศาสนา ในประเทศไทยประสบปัญหานี้หรือไม่” การสัมภาษณ์นี้ว่าจะมี ๒ วัน กะไว้ว่าวันหลังจะถามปัญหาเขาหลายอย่าง พอดีต้องงดรายการเสียเพราะเวลาไม่พอ

กระผมอยากจะกลับไปยังเรื่องทื่ออเมริกาอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจากการเสร็จงานสอนอันเป็นหน้าที่ประการแรกแล้ว ทางกระทรวงการต่างประเทศเขามีความประสงค์อย่างไร จึงนิมนต์ให้ไปดูงานในมหาวิทยาลัยของเขาต่ออีก?

พระศรี ฯ : ที่จริงทางฝ่ายเขาตามใจเราทุกอย่าง เราอยากดูอะไรเขาก็จัดการให้ แม้เราจะไม่ดูงานการศึกษาก็ได้ แถมเขายังแนะนำด้วยซ้ำว่าควรไปดูที่สำคัญ เช่น แกรนด์แคนยอน น้ำตกไนแอการา เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่น่าเที่ยว แต่ทางคณะก็ได้ยืนยันที่จะดูเรื่องการศึกษา ฝ่ายเขาบอกว่าควรจะไปให้น้อย ๆ แห่ง เพราะเวลานี้น้อย จะได้ใช้เวลาแห่งละมาก ๆ เวลารวมแล้วเรามี ๑๔ วัน เขาบอกว่าควรไปสัก ๔ แห่ง แต่เรากำหนดไว้ประมาณ ๘ แห่งหรือ ๑๐ แห่งแต่อีก ๒ แห่งอยู่ไกลคนละฟากมหาสมุทร คืออยู่ฝั่งตะวันตก จึงตัดออกไปเสียทั้ง ๒ แห่ง คือมหาวิทยาลัยแห่งรัฐวอชิงตัน กับมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ แต่มหาวิทยาลัยที่กำหนดไว้ทางฝ่ายตะวันออกเราไม่ตัดเลย

งานที่ดูในระยะนี้มุ่งไปที่การศึกษา ปิดรายการด้วยการแวะน้ำตกไนแอการาและข้ามไปฝั่งแคนาดา เพราะเราอยากดูสภาพบ้านเมืองของแคนาดาบ้าง นอกจากนี้เป็นเรื่องของการศึกษา และการพบปะกับคนไทยทั้งนั้น เฉพาะการศึกษาเราย้ำให้เขาพาไปดูมหาวิทยาลัยที่สอนพระพุทธศาสนาและเรื่องทางฝ่ายเอเชียอาคเนย์ เขาก็พยายามจัดให้ตามนั้น ให้พบกับครูอาจารย์และ

เจ้าหน้าที่ที่ทำงานด้านนี้ มหาวิทยาลัยที่ได้ไปดูมาก็มี มหาวิทยาลัยนอร์ทเธอร์นอิลลินอยส์ มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย มหาวิทยาลัยคอลเกต มหาวิทยาลัยเหล่านี้บางแห่งมีการสอนภาษาไทยกันเป็นล่ำเป็นสันด้วย มีอาจารย์ที่พูดภาษาไทยได้แห่งละหลาย ๆ คน

นอกจากงานการศึกษาในอเมริกา ตอนเดินทางกลับไม่ได้ดูอะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นล่ำเป็นสันเลย ที่จริงทางผู้จัดเขาอยากให้งานในสถานที่สำคัญ ๆ ที่ผ่านในยุโรปเหมือนกัน แต่คณะเรามีเวลาน้อย เพราะงานทางมหาจุฬาฯ ก็เป็นเรื่องที่ต้องรีบกลับมาจัดทำ มีเวลาเดินทางผ่านยุโรปตอนกลับเพียง ๑๘ วัน โดยแวะประเทศต่าง ๆ เพียง ๑๐ ประเทศ ระหว่างนี้ก็ไต่เพ่งความสนใจไปในด้านพุทธศาสนา เช่นตอนผ่านอังกฤษ ก็ได้แวะพักที่วัดพุทธประทีปในลอนดอน ผ่านเยอรมันก็แวะพักวัดลังกาในกรุงเบอร์ลิน ที่ฮัมบูร์กไปพักที่สถานปฏิบัติธรรมที่โรเซนเบอร์ก

เท่าที่ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ ในการเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจคราวนี้ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้ข้อคิดอย่างไรบ้างครับ โดยเฉพาะกระผมอยากเรียนถามถึงการที่พระเจ้าไปสร้างวัดอยู่ในต่างประเทศ เช่น ยุโรป อเมริกา เป็นต้น ท่านเจ้าคุณอาจารย์มีความเห็นอย่างไรบ้างครับ

พระศรีฯ : ประสพการณ์เท่าที่ได้รับ จากการเห็นเองและการซักถามจากผู้ที่ทำงานอยู่ หรือผู้ที่มีประสบการณ์มาก่อน ทั้งในวัดนอกวัด ก็เหมือนอย่างที่กำลังมาแล้วข้างต้น เรื่องนี้อยู่ที่การวางแผนงาน การเตรียมความพร้อมดีแค่ไหนเพียงไร วัดอุประสงค์ที่ตั้งไว้ก็เป็นเรื่องสำคัญ เราจะตั้งวัดอุประสงค์ไว้เพื่อเผยแผ่ศาสนาให้แก่ชาวต่างประเทศ หรือเพื่อสงเคราะห์แก่คนไทยก็ตาม ดีทั้งนั้น

แต่ควรจะมีเป้าหมายไว้แจ้งชัด เพื่อเราจะได้วางโครงการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์นั้น ไม่ใช่ทำพรา ๆ ไป โดยเฉพาะเรื่องบุคคล ถ้าหากเราไม่วางเป้าหมายไว้ก่อน ก็จะทำให้เราเลือกบุคคลได้ไม่ตรงตามเป้าหมายเลย การวางเป้าหมายจึงเป็นเรื่องสำคัญ แม้จะเป็นเป้าหมายเพียงเพื่อสนองความต้องการของคนไทยในต่างประเทศอย่างเดียว ถ้าทำได้ตามนั้นก็นับว่าไม่เลว

ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้สังเกตเห็นสิ่งที่เป็นปัญหาหรือข้อขัดแย้งในเรื่องนี้บ้างไหมครับ

พระศรีฯ : คิดว่าปัญหาหรือข้อขัดแย้งก็อยู่ที่การวางเป้าหมาย วางโครงการและคัดเลือกบุคคลที่จะไปทำงานนี้แหละ ถ้าเราเตรียมเรื่องเหล่านี้ไม่พร้อม ถึงเราจะสร้างวัดได้ใหญ่โตสักเท่าไร หากหาพระไปอยู่ไม่ได้ หรือได้แต่ไม่ได้เตรียมกันอย่างเพียงพอแล้ว ก็จะกลายเป็นปัญหาที่แก้กันไม่รู้จบ และผลที่ต้องการก็เกิดขึ้นได้ยาก ข้าราชการจะกลายเป็นตรงข้ามไปก็ได้

เท่าที่ทำอยู่เวลานี้เป็นเพียงระยะเริ่มต้นเท่านั้น อาจจะมองดูยากและสับสนก็ได้ ยังไม่พอที่จะบอกได้ว่าจะออกมาในรูปแบบไหน แต่อย่างไรก็ตามมีข้อที่พอจะพูดได้เป็นกลาง ๆ ว่า เราควรจะรู้สถานการณ์ทางโน้นให้ดีกว่าก่อน แล้วมาวางแผนวางโครงการและเตรียมบุคคลให้พร้อมให้เหมาะกับงาน ถ้าทำได้อย่างนี้ก็คงจะเป็นไปได้ดี แต่ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามเรื่องราว แล้วแต่จะมีอะไรเป็นปัญหาเกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ก็มาหาทางแก้กันที แบบนี้ความหวังก็เห็นจะเลือนลอยอยู่ สรุปแล้วก็คือ เรื่องการบริหารนั้นแหละที่อาจจะเกิดเป็นปัญหา

จากการที่ได้ไปปฏิบัติศาสนกิจและดูงาน ตลอดจนได้มีการพบ

ปะกับบุคคลต่าง ๆ ในอเมริกาแล้วนี้ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้ความคิดหรือมองเห็นลู่ทางอะไรบ้าง ที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์ต่องานในมหาวิทยาลัยของเรา หรือแม้ที่จะเป็นประโยชน์ในวงกว้าง ๆ ต่อการพระศาสนาในประเทศของเราบ้าง?

พระศรี ฯ : ประโยชน์ที่คิดว่าจะเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยของเรานั้น คงจะเป็นเรื่องกว้าง ๆ คือเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเรากับเขา ความสัมพันธ์นี้ เมื่อได้เริ่มไว้แล้วก็ควรจะมีสืบต่อไป ซึ่งอาจจะเป็นผลดีต่อทั้งสองฝ่าย ส่วนความคิดความเห็นในด้านนโยบายก็ดี ในด้านการปรับปรุงงานสร้างความเจริญก้าวหน้าก็ดี ก็มีอยู่บ้าง แต่ที่สำคัญก็คือ เราต้องการเรียนรู้บทเรียนจากเขา และเอาความคิดเห็นที่ได้นี้มาใช้ ก่อนจะไปก็มีความคิดเห็นอยู่บ้างแล้วในเรื่องเหล่านี้ เช่น เรื่องความเข้าใจที่เรามีต่อชาวตะวันตก ความรู้สึกต่อเขา ทัศนคติต่อความเจริญของเขาอะไรทำนองนี้ อาจจะถือว่าเป็นการไปตรวจสอบความคิดเห็นเหล่านี้ด้วยก็ได้

ในแง่ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เมื่อได้ไปเห็นมาแล้วรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มาช่วยย้ำความคิดเห็นเดิมของผมได้มาก เช่นในด้านการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าของเขา เรายอมรับว่าเขาประสบผลสำเร็จจนเราเองก็อยากจะเอาอย่างเขาบ้าง แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจับสาเหตุของความเจริญก้าวหน้าของเขาได้ไหม และเราควรจะทำอย่างใดเพียงไร ที่กล่าวนี้หมายรวมถึงเรื่องทั่วไป ไม่เฉพาะกิจการด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ว่าเฉพาะการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้านั้น คนไทยเราส่วนมากเห็นว่า การไผ่หาความสะดวกสบายทางวัตถุ เป็นสิ่งที่ช่วยให้เขาสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าได้สำเร็จ ข้อนี้ผมนึกมานานแล้วว่าน่าจะไม่ใช่ และเท่าที่ได้เห็นมาก็ช่วยย้ำความรู้สึกนี้ว่า จะต้องไม่ใช่ความไผ่แสวงความสุขทางวัตถุนี้แน่นอนที่เป็นต้นเหตุแท้จริงของความเจริญก้าวหน้า

หน้าของเขา ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ตั้งแต่ก่อนจะไปแล้วว่าน่าจะเป็นความรักความใส่ใจ กระตือรือร้นในการไต่หาคความจริงหรือสังขธรรมต่างหาก ที่ทำให้ฝรั่งสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าได้สำเร็จ และเท่าที่เห็นมารู้สึกว่าจะเป็นเช่นนั้น คือไม่ใช่ความอยากได้ทางวัตถุเป็นเหตุ ความอยากได้ทางวัตถุนั้นไม่ใช่ตัวแท้ของความสร้างสรรค์ เป็นเพียงตัวประกอบทำให้หาทางสนองความต้องการทางลัด สร้างความเจริญแบบเทียมๆ ไม่ใช่แก่นของความเจริญก้าวหน้า มันเป็นตัวนำให้ฝรั่งมาประสบปัญหาอย่างในปัจจุบันมากกว่า

เรามองดูประเทศไทยในปัจจุบันก็ได้ เราอยากเจริญอย่างฝรั่งเขา แต่สภาพที่ปรากฏในด้านศิลปวิทยาการต่าง ๆ เรามิได้เจริญอย่างเขา เพราะเราขาดความกระตือรือร้นในการแสวงหาความจริง แต่ในด้านความสะดวกสบายซึ่งสนองความอยากได้ทางวัตถุนั้น เรามีทันเขา แถมอาจจะล้ำหน้าเขาแล้วด้วยซ้ำ เช่นการมีสถานบริการด้านความสำเร็จสำราญ มีไนท์คลับ มีบาร์ มากมายเป็นต้น เหล่านี้เป็นการไต่หะยานทางวัตถุบำรุงบำเรอ ถ้าหากมีแต่สิ่งนี้เป็นตัวเร่งอย่างเดียว ความเจริญมันก็ออกมาในรูปที่เราเห็นกันอยู่ที่นี่ เพราะเมื่อมีแต่เพียงความอยากได้ความสะดวกสบายก็หาทางลัดที่จะให้ได้สิ่งนั้นมาปรนปรีอ เพราะจุดหมายมันอยู่ที่สิ่งนั้นเสียแล้ว สำหรับประเทศไทยเรา จะได้สิ่งสนองความสะดวกสบายเหล่านั้นมาได้อย่างไร เราเห็นประเทศอื่นเขามีสิ่งเหล่านั้นอยู่แล้วเราก็พยายามไปเอาและคอยรับเอาของที่คนอื่นมีอยู่แล้วมา โดยไม่พยายามสร้างสรรค์ขึ้นเอง ส่วนวิธีการที่จะได้สิ่งเหล่านั้นมาเราไม่ได้คำนึงถึง จะเป็นทางดีหรือชั่วไม่ใส่ใจ ยิ่งลัดยิ่งดี เมื่อเป็นอย่างนี้ความเจริญอันเป็นแก่นสารจริง ๆ ก็เลยไม่มี เพราะจุดหมายไปอยู่ที่ความมั่งมีทางวัตถุเสียแล้ว ผมเห็นว่า ที่ฝรั่งเขาเจริญขึ้นมาก็เพราะเขามีความต้องการค้นคว้า อยากรู้ความจริง

เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งต่าง ๆ เป็นเหตุให้เกิดวิทยาการต่าง ๆ ขึ้น วิทยาการเหล่านี้ก็ถูกนำไปสร้างความเจริญทางวัตถุ เอามาสนองความต้องการได้ ความต้องการความสุขความสะดวกสบายทางวัตถุ ก็มีอยู่เป็นพื้น ๆ อย่างสามัญ แต่ตอนที่เป็ฯพิษเป็นภัยก็คือ ตอนที่ความต้องการปรนเปรอทางวัตถุมันแรงล้นหน้าขึ้นมา สมองไม่ทันจึงหาทางลัดกัน อันนี้แหละทำให้เกิดปัญหาทางสังคมทั้งในเมืองไทยและเมืองฝรั่งปัจจุบัน

ลักษณะนิสัยอยากรู้ความจริงหรือความใฝ่รู้ของฝรั่งนี้ เราจะได้เห็นได้แม้แต่พวกฝรั่งที่เข้ามาในเมืองไทย เพราะฉะนั้น แม้ว่าในปัจจุบันนี้สังคมฝรั่งจะมีเค้าของความเสื่อมอยู่ก็ตาม แต่ก็ยังมีข้อดีอยู่ตรงที่เขายังมีเชื้อแห่งความใฝ่รู้ความจริงเหลืออยู่ การที่เขามาศึกษาเรื่องของเรา จะเป็นทางศาสนาหรือทางอื่นใดก็ตาม แสดงว่าเขามีธาตุของความใฝ่รู้ความจริงอยู่ อันนี้เองจะทำให้เขามีทางแก้ปัญหามาของเขาได้ และจะกลับเจริญได้อีก ผมได้คิดเรื่องนี้ไว้ตั้งแต่ก่อนไปและเมื่อไปเห็นแล้วก็ยังยืนยันความคิดนี้อยู่ไม่ได้เปลี่ยน

นิสัยในการใฝ่หาความจริงนี้ ท่านเจ้าคุณอาจารย์คิดว่าเกิดมาจากอะไร เกิดจากระบบในสังคมของเขา หรือมีสิ่งผลักดันมาจากทางอื่น สำหรับคนไทยเรา มีทางที่จะสร้างความใฝ่รู้ความจริงอย่างเขาได้ไหม ที่เรียนถามเช่นนี้ เพราะเท่าที่สังเกตดู ระบบการศึกษาของเราก็เลียนแบบมาจากเขา เมื่อเราจัดระบบการศึกษาเหมือนเขา เราก็น่าจะสร้างคนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเขาได้ คือเป็นคนที่มีธาตุแห่งการใฝ่รู้ความจริงอย่างเขาบ้าง แต่กลับกลายเป็นว่าคนของเราส่วนมากมีความต้องการวัตถุที่สนองความอยากมาก

ขึ้น ๆ โดยยังขาดธาตุแห่งความไม่รู้ยังเหมือนเดิมนั่นเอง ท่าน
เจ้าคุณอาจารย์คิดว่าเป็นเพราะอะไร

พระศรี ฯ : ที่ว่าเราเลียนแบบจากเขานี้น่าจะเป็นเพียงว่า เราตื่น
ตื่นต่อความเจริญที่ปรากฏเห็นได้ง่าย ๆ เป็นเปลือกนอกของเข
คือความเจริญทางวัตถุต่าง ๆ เราเลยพยายามจะเลียนแบบความเจริญ
นั้น โดยมีพิกัดต้องสืบสาวดูว่า ความเจริญของเขามีสาเหตุจริง ๆ
มาจากลักษณะพิเศษอะไรในตัวเขา ความตื่นตื่นนี้ยังไม่หมดไป
เราจึงเลียนแบบได้แต่เพียงผิวเผิน ต่อเมื่อใดความตื่นตื่นนี้หมดไป
เราอาจจะเบื่อและหันหลังมามองหาเหตุผลจริง ๆ ก็ได้ ส่วน
เหตุปัจจัยที่ทำให้เขามีธาตุแห่งความรู้นั้นอาจมีหลายทาง ซึ่งนำ
จะศึกษากันนานพอสมควร แต่ว่าอย่างน้อยเรื่องทางศาสนาก็น่า
จะเป็นเหตุหนึ่งด้วย เหตุผลในเรื่องนี้ก็คือ การที่ศาสนาทำให้
ฝรั่งในสมัยก่อนไม่ค่อยมีเสรีภาพ ถูกบีบบังคับทางความคิดมาก
อีกอย่างหนึ่งในทางธรรมชาติ เขาก็ถูกบีบบังคับอยู่ไม่น้อย ตาม
ธรรมชาติคนเรานั้นยังถูกบีบบังคับด้วยดินรนาทางออก อันนี้แหละ
ทำให้เขาพยายามสร้างความเจริญขึ้นมาได้ เพื่อที่ตัวเองจะพ้นจาก
ความทุกข์ความบีบบังคับในด้านนั้น ๆ ที่ว่าเขาถูกบีบในทางความ
คิดทางสติปัญญานั้นจะเห็นได้ เช่น ศาสนาของเขาสอนให้เขา
ยอมรับความจริงบางอย่างโดยไม่ต้องคิด และเมื่อสถาบันศาสนา
มีอำนาจ ก็มีการลงโทษผู้ไม่เชื่อฟัง หรือคิดแปลกออกไปจาก
คำสอนของศาสนาของเขาอย่างรุนแรง มันก็บีบคนที่อยากรู้ความ
จริงให้ต้องดิ้นรนให้มาก ทั้งในด้านการคิดค้นและการพิสูจน์ความ
จริง ประวัติศาสตร์อันนี้ได้สร้างผลขึ้นมาในระยะยาว คือการ
บีบบังคับนั้น บางทีก็กลับเป็นผลดีส่วนหนึ่ง ในการสร้างคน
ในระยะยาวได้ เรื่องนี้แม้แต่ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา

เหมือนกับเราก็เป็นเช่นเดียวกัน ดินแดนไหนคนถูกบีบบังคับ มากก็มีการด้นร่นมาก ฝรั่งเศสบีบบังคับทางความคิดมามาก ส่วนเรานั้นใครจะคิดอะไรในทางสังคมก็คิดไป ไม่มีใครเอาใจใส่ตาม ค้น ทางศาสนาก็ไม่ว่าอะไร ไม่ทำร้ายไม่ขัดขวาง ผลของมันก็เรื่อย ๆ ไปอย่างนั้นเอง ไม่ถูกบีบให้เด่นขึ้นมา ไม่ซ้าก็เลื่อนลง หายไป นี่เป็นข้อสันนิษฐานของผม

นอกจากเรื่องทีกล่ามาแล้วนี้ ยังมีส่วนที่ควรพิจารณา อยู่อีกเกี่ยวกับสภาพทางสังคมของเขาในปัจจุบัน และเกี่ยวกับ ความเจริญทางวัตถุต่าง ๆ ซึ่งในที่สุดเราก็เห็นว่าไปไม่รอด ทั้ง นี้ไม่เฉพาะแต่ในอเมริกาเท่านั้น แม้ประเทศอื่น ๆ ก็เป็นอย่างนี้ เหมือนกัน คือเมื่อความเจริญทางวัตถุก้าวไปถึงจุดหนึ่งแล้ว คนก็เกิดความรู้สึกเอือมระอาต่อความเจริญนั้น เหมือนคนที่ กินขนมหวานหรือกินลูกกวาดจนกระทั่งท้องอืด แล้วก็เกิดอาการ เหม็นเบื่อ ยิ่งกว่านั้นของที่กินลงไปแล้วนั้นยังเป็นพิษเอาเสีย อีกด้วย นี่กำลังเป็นสภาพที่มองเห็นอยู่ทั่วไปในสังคมอเมริกา ซึ่งขณะนี้กำลังสับสนอลเวงและขาดหลักยึดเหนี่ยว คนของเขาก็ ยอมรับ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะมันจะมาสัมพันธ์กับ การพัฒนาการสร้างสรรค์ต่าง ๆ และจะช่วยให้เกิดความคิดทาง ศาสนาได้ด้วย ผมว่าอันนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่เราน่าจะคุยกันได้เป็น เรื่องยาวเรื่องหนึ่งอีกทีเดียว

กระผมติดใจในคำของท่านเจ้าคุณอาจารย์ที่ว่า ศาสนาของฝรั่งมี ส่วนทำให้เขาต้องด้นร่นทางออก อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เขา สร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคมของเขาได้สำเร็จ กับที่ว่าการ บีบบังคับจากทางศาสนาช่วยสร้างคนในระยะยาวนั้นหมายความว่า เวลาที่คนของเขาสามารถแหวกออกมาจากกรอบของศาสนา

ได้แล้วใช่ไหม และเมื่อหลุดออกมาแล้วอย่างนี้ แปลว่า ศาสนาในแง่หลักคำสอน จะไม่มีความหมายอีกต่อไปแล้วหรืออย่างไร

พระศรีฯ : ข้อนี้ต้องทำความเข้าใจเรื่องความหมายของคำว่า ศาสนาก่อน คำว่า ศาสนาของฝ่ายตะวันตก เขามีลักษณะเป็นแบบที่จะต้องเชื่อคำสอนตามที่มีอยู่ในคัมภีร์ หรือตามที่สถาบันหรือองค์การศาสนาเป็นผู้บอก ซึ่งอ้างว่าเป็นคำรัส หรือเป็นคำสั่งของเทพเจ้าเบื้องบน เมื่อเข้าใจความหมายในแง่ของคนตะวันตกแล้วก็ต่อเรื่องของเราไปได้ คือเราจะไม่ตีความคำว่าศาสนาตามแบบของเรา

เราจะเห็นได้ถึงประวัติความตื้นร่นในทางความคิดของฝรั่งในขณะนี้ แม้เราจะไม่มีโอกาสพูดกันถึงประวัติศาสตร์โดยพิสดาร แต่ก็พอจำกันได้คร่าว ๆ อย่างเช่น ในสมัยกลาง องค์การศาสนาของเขามีอำนาจมากถึงขนาดตั้งศาลพิพากษาคัดสินศรัทธา ถ้าหากใครพูดหรือแสดงความคิดเห็นขัดแย้งต่อคำสอนในคัมภีร์ อาจถูกจับตัวขึ้นศาลพิพากษาโทษอย่างแรง ต้องถูกประหารชีวิตด้วยวิธีการที่โหดร้ายก็ได้ ด้านความขัดแย้งในทางศาสนาก็จะเห็นว่าเขามีอยู่บ่อย ๆ คนที่นับถือศาสนาเดียวกัน แต่ต่างนิกายกัน ก็มักมีการบีบคั้นขัดแย้งกันอย่างรุนแรง และการขัดแย้งกันอย่างรุนแรงก็ทำให้มีการตื้นร่นมาก เราจะเห็นว่าแม้คนที่อพยพไปอยู่ในอเมริกา ในยุคแรก ๆ ก็มีสาเหตุสำคัญอันหนึ่ง คือหนีภัยความบีบคั้นในทางศาสนาของคนต่างนิกายกัน เพราะเหตุที่ถูกบีบคั้นมากเกินไป ชนชาตินี้จึงร่ำร้องหาความเสมอภาคและเชิดชูเสรีภาพยิ่งนักในเรื่องความบีบคั้นในทางความคิดนี้ ฝรั่งได้รับมานาน เราจะเห็นประวัติของการตื้นร่นนี้ ซึ่งเป็นมาตลอดตั้งแต่ในสมัยกลาง พวกนักดาราศาสตร์บางคนแหวกวงล้อมออกมาก็ถูกบีบคั้นอย่างที่ว่านี้ การบีบคั้นจึงเป็นเหตุให้เขาพยายามตื้นร่นให้มาก ซึ่งบาง

ครั้งก็ชนะ บางครั้งก็แพ้ แต่ในที่สุดมันก็ทำให้เกิดผลผลิตทางความคิดต่าง ๆ ขึ้นมา ที่ว่าความบีบคั้นทางศาสนาช่วยสร้างคนในระยะยาว ก็มีความหมายอย่างที่ว่ามานี้เอง คือทำให้เขาตื่นรนคิดหาความจริงที่แท้ ใช้เวลาคิดค้นต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน ๆ ในระยะยาวก็กลายเป็นนิสัยใฝ่รู้ใฝ่แสวงหาความจริง เท่ากับเป็นการสร้างคนทางปัญญานั้นเอง นี่ก็ถือได้ว่าความตื่นรนเพื่อให้พ้นจากการบีบบังคับทางศาสนา เป็นทางหนึ่งที่ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ที่พูดนี้มีได้หมายความว่า ศาสนาของเขาจะหมดความหมายไปโดยสิ้นเชิง เพราะเมื่อคนตื่นรนออกไปมาก มีความคิดเห็นผิดแผกออกไป ศาสนาของเขาก็พยายามปรับตัวให้คำสอนของตนมีเหตุผลในทางปรัชญามากขึ้น เพื่อให้มีความหมายอยู่ต่อไป แต่ถึงอย่างนั้น ปัจจุบันนี้คนของเขาเองก็บอกว่า ศาสนาของเขามีความหมายสำหรับพวกเขาน้อยเหลือเกิน

ท่านเจ้าคุณอาจารย์พูดถึงความเจริญทางวัตถุในสังคมฝรั่งโดยเฉพาะในอเมริกา ซึ่งท่านเจ้าคุณอาจารย์ไปเห็นมาว่าจะไปไม่รอดนั้น ทำให้เห็นว่า นี่แปลว่าความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจคือศีลธรรมและศาสนา จะเคียงคู่กันไปไม่ตลอดหรืออย่างไร เพราะเท่าที่ทราบ สังคมของประเทศที่เจริญทางวัตถุมาก ๆ อย่างเช่นอเมริกา เยอรมัน และญี่ปุ่น เป็นต้น ก็ทำให้รู้สึกว่าจะเป็นเช่นนั้น ในข้อนี้ท่านเจ้าคุณอาจารย์เห็นว่าเป็นอย่างไรครับ

พระศรีฯ : ผมอยากจะเชื่อมเรื่องนี้เข้ากับเรื่องการมองความเจริญของประเทศฝ่ายตะวันตก เช่นอย่างอเมริกา เราจะเห็นว่า ตัวเหตุหรือสิ่งชักนำให้มาสู่ความเจริญ ถ้ามองเห็น ๆ ก็ดูคล้ายจะ

เป็นการแสวงหาสิ่งปรนปรือมาสนองความต้องการทางวัตถุ แต่ในความเห็นของผม ตัวนี้ไม่ใช่ตัวเหตุแท้จริงของความเจริญ สิ่งที่ลึกซึ่งเข้าไปกว่านั้นก็คือ ความใฝ่รู้แก่นแท้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ หรือความต้องการเข้าถึงตัวความจริงของสิ่งต่าง ๆ ลักษณะอันนี้ผมพูดมาแล้วในตอนก่อน แต่ธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีการแสวงหาความปรนปรือทางวัตถุด้วย เพราะฉะนั้นแรงผลักดันของความเจริญจึงมี ๒ อย่าง คือ ๑) ความใฝ่รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่มาของวิทยาการต่าง ๆ ข้อนี้เรียกได้ว่าการสนองความต้องการทางปัญญา ๒) การปรนปรือสนองความต้องการทางวัตถุ ซึ่งเรียกก่าย ๆ ว่าการสนองความต้องการทางตัณหา ทั้งสองอย่างนี้เป็นแรงผลักดันที่ทำให้คนสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ถ้าหากมีเฉพาะอย่างหลังคือความต้องการทางวัตถุอย่างเดียว ไม่มี ความใฝ่รู้ความจริงทางสติปัญญาเป็นตัวแกนอยู่ข้างใน ก็จะไม่นำไปสู่ความเจริญอย่างแท้จริง คือจะกลายเป็นเรื่องของการหาทางลัด ในการหาทางสนองความต้องการทางวัตถุ ถ้าไม่กลายเป็นการทำทุจริตต่าง ๆ อย่างดีก็จะได้แค่เป็นความพยายามของคนชั่วเกียจ และผลที่สุดมันก็จะไปไม่รอด

ขณะนี้ผมเห็นว่า ความเจริญของฝรั่งที่เกี่ยวด้วยตัวแรง ๒ อย่างนี้ ได้มาประสบความสำเร็จหรือจุดชะงักอยู่ทั้งสองอย่าง ในแง่ความใฝ่รู้ทางสติปัญญา คือการคิดค้นเพื่อเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายนั้น เขาได้พยายามมาช้านาน เช่นการดิ้นรนให้หลุดพ้นจากความบีบคั้นทางศาสนาเป็นต้น ในระยะเวลาแห่งการขัดแย้งและดิ้นรนอันยาวนานนั้น ในทางศาสนาเองก็พยายามปรับตัวให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่องสัจธรรมของตน เป็นเรื่องมีเหตุมีผลมากขึ้น จึงปรากฏว่าคริสต์ศาสนาเองก็ได้พัฒนามาในรูปเป็นปรัชญา แต่ในเวลาเดียวกันก็ยังไม่สามารถสนองความ

ต้องการได้อย่างแท้จริง บางพวกก็แหวกวงแยกตัวออกไปจนกระทั่งเป็นปฏิปักษ์ก็มี ดังเช่นที่บางคนประกาศว่าพระเจ้าตายแล้วอะไรทำนองนั้น ไม่อยากจะเกี่ยวข้องกับทางศาสนาเลย จนถึงเวลานี้ทางวิทยาศาสตร์ได้ค้นพบสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาแล้วมากมาย แต่ก็ปรากฏว่าการค้นพบต่างๆ ที่มีมาแล้วยังไม่สามารถสนองความต้องการทางปัญญา ให้เขาเข้าถึงความจริงเป็นที่พอใจได้ และยังไม่เห็นความหมาย หรือคุณค่าและสาระที่แท้จริงของชีวิตว่ามันคืออะไรกันแน่ เมื่อมองจากสายวัฒนธรรมอารยธรรมของเขาเองที่มีมา จึงรู้สึกคล้ายๆ กับว่ามันมาถึงจุดที่ไม่สามารถสนองความต้องการได้ มองไม่เห็นจุดหมาย เขาก็เลยเริ่มมองไปทางอื่นบ้าง บางพวกก็มาสนใจทางฝ่ายตะวันออก ว่าทางฝ่ายนี้อาจจะมีอะไรดี ๆ ที่หาไม่ได้ในฝ่ายของเขา หรือที่ของเขาไม่สามารถสนองความต้องการให้ได้ นี่ก็เป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เขามาสงใจเรา และนับว่าเป็นความผันผวนทางสติปัญญาอย่างหนึ่ง

ในด้านการสนองความต้องการทางวัตถุก็มาถึงจุดผันผวนอันหนึ่งเหมือนกัน คือจุดที่เขาเริ่มมองเห็นว่า วัตถุต่างๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นมา ไม่สามารถให้ความสุขหรือความหมายที่แท้จริงแก่ชีวิตได้ มันก็เกิดปฏิกิริยา การมีปฏิกิริยาย่อมแสดงออกในรูปต่างๆ มากมาย เช่น เห็นว่า สิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมานั้นไม่มีความหมายอะไร กลับไปหาธรรมชาติ ปล่อยตัวไปตามสบายดีกว่า ในเมื่อการสนองความต้องการทางวัตถุก็มองไม่เห็นจุดที่จะให้ความหมายแท้จริงอะไรได้ และความต้องการทางปัญญาก็ยังสนองไม่สำเร็จ คนก็เกิดผิดหวัง หาทียึดไม่ได้ ก็แว้งคว้าง เพราะฉะนั้น บางพวกก็หันมาทางตะวันออก เช่นมาสงใจสมาธิ เป็นต้น ซึ่งเขาคิดว่า จะเป็นทางให้ค้นพบความหมายที่แท้จริงของชีวิตได้ หรือบางพวกไม่เจอวิธีนี้ ก็หาทางออกของตนเองไปโดยวิธีอื่นๆ เช่น

ปล่อยตัวไปตามธรรมชาติ ไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรกับใคร บ้างก็เห็นว่า สถาบันหรือสิ่งทั้งหลายที่สร้างสรรค์ขึ้นมาทั้งหมด ไม่มีความหมาย ทำลายเลิกล้มไปเสียเลยดีกว่า แสดงอาการปฏิเสธสังคมของตน เรียกว่าเป็นปฏิกิริยาที่ออกมาในรูปต่าง ๆ แต่จะเป็นรูปใดก็ตามมันก็คือปฏิกิริยานั่นเอง

อีกอย่างหนึ่ง เราจะเห็นว่ามนุษย์ได้ทำการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ มา ก็เพื่อหาความสะดวกสบายให้แก่ตนเอง จนกระทั่งรู้สึกกันว่า มนุษย์จะหลุดพ้นจากการบีบคั้นของธรรมชาติ และกลับเป็นนายบังคับบัญชาธรรมชาติได้ตามพอใจ แต่ครั้นแล้วในที่สุด สิ่งที่สร้างขึ้นนั้นกลายเป็นพิษภัยแก่ธรรมชาติ แล้วย้อนกลับมาเป็นพิษภัยแก่ตัวมนุษย์เอง เช่นที่เราเรียกว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเสียเป็นต้น กลายเป็นคล้าย ๆ กับว่ามนุษย์สร้างสรรค์ความเจริญขึ้นมาเพื่อทำลายตัวเอง นี่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดผันผวนทางสังคมอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้ระดมกันเข้ามา ทำให้มนุษย์ที่ว่าเจริญแล้วนั้นเกิดความไม่แน่ใจเกี่ยวกับการสร้างสรรค์อารยธรรมของตน ในเมื่อไม่แน่ใจในแนวทางที่จะเดินไปข้างหน้าก็เกิดเป็นความผันผวนทางจิตใจขึ้นมา จึงมีปฏิกิริยาในรูปต่าง ๆ ผสมกันเข้าไป ความชั่วร้ายทางสังคมต่าง ๆ ก็เกิดจากปฏิกิริยาเหล่านี้ด้วย เพราะการที่ไม่มีหลักยึดเหนี่ยว ไม่เข้าใจในความหมายที่แท้จริงของชีวิต ก็หาความสุขแบบคนคิดสั้น เอาแต่สิ่งที่เห็นเฉพาะหน้า ที่ตนเข้าใจว่าจะสนองความต้องการได้ไปก่อน หรือไม่ก็หาทางออกด้วยวิธีการที่เข้าใจเอาในตอนแรกเพียงว่า จะช่วยให้ตนเองมีความสุขก็แล้วกัน แต่ในขั้นต่อไปมันกลายเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความเสียหายทางสังคม เช่นอย่างคนที่หันไปหายาเสพติด คนที่ติดยาเสพติดนั้นตอนแรกอาจเป็นเพียงหาทางแก้ความผันผวนในทางจิตใจเท่านั้น แต่เมื่อติดยาเสพติดแล้ว มันกลายเป็น

นำไปสู่อาชญากรรมและความเลวร้ายอื่นๆ เลยกกลายเป็นปัญหา
ประดังกันขึ้นมา อันนี้ก็มองได้หลายอย่าง ผมว่าปัญหาที่เกิดขึ้นใน
อเมริกาก็ไม่จำเป็นต้องเหมือนปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เพราะ
สังคมมีพื้นฐานต่างกัน และสังคมมาคนละอย่าง สำหรับประเทศไทย
เมื่อเป็นสังคมเจริญขึ้นแล้ว ความเสียหายทางศีลธรรมจรรยา
อาจจะเหมือนความเสียหายในอเมริกา หรือไม่เหมือนก็ได้

มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าในสังคมที่พัฒนาทางวัตถุอย่างเต็มที่แล้ว ระบบ
ต่าง ๆ เช่นระบบทางเศรษฐกิจและการปกครองเป็นต้น ทำให้
คนในสังคมต่างคนต่างอยู่ แบบที่เรียกว่าตัวใครตัวมัน สภาพ
เช่นนี้มองดูแล้วก็ทำให้เชื่อว่าความเจริญทางวัตถุได้หนีห่างจาก
ความเจริญทางศีลธรรมออกไปมาก ชนิดที่จะไม่มีวันตามกัน
ทันเลย กระผมอยากจะขอความเห็นท่านเจ้าคุณอาจารย์ในเรื่องนี้
พระศรีฯ : ข้อนี้ก็มีส่วนถูก เพราะในระบบอย่างนี้มีการแข่งขัน
กันมาก คนแสวงหาวิธีการจะเอาเปรียบกันมาก สิ่งเหล่านี้มี
จุดหมายเดียวกันคือการแสวงหาวัตถุมาปรนเปรอความต้องการของตน
การแข่งขันแย่งชิงนั้นย่อมแน่นอนว่าจะเป็นเหตุแห่งความเสื่อม
เสียทางศีลธรรมจรรยา นอกจากนั้น เมื่อมีวัตถุและวิธีบำรุงบำเรอ
ปรนเปรอตนมาก คนรุ่นอยู่กับสิ่งเหล่านี้ ก็ไม่มีใจไม่มีเวลา
ที่จะเอาใจใส่ผู้อื่น เช่นแม้แต่โทรศัพท์ เมื่อไม่รู้จักใช้ ก็สามารถทำ
ให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ลดลงไปได้มาก ตั้งต้นในครอบครัว
อันนี้ก็ย่อมขึ้นอยู่กับหลักปรัชญาหรือความคิดพื้นฐาน
ด้วยเหมือนกัน เพราะมันไปสัมพันธ์กับแนวความคิดความเข้าใจ
ของมนุษย์ เกี่ยวกับเสรีภาพ และความเสมอภาค หมายความว่า
การที่เขาจะมาแข่งขันกันอย่างนี้ มีเหตุมาจากความเข้าใจในเรื่อง
เสรีภาพและสมภาพด้วย และแนวความเข้าใจในเรื่องนี้ จะไป

สัมพันธ์กับเรื่องการแสวงหาความเจริญทางปัญญาอีกต่อหนึ่ง เช่น การที่เขาแสวงหาทางออกจากการบีบคั้นทางศาสนาเดิมนั้น เขารู้สึกว่าเป็นการแสวงหาเสรีภาพอย่างหนึ่งด้วย

ที่ว่าความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจ คือศีลธรรม หรือศาสนาจะเคียงคู่ไปด้วยกันไม่ได้หรืออย่างนั้น อันนี้ เวลาเรานึกถึงความเจริญ เรามักนึกถึงความเจริญของประเทศทางตะวันตกหรือถึงจะมีประเทศตะวันออกปนอยู่บ้าง ก็เป็นแบบตะวันตกอยู่นั่นเอง คือเจริญโดยนำแบบอย่างของตะวันตกมาใช้ จึงจัดเข้าในความเจริญแบบตะวันตกทั้งหมด ที่นี้ในสังคมตะวันตก ความหมายของศาสนาของเขาในแง่ของการสนองความต้องการทางปัญญา ได้เสื่อมคลายมานานแล้ว จนถึงกับได้พูดไว้แล้วว่า การตีตราให้หลุดพ้นจากอิทธิพลความบีบคั้นทางปัญญาของศาสนา นั้นเอง เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งแห่งความเจริญของเขา อาจมีผู้แย้งในตอนนี่ว่า ที่ศาสนากับความเจริญทางวัตถุแยกกันนั้น เป็นเรื่องทางสติปัญญาหรือสัจธรรม ไม่ใช่เรื่องทางศีลธรรมจรรยา อันนี้ก็ตอบได้เลยว่า หลักทางสติปัญญาหรือสัจธรรมเป็นฐานของหลักศีลธรรมจรรยา เมื่อศีลธรรมจรรยาขาดรากฐานก็คลอนแคลน มีความหมายน้อย เมื่อมองในแง่นี้ เรื่องจึงอาจจะไม่เป็นอย่างที่ว่าไว้ คือ ไม่ใช่ว่าความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจ จะเกี่ยวคู่กันไปไม่ได้ แต่กลับเป็นว่า ความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจไม่ได้เคียงคู่มาด้วยกันแต่แรกแล้ว นี่ก็เป็นการพูดและมองในอีกแง่หนึ่ง

อีกแง่หนึ่ง ในระบบของสังคมที่มีการแข่งขันแย่งชิงกันมาก นั้น ย่อมทำให้เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบกันง่าย ทั้งผู้ได้เปรียบและผู้เสียเปรียบ ต่างก็ต้องการสนองความต้องการฝ่ายตนหาด้วยกันทั้งคู่ ผู้ได้เปรียบมีโอกาสหาวัตถุมาปรนเปรอความสุขความ

ต้องการของตนได้ง่าย ส่วนผู้เสียเปรียบก็ย่อมดิ้นรนด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อแสวงหาโอกาสที่จะได้วัตถุมาปรนปรีดตนบ้าง แรงผลักดันของความต้องการสนองตัณหาที่มีช่องทางแสดงบทบาทได้มากในบุคคลทั้งสองฝ่าย จึงต้องมีเครื่องมือ สำหรับมาช่วยปรับความเข้าใจระหว่างกันให้เฉลี่ยโอกาสและเฉลี่ยวัตถุแก่กัน ในจังหวะต่าง ๆ และเหนียวรั้งการกระทำในการที่จะใช้โอกาสเพื่อสนองตัณหา ให้อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอดี เครื่องมือเช่นนี้อาจมีหลายอย่าง แต่ตามปกติก็มีหลักศีลธรรมจรรยาเป็นอย่างหนึ่งละ และเป็นอย่างสำคัญด้วย แต่หลักศีลธรรมจรรยาจะทำหน้าที่นี้ได้ผล จะต้องมีย่านาจในการเหนียวรั้งและควบคุมสูง การที่ศีลธรรมจรรยาจะมีอำนาจเหนียวรั้งควบคุมสูง ก็ต้องมีอำนาจสนองความต้องการทางปัญญาสูงด้วย จึงจะไปช่วยคุมการสนองความต้องการทางตัณหาได้ เช่นการที่จะยอมรับความหมายและขอบเขตของเสรีภาพเป็นต้น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในกรณีนี้

แต่ในขณะเดียวกัน ปรากฏว่าอำนาจสนองความต้องการทางปัญญาของศาสนาของทางตะวันตกนั้นอ่อน หรือไม่มีเหลืออยู่แล้ว อำนาจเหนียวรั้งหรือควบคุมทางศีลธรรมจรรยา จึงอ่อนมากหรือไม่ได้ผลเลย เพราะไม่มีรากฐาน เมื่อเป็นเช่นนั้นแรงผลักดันในการสนองตัณหา จึงทำให้เขาใช้และแสวงหาโอกาสในรูปต่าง ๆ ที่ถือกันว่าขาดศีลธรรมจรรยา ในขณะเดียวกัน เราก็ต้องไม่ลืมว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต่างจากสัตว์อื่น ในแง่ที่ว่า เป็นสัตว์มีปัญญาด้วย มนุษย์มิใช่แต่ต้องสนองความต้องการทางปัญญาเท่านั้น แต่ยังสนองความต้องการทางตัณหาด้วย และการสนองความต้องการทางตัณหาของเขา จะต้องมีการสนองความต้องการทางปัญญาเป็นฐานรองรับให้ด้วยในกรณีนี้ สิ่งสำคัญอย่าง

หนึ่งก็คือ ความหมายและขอบเขตของเสรีภาพ หรือความเป็นอิสระเสรี ซึ่งจะเป็นกรอบคุมหรือเป็นช่องทางของการใช้โอกาสเมื่อพึงศาสนาเพื่อสนองความต้องการทางปัญญาในเรื่องนี้ไม่ได้ มนุษย์ก็คิดสร้างความหมายของความเป็นอิสระเสรีขึ้นมาเอง เพื่อเป็นทางออกในการใช้โอกาสสนองตัณหาของตน มองในแง่หนึ่งเราจะเห็นได้ว่าสัตว์ทั้งหลายก็มีเสรีภาพของมันอยู่เหมือนกัน และในบางคราวมนุษย์ที่สร้างสรรค์แบบแผนความเป็นอยู่ และสิ่งอำนวยความสะดวกสบายขึ้นมาควบคุมบีบรัดตนเองนี้ ก็อาจมองเสรีภาพไปในรูปที่ตรงกับสัตว์เข้าก็ได้ หรืออาจจะชอบเสรีภาพแบบของสัตว์ขึ้นมาสักคราว และการสนองความต้องการทางปัญญาเกี่ยวกับเสรีภาพนี้เป็นฐานลึกซึ่งที่ส่งผลออกมาทางปัญหาศีลธรรมจรรยาอย่างสำคัญ

ทีนี้หันมาดูเราเอง ในเมื่อเราเดินตามแบบของตะวันตก โดยนำระบบของเขามาใช้ ก็หมายความว่า เราพยายามดำเนินตามสายความเข้าใจในเรื่องเสรีภาพ ความเสมอภาค เป็นต้น อย่างเขา ในเมื่อเราไปถือเอาแบบอย่างเขา ปัญหาที่ย่อมเกิดอย่างเขาได้ แต่ความหมายของสมภาพเสรีภาพนั้น ก็ยังเป็นที่ยสงสัยว่าหมายเอาแค่นั้นเพียงไร และเราควรเชื่อตะวันตกหรือไม่ด้วย ผมว่าเรื่องนี้มันต้องเกี่ยวพันกันทั้งหมด

ในสังคมที่พัฒนาการทางวัตถุขึ้นถึงขีดสุดแล้วนั้น ศาสนาจะกลับคืนมามีบทบาทอย่างเดิมได้อีกไหม
พระศรี ฯ : มันก็อยู่ที่ฐานทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้วนั่นแหละ คือการไม่รู้ความจริง และการสนองความต้องการทางวัตถุ ในการสร้างสรรค์ความเจริญก็ดี ในการประพฤติดำตามหลักศีลธรรมจรรยาก็ดี อย่างหลังต้องอาศัยอย่างแรกเป็นพื้นฐาน แต่ปัญหามีว่า ทำไมอำนาจทาง

ศาสนาของเขาจึงไม่มีผลบังคับทางศีลธรรมจรรยา ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า อำนาจบังคับในทางศีลธรรมไม่มี คือสนองความต้องการทางปัญญาของคนไม่ได้ ในเมื่อเขาเห็นว่าหลักเดิมไม่ถูกต้องแล้ว อำนาจบังคับทางศีลธรรมก็สูญเสียไปด้วย ถ้าเขาไม่เชื่อว่าพระเจ้าจะลงโทษได้จริง อำนาจควบคุมทางศีลธรรมจรรยาก็ไม่มีความหมาย เพราะฉะนั้นฐานที่แท้จริงมันต้องอยู่ที่เรื่องศีลธรรมหรือการสนองความต้องการทางปัญญาก่อน เราเห็นว่าสังคมตะวันตกนั้นแยกตัวทางสติปัญญาออกจากศาสนาไปแล้ว อำนาจควบคุมทางศีลธรรมจรรยาของศาสนานั้นจึงอ่อนไปด้วย เมื่อเสียทั้งสองฐาน บทบาทก็ย่อมสูญหรือเสื่อมลง

การที่จะให้ศาสนากลับมามีบทบาทได้ ก็จะต้องมาในรูปที่สามารถสนองความต้องการทางปัญญาได้ก่อน ให้เขายอมรับในทางปัญญากว่า สิ่งที่ศาสนาสอนนั้นเป็นหลักศีลธรรมแท้จริง ในเมื่อเป็นหลักศีลธรรมแท้จริง คำสอนตามระบบศีลธรรมจรรยาก็ย่อมเป็นไปตามหลักความจริงนั้นได้ คนก็ต้องยอมรับ แต่ขณะนี้คนกำลังเคืองกว้างทางปัญญา ไม่เห็นว่าศาสนาจะให้ความจริงได้ หลักศีลธรรมจรรยาก็หมดความหมายไป เมื่ออำนาจควบคุมของศีลธรรมจรรยาหมดไป คนก็เล่นไปในทางสนองความต้องการทางวัตถุเท่านั้น แล้วเขาก็หันไปหาหลักเสรีภาพ เสมอภาค ที่เขาคิดขึ้นมา คนก็แข่งขันกันไปในแนวความคิดนั้น แต่เรื่องเสรีภาพ เสมอภาค ที่เขาคิดกันขึ้นมา นี้ ก็ยังเป็นที่สงสัยในเรื่องความหมาย ว่าถูกต้องหรือไม่แค่ไหนเพียงใด

เรื่องนี้ท่านเจ้าคุณอาจารย์คิดว่าจะทำให้เราในประเทศไทย โดยเฉพาะองค์การศาสนาได้บทเรียนอะไรบ้าง

พระศรี ฯ : บทเรียนก็อยู่ที่เราต้องเข้าใจเขาก่อน คือต้องศึกษาถึงความเป็นมา และสาเหตุที่ทำให้เกิดสภาพปัจจุบันของเขา ทั้ง

ในรูปที่เป็นปัญหาและในรูปที่ติงาม แล้วเอาความรู้ในเรื่องเหล่านี้
แหละมาเป็นบทเรียนของเรา ผมเห็นว่าเราไม่ควรแต่คิดจะตาม
อย่างเขา เพราะเห็นว่าเขาเจริญเท่านั้น ทุกวันนี้กล่าวได้ว่าเรากำลัง
พยายามเอาอย่างเขา ที่จริงเราควรศึกษาว่าอะไรเป็นความเจริญ
อะไรเป็นความเสื่อม และควรแยกแยะไปถึงว่า อะไรที่เป็นตัว
สาเหตุของภาวะนั้น ๆ สรุปก็คือ เราควรศึกษาตามความเป็นจริง ไม่
ใช้ศึกษาในรูปของการที่จะเอาอย่าง

กระผมว่า เวลาที่พวกเราที่ศึกษาเขานั้นคงไม่ได้ศึกษาลึกลงไป
ขนาดนั้นเท่าใดนักหรอก อย่างดีเวลาเราพัฒนา เราก็มองแต่จะ
ให้เจริญขึ้นมาอย่างเขาในทางวัตถุ และสักวันหนึ่งเราอาจจะประ-
สพผลสำเร็จในการพัฒนา คือสามารถสร้างสรรค์ความเจริญทาง
วัตถุได้สำเร็จ แต่เมื่อถึงวันนั้นศาสนาของเราจะถูกกลืนและ
หมดความหมายไปแล้วก็ได้ ในกรณีเช่นนี้ เราควรจะคิดการ
อะไรเพื่อเผชิญกับปัญหาในอนาคตได้แล้วหรือยัง

พระศรีฯ : ก็อย่างว่านั่นแหละ ถ้าเราเอาอย่างเขาก็มีทางจะเป็น
เหมือนเขา แต่ที่นี้ถ้าเราเห็นในตอนนี้อย่างที่เขาทำไปก่อน ไปเจอ
ปัญหาเข้า เรามาทำตามเขาทีหลัง ยังไปเจอปัญหาเดียวกันนั้น
อีก มันก็เหมือนกับเราเห็นคนที่เดินข้างหน้าเราเดินชนต้นไม้
ถ้าเราวิ่งไปชนเหมือนอย่างเขามาก แสดงว่าเราตาบอดหรือไม่ก็โง่
มาก แทนที่จะได้บทเรียนจากเขาบ้าง เราเดินทีหลังน่าจะไปได้
ดีกว่า ผมว่าเรื่องนี้เราต้องศึกษาความจริงอย่างที่ว่านั่นแหละ
คือศึกษาดูสภาพ ดูปัญหาของเขาว่าอะไรเป็นเหตุ แม้แต่ความ
หมายของหลักการบางอย่างที่เราอยากจะทำอย่างเขา เช่นเรื่อง
เสรีภาพ เสมอภาค ซึ่งเป็นตัวการใหญ่ที่จะผลักดันการกระทำ
ของมนุษย์เรา ก็ควรได้ศึกษาดูให้ดีว่าหมายความว่าอย่างไร อย่างที่ฝรั่ง

เขาว่าไว้นั้นถูกต้องหรือยัง โดยมากเรารู้สึกว่าสิ่งที่ฝรั่งคิดนั้นถูก เราจึงศึกษาเพียงเพื่อจะคิดตามเขาทำตามเขาเท่านั้น ไม่ได้สงสัยว่าที่เขาคิดนั้นถูกหรือผิด ผมยังนึกอยู่ว่าสิ่งนี้ควรจะได้นำมา พินิจพิจารณา ดู เช่นในเรื่องเสรีภาพ เสมอภาคนั้น มองบางแง่ มนุษย์เราอาจจะไม่มีเท่าสัตว์ก็ได้ เราจะเห็นว่าสัตว์มีความเสมอภาค มันเสมอกันหมด มีเสรีภาพ จะทำอะไรก็ได้ จะฆ่ากันรังแกกัน ก็ได้ แนวความคิดของคนในเรื่องนี้ก็ไม่น่า แน่ บางคราวอาจจะไป สุดจุดนี้ก็ได้อีก คือคนมองไปมองมา อาจจะเห็นว่าตนมีเสรีภาพ เสมอภาค ไม่เท่าสัตว์ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะกลับไปสู่ความเป็น สัตว์อย่างเดิม ผมไม่แน่ใจว่าเวลานี้มีแนวโน้มไปในรูปร่างหรือ ไม่ เพราะฉะนั้นผมว่าไม่ควรจะไปศึกษาเพียงเพื่อตามอย่างเขา เท่านั้น แต่ควรศึกษาว่าเขาที่เขาคิดนั้นถูกหรือผิดด้วย

อีกอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับพื้นฐานในการสร้างความเจริญ ใน เมื่อคนมาจากพื้นฐานไม่เหมือนกัน จะทำแบบเดียวกันแท้ ๆ มันทำไม่ได้ เหมือนอย่างการเดินของสัตว์ ๒ ชนิด ซึ่งได้สั่งสม มาคนละอย่าง ก็ย่อมไม่เหมือนกัน เช่นการไปของเสือกับการไป ของงูย่อมไม่เหมือนกัน อาจจะไปสู่จุดหมายเดียวกัน แต่ว่าวิธีการที่จะไปจะเหมือนกันทีเดียวไม่ได้ ไทยเรากับฝ่ายตะวันตก มีการสั่งสมทางพื้นฐานวัฒนธรรมไม่เหมือนกัน เราจะไปเอาอย่าง เขาทันทีและจะทำให้เหมือนเขาทีเดียวย่อมไม่ได้ ในเมื่อทำอย่าง เขาก็ไม่ได้ ของตัวเองก็ไม่เกิดประโยชน์ เพราะไม่ได้นำมาใช้ มั่วแต่จะไปเอาอย่างเขามาใช้ เป็นอันของเดิมเราก็อิ่ม ของเขาที่เราเอามาก็ใช้ไม่ได้ดี เพราะเรากับเขามันคนละพื้นฐานกัน เลยเอา ดื้ออะไรจริงไม่ได้ วิธีนี้จึงไปไม่รอด

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะว่าโดยพื้นฐานทั่วไปแล้ว พื้นฐานของ ทางตะวันตกหนักไปในทางวัตถุนิยมมาก ส่วนทางตะวันออก

หนักไปในทางจิตนิยม ในแง่นี้เราควรพิจารณาว่า จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสร้างสรรค์ความเจริญได้หรือไม่ ในทางตะวันตกนั้นเขามีระบบแข่งขันกันมาก ซึ่งเป็นลักษณะของวัตถุนิยม ที่นี้ถ้าหากเราจะสร้างความเจริญของเรา โดยวิธีเลียนแบบนำเอาระบบของเขามาใช้ มันก็ไม่เข้ากับพื้นฐานของเรา วิธีการของเราจึงควรโน้มไปในทางจิตนิยมมากกว่า จิตนิยมเป็นเรื่องของอุดมคติ เราอาจจะไปสู่ความเจริญตามจุดหมายที่ฝรั่งต้องการ โดยใช้วิธีการไม่เหมือนกับฝรั่ง ฝรั่งอาจจะใช้วิธีแข่งขัน แต่ระบบตะวันออกของเราจะต้องใช้วิธีการอุดมคติ

กระผมเห็นว่าในประเทศไทยของเรา ปัญหาเรื่องเอาอย่างเขานั้น คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่เรารู้ว่าเขาเดินไปชนต้นไม้ก่อนแล้ว แต่เวลานี้พวกเราดูจะพอใจที่เดินไปชนอย่างเขาด้วยซ้ำ ปัญหาเรื่องการพัฒนาของเราคงหนีเรื่องนี้ไปไม่พ้นแน่ ถ้าเช่นนั้นกระผมเห็นว่าเราน่าจะหามาตรการอะไรสักอย่างมาเหนี่ยวรั้งไว้บ้างแล้ว กระมัง เป็นแต่ว่ามาตรการนั้นจะเป็นอะไร ในข้อนี้ท่านเจ้าคุณอาจารย์เห็นอย่างไรครับ

พระศรีฯ : ถ้าเราประสบปัญหาเช่นนี้ ผมว่ามันจะแรงกว่าเขาเสียอีก คือว่าที่เขาเดินไปชนอะไรต่ออะไรนั้น เขาก็ยังเดินไปตามทางของเขา ส่วนเราไม่ใช่เดินทางของเรา เพราะไปเอาอย่างเขา ไปเดินตามเขาในทางซึ่งตัวไม่เคยเดิน แถมยังไม่ระวัง สักแต่ว่าเดินตามเขาเห็นเป็นเพลิน แล้วก็เดินเปะปะไปอย่างนั้น ก็มีหวังจะเจอทุกซอกหนีกยิ่งกว่าเขาอย่างแน่นอน ของเขานั้นอย่างน้อย เขาก็ยังมีหลักเป็นตัวของตัวเองอยู่ ถ้าประสบปัญหาย่อมจะได้บทเรียนและหาวิธีแก้ตามแบบของเขาได้ เพราะฉะนั้นผมว่าฝรั่งเขายังไม่หมดหวัง ถึงอย่างไรความใฝ่รู้สัจธรรมอันเป็นแก่นแท้

ของเขากียังมีอยู่ ปัญหาที่ปรากฏในขณะนี้ก็คือความผันผวนต่างๆ ซึ่งในส่วนลึกแท้ของเขา เขาต้องการจะแก้ไข แม้จะมีปฏิกิริยาที่แสดงออกมาในรูปความวิปริตต่างๆ บ้าง แต่ส่วนหนึ่งของเขาก็หาทางออกอยู่ และเขาอาจจะสำเร็จก็ได้ เพราะเขามีพื้นฐานของตนเองที่สร้างมาอันนั้นอยู่ ส่วนของเรา เราไม่มีพื้นฐานอย่างนั้น แล้วเราไปเอาอย่างในรูปแบบภายนอกเขา เราก็หนักเท่านั้นแหละ เพราะได้แต่ประสบปัญหา และเกิดความทุกข์อย่างนั้นอย่างเดียว โดยไม่มีพื้นฐานที่จะมาแก้ไข เพราะฉะนั้นผมว่าถ้าเราเอาอย่างฝรั่ง หากฝรั่งประสบทุกข์แค่นี้ เราจะต้องประสบทุกข์แรงกว่าเขามากหลายเท่า เขาอาจจะเพียงเจ็บ แต่เราอาจจะแหลกเหลวหรือตายไปเลย

ที่นี้ปัญหาเรื่องการเหนี่ยวรั้งสังคมของเรานั้น มีอยู่หลายด้าน เราจะต้องแก้หลาย ๆ จุด แล้วแต่เราจะเริ่มอันไหนก่อน คือเราควรพิจารณาว่า

๑) อันไหนเป็นปัญหาสำคัญ

๒) เราถนัดและสามารถจะทำอันไหนได้ก่อน

อย่างไรก็ตาม แก่นแท้ก็คือปัญหาว่า เรามีพื้นฐานความจริงที่เรามั่นใจที่สุดไหม อย่างในกรณีพระพุทธศาสนา เราจะต้องตอบตัวเองก่อนว่า เรามั่นใจไหมในตัวสังขารของศาสนาของเรา ถ้าเรามั่นใจอยู่ มันก็มีทางเป็นไปได้ เพราะว่าจุดสุดท้ายมันจะต้องย้อนอยู่ที่อันนี้ ถ้าไม่มีพื้นฐานตัวสังขารมันอยู่ มันก็โคลงเคลง ไปไม่รอด เพราะฉะนั้น เราต้องตอบตัวเองให้ได้ก่อน ว่าเรามีพื้นฐานที่แน่นอนหรือยัง แล้วก็มีทางเหนี่ยวรั้งได้ แก่ปัญหาได้ จุดแรกจึงต้องถามคำถามนี้ก่อน

แต่คิดว่าอย่างน้อยเราก็เชื่อว่าศาสนาของเรามีสังขารอยู่มาก

มากกว่าที่ฝรั่งมีด้วยซ้ำ

พระศรี ฯ : อย่างนั้นก็ยิ่งดี แต่ถ้าเป็นไปได้ ควรจะมั่นใจเด็ดขาดลงไปเลย ซึ่งจะเป็นกำลังที่แข็งแกร่งในการที่จะทำอะไรลงไป เพราะพลังตัวนี้จะเป็นตัวหนุนให้ก้าวไปข้างหน้าด้วยความมั่นคง และมีพื้นฐานที่แน่นอน เพราะฉะนั้นถ้าเรามุ่งไปที่ศาสนา องค์การ ศาสนาควรจะมีคามมั่นใจในเรื่องนี้ก่อน แล้วต่อจากนั้นเราก็จะเริ่มคิดแก้ปัญหาได้ โดยอิงฐานอันนี้ไว้

ถ้าเช่นนั้น องค์การศาสนาในบ้านเรา ก็ควรจะเริ่มทำการในเรื่องนี้กันอย่างจริงจังได้แล้วกระมัง

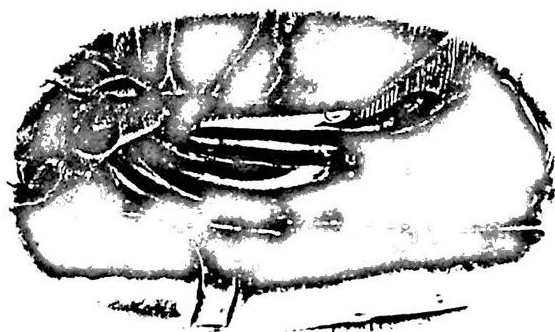
พระศรี ฯ : สำหรับทางศาสนาของเรายังมีข้อดีอยู่ ที่เราไม่เป็นตัวไปบีบบังคับในด้านความคิด ที่ติดใจมนุษย์มาแต่เดิม ไม่เหมือนศาสนาทางโน้น (ทางตะวันตก) เขา นี่ก็เป็นข้อดีอันหนึ่ง แต่ในเวลาเดียวกัน เท่าที่เป็นมา การไม่มีเครื่องบีบบังคับก็เป็นเหตุให้คนทางฝ่ายเราไม่ค่อยตื่นตระหนกเหมือนกัน เมื่อไม่มีเหตุบีบบังคับจากภายในเราก็เลยปล่อยกันมา ขาดความกระตือรือร้น จนต้องมีการเทียบเคียง หรือมีปัญหาจากภายนอกเข้ามาบีบ จึงเริ่มมีทางที่เราจะกลับไปนำเอาสัจธรรม หรือของจริงแท้ของเราออกมาใช้ประโยชน์ คือคนเราโดยมากจะคิดทำอะไรจริงจังก็ต่อเมื่อตัวเองประสบปัญหา แต่ก่อนศาสนาของเรามีอยู่ แต่มันไม่ทำให้เราเกิดปัญหา เราจึงเฉย ๆ ที่นี้ต่อมาเราประสบปัญหา ปัญหา นี่ถึงแม้จะเกิดจากภายนอกก็เป็นเหตุให้เราหันมาคิดหาประโยชน์กัน อาจจะเป็นนิมิตที่ดีก็ได้ ในทางศาสนานั้นในเมื่อเรามีความมั่นใจแล้ว หน้าที่เบื้องต้นก็คือ แสดงความจริงให้ปรากฏ ขณะนี้เราเห็นว่าพวกเรานำไม่ไปทางด้านการเอาอย่างทางตะวันตกมาก ที่นี้เมื่อเราเห็นว่าการเอาอย่างเขาเรื่อยไปนี้เป็นภัย เราก็ต้องหาทาง

ดึงพวกเรากลับมา แต่จะนำกลับมาได้อย่างไร การจะนำเขากลับมาให้ได้อย่างแท้จริงก็ต้องให้เขาเห็นว่า จุดที่ตัวเขาจะกลับมาหานี้มันดีกว่า คือมันต้องให้ได้เห็นความสูงเด่นหรือความยอมรับทางปัญญาเสียก่อน อันนี้สำคัญมาก ถ้าเราสามารถแสดงให้เขาเห็นจริงว่าในทางปัญญาเราเหนือกว่าเขาแล้ว เขาต้องกลับมาแน่ ถ้าเราไม่สามารถแสดงอันนี้ให้เห็นเด่นชัดแล้ว เราก็ดึงคนที่ไม่ตามอย่างเขากลับมาได้ยาก ถึงกลับมาก็เป็นเพียงผิวเผิน อย่างไรก็ตาม ที่ว่านี้ มีเงื่อนไขว่าจะต้องสร้างนิสัยแห่งความใฝ่รู้ขึ้นมาให้ได้ด้วย

ในขณะนี้ถึงแม้ถ้าเรามองเห็น เข้าใจ และยอมรับอย่างนี้แล้ว มันก็อาจจะกินเวลามาก เพราะเราปล่อยเรื่องไปเสียนาน เราจึงจำต้องมีวิธีแก้ปัญหาระยะสั้นระยะยาว ปัญหาระยะยาวเราจะต้องมุ่งไปที่เรื่องสังเคราะห์ ที่จะสนองความต้องการทางปัญญาได้แน่นอน ส่วนปัญหาเฉพาะหน้านั้นเกี่ยวกับเรื่องการปรับตัวเข้ากับความจริงของเรา โดยที่เราตระหนักถึงภัยของเขา อันไหนที่เราเห็นว่าทำจะไม่ได้ เราก็หลีกเลี่ยงเสีย เราต้องพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องเหมาะสมในการที่คนของเราจะไปเดินตามอย่างความจริงของเขา ถ้าเรารู้ว่าถึงอย่างไร คนของเราก็จะไปเดินตามเขาแน่ๆ แต่เราไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับคนของเราก็จะเดินไปแบบที่ไม่มีหลักของตัวเองเลย ซึ่งย่อมจะเป็นภัยมากกว่าเจ้าของเดิมเขาเสียอีก ฉะนั้นในระยะแก้ปัญหาคณะหน้านั้น เราจึงต้องหาทางช่วยพวกเราที่จะไปเดินตามเขาก่อน เราจึงจำต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เพื่อจะได้มีทางช่วยแนะทางให้เขา ช่วยเหนี่ยวรั้งหรือช่วยป้องกันภัยบางอย่างให้ การเข้าไปช่วยนี้ไม่ใช่การห้ามไม่ให้เขาไปเอาอย่างตะวันตกมา แต่เป็นการช่วยให้เขาเอาอย่างโดยไม่เป็นภัย ส่วนระยะยาวเราจะต้องหัน

กลับมาที่จุดหลักของเรา จะต้องสนองความต้องการทางปัญญา
 ของเขาให้ได้ เมื่อเขาพอใจในสิ่งนี้แล้ว ระบบศีลธรรมจรรยา
 จะตามมาได้ เพราะว่าระบบศีลธรรมจรรยาต้องอิงสัจธรรม ถ้า
 พื้นฐานสัจธรรมหรือความจริงไม่มีแล้วศีลธรรมจรรยาดำรงอยู่
 ไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิดอะไรเป็นหลักว่า ศีลธรรม
 จรณานั้นจะให้ผลได้อย่างไร

บทสัมภาษณ์ พระราชวรมุนี* (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

อาจารย์เชื่อวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือไม่ และวิทยาศาสตร์หาคำตอบให้ชีวิตได้จริงหรือไม่

พระราชวรมุนี : พูดได้หลายแง่หลายมุม พูดกว้าง ๆ วิทยาศาสตร์เป็นวิธีที่ดี แต่ต้องพิจารณาว่ามีขอบเขตแค่ไหน วิทยาศาสตร์ที่ผ่านมานักไปทางวัตถุ และค้นคว้าความจริงเพียงบางแง่บางด้าน วิทยาศาสตร์ไม่สามารถให้คำตอบได้หมด เมื่อวิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถให้คำตอบแก่ชีวิต มนุษย์จึงต้องมีศาสนา มีปรัชญา อย่างน้อยคนที่ไม่เชื่อศาสนาก็ยังหันไปในทางปรัชญาเพื่อหาคำตอบ คล้าย ๆ หวังว่าวันหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าความคิดทางปรัชญาจะพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งการพิสูจน์ค้นคว้าตามระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์นั้น จะใช้วิธีการทดสอบทางประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง ซึ่งตามหลักในพุทธศาสนาแล้วยัง

* ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพเวที

ขาดความสามารถที่จะรับรู้ทางจิตได้อีกประการหนึ่ง ซึ่งการรับรู้ทางจิตนี้จะเกิดขึ้นประจักษ์ชัดแจ้งได้ก็แต่ในมนุษย์เฉพาะตัวแต่ละคน และไม่ขึ้นกับประสาททั้ง ๕ ส่วนนี้เองที่วิทยาศาสตร์เข้าไม่ถึงและหาคำตอบให้ไม่ได้ หรือยังตอบให้ชัดไม่ได้ แม้ว่ามีความพยายามอย่างมากที่จะวัดออกมาเช่นคลื่นสมองก็ตาม เหล่านี้คือข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ เราจะอยู่กับวิทยาศาสตร์อย่างเดียวนั้นไม่ได้ คำถามที่ว่าเชื่อไหมก็ตอบว่า เชื่อได้แต่ต้องรู้ขอบเขตว่ามันไม่หมดแค่นั้น

และทัศนะของอาจารย์นั้นพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่
พระราชวรมนี : พุทธศาสนามีจุดหมายที่จะแก้ปัญหาชีวิตทั้งหมด ซึ่งต่างกับวิทยาศาสตร์ดังที่กล่าวมาแล้ว คือมักมุ่งหาความจริงในเรื่องของวัตถุ และหาความจริงได้เฉพาะบางแง่อย่างมีข้อจำกัด แต่แนวความคิดบางอย่างอาจไปด้วยกันได้ เช่นจะต้องไม่เชื่อง่าย ๆ ตามที่เพียงได้ยินได้ฟัง ต้องมีการทดลองสอบสวน นี่เป็นแง่ที่ลงกัน แต่ก็มีส่วนที่อาจไม่เหมือนกัน และไม่อาจรู้ว่าต่อไปวิทยาศาสตร์จะเหมือนกับพุทธศาสนาหรือไม่

สำหรับอาจารย์แล้ว คักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ไหน และอะไรคือนิยามของคักดิ์ศรีในทัศนะของพุทธ

พระราชวรมนี : ถ้าว่าที่ตัวของแนวความคิดอาตมาว่า เรื่องคักดิ์ศรีเป็นแนวความคิดแบบตะวันตก ฝรั่งใช้ว่า dignity ในทางพุทธคล้ายกับไม่มีแนวความคิดนี้ หรือในทางตะวันออกไม่ได้เน้น ถ้าเราเอา dignity มามองในแง่ฝรั่ง วัฒนธรรมฝรั่งเป็นวัฒนธรรมที่เน้นอัตตา ให้เข้าถึงอัตตา มีการขยายอัตตา ในทางพุทธฯ เป็นไปในรูปที่ว่าให้ทำลาย ถอน หรือบรรเทาความยึดมั่นในอัตตา ถ้าพยายามจับความคิดนี้มาใส่ในพุทธฯ ตัว dignity อาจจะอยู่ที่

ความหลุดพ้น หรือความเป็นอิสระมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ชีวิตไม่ต้องไปขึ้นกับการยึดถือศักดิ์ศรี แต่ศักดิ์ศรีคือความสมบูรณ์ในตัวเองโดยไม่จำเป็นต้องมาแสวงหาศักดิ์ศรี หรือ พุทธ ฯ ต้องการให้ชีวิตอิสระเหนือการแสวงหาศักดิ์ศรี ถ้ามองในแง่นี้เหมือนกับเอาธรรมเป็นศักดิ์ศรี ความคิดเรื่องศักดิ์ศรี มันสัมพันธ์ในบางแง่กับความคิดที่ว่า อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย ธรรมาธิปไตย ในทางปฏิบัติก็ยอมรับว่าอัตตาธิปไตยเป็นทางทำความดีได้แง่หนึ่งเมื่อยึดอัตตาหรือศักดิ์ศรีเป็นใหญ่ แต่ในความดีแท้ต้องเอาธรรมเป็นใหญ่

อย่างไรก็ตาม ศักดิ์ศรีเป็นคำสมัยใหม่ เมื่อจะเทียบกัน เราอาจโยงเข้าหาหลักพุทธศาสนาได้หลายอย่าง เช่นเราบอกได้ว่า พุทธศาสนาถือว่าคนทุกคนต้องเป็นไปตามกรรมนิยามและธรรมนิยามเสมอกันทั้งหมด ตั้งต้นแต่ต้องเกิดแก่เจ็บตายเหมือนกันทุกคน ตามกฎแห่งกรรม ถือว่าไม่มีการแบ่งแยกคนให้สูงต่ำกว่ากันด้วยวรรณะชาติกำเนิด กรรมคือการกระทำความประพฤติ คุณธรรมจึงจะเป็นเครื่องวัดคน นี่จะถือว่าเป็นเกณฑ์วัดศักดิ์ศรีก็ได้ หรือจะพูดอีกแง่หนึ่ง พุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้หรือพัฒนาได้ หรือว่าเป็นสัตว์ที่มีศักยภาพสูง ทุกคนควรได้รับฐานะและโอกาสที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ใครก็ตามไม่ว่าคนไหนเมื่อได้พัฒนาตนดีแล้ว ก็ประเสริฐเยี่ยมได้ อาจจะยิ่งกว่าเทพเจ้าและพรหม ถ้าว่าในแง่นี้ ศักดิ์ศรีก็อยู่กับการพัฒนาตน หรืออยู่ที่การที่พึงมีสิทธิในการฝึกปรือศักยภาพของตน

อาจารย์เชื่อไหมว่าการแบ่งแรงงานสมองกับแรงงานทางร่างกาย จะมีทางลดช่องว่างลงหรือมีทางหมดไปหรือไม่

พระราชวรมุณี : อาตมาว่าเป็นเรื่องของความพยายามแบ่ง ชอบ

แบ่งแยก อาจเป็นว่ามีความโน้มเอียงอย่างหนึ่ง คือมีความพยายามจะแบ่งอะไรต่อมิอะไรออกจากกัน ถ้ามองอีกแง่หนึ่งต้องมีความแตกต่างที่จะมาเสริมกัน สังคมหรือโลกมนุษย์ไม่สามารถมีลักษณะอย่างเดียวกันหมด ต้องมีลักษณะแตกต่างซึ่งจะกลมกลืนและประสานกันเกิดความเป็นหนึ่งที่สมบูรณ์ นี่น่าจะมามองในแง่นี้ด้วย อย่างการใช้แรงงานกายและแรงงานสมอง ถ้าจะมองดูความแตกต่างมันก็แตกต่าง แต่สังคมมนุษย์ต้องอาศัยทั้งสองส่วน สมมุติว่าในลัทธิที่ต้องการเอาพวกแรงงานกายมาปกครอง เราก็ต้องเลือกผู้ที่มีแรงงานกายที่มีสมองเหมือนกันแล้ว ผู้ใช้แรงงานก็อาจจะกลายเป็นผู้ปกครองใช้สมองอย่างเดียวไป ปัญหาอยู่ที่ว่าเราจะสามารถนำความแตกต่างนี้มาเสริมกันได้ไหม ในแง่ของการฝึกอบรมต่างยอมรับว่าการปกครองในบางครั้งต้องอาศัยความชัดเจน อาศัยประสบการณ์ ผู้ที่มาทางแรงงานกายเราก็ต้องเห็นคุณค่าในแง่ที่เขาอบรู้ความเป็นอยู่ของผู้คนดี แต่เขาอาจขาดในเรื่องความสามารถเรื่องความคิดในการปกครอง ซึ่งหากเขาขาดส่วนเสริมนี้จากที่อื่น เขาอาจจะเกิดปัญหาขึ้นได้ มีทางใหม่ที่จะนำสิ่งเหล่านี้มาประสานกัน ผู้ที่ศึกษามาทางสมองก็ต้องยอมรับจุดบกพร่องของตนเองว่า ตนเองมีความขาดแคลนอะไรบ้าง อันที่จริงชีวิตมนุษย์นี้สั้น อาจจะมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาของการฝึกอบรม จุดนี้อาจเป็นสาเหตุให้เกิดความคิดที่จะแบ่งหน้าที่สมองและแรงงานกายออก แต่หาว่าอย่างไรจึงจะให้เป็นการส่งเสริมกันอย่างแท้จริง นำความแตกต่างมาประกอบกันเป็นความสมบูรณ์

การแบ่งหน้าที่แรงงานสมองกับแรงงานกายถ้ามองในอดีต โดยเฉพาะบทบาทของฝ่ายพุทธ ฯ ในสมัยพุทธกาล มีความพยายาม

ในรูปไหนบ้างครับ

พระราชวรมุนี : ในทางประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาเกิดมาท่ามกลางศาสนาพราหมณ์ หลักสำคัญอย่างหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ก็คือการแบ่งวรรณะ ซึ่งในแง่หนึ่งก็คือการแบ่งแรงงาน ปัญญาชนก็คือพวกพราหมณ์ที่ใช้แรงสมอง ส่วนพวกที่ใช้แรงงานกายอย่างเดียวทั้งชีวิตก็คือพวกศูทร นี่เป็นการแบ่งที่ตายตัวด้วยชาติกำเนิด พุทธศาสนายอมรับการแบ่งแรงงานโดยดูในแง่ความถนัด และความสามารถที่แท้ แต่ไม่ให้ถือเป็นเรื่องตายตัว เปิดโอกาสให้เปลี่ยนแปลงหน้าที่กันได้ ทั้งนี้เพราะพราหมณ์แสวงประโยชน์จากการแบ่งวรรณะ คือการแบ่งงานทำให้ตนเองได้รับประโยชน์ พราหมณ์เลยผูกขาดถือเอาชาติกำเนิดมาเป็นเครื่องบีบบังคับจำกัดคนอื่นในทางสังคม นอกจากนี้แล้วพุทธศาสนาไม่ได้ถือเอาเป็นเครื่องวัดความสูงต่ำ ว่าแรงงานสมองจะสูงกว่าแรงงานกาย แต่ถือเอาพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตเป็นเครื่องวัด คนที่มีสมองดีแต่ทำชั่ว พุทธ ฯ ก็ถือเป็นคนพาล ตรงข้ามคนที่ใช้แรงงานกายแต่ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง พุทธ ฯ ถือว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ความหมายของปัญญาก็ดูจะไม่เหมือนกัน ในแง่ความสามารถทำสิ่งที่ตนต้องการให้สำเร็จกับการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ซึ่งพุทธ ฯ มุ่งเอาความหมายอย่างหลัง เพื่อประโยชน์ที่แท้แก่ชีวิตของสังคมเป็นเกณฑ์

อาจารย์รู้สึกอย่างไรกับทัศนะที่มองชีวิตพระสงฆ์องค์เจ้า ด้วยเกณฑ์วินัยนัยทางเศรษฐกิจของปัญญาชนปัจจุบัน ว่าเป็นพวกเขาเปรียบแรงงานส่วนเกิน

พระราชวรมุนี : เราต้องเรียนรู้ชุมชนแบบเดิมให้กระจ่างเสียก่อนจึงจะว่าได้ ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนไปมาก และความรู้สึกของ

ปัญญาชนเช่นนี้เท่ากับยอมรับว่าการใช้แรงงานกายเป็นของต่ำ พวกทำงานทางสมองเป็นพวกสูง ซึ่งทางพุทธศาสนาไม่ได้วัด เช่นนี้ แต่ดูที่การดำเนินชีวิตที่ดั่งามถูกต้อง และทัศนะของ ปัญญาชนที่มองพระเช่นว่านี้ มันเป็นทัศนะตะวันตก คือมอง พระไปเป็นแบบพระในสังคมฝรั่ง ซึ่งเป็นคนอีกพวกหนึ่งในสังคม แต่การแบ่งแยกอย่างชัดเจนเช่นนี้ไม่มีในสังคมไทย ระบบพระ ของไทยเป็นระบบถ้อยเท ไม่ใช่ชุมชนที่แยกตัวจากสังคม พระ ไทยอยู่เป็นหนึ่งเดียวกับชุมชน พระก็คือญาติพี่น้องลูกหลาน ของคนในชุมชน และในด้านแรงงานพระก็ไม่ได้แบ่งแยกตัวว่า เป็นพวกแรงงานประเภทไหน ในด้านแรงงานกายพระก็ทำ เช่น แต่เดิมการก่อสร้างวัดซึ่งเป็นสาธารณสถาน และเป็นศูนย์กลาง ของชุมชน พระก็ทำเอง จะเห็นได้แม้แต่เดี๋ยวนี้ไปบ้านนอก ก็ยังเห็นพระสร้างวัดซ่อมวัดกันเอง หรือจะว่าพระเป็นผู้ใช้แรงงาน สมองก็ไม่ชัดเจนพอ มีก็เป็นเพียงครูบาอาจารย์และความชัดเจนใน ศิลปวิทยาการบางแขนง เรื่องนี้ต้องศึกษาไม่ควรด่วนตีความ เช่นนี้ เราอาจจะสรุปจากในประวัติศาสตร์มีพระมาสัมพันธ์กับ เจ้านาย แต่อาจตามว่านี่เป็นการศึกษาด้านเดียว แม้แต่พระที่มีความสัมพันธ์กับเจ้านายนั้น ท่านก็สัมพันธ์กับชาวบ้านด้วย ไม่ได้ห่างจากชาวบ้าน มองอีกแง่หนึ่ง ทัศนะนั้นเองอาจเป็นเกณฑ์ วินิจฉัยว่าปัญญาชนปัจจุบันที่ว่อย่างนั้น เป็นคนไม่รู้จักสังคมไทย

การแบ่งแรงงานกายและแรงงานสมองในปัจจุบัน เป็นอย่างไรบ้างครับ พระราชวรมุนี : มีลักษณะเห็นทางได้ง่าย คือถ้าจะถือว่าพระเป็น ปัญญาชนในสมัยโบราณ ชีวิตของพระมิได้แยกจากชาวบ้าน ต้องทำตัวให้ชาวบ้านเคารพ ต้องอาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้าน ได้มากได้น้อยแล้วแต่ชาวบ้านจะให้ ถ้าชาวบ้านไม่ให้ก็อยู่ไม่ได้

ต่างกับปัญญาชนปัจจุบันที่กินเงินเดือนหลวง ซึ่งไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับชาวบ้านผู้ใช้แรงงานกาย และแยกชีวิตออกมาเป็นอีกพวกหนึ่งในสังคม ซึ่งพระทำไม่ได้ วินัยนั้นบังคับพระต้องใกล้ชิดชาวบ้าน และต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งอาตมาว่าวิธีนี้กลับเป็นวิธีสำคัญที่ใช้ควบคุมปัญญาชนในตัว เรามักมองไม่เห็นคุณค่าของการบิณฑบาต หากทำให้ชาวบ้านเลี้ยง ไปเบียดเบียนเขา ดูไปอีกที นอกจากเป็นการควบคุมที่ดีแล้ว กลับจะบริโภคน้อยลง คิดให้ดีมันตรงข้ามกับความคิดเดี๋ยวนี้ ถ้าอาศัยเงินเดือน นอกจากห่างชาวบ้าน ชาวบ้านควบคุมไม่ได้ และอาจดูถูกชาวบ้านแล้ว อาตมาว่าถ้าจะไม่มีขอบเขต และจะมากกว่าการแบ่งจากชาวบ้าน คนละเล็กละน้อย ซึ่งเขาพอใจจะให้ด้วย

ถ้าระบบมันเลว คนที่ทำงานให้กับระบบที่เลวจะต้องมีความรับผิดชอบทางจริยธรรมหรือไม่ ตัวอย่างเช่น ธนาการเอาเปรียบชาวบ้าน ถ้าเราเข้าไปทำ จะผิดไหมในแง่ของพุทธศาสนา พระราชวรมุนี : ต้องรับผิดชอบ นี่เป็นหลักธรรมดา ที่นี้เราจะเอาอะไรมาว่าผิดไม่ผิดนั้นน่าจะต้องศึกษา อาตมาว่าไม่เฉพาะธนาการ แต่อาจมีอัตราส่วนมากน้อยต่างกัน ปัจจุบันไม่ว่าจะทำอะไรก็ดูเหมือนว่ามีทางจะเอาเปรียบกันได้ง่าย และมีแนวโน้มว่าจะทำอะไรก็หาทางเอาเปรียบ ถ้าสังคมเป็นแบบนี้ เราจะวางตัวอย่างไรและรับผิดชอบแค่ไหน หลักกลางคือต้องรับผิดชอบต่อข้างและพยายามทนทาน โดยพยายามยับยั้งและพยายามแก้ไข แต่ถ้ามีหนทางก็ควรไปทำที่อื่น และถ้าไม่มีทางอื่น ก็ต้องอาศัยงานนั้นเป็นแหล่งสำหรับศึกษา เพื่อทำความเข้าใจมูลเหตุ สาเหตุ และองค์ประกอบในการเอาเปรียบ และดูว่าจะแก้ไขอย่างไร ก็จะเป็นส่วนที่มีประโยชน์ ปัญหาของมนุษย์ไม่ใช่อยู่แค่ผิดหรือไม่

ผิด แต่ส่วนมากทีเดียวเป็นการเลือกกระหว่างผิดมากถูกน้อย หรือ ผิดน้อยถูกมาก ข้อสำคัญอยู่ที่จะประมาทปล่อยไปตามที่ผิด หรือจะแก้ไขสิ่งผิด เสริมรักษาส่วนที่ถูก

ปัญหาของมนุษย์ยุคนี้คือ การเอาเปรียบกันในสังคมนั้นซับซ้อน และระบบของการเอาเปรียบนั้นใหญ่จนไม่อาจแก้ไขได้ที่ตัวมันเองเสียแล้ว นอกจากนี้ตัวของงานในระบบเองยังทำลายมนุษย์ คนที่เข้าไปทำงานไม่ว่าจะตั้งใจดีอย่างไร ก็มักถูกดูดกลืนในเวลา ไม่นานนัก เห็นกันมากในหมู่นักกิจกรรมตามมหาวิทยาลัย เมื่อ จบแล้วไม่น้อยกลับเข้าไปทำงานให้กับระบบที่ครั้งหนึ่งเคยโจมตี และทำไม่นานก็ค่อย ๆ หมดกำลังถูกกลืนไป

พระราชวรมุณี : ถ้าอย่างนั้นก็เป็นข้อเตือนสติพวกที่กำลังเป็น นักกิจกรรมอยู่ในปัจจุบันว่าความไม่กลมกลืนในการดำรงชีวิต กับหลักการที่ใช้ยึดถือในเบื้องต้น นี่คือจุดบกพร่องที่ควรแก้ไข ในตัวเอง การที่พูดถึงจุดบกพร่องไม่ดีไม่ควรในสังคม และพูด ถึงหลักการความดีงามความยุติธรรมที่ตนยึด เสร็จแล้วก็ไปไม่ รอด อย่างนี้ก็ไม่มีความหมายอะไร เขาควรแก้ไขตัวเองในทาง ปฏิบัติ อย่างน้อยต้องแก้ได้ที่ตัวเอง เอาตัวเองรอดจากทางที่รู้ ชัดว่าไม่ควรเดิน แสดงว่าตัวเองยังอ่อน ยังไม่มั่นคงในหลักการ แท้ แล้วจะไปว่าคนอื่นทำไม ถ้าเป็นอย่างนี้ก็แสดงว่าการดำว่ กันไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง แต่จะต้องทำให้ตนเองเป็นส่วนประกอบ ที่แก้ไขแล้ว และชักชวนคนอื่น ๆ ให้ช่วยกันแก้ไข

เมื่อพูดถึงปัญหาและการแก้ปัญหาในสังคม อยากเรียนถามอาจารย์ ว่า การปฏิบัติที่ปัญญาชนเคยเชื่อ หรือยังเชื่ออยู่ว่าจะแก้ปัญหา ได้นั้น อาจารย์มีทัศนะอย่างไรบ้างครับ

พระราชวรมุณี : บางทีการปฏิบัติก็ไม่ใช่การแก้ปัญหาโดยตัวของมันเอง แต่เป็นเพียงตัวผลักดันหรือเป็นตัวช่วยเปิดช่องให้แก้การกระทำหรือผลอย่างอื่นที่รอโอกาสอยู่ บางทีก็ได้ผลดี บางทีก็กลับเลวลง การปฏิบัติไม่ใช่เรื่องที่จบสิ้นในตัว เป็นเพียงปัจจัยเป็นส่วนประกอบใหญ่เข้าไปให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และผลักดันส่วนอื่นให้กระทำต่อ ถ้าหากว่ามีความพร้อมบางอย่างสำหรับการเปลี่ยนแปลงที่ดี การปฏิบัติอาจจะเป็นตัวให้เกิดผลที่ดีตามมา แต่ถ้าไม่พร้อมก็อาจให้ช่องกับความผิดพลาดที่ยิ่งใหญ่ อันนี้ต้องดูตัวประกอบอื่นๆ ด้วย ไม่เพียงตัวการปฏิบัติอย่างเดียว เพราะบางครั้งการปฏิบัติเองก็เกิดจากความอ่อนแอ คืออับสติปัญญา มองไม่เห็นทางที่ดีกว่านั้น ก็ใช้ความรุนแรง บางทีก็สนองความต้องการบางอย่าง แต่บางครั้งก็ไม่มีทางออกอื่น แม้เขาจะอ่อนแอบ้างก็ต้องเห็นใจ แต่ต้องระวังและรู้ว่ามันไม่ใช่เรื่องจบสิ้นในตัว เพียงแต่ให้ช่องแก่การกระทำอื่น ๆ พูดถึงการปฏิบัติแล้ว ก็มีคนเคยถามว่าพระพุทธเจ้าเป็นนักปฏิบัติหรือไม่ จึงเกิดปัญหาในเรื่องถ้อยคำว่าจะต้องทำแค่ไหนถึงเรียกว่าการปฏิบัติ บางคนว่าปฏิบัติ บางคนว่าปฏิรูป

ปัญหาความเบื่อ ความเหงา ความเซ็ง เป็นปัญหาใหญ่ของคนในสังคม อาจารย์มีวิธีอะไรในการแก้ปัญหานี้ พุดจากประสบการณ์ในการทำงานของอาจารย์ก็ได้ครับ

พระราชวรมุณี : ความเบื่อความเหงาของชีวิตอาตมาก็คงต้องมี แต่บางทีงานก็ไม่อนุญาตให้มีความเบื่อความเหงา เมื่อมันมีอะไรต้องทำอยู่เรื่อย ๆ ก็ไม่มีเวลาเพียงพอ แต่บางทีก็อาจเบื่อในงานนั้นเอง แต่ก็แก้ด้วยงานนั่นเอง ต้องทำงานนั้นให้ก้าวหน้าต่อไป ความเบื่อที่งานก็มักเกิดจากการค้นคว้าที่ติดขัดอย่างที่มีมันไม่ควร

จะเป็น ความเสียเวลาทำให้เกิดความเบื่อ หรือสิ่งที่เราคิดมันไม่
 ประโยชน์ไม่เข้าใจพอ หรือไม่เกิดผลดีงานไม่เป็นประโยชน์อย่างที่
 เราต้องการก็ทำให้เบื่อ แต่โดยตัวงานก็ไม่อนุญาตให้เรานั่งเบื่อ ก็
 ต้องทำต่อไป แต่ถ้าว่าไปตามทฤษฎีแล้ว ความเบื่อแก้ได้หลายวิธี
 แทนที่มานั่งเบื่อหน่าย ก็จับเอาความเบื่อหน่ายมาเป็นข้อมูลใน
 การศึกษาพิจารณาว่า เป็นเพราะเหตุปัจจัยจากอะไร ความรู้สึก
 เบื่อจะค่อย ๆ หดไป เพราะใช้เป็นเรื่องการศึกษาทางปัญญา นี่
 มันแง่หนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ความเบื่อหน่ายก็เป็นนิเวศน์ ซึ่งเป็นคู่
 ประกัมภ์กับสมาธิ ดังนั้นว่าตามหลักก็ต้องใช้สมาธิ ใช้เวลาเมื่อมา
 พักใจด้วยวิธีแบบสมาธิ เช่นนั่งกำหนดลมหายใจไปสบาย ๆ ถือ
 เป็นการพักใจไปในตัว แต่อาตมาคิดว่า โดยปกติถ้าเราได้ทำอะไร
 ที่ถือว่าเป็นประโยชน์เป็นสิ่งดีงาม ก็เกิดปีติอิ่มใจ แก่ความเบื่อ
 หน่ายได้ แต่วิธีเฉพาะหน้าก็ต้องพักใจโดยวิธีสมาธิ ที่จริงตาม
 คติทางพุทธนั้นชีวิตมันสั้น งานที่คิดว่าจะทำที่มีประโยชน์ที่ดีงาม
 มักจะไม่มีเวลาพอจะทำ เราแน่ใจว่าทำไม่ทันแน่ ถึงตายก็คงไม่
 เสร็จ ปัญหาอยู่ที่ว่าจะต้องเลือกทำ

แล้วความเหงาละครับ

พระราชวรมนี : อาตมาก็คงต้องมี แต่ว่ามิได้ยาก สาเหตุหนึ่ง
 คืองานมันทำให้ต้องหาโอกาสที่จะอยู่เงียบ ๆ เพราะงานมันเรียกร้อง
 ให้ทำอยู่เฉพาะ ความเหงาโดยทั่วไปเกิดจากคนต้องมาอยู่โดดเดี่ยว
 เกิดว่างานของเราต้องการลักษณะของการอยู่คนเดียว กลับเป็น
 ว่าเราต้องชอบความเงียบ กลายเป็นว่าเรามีปัญหาว่าไม่มีเวลาอยู่
 คนเดียวเสียอีก เป็นอย่างนั้นไป ถ้าจะสรุปวิธีแก้ก็อาจจะต้องมี
 งานที่ต้องทำอยู่คนเดียว

วรรณกรรมมีความสำคัญอย่างไรกับชีวิตที่ดี

พระราชวรมนี : ตามหลักพุทธศาสนา อาตมาว่าเข้าหลัก ปรัตโหมะ และกัลยาณมิตร วรรณกรรมก็คือเสียงจากผู้อื่น เป็นความคิด คำบอกเล่า ประสบการณ์จากแหล่งอื่นที่เราได้รับมาพิจารณา ถ้าเป็นวรรณกรรมก็ต้องคิดว่ามันเป็นปรัตโหมะที่ดีหรือไม่ เกื้อกูลต่อปัญญาอย่างไร เกิดกุศลธรรมหรือไม่ แต่มันสัมพันธ์กันทั้งสองส่วน คือไม่เฉพาะตัววรรณกรรมเอง แต่อยู่ที่ตัวผู้อ่าน วรรณกรรมว่ามีความคิดของตัวเองหรือเปล่า ที่เรียกว่ามีโยนิโสมนสิการ สำหรับผู้ที่มีโยนิโสมนสิการ รู้จักเลือกถือประโยชน์ วรรณกรรมนี้จะเป็นวรรณกรรมอะไรก็ได้ นี่เป็นด้านภายใน แต่พูดอย่างกว้าง ๆ คนส่วนใหญ่ต้องอาศัยแหล่งความรู้ความเข้าใจจากที่อื่น ขึ้นต่ออิทธิพลจากภายนอกมาก ชีวิตที่ดีของเขาจะมาจากปรัตโหมะมาก แล้ววรรณกรรมมักเป็นแหล่งใหญ่ของปรัตโหมะ แต่ไม่ใช่แหล่งเดียว

ทางพุทธศาสนามีเกณฑ์อะไรวัดปรัตโหมะว่าดีหรือไม่ดีอย่างไรครับ

พระราชวรมนี : ใช้หลักสัมมาทิฐิ หมายความว่าปรัตโหมะเป็นปัจจัยของสัมมาทิฐิหรือมิจฉาทิฐิ สัมมาทิฐิก็มี ๒ ระดับ คือระดับโลกุตระ หมายถึงเข้าใจถึงความจริงตามสภาวะ และโลกียะ คือระดับจริยธรรม เรื่องของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เรื่องของกรรม เรื่องของการรับผิดชอบในการกระทำของตน ถ้าวัดตามหลักนี้วรรณกรรมที่ดีจะก่อผลให้เข้าใจความจริง ปัญญาที่แท้ หรือให้เกิดชีวิตที่ดีงาม ให้เกื้อกูลต่อความเป็นอยู่ของชีวิตมนุษย์ในสังคม พุดง่าย ๆ ว่า ช่วยให้เกิดปัญญาและกุศลธรรม

และวรรณกรรมด้านหนังสือพิมพ์ในเมืองไทย เป็นอย่างไรบ้างในทัศนะของอาจารย์

พระราชวรมุนี : นี่หมายถึงวรรณกรรมที่เป็นสื่อมวลชนใช้ใหม่ อาตมาว่าเดี๋ยวนี้มีปัญหามาก อย่างน้อยก็ต้องยอมรับความจริงว่ามุ่งไปในด้านผลประโยชน์มาก ทางหนังสือพิมพ์ก็คงต้องยอมรับตนเอง คงไม่หาว่าคนอื่นมาตำว่า เขาอาจจะแก้ตัวว่าถูกบีบคั้นจากทางสังคม แต่เขามีความพยายามเพียงไรที่จะหันกระแสหรือมุ่งไปในทางดีงามให้มาก หรือพยายามควบคุมตัวเองในการแสวงหาผลประโยชน์ ถ้ามีการควบคุมก็ยังมีการใช้ธรรมบ้าง คือเราพิจารณาว่าให้เกิดสติปัญญา ความคิด รู้จักใช้วิจารณ์ญาณ ส่งเสริมให้คนคิด และพิจารณาในแง่คุณธรรม ว่าส่งเสริมความดีงาม เช่นพิจารณาว่าสังคมปัจจุบันขาดคุณธรรมตัวนี้ เราก็จะตั้งเป้าหมายที่จะส่งเสริมคุณธรรมตัวนี้ ถ้ามีเป้าหมายส่วนนี้อยู่บ้าง ก็จะเป็นการสร้างดุลให้แก่การแสวงหาผลประโยชน์ที่ยังมีอยู่ แต่ถ้าคิดทู่เทแต่จะหาผลประโยชน์ฝ่ายเดียว ก็นับว่าอันตรายมาก

ในทัศนะของอาจารย์อะไรคือความผิดพลาดที่สำคัญของปัญญาชนในเมืองไทยขณะนี้

พระราชวรมุนี : คงเป็นเรื่องของความไม่รู้และท่างเหิน ความไม่รู้เป็นเรื่องสำคัญ เรื่องหลักของปัญญาชนก็คือความรู้ เป็นเรื่องของปัญญา แต่ขณะนี้เราก็เรียนมาแบบตะวันตก ถึงแม้ไม่ไปนอกเราก็เรียนมาแบบตะวันตกตั้งแต่เด็ก มันก็เข้าเนื้อเข้าหนังเข้าสมองลึกพอสมควร ที่นี้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับสังคมที่เราต้องเกี่ยวข้องโดยตรง คือสังคมไทยนั้นก็มึนน้อยและท่าง ความท่างก็มาพร้อมด้วยความไม่รู้ ไม่เข้าใจสังคม เวลาจะแก้ปัญหของสังคมไม่ว่าอะไร เราต้องเอาความรู้เข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นหากขาดความ

เข้าใจในสังคม ชีวิต แม้กระทั่งจิตใจของคนไทยแล้ว จะทำอะไรก็จะขาดความสมบูรณ์ และผิดพลาดได้ง่าย จุดแรกก็คือความไม่รู้ไม่เข้าใจ ที่นี้เมื่อห่างออกมาแล้ว เวลากลับไปศึกษา มันยาก มีอะไรบางอย่างมาแบ่งแยก เพราะบางทีเรากลายเป็นคนของตะวันตกไปเกือบเต็มตัว เดียวนี้ เรากลับเห็นพวกฝรั่งมาศึกษาสังคมไทยอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ กันมาก ในขณะเดียวกันปัญญาชนไทยเองศึกษาสังคมไทยไม่สะดวกเท่าฝรั่ง เพราะบางทีเกี่ยวกับความรู้สึกแยกตัวเองโดยธรรมชาติของมนุษย์ ฝรั่งจากต่างสังคมจะกลับเข้าศึกษาชีวิตชาวบ้านได้ง่ายกว่าปัญญาชนไทยเสียอีก

มันเป็นการหนีตัวเองหรือเปล่าครับ เพราะคนที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกในเนื้อหาสาระสอนเป็นนัยอยู่ว่า ตะวันออกใช้ไม่ได้ ล้าสมัย ต้องไปทางตะวันตก ในขณะที่ตัวเองในส่วนที่เป็นอยู่ ไม่ใช่ส่วนที่คิดนะครับ ในส่วนที่เป็นยังเป็นตะวันออก ดังนั้นจึงพยายามปฏิเสธ พยายามหนีตัวเอง ยิ่งเวลาจะกลับเข้าไปสัมพันธ์กับชาวบ้าน พระสงฆ์องค์เจ้าซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมเก่า กลับเข้าไปไม่ได้

พระราชวรมนู : ในทางจิตวิทยาจะวิเคราะห์อย่างไรต้องคิดดูอีกที แต่ในแง่ผลปรากฏจะออกมาในรูปนั้น เข้าไปสัมพันธ์ยาก ซึ่งมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมเดิมของเราเองด้วย คือสภาพมันแยกแล้ว กลับอาศัยพื้นฐานวัฒนธรรมเดิมเพิ่มความแบ่งแยกออกไป เป็นการใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมในทางลบ

อยากถามความคิดเห็นจากอาจารย์เป็นข้อสุดท้าย คือสังคมทุนนิยมมีอะไรดีกว่าสังคมคอมมิวนิสต์ และสังคมคอมมิวนิสต์มีอะไร

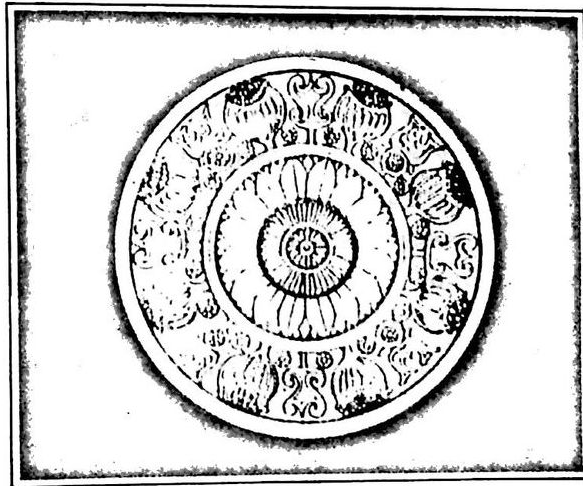
ดีกว่าสังคมนิยม

พระราชวรมนี : ว่าที่จริงปัญหานี้เขาไม่นิยมถามพระไทย แต่ประเทศอื่นก็อีกเรื่องหนึ่ง และพระไทยก็มักไม่ค่อยจะนิยมตอบ ที่นี้เกิดถาม ถ้าจะตอบจะว่าอย่างไรดี เพราะยังไม่มีโอกาสได้เรียน ได้อ่านได้ศึกษาเรื่องนี้มากพอที่จะตอบจนเป็นที่พอใจของตนเองได้ แต่ว่ามันก็มีแง่คิด สมมุติว่าเราแยกว่าทุนนิยมอันหนึ่ง คอมมูนิสต์อันหนึ่ง พุทธศาสนาอันหนึ่ง เราก็คงบอกว่าพุทธศาสนาดีกว่าถ้าทำได้ตามแนวนั้น แต่ก็ยังมีข้อน่าคิดคือ ทุนนิยมก็ดี คอมมูนิสต์ก็ดี เขาก็จัดกันเป็นงานเป็นการเอามาใช้กันจริงจัง ได้ปรากฏเห็นผลออกมาในระดับสังคมแล้ว ที่นี้พุทธฯ ละได้ทำอะไรให้ปรากฏเป็นชิ้นเป็นอันเห็นผลบ้าง ได้แต่ว่าของเราดีๆ ที่นี้ถ้าเขาถามมาแล้วพุทธฯ จะว่าอย่างไร เขาคงมองว่าชาวพุทธก็ได้แต่พูด ควรทำอะไรมาให้เห็นกันบ้างซี ที่จะจัดสังคมแบบพุทธแล้วจะเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงได้แง่คิดที่ว่า ชาวพุทธควรจะทำอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน ไม่ว่าจะเป็นปกครองหรือระบบเศรษฐกิจถ้าดำเนินไปโดยอาศัยหลักพุทธฯ แล้วจะได้ผลอย่างนั้นะอย่างนั้นนะ อาตมาว่านี่ควรจะทำ การที่จะไปพูดว่าทุนนิยมหรือคอมมูนิสต์อะไรดีกว่าอะไร ก็ได้แต่ไปฝึกไปอยู่ข้างใดข้างหนึ่งหรือไม่ก็ได้แล้วแหละ ถ้าเรามองเป็นกลางๆ ว่าอะไรเขาไม่ดี ก็น่าจะเสนออะไรที่ดีกว่านั้น ดังนั้นบทบาทของฝ่ายพุทธฯ ที่ควรทำ จึงควรแสดงหลักการของตนให้เห็นชัดออกมา นี่เป็นเพียงข้อเสนอ ถ้าจะให้วิจารณ์โดยตรง ก็บอกได้ว่าอาตมาเองยังไมรู้เห็นทั้งสองฝ่ายชัดเจนพอที่จะให้คำตอบเป็นที่พอใจของตนเองได้

คิดว่าการสัมภาษณ์พูดคุยครั้งนี้ได้เนื้อหาสาระมีประโยชน์ต่อสติปัญญาของพวกผมมากพอสมควร คิดว่าการสัมภาษณ์อย่าง

เป็นทางการคงยุติเพียงแค่นี้ สุดท้ายขอกราบขอบพระคุณอาจารย์
 ที่สละเวลาและช่วยเสนอหลักและแง่คิดโดยเฉพาะในหลายแง่
 มุมที่พวกเราได้ละเอียดหรือมองไม่เห็นความสำคัญ คงเป็นอย่าง
 ที่อาจารย์ว่า วัฒนธรรมฝรั่งมันเข้าเนื้อเข้ากระดูกพวกผมเสีย
 แล้ว และหวังว่าปจารย์สารคงได้รับความกรุณาจากอาจารย์อีก
 ในโอกาสข้างหน้า

พระราชวรมุณี : ไม่เป็นไร ขออนุโมทนาเจริญพร

ที่มา

๑. พระพุทธศาสนากับประชาธิปไตย
 จากรายการอภิปรายจัดโดยทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ
 ณ หอประชุม กรมประชาสัมพันธ์ วันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๑๗
 พิมพ์ครั้งแรก ร.ร.พุทธศาสนวันอาทิตย์ วัดยานนาวา พ.ศ. ๒๕๑๘
๒. พระพุทธศาสนากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง
 ปาฐกถา แสดง ณ หอประชุมกรมประชาสัมพันธ์
 วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๑๗
 พิมพ์ครั้งแรก ร.ร.พุทธศาสนวันอาทิตย์ วัดยานนาวา พ.ศ. ๒๕๑๘
 พิมพ์ครั้งที่สอง มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๑
๓. เอกลักษณะกับไตรลักษณ์
 พิมพ์ครั้งแรก สมาคมอนุรักษศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๑๘
๔. เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม
 พิมพ์ครั้งแรก จุลสารมูลนิธิโกมลคีมทอง พ.ศ. ๒๕๑๗
 พิมพ์ครั้งที่สอง ใน ปรัชญาการศึกษาไทย สำนักพิมพ์เดลิต้าไทย พ.ศ. ๒๕๑๘

